

T.C.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ

ZAZA DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

**DERSİM (TUNCELİ) YÖRESİNDE DERLENEN
ZAZACA AĞITLARIN YAPISAL VE TEMATİK
YÖNDEN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fadime ERGÜN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ELALTUNTAŞ

Bingöl - 2024

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
ZAZA DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

DERSİM (TUNCELİ) YÖRESİNDE DERLENEN
ZAZACA AĞITLARIN YAPISAL VE TEMATİK
YÖNDEN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fadime ERGÜN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ELALTUNTAŞ

Bingöl – 2024

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	VIII
TEZ ONAY SAYFASI.....	IX
KILMVAE	X
ÖZET.....	XI
ABSTRACT	XII
ÖN SÖZ.....	XIV
TABLO LİSTESİ	XVII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XVIII

GİRİŞ	1
1.Araştırmanın Konusu	2
2. Araştırmanın Modeli	3
3. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	4
4. Araştırmanın Sınırları.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DERSİM YÖRESİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Tarihi Çağlarda Dersim.....	6
1.2. Osmanlı Dönemi'nde Dersim	8
1.3. Cumhuriyet Dönemi'nde Dersim (Tunceli)	11

İKİNCİ BÖLÜM

1. AĞIT, TANIMI, İLGİLİ KAVRAMLAR, TARTIŞMALAR

2.1. Dersim Yöresi Sözlü Kültür Ürünlerine Genel Bir Bakış.....	14
2.2. Dersim Sözlü Kültür Ürünlerinin İcra Dili Olan Kırmancıca/Zazacaya Genel Bir Bakış.....	17
2.3. Dersim Coğrafyasının ve Sosyoekonomik Yapısının Ağıtlara Etkisi.....	19
2.4. Ağıt Tanımı, İlgili Kavramlar, Tartışmalar	23
2.5.Tarihsel Bağlamda Dersim Toplumsal Hafızasında Ağıtın Yeri	27

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AĞITLARIN YAPISAL VE TEMATİK YÖNDEN İNCELENMESİ

3.1. Ağıtların Yapısal Yönden İncelenmesi	48
3.1.1. Kafiye, Redif, Vezin	48
3.1.2. İmge	51
3.1.3. Dil ve Üslup	54
3.1.3.1.Tahkiye (Hikâye) Tekniği	56
3.1.3.2.Diyalog Tekniği	57
3.1.3.3.Tasvir (Betimleme)	62
3.1.4. Söz Sanatları.....	64
3.1.4.1.Mübalâğa.....	65
3.1.4.2.Teşbih.....	67
3.1.4.3.Telmih	68
3.1.4.4.Tecahül-i Arif -İstifham	71
3.1.4.5.Tezat.....	72
3.1.4.6. Hüsn-i Talil	73
3.1.4.7. İstiare.....	74
3.1.4.8. Tekrir.....	76
3.1.4.9.Tenasüp	76
3.1.4.10. Nida	77
3.1.4.11. Teşhis	77
3.1.4.12. İntak	78
3.1.4.13. Mecazımürsel	78
3.1.4.14. Tevriye	78
3.1.4.15. Kinaye	79
3.2. Ağıtların Tematik Yönden İncelenmesi	79
3.2.1. Savaş Konulu Ağıtlar: I. Cihan Harbi-Rus Harbi, Kore Savaşı.....	80
3.2.2. 1938 Olaylarını Konu Alan Ağıtlar	81
3.2.3. Aşiret İçi ve Aşiretler Arası Kavgayı Konu Alan Ağıtlar.....	82
3.2.4. Kaza, Hastalık, Boğulmadan Kaynaklı Ölümleri Konu Alan Ağıtlar.....	82
3.2.5. Çılg, Deprem vb. Doğal Afet Kaynaklı Ölümleri Konu Alan Ağıtlar	83
3.2.6. İntihar Sonucu Meydana Gelen Ölümleri Konu Alan Ağıtlar	83
3.2.7. Diğer Ölümleri Konu Alan Ağıtlar	84

3.2.8. Boşaltılan Köyleri Konu Alan Ağıtlar	84
3.2.9. Gurbet, Ayrılık, Küslüğü Konu Alan Ağıtlar.....	84
3.3.1. Hâkim Duygu	85
3.3.2. İnanç Ekseninde Kutsal Mekânlar/Ziyaretler.....	88
3.3.3. Dualar, Beddualar	90
3.3.4. Deyim ve Halk Söyleyişleri	92
3.3.5. Yergi, İroni.....	98

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. AĞITLAR VE HİKÂYELERİ

4.1. Tol Kerdena Dewu Sero Şuare.....	104
4.2. Şuara Silo Sur (Varyant-1).....	105
4.3. Dewunê Tıptolu Sero Şuara	109
4.4. Şuara Dewa Rosnagê.....	110
4.5. Şuara Lazê Besere	113
4.6. Şuara Dewa Koyeseri.....	115
4.7. Şuara Bıraê Elife Memed	116
4.8. Şuara Wusê Mozık (Varyant-1.....	116
4.9. Şuara Yivisê Sey Kali/Derê Laç (Varyant-1).....	118
4.10. Şuara Çêna Emina	119
4.11. Şuara Yivrayim	120
4.12. Şuara Hesên Efendi/Kuresız (Varyant).....	122
4.13. Şuara Sa Heyder (Varyant-1)	122
4.14. Şuara Çêna FD	123
4.15. Şuara Xıdiri	125
4.16. Şuara Hemed Efendi	127
4.17. Şuara Moa Güvercine.....	128
4.18. Şuara Ali Xıdır	131
4.19. Şuara Memed	133
4.20. Şuara Sahan Axay (Varyant-1)	134
4.21. Şuara Mırcan Lazê Yivrayim Axay (Varyant).....	136
4.22. Şuara Yivrayim	137
4.23. Şuara Cihan	138

4.24. Şuara Veyvika Heradane.....	140
4.25. Şuara Gülizare.....	141
4.26. Şuara Bıray.....	142
4.27. Şuara Bıraê Maxbula.....	143
4.28. Şuara Xelet ra Kıstena Bıray.....	144
4.29. Şuara Asya	146
4.30. Şuara Memed Ali	147
4.31. Şuara Cemiş Axay.....	148
4.32. Şuara Saan Axay (Varyant-2)	148
4.33. Şuara Qereman.....	149
4.34. Şuara Dê Biye Biye.....	152
4.35. Şuara Jumin ra Duri Kotene.....	153
4.36. Şuara Dewa Bornage.....	154
4.37. Şuara Merdenê Sero	155
4.38. Şuara Mêrdê Menusê.....	156
4.39. Şuara Mêrde Sarayê	158
4.40. Şuara Doğan-1.....	164
4.41. Şuara Doğan-2.....	167
4.42. Şuara 38.....	169
4.43. Şuara Sekina.....	172
4.44. Şuara Sulo Sur (Varyant-2).....	174
4.45. Şuara Soxariye/Aliyê Gırmi.....	175
4.46. Şuara Wuşenê Mozık	181
4.47. Şuara Wusıv ve Waştıyera	187
4.48. Şuara Ax Wayi Wayi	191
4.49. Şuara Axaunê Çuxure	196
4.50. Şuara Xoliki	201
4.51. Şuara Çême Sey Mamudan	204
4.52. Şuara Lazê Sey Rızay Bavai	207
4.53. Şuara Güli/Guli Beg.....	213
4.54. Şuara Pardiye	220
4.55. Şuara Silo Sur.....	224
4.56. Şuara Xıdê Gove	229

4.57. Şuara Merxoyi Vera	235
4.58. Şuara Bıraê Hesene Ceng.....	238
4.59. Şuara Sa Wusıvi	241
4.60. Şuara Sevdin/Şevdin	246
4.61. Şuara Herve Wurişi	250
4.62. Şuara Xıdê Alê İsme	253
4.63. Şuara Derê Laçi.....	256
4.64. Şuara Qamer Axaê Wusıvu.....	261
4.65. Şuara Ali	265
4.66. Şuara Dağbegi	270
4.67. Şuara Şahan Axay	275
4.68. Şuara Çıxê Derê Hewri	278
4.70. Şuara Xalis	286
SONUÇ.....	292
KAYNAKÇA	296

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “*Dersim (Tunceli) Yöresinde Derlenen Zazaca Ağıtların Yapısal ve Tematik Yönden İncelenmesi*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu taahhüt ederim.

... / ... / 2024

Fadime ERGÜN

TEZ ONAY SAYFASI

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Müdürlüğüne

Fadime ERGÜN tarafından hazırlanan, “*Dersim (Tunceli) Yöresinde Derlenen Zazaca Ağıtların Yapısal ve Tematik Yönden İncelenmesi*” isimli bu çalışma, jürimiz tarafından Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Jürisi Üyeleri (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan (Danışman) :

İmza:

Üye :

İmza:

Üye :

İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yönetim Kurulunun
.... / ... / 2024 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul
edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi. Abdullah BEDEVA

Enstitü Müdürü

KILMVATE

Mahsulê edebiyat ra şware, jede hadise raştiye sero, kemi hadise wemiskerdene serowa. Na hal şware, mahsule edebiyatê binu ra cera kena, hafiza qomeni werte ardene de, kena elçiye barekerdena bellek. Bilhassa qomê ke tarixê xuyo nuste çino, şuarê ke hadise tarix ra qal kene, aynı waxt de vatena tarixê vatisiye.

Caê Dersim de, mahsulê edebiyati pêro tore vatis de axme biyaenê ra gore, tarix u sosyoekonomiye mıntıqaê ke şuaru de biyê seveve hadiseu, tarixe nustê mıntıqa virastene de, hurendia çimê viren derê. Edebiyatê nuste mıntıqa 25-30 ser nara avi ame werte na sevev ra şware ke tore vatis de axme bene, hona aqile qul ra vind nêbiye, qeyd kerdena na şuaru jede muhima. Şware çıxaş ke raştiye ra qal kena, vira meşoro ke mahsulê edebiyatiya, cokaro şuariye ke bene are gereke hete huner ra analiz vere.

Hata nika şuari mıntıqa sero, gurenaisê kemiye ke vırajiye, inu de şuari biye are, hete tema ra analiz biye, hekate şuaru nuşiye. Şuaru sero hete edebiyat ra analiz nêvırajiyo.

Na gurenais, tene vindbiyana şuaru bijero, na sevev ra gore 70 şware ke gurenais de arize biye 44 teni hete arizekerdoxe ra qeyd biye, biye are. Şware ke gurenais de biye are, hadise u olguye ke şuari arde werte, munaqaşa ke dorme şuaru de biya, mıntıqa de şuari kamji zon de vajiye, kulture qomi axme biyane de cau, muhumiyetê şuaru çiko arize biyo. Gurenais hem biyaena şuaru analiz kerda, kerda açix hemi ki şuari şekli tema ra gore hete edebiyat ra analiz kerde ke çimeye ke şuaru sero nuşiye kemiya inu ravernero.

Çekuyê Muhimi: Dersim, Şware Kırmancki, Şuaru de Şekil, Şuaru de Tema, eve Hekatu Şuari.

ÖZET

Ağıt, gerçek olaylara dayalı kurmaca yönü az olan edebi ürünlerden biridir. Bu durum ağıtı, diğer edebi ürünlerden ayırarak toplumsal hafızanın aktarımını sağlayan, önemli bellek aktarım aracı yapmıştır. Özellikle yazılı tarihin bulunmadığı toplumlarda, tarihi olayları konu alan ağıtlar, aynı zamanda birer sözlü tarih anlatılarıdır.

Edebi ürünlerinin tamamen sözlü gelenek içinde yayıldığı Dersim yöresinde, bölgenin tarihi ve sosyoekonomik yapısının yol açtığı olayları konu alan ağıtlar, bölgeye dair yazılı tarihin oluşturulmasında bir ön kaynak niteliğindedir. Bu durum bölgede, yazılı edebiyat geçmişi son 25-30 yıla dayanan ve sözlü gelenek içinde varlığını sürdüren ağıtların hafızalardan yok olmadan, bir an önce kayıt altına alınmasının önemini arttırmaktadır. Ağıt, gerçekleri konu alsa da ağıtın edebi bir tür olduğu göz ardı edilmeden derlenen ağıtlar sanatsal çerçevede analiz edilmelidir.

Bugüne dek yöre ağıtlarıyla ilgili yapılan sınırlı sayıdaki çalışmada, ağıtlar derlenmiş ve konu yönünden incelenerek hikâyeleri aktarılmıştır. Ağıtlarla ilgili genel bir edebi analiz yapılmamıştır.

Bu çalışmada, ağıtların yok olmasının önüne bir nebze de olsa geçebilmek için incelemeye tabi olan 70 ağıttan 44'ü bizzat araştırmacı tarafından derlenerek kayıt altına alınmıştır. Derlenen ağıtlar üzerinden ağıtı var eden olgu ve olaylara, ağıt etrafında süren tartışmalara, yöre ağıtlarının söylendikleri dile, ağıtların kültürel bellek aktarımındaki rolü ve önemine açıklık getirilmiştir. Böylece ağıtların hem varoluşsal sürecinin anlaşılır olması sağlanmış hem de yapısal ve tematik yönden analizleri yapılarak edebi değeri ortaya konmuş, mevcut kaynaklardaki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Dersim, Zazaca Ağıtlar, Ağıtlarda Yapı, Ağıtlarda Tema, Öyküleriyle Ağıtlar.

ABSTRACT

The elegy is one of the literary products with a low fictional aspect based on real events. This fact distinguishes the elegy from other literary products and makes it an important means of memory transmission that enables the transmission of social memory. Especially in societies where there is no written history, elegies, which deal with historical events, are also oral history narratives.

In Dersim region, where literary products are spread entirely within the oral tradition, elegies, which deal with events caused by the historical and socioeconomic structure of the region, are a preliminary source for the creation of a written history of the region. This situation increases the importance of recording the elegies, whose written literary history dates back to the last 25-30 years and which continue to exist in the oral tradition, as soon as possible before they disappear from memory. Although elegies are based on realities, the collected elegies should be analyzed within an artistic framework without ignoring the fact that it is a literary genre.

In the limited number of studies on local elegies to date, elegies have been compiled and analyzed in terms of subject matter and their stories have been conveyed. A general literary analysis of elegy has not been made.

In this study, in order to prevent the disappearance of elegies, 44 of the 70 elegies subject to analysis were compiled and recorded by the researcher herself. Through the collected elegies, the facts and events that brought the elegy into existence, the discussions around the elegy, the language in which the local elegies are sung, the role and importance of elegies in the transmission of cultural memory were clarified. In this way, both the existential process of the elegies were made comprehensible and their literary value was revealed by analyzing them structurally and thematically, and the deficiencies in the existing sources were eliminated.

Keywords: Dersim, Zazaki Elegies, Structure in Elegies, Theme in Elegies, Elegies with Stories.

Bu tez edebiyat zevkinden daima feyz aldığım canım babam, Ali BOZKURT’a
ithaf edilmiştir.

ÖN SÖZ

“Dersim (Tunceli) Yöresinde Derlenen Zazaca Ağıtların Yapısal ve Tematik Yönden İncelenmesi” konulu araştırma, sözlü gelenek içinde, yaşayan hafızalarla sınırlı ağıt türünü, hafızanın sınırlılıklarından çıkararak yok olmasının önüne geçmek ve yöre ağıtlarının bugüne dek hak ettikleri ancak yapılmayan sanatsal incelemelerini yaparak konuyla ilgili eksikliği kısmen de olsa gidermeyi amaçlamaktadır.

Ağıt, meydana geldiği toplumsal yaşama bağlı olarak bazen sadece bireysel acıların bazen de kolektif acının yansıması olmaktadır. Dersim gibi tarihsel serüveninde kavga ve savaşların eksik olmadığı toplumlarda ağıt, çoğu zaman toplumsal hafızanın yaşatıcısı ve kolektif acının aktarıcısı konumundadır.

Ağıt söyleme geleneğinin yaygın olduğu Dersim yöresinde, yazılı edebiyatın koruması altında olmayan ağıtların bir kısmının kaybolması sonucu, yöre ağıtlarını ele alan 7 kaynağa ulaşılmış, bu kanaklara dair ayrıntılı incelemeye, araştırmada yer verilmiştir.

Ağıt; tanımı, türü, adlandırması açısından tartışmalara açık bir tür olup türkü ile sık sık karıştırılmaktadır. Dersim yöresi ağıtlarını konu alan kaynakların konuyla ilgili yaklaşımları, araştırmacıların ağıtları adlandırmalardaki farklılıkları, literatür çerçevesinde ele alınarak ortaya konmuştur. Dersim yöresi sözlü kültürel ürünlerinde ve çalışmaya konu olan ağıtlarda kullanılan Kırmancca/Zazacanın¹ tarihi gelişimine, Kırmancanın/Zazacanın konuşma oranındaki düşüşe ve sebeplerine kısaca değinilmiş bu durumun ağıtlar üzerinde yarattığı olumsuz etkiye dikkat çekilmiştir.

Çalışmada varyantlar da dahil olmak üzere derlenmiş Kırmancca/Zazaca 70 ağıt ele alınıp incelenmiştir. Çalışmanın temel amacına uygun olarak ağıtların edebi değerini ortaya koymak için ağıtlar yapısal ve tematik yönden ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Bu belirlemeler çerçevesinde çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın konusu, modeli, amacı ve kapsamı, sınırları kavramlarına açıklık getirilmiştir.

¹ Yörede, Kırmancı olarak ifade edilen kavram Türkçe çevirisi esas alınarak Kırmancca olarak yazılmıştır.

Birinci bölümde, ağıtların söylenmesine doğrudan etkisi olduğundan, ağıtların daha iyi anlaşılabilmesi için Dersim bölgesinin tarihine ve tarihsel süreçte meydana gelen önemli olaylarına kısaca değinilmiştir.

İkinci bölümde, Dersim sözlü kültür ürünlerine ve bu ürünlerin ifade aracı olan dil sorununa, ağıt kavramı etrafında yürütülen tartışmalara, ağıtın toplumsal hafızadaki yeri ve önemine, Dersim bölgesi ağıtları üzerine yapılmış çalışmalara yer verilmiştir.

Üçüncü bölüm, çalışmanın Dersim yöresi ağıtları ile ilgili asıl sorunun eksikliğinin tespitine yönelik olup çözüm için katkı sunulan bölümdür. Bu bölümde, yöre ağıtlarının hemen hemen bütün kaynaklarda eksik kalan edebi inceleme yönüne ağırlık verilerek ağıtların edebi değerinin anlaşılmasına katkı sağlaması hedeflenmiştir. Yapısal ve tematik yönden analiz edilen ağıtlar, dil ve üslup özellikleriyle örnekler üzerinden açıklanmış, kullanılan anlatım teknikleri türler arası yaklaşım yönteminden yararlanarak açıklanmış; tematik açıdan ağıtlar sınıflandırılmış, derlenen ağıtların konu farklılığı dikkate alınarak mevcut sınıflandırmalara katkı sağlayacağı düşünülen yeni ağıt başlıkları eklenmiştir.

Dördüncü bölümde ağıtlar orijinal dilinde Kırmanca/Zazaca yazılarak, ağıtların Türkçe çevirilerine ve hikâyelerine yer verilmiştir. Kaynak kişilerle yapılan görüşmeler sonucunda, bazı ağıtların hikâyelerinde yaşanan olaylara dair ayrıntılı açıklamalar aktarılmıştır.

Araştırmanın sonuç kısmında gerek sahada yapılan derleme, gözlem, görüşmeden gerekse kaynak taramasından elde edilen veriler doğrultusunda, sorunla ilgili tespitlere yer verilerek çözüm önerileri sunulmuştur.

Çalışma süresince sabır ve hoşgörüsü ile bana daima yol gösteren değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ELALTUNTAŞ'a, verdiği moral, motivasyon ve kaynak desteği ile doğru yolda ilerlememi sağlayan değerli hocam Doç. Dr. Yusuf AYDOĞDU'ya, seslendirdiği-söylediği ağıtların kayıtlarını ve konu ile ilgili bilgilerini paylaşarak araştırmanın içeriğine önemli katkı sunan yüreği de sesi kadar güzel değerli araştırmacı, yazar, halk ozanı Sait BAKŞI'ye, elindeki kaynak ve belgeleri paylaşarak çalışmanın literatür taramasına önemli katkılar sunan Dr. Daimi CENGİZ'e, Ovacık saha çalışmalarında beni yalnız bırakmayan değerli öğrencim Şengül PERK'e, yoğun iş temposunda çalışmamı okuyarak görüş ve

eleştirilerini paylaşan değerli mesai arkadaşlarıma, Zaza Dili ve Edebiyatı alanında gelişmeye katkı sağlayan lisans ve yüksek lisans hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Ağıtları yakarken aynı acıyı tekrar yaşamalarına rağmen sabır ve metanetle ağıtları seslendirip-söyleyerek çalışmaya katkı sunan ve adlarını burada tek tek sayamayacağım değerli kaynak kişilerime, çalışma boyunca sabrını esirgemeyen kızım Arjin ve eşim Hüseyin'e teşekkürü borç bilirim.

Çocukluğumdan beri Kırmancca anlattığı masal, menkıbe, hikâyelerle bende dil ve edebiyat sevgisinin temellerini atan, çalışmaya hem seslendirdiği ağıtla hem de ağıtların tarihi arka planına ve bölgeye dair her konuda bilgisine başvurduğum, yaşayan kültürel hafıza hazinesi ilk dil hocam, güzel insan, sevgili babam Ali BOZKURT'a gıyabında teşekkürü borç bilirim ve şükranlarımı sunarım.

TABLO LİSTESİ

Tablo No

Tablo 1 Kutsal Mekan/Ziyaretlerin Ağıtlarda Kullanılma Nedeni 89

KISALTMALAR LİSTESİ

Akt.	: Aktaran
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Hız.	: Hazreti
Vb.	: ve benzeri
Vd.	: ve diğerleri
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

Edebi eserler; bir toplumun tarihi serüveninin, sosyoekonomik yapısının, coğrafi şartları ve konumunun, zihniyetinin ortak bir yapıda birleşerek oluşturdukları en önemli kültürel varlıklarından olup aynı zamanda, toplumun doğal dil ve söyleyiş özelliklerini yansıtan estetik değeri yüksek ürünleridir. Temel amacı estetik zevk vermek olan edebi ürünler, bıraktıkları sanatsal etkinin yanında taşıdıkları anlam zenginlikleri ile var oldukları toplumun yazılı tarihe dayanmayan kültürel kodlarını yansıtan önemli başvuru kaynaklarıdır.

Sözlü kültür ürünlerinden olan ağıt, türkü, masal, mani, bilmece, efsane, destan, gibi halk ürünleri kültürün hem birleştirici hem de yayıcı işlevini yürütmektedir. Özellikle kaynağını gerçek olaylardan, yaşanmışlıklardan alan edebi ürünler pek çok bilim alanının araştırmalarında önemli veri kaynağı olmaktadır. Bu anlamda sözlü kültür ürünlerinin önemli parçası olan ağıt, toplumun yaşantısına yön veren olaylara dair anlattıkları arka plan hikâyeleriyle toplumsal hafızanın aktarımını sağlayarak yazılı tarihe temel oluşturmaktadır.

Gerçek olay ve yaşanmışlıklara dayanan ağıtların anlaşılabilmesi için ağıtların var oldukları toplumun tarihinin, sosyoekonomik yapısının, coğrafi ve iklim şartlarının, jeopolitik konumunun yarattığı olumlu-olumsuz sonuçların iyi araştırılıp analiz edilmesi gerekmektedir. Çünkü bu yapılar ağıtın doğmasına sebep olan olayları var eden yapılardır. Bu bağlamda ağıt, diğer edebi ürünlerden farklı olarak gerçek kişi ve olayları konu alan ve kurmaca yönü en az olan edebi tür olması sebebiyle bölgenin yazılı olmayan tarihi olaylarının araştırılmasında, önemli bir ön kaynak niteliğindedir.

Ağıtlar, gerçekliği ile sadece toplumsal olayların araştırılmasında önemli rol almayıp sanatsal açıdan da yazılı ve sözlü edebi kültüre önemli katkılar sunmaktadır. Toplumun kolektif hafızasının ortak ürünü olan ağıtlarda yer alan halk söyleyişleri, deyimler, dualar, beddualar, ironiler, inanç unsurları kültürün önemli bir parçası olarak şiirselliğin dili içinde zengin bir yapıya bürünerek, gelecek kuşaklara aktarılacak önemli dil ve kültür miraslarıdır. Dilin gelişimine paralel olarak sürekli gelişim seyrinde olan ağıtlar, yayılma sahası içinde her anlatıcının ya da seslendirenin katkılarıyla zenginleşip varyantlaşmaktadır.

Bu kolektif yaratım, bir yandan edebi eseri zenginleştirirken diğer yandan bölgede olduğu gibi söylendikleri zamandan çok sonra yazıya geçirildiklerinden, sözlü kültür ürünlerinin söyleyeni ile seslendireni arasındaki farkın, bir süre sonra ortadan kalkarak ağıtı ilk icra eden kişinin unutulmasına sebep olmaktadır. Söyleyen kişi, ağıtı söz ve ezgisi ile var eden ilk kişi olup ağıtın asıl sahibiyken, seslendiren var edilmiş ağıtı kendi nüansları ile icra ederek yaşamasını sağlayan kişidir ve hiçbir zaman ağıtın gerçek sahibi değildir. Anonim bir yapıda olmayan bölge ağıtları çoğu zaman bu tartışmaların gölgesinde varlığını sürdürmektedir.

Yazılı edebiyata dayanmayan, sonradan derlenerek yazıya geçirilen ağıtların bir kısmının zamanla unutulması, bir kısmının yeni söz ve ezgilere araç olması, bir kısmının söyleyenlerinin kaynaklarda farklı kişiler olarak yansıtılması söz konusu ürünleri, tartışmaların gölgesinde bırakarak asıl değerlerinin göz ardı edilmesine sebep olmaktadır. Bu tartışmaların içine sıkışan bölge ağıtları, edebi incelemelerden uzak kalarak hak ettikleri sanatsal değeri hiçbir zaman bulamamaktadır. Derlemecilerin çoğunlukla ağıtı sadece derleyip hikâyesi ile yazmaya yoğunlaşması, ağıtların estetik değerinin gün yüzüne çıkarılamamasındaki bir diğer sebep olmaktadır. Bölge ağıtları; kafiye, redif, ölçü gibi biçimsel kaidelere düzenli şekilde bağlı kalmasalar da kullanılan dil, söz sanatları, imge ve anlatım tekniklerinin zenginliği ile modern şiirle boy ölçebilecek niteliktedir.

1.Araştırmanın Konusu

“Dersim (Tunceli) Yöresinde Derlenen Zazaca Ağıtların Yapısal ve Tematik Yönden İncelenmesi” başlıklı çalışmada, Dersim yöresinin tarihçesi, tarihi, sosyoekonomik yapısı ve bu yapıların ağıt söyleme geleneğine etkisi araştırılarak ağıtlar üzerine yapılmış çalışmalar analiz edilip, derlenen ağıtlar yapısal ve tematik yönünden örnek metinler üzerinden incelenmiştir.

Ağıt kavramı, adlandırılması ve türü etrafında yürütülen tartışmalar, Türk Edebiyatında ilgili tartışmalar bağlamında ele alınıp Dersim sözlü kültür ürünlerinin ifade aracı olan dil farklılığı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmada, bölgenin önemli tarihi olaylarını aydınlatan ağıtların hikâyelerine, sözlü kaynaklarla yapılan görüşmeler neticesinde mevcut kaynaklardan da eklemeler yapılarak ayrıntılı yer verilmiştir. Ağıtın bellek aktarıcılığı işlevi dikkate alınarak toplumsal hafızada ağıtın rolü ve önemine değinilmiştir.

2. Araştırmanın Modeli

Çalışmanın amacı, Dersim yöresinde söylenen Kırmancca/Zazaca ağıtları derlemek, derlenen ağıtları yapısal ve tematik yönünden nitel araştırma yöntemi kullanarak analiz etmektir. Çalışma için uygun görülen nitel araştırma yöntemini Yıldırım, şöyle tanımlamaktadır:

“ [...]Nitel araştırmayı, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel bilgi toplama yöntemlerinin kullanıldığı, olguların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlamak mümkündür. Başka bir deyişle nitel araştırma, teori oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olguları bağlı bulundukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır. Bu tanımda ‘teori oluşturma’, toplanan bilgilerden yola çıkarak daha önceden bilinmeyen birtakım sonuçları birbiri ile ilişkisi içinde açıklayan bir modelleme çalışması anlamına gelmektedir.” (Yıldırım, 1999:10).

Bu yaklaşım çerçevesinde, ağıt gibi sosyal ve tarihsel olgulara bağlı olarak oluşan ve sözlü gelenek içinde yayılarak değişime sürekli açık olan bir ürünü, analiz edebilmenin en uygun yöntemi olarak nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Yöntemin tercih edilmesindeki bir diğer sebep de çalışmada incelenen ağıtların, derleme yoluyla elde edilmesi itibarıyla yöntemin vazgeçilmez üç tekniği olan görüşme, gözlem ve yazılı dokümanlara başvurulmasıdır.

Derleme öncesi yapılan saha çalışmaları neticesinde, ağıtların derlenmesi aşamasında katılımlı ve katılımsız gözlem tekniğinden yararlanılmıştır. Katılımlı gözlemde araştırmacı folklor unsurunun icra edildiği ortamda bulunarak ve kısmen de olsa katılarak gerçekleştirirken, katılımsız gözlemde icranın herhangi bir aşamasına katılmadan seyirci olarak gözlem yapmaktadır (Çobanoğlu, 2020: 82). Ağıtlar, genellikle ölüm olayının hemen sonrasında, cenaze törenlerinde belli bir bağlam içinde söylendiklerinden, ölüm anı-cenaze esnasında söylenen ağıtların derlenmesinde katılımsız gözlem tekniği kullanılmıştır. Ölümün üzerinden zaman geçtikten sonra ya da ölüm dışı söylenen ağıtlarda ise görüşme tekniği ile katılımlı gözlem tekniği kullanılarak derleme çalışması yapılmıştır. Araştırmacı tarafından derlenmeyen ve geleneksel tarzda icra edilen ağıtlar, seslendiren kaynak kişinin

derlemeleri olup kaynak kişi ile görüşme sonrasında, bilgisi doğrultusunda araştırmaya dahil edilip incelenmiştir.

Araştırmanın doküman incelemesinde konu ile ilgili genel kaynaklar, tezler, makaleler ve bölge ağıtları ile ilgili yapılmış çalışmalar incelenerek bilgi toplama ve analiz çalışması yapılmıştır.

3. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmada temel amaç; toplumun değişen yaşam düzenine bağlı olarak cenaze ritüellerinde icrası azalan sözlü kültür ürünlerinden ağıtı, derleme yoluyla kayıt altına alarak kaybolmasının önüne geçmek ve ağıtları sanatsal çerçevede analiz ederek edebi niteliklerinin görünür olmasını sağlamaktır.

Çalışma, bu anlamda mevcut kaynakların önüne geçerek sadece ağıtları derleyip hikâyelerine yer vermekle kalmamış, ağıtların sanatsal özelliklerini ve toplumsal işlevlerini yapısal ve tematik çerçevede ayrıntılı olarak incelemiştir. Çalışma öncesinde yöre ağıtlarını konu alan kaynaklarla ilgili yapılan incelemelerde, mevcut kaynakların ağıtları genellikle konu yönünden sınıflandırıp incelediği, bu kaynaklardan Düzgün (1992)'ün kısmen biçimsel özelliklere değindiği, Taş (2016)'ın diğer kaynaklardan farklı olarak ağıtların müzikal nota değerlerini incelediği ancak ağıtların edebi analizlerinin hiçbir kaynakta yapılmadığı görülmüştür. Bu eksiklikler çerçevesinde çalışmada yer alan ağıtların, edebi değerini belirlemek için ağıtlar, yapısal yönden kafiye, redif, ölçü, dil ve anlatım, söz sanatları, imge, kullanılan anlatım teknikleri; tematik yönden hâkim duygu, inanç ve kutsal mekânlar/ziyaretler, dualar beddualar deyim, halk söyleyişleri, ironi, yergi unsurları yönünden örnek metinler üzerinden analiz edilmiştir.

Ayrıca ağıtların oluşmasında etkili olan, Osmanlı ve Cumhuriyet döneminin *Dersim algısı* ve bu algının yol açtığı olaylar, incelenerek Dersim toplumsal hafızasında ağıtın önemi açıklanmıştır. Bütünlüklü bir yaklaşımla ağıtı var eden olgular, ağıt ile ilgili tartışmalar, bölge ağıtlarının söylendiği dil ve bölgenin diğer sözlü kültür ürünleri genel bir çerçevede incelenmiştir.

4. Araştırmanın Sınırları

Ağıt konusunda yapılan literatür araştırmalarında farklı yörelere ait ağıtlarla ilgili tez ve makale örnekleri ile Dersim yöresi ağıtlarını konu alan makale ve kaynak kitaplar incelenmiş ancak yöre ağıtlarına ait bilimsel çalışmaya rastlanmamıştır.

Ağıtların yapısal ve tematik analizleri yapılırken yöre ağıtlarına ait benzer bir çalışmanın, daha önce yapılmamış olması referans ve kıyaslama açısından çalışmayı sınırlamıştır. Yörede ağıt yakma geleneği yaygın olmasına rağmen yöre ağıtlarını konu alan kitapların oldukça az olması ve bu kaynakların genellikle ağıtları sadece konu yönünden incelemesi, çalışmayı karşılaştırma imkânından mahrum bırakmıştır. Ayrıca yöre ağıtlarını konu alan söz konusu kitapların basımlarının bulunmaması başlı başına bir sorun olarak araştırmacıları sınırlandırmaktadır.²

Araştırmada yaşanan bir diğer güçlük de ağıtın icra ve derlenmesinde karşılaşılan sorunlardır. Ağıt bağlamdan uzaklaştığında, yakılması ve derlenmesi en zor edebi türlerden biridir. Ağıtın büyük oranda belli bir zaman ve mekâna bağlı olarak icra ediliyor olması, konunun acı veren hatta kimi zaman travma yaratan etkisi, bölgede kırsal nüfusun her geçen gün azalması, ağıt yakma potansiyeline sahip kişilerin büyük şehirlerde ya da yurt dışında ikamet etmesi, kaynak kişiden kaynaklı güçlükler olarak derlenen ağıt sayısını sınırlandırmıştır. Kaynak kişiden kaynaklı bir başka sorun da ilerleyen yaşa bağlı olarak yaşanan unutkanlıklar neticesinde, ağıtın bütün olarak icra edilememesi sonucunda, çalışmada yer alan varyantların kısa parçalar halinde kalmasıdır.

Bölgenin coğrafi şartlarının bazı köy ve mezralara ulaşımı zorlaştırması Pertek, Çemişgezek ve Mazgirt yörelerinin dil farklılığı,³ kaynak kişi veya yakınlarının tutumu, bazı bölgelerden ağıt derlenmesini engellemiştir. Bu çerçevede, Dersim merkez ve merkeze bağlı köyleri ile Dersim'in ilçe merkezleri ve köylerinden, 10'u varyant olmak üzere 44 ağıt tarafımdan derlenmiş olup; Sait Bakşi'nin kendi derlemelerinden geleneksel icrasını sürdürdüğü, 26 ağıt alınarak toplamda 70 Kırmancca/Zazaca ağıt çalışmada yer almıştır.

² Dersim yöresi ağıtlarını ele alan ve araştırmada incelenen kaynaklardan sadece üçünün (Cengiz, 2010), Dulkadir, 2011), (Bakşi, 2019) basımları mevcuttur.

³ Söz konusu ilçelerde Kırmancca konuşulan köyler oldukça az sayıdadır, ağırlıklı olarak Kurmancca konuşulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DERSİM YÖRESİNE GENEL BİR BAKIŞ

1936 yılında 2885 sayılı kanunla adı Tunceli olarak değiştirilen Dersim'in; gerek idari sınırları gerek dil, kültür ve inanç yapısıyla bağlı bulunduğu toplumlardan farklı olması sebebi ile en çok konu alınan ve üzerine tartışılan bölgelerden biri olduğu bilinmektedir. Bölge ile ilgili yapılan isim ve idari alandaki değişiklikler bölgenin ekonomik ve toplumsal yapısında gelişmeye yönelik bir fark yaratmadığı gibi bölgenin dil, kültür, inanç farklılığı ve geçmişte sık değiştirilen idari yapısının bölgeye dair bilimsel çalışma yapılmasının ve objektif yazılı kaynak oluşturulmasının önüne geçtiği düşünülmektedir. Dersim tarihi hakkında yazılı kaynakların sınırlı oluşu ve var olan kaynakların, meseleye bilimsel yöntemler yerine genellikle siyasi perspektifle yaklaşımları, mevcut sorunları büyütmektedir. Bu bağlamda yapılacak arkeolojik çalışmalar sonucunda bölgede yaşamış halk ya da halkların kimler olduğu, hangi kültürel dokuları miras bıraktıkları, tarihi analizlerle belirlenerek literatüre katkı sağlaması değerli bulunmaktadır.

Bölgede değerli olan ve literatür araştırmalarında yeterince çalışılmadığı görülen bir diğer konu da kültürel mirasın önemli bir parçası olan sözlü kültür ürünleri ve bu ürünler içinde ağırlığı oluşturan ağıt türüdür. Sözlü kültür ürünlerini anlamının ve bilimsel olarak çözümlemenin en etkili yolu, bu ürünlerin doğduğu toplumsal yapıyı tanımak ve anlamak olduğu düşünülmektedir. Toplumu anlamak ve bilimsel olarak objektif bir yaklaşım sergilemek bağlamında araştırmaya konu olan, Dersim sözlü kültür ürünlerinin önemli bir parçası olan ağıtların, iyi anlaşılabilirlik için ağıtların meydana geldiği Dersim coğrafyası, tarihi, sosyoekonomik yapısı günümüze ulaşan literatür çerçevesiyle ele alınıp incelenmiştir.

1.1. Tarihi Çağlarda Dersim

Dersim tarihine dair ilk araştırmaların, 1866 yılında Britanyalı J.G Taylor ve 1882-1883 yıllarında Praglı Joseph Wüncsch tarafından Mazgirt'in Kaleköy Kalesi'ndeki kalıntılar üzerine yapıldığı ve bu kalıntıların Pers ve Urartularla ilişkilendirildiği bilinmektedir (Kaya, 2010: 165-166). Konsolosluk görevi yapan ve

arkeolojik bilgisi sınırlı olan Taylor'un, bu kaya yapıtlarını Perslere bağladığı; jeolog olan Wünsch'in ise kaya mezar odasındaki çivi yazılarından yola çıkarak kalıntıları Urartularla ilişkilendirdikleri görülmektedir.

Bölgede, 1900'lerin başında inceleme yapan diğer araştırmacılardan, Alman C. F. Lehmann-Haupt, Ernst Huntington ve W. Belck; Pertek ve Mazgirt Kalesi'ni, Urartu dönemi ile ilişkilendirerek kitaplarında buluntularla ilgili ayrıntılı yazılara yer vermişlerdir (Erdoğan, 2005: 87). Dersim tarihini araştırmaya yönelik yapılan ilk çalışmaların konu hakkında uzmanlık alanı olmayan kişiler tarafından yapılması, bölgenin tarihçesine ve bölgede yaşamış halkların kimler olduğuna dair farklı görüşlerin ortaya atılmasına sebep olmuştur.

Alman araştırmacılar tarafından Dersim'in de içinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesinde, ilk bilimsel araştırmalar, 1899-1900 yılları arasında yapılarak yerli araştırmacıların da sunduğu katkılar neticesinde, bölgenin 125 yıl Urartu Krallığının hâkimiyetinde kaldığı tespit edilmiştir (Kaya, 2010: 166). Tunceli ili Çemişgezek ilçesine bağlı Sakyol köyünde bulunan Pulur Höyüğü'ndeki kalıntılar, bölgenin tarihinin Kalkolitik Çağ'a kadar uzandığını göstermektedir. Çemişgezek'in Sakyol (Pulur) Höyüğü üzerinde 1968-1970 yıllarında yapılan kazı çalışmalarında, MÖ. 3000 yılına ait bulgular tespit edilerek söz konusu tarihi alanların önemli bir kısmı yapılan Keban Baraj Gölü'nün altında kalmasına rağmen bölgede, M.Ö. 5500-3500 yıllarına ait yerleşik yaşam kalıntıları ve Pertek Yeniköy'de yapılan kazılarda da Paleolitik Çağ'a ait eserlerin bulunduğu bilinmektedir (Tunceli Kültür ve Turizm Müdürlüğü <https://tunceli.ktb.gov.tr>). Dersim bölgesinin tarihi çağlarda yerleşime uygun durumunu Erdoğan şu sözlerle ifade etmektedir: “*Dersim'in coğrafyası, önemli yükseltilerden oluşması ve pek çok mağara ile kayaaltı sığınağının bulunması bakımından, özellikle Orta ve Üst Paleolitik Çağ insanları açısından uygun mekândır...Yapılan araştırmada, Dersim'in Çemişgezek-Pertek'ten oluşan alt kuşağı, insanlığın diptarihi açısından önemli görünmektedir*” (Erdoğan, 2004:16). Yapılan sınırlı kazılar, incelemeler ve değerlendirmeler sonucunda, Dersim'de Paleolitik, Kalkolitik, Eski Tunç ve Demir Çağ'ına ait yaşam buluntularına rastlanmış ancak tarih boyunca bölgeye kimlerin hâkim olduğu konusunda, kaynaklarda farklı görüşlerin yer almasının önüne geçilememiştir. Resmi kaynakları referans alan yazarlar, bölgenin tarihini genellikle Hititlere ve Orta Asya'ya

dayandırmaktadır (Uluğ, 2014:167). Yöredeki buluntulara arkeolojik araştırmalar ışığında bakan yazar ve araştırmacılara göre bölgede, Urartular, Medler, Persler, Hurriler, Hititler, Makedonyahılar, Sasaniler, Bizanslılar, Moğollar, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Mengücekler gibi farklı uygarlıklar ve beyliklerin yaşam izleri bulunmaktadır (Zengin, 2020: 470).

Bölgeye tarihsel süreçte kimse tam anlamıyla hâkim olamasa da Selçukluların, Mengüceklerin, Karakoyunluların, Akkoyunluların, Moğolların ve Safevilerin bölgede kısmen hâkimiyet kurdukları bilinmektedir. Çalışmaya konu olan ağıtların varoluş sürecinin ve tarihsel bağlamının daha iyi anlaşılabilmesi için Osmanlıdan Cumhuriyet'e intikal eden "*Dersim algısının*" yarattığı etki, Osmanlı Dönemi layihaları⁴ ve Cumhuriyet Dönemi raporları⁵ üzerinden kısaca açıklanmıştır.

1.2. Osmanlı Dönemi'nde Dersim

Osmanlı devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süreçte Osmanlı ile Dersim arasında karşılıklı güven ilişkisi oluşturulamamış, Osmanlının Dersim'i merkezi otoriteye bağlama çabaları sonuçsuz kalarak, I. Cihan Harbi'nden sonra Osmanlı Devletinin varlığı son bulurken bölgeyle ilgili sorunlar, çözüme kavuşturulamadan Cumhuriyet hükümetine intikal etmiştir.

Osmanlı devletinin, Dersim bölgesi ile ilgili ilk ve dolaylı teması Fatih Sultan Mehmet'in Otlukbeli Savaşı'nda (1473) Erzincan'ı Akkoyunlulardan almasıyla başlamış, Safevi tahtına geçen Şah İsmail Erzincan'a tekrar hâkim olması sonucu, Yavuz Sultan Selim döneminde, Çaldıran Savaşı ile (1514) Erzincan, Osmanlıya yeniden bağlanarak yapılan Alevi katliamıyla Dersim uzun bir dönem sindirilmiştir (Akyürekli, 2012: 21). Dersim coğrafyasının elverişsiz şartlarından kaynaklı Dersim'e hiçbir zaman tam anlamıyla hâkim olamayan Osmanlının, çevre vilayetler üzerinden (Erzincan-Harput-Erzurum) Dersim'e nüfuz etmeye çalışarak, 1517'den 1880 yılına kadar ılımlı bir politika izleyip idari görevlere ilk zamanlar aşiret liderlerini, ileri gelenlerini getirdiği; ancak 1900'lerin başında bu alımlı politikayı terk ederek hazırlanan layihalar⁶ doğrultusunda, bölge üzerine sık sık askeri

⁴ "Düşünülen bir şeyin yazı haline getirilmesi" anlamına gelir. Osmanlılar lâyiheyi rapor ve taslak olmak üzere iki ayrı belge türü için kullanmışlardır (TDV İslam Ansiklopedisi). Ancak burada ele alınan anlamı padişaha gönderilmek üzere hazırlanan tespit ve öneriler içeren raporlardır.

⁵ Osmanlı Döneminde yazılan layihaların bir benzeri olan raporlar Cumhuriyet Dönemi'nde bölgeyi ziyaret eden devler görevlileri tarafından yazılmış ayrıntılı bilgiler içeren resmi belgelerdir.

⁶ Herhangi bir konuda bir görüşü dile getiren yazı.

harekâtlar düzenlediği görülmüştür (Kaya, 2010: 363-368). Çeşitli tarihlerde hazırlanan 14 farklı layihanın⁷ tamamına çalışmada yer verilmeyerek Osmanlıdan Cumhuriyet'e sirayet eden Dersim ve Dersimliye bakış açısının anlaşılabilmesi için ilgili layihaların içeriğine kısmen değinilmiştir.

Osmanlı, Dersim'e hâkim olmak için ilk ciddi adımları 19.yy.ın II. yarısında, II. Abdülhamit döneminde atarak bölgeye giden idareci ve memurlara Dersim'e dair ayrıntılı layihalar hazırlatma yöntemine başvurmuştur. Söz konusu layihalar, II. Abdülhamit'in emri ile bölgeye bizzat gönderilen Dördüncü Ordu Müfettişi Zeki Paşa ve Anadolu Umum Müfettişi Şakir Paşa'nın hazırladığı layihalardır. Layihalarda Dersim'in ekonomik, coğrafi, idari yapısının her yönüyle değerlendirilerek Dersim'e yapılacak bir askeri sevkiyat için gerekli alt yapı çalışmalarının neler olması gerektiği ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır (Akpınar vd., 2010: 313). Layihalarda belirtilen görüş ve öneriler doğrultusunda Dersim kimi zaman Hozat, Çemişgezek, Mazgirt'e kimi zaman da Harput, Malatya, Erzurum, Erzincan, Diyarbakır, Kiğı'ya bağlanarak bölgenin idari yapısında birçok kez değişikliğe gidilmiştir.

İdari yapısı 1848'de mutasarrıflığa indirilerek Harput'a⁸ bağlanan Dersim, süreç içinde sık yapılan değişiklikler neticesinde, 1880 yılında Hozat merkez alınarak vilayet kabul edilmiş, bölgenin ilk valisi olarak Fikri Paşa atanmıştır (Çakmak, 2021: 177). Bölgenin vilayet olması bölgenin sosyoekonomik yapısında herhangi bir iyileştirmeye zemin hazırlamamış, bölge halkı zorlu hayat şartlarında arazi ve hayvan kaçırma yüzünden sürekli birbiri ile çatışmaya devam etmiştir.

Dersim ile ilgili hazırlanan layihalardan biri "*Mamûretülaziz Vali-i Esbakı Es-Seyyid Hasan Hilmi'nin Layihası*"dır. 26 Ağustos 1890 tarihinde hazırlanan Hasan Hilmi Bey'e ait layihada Dersim'e özel bir bölüm ayrılarak Osmanlının Dersim'e yaklaşımı ortaya konmuştur: "*Anadolu havalisi bir vücud gibi farz olursa Dersim kıt'ası da o vücudun ciğerlerinde eski bir çıban gibidir*" (Yıldırım, 2013: 170). Metnin devamında "*Anadolunun kalbgahında bir sivilce*" olarak değerlendirilen Dersim'in "*sızıltısının*" derhal kesilmesi gerektiği padişahıtan istenmektedir. Osmanlı layihalarından Cumhuriyet raporlarına geçen "*Dersim*"in bir "*çıban olduğu ve*

⁷ 14 Layihaların tamamı için Gündoğdu ve Genç (2013)'in Dersimde Osmanlı Siyaseti adlı kitaba bkz.

⁸ Akyürekli (2012)'de Harput olarak geçerken Gündoğdu & V. Vural (2013)'te Harput yerine Dersim'in önce Erzurum'a ardından Erzincan'a bağlandığı yer almaktadır.

derhal müdahale edilmesi gerektiği” görüşü 1926 tarihli Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey’in raporunda da yer almaktadır: “*Dersim, Cumhuriyet hükümeti için bir çıbandır, bu çıban üzerinde kesin bir ameliyat yapmak lazımdır*” (Bulut, 1992: 220). Layiha ve raporlarda, Dersim’le ilgili görüşlerin benzerliği dikkat çekerken mevcut görüşler doğrultusunda, Cumhuriyet ve Osmanlı döneminde, Dersim çözülmesi gereken bir sorun olarak ele alınmıştır.

16 Eylül 1908 tarihli Müşür İbrahim Paşa’nın layihasında Dersim halkı için ıslahın esas olduğu cezalandırmanın ıslah sürecinde başvurulacak bir yöntem olduğu vurgulanmaktadır: “*...Dersim asırlık müzmin bir yaradır. Sahası 250 saat ve içinde 500 köyü ve 54 aşireti olan bir kıtadır. Burada yapılması gereken icraatın iki şıkkı vardır: Cezalandırma ve ıslah... Esas ikinci kısımdır, bence cezalandırma onun bir parçasıdır*” (Uluğ, 2014: 161-162). Dersim’in merkezi otoriteye bağlanamayan yapısını kırmak ve sürüp giden asayiş sorunlarını çözmek için layihalarda kimi zaman farklı çözüm önerilerinin sunulduğu da görülmüştür.

Bu önerilerin sıralandığı layihalardan biri “*Mamuretülaziz Vilayeti Layihası*”dır. 15 Ocak 1894 tarihli layihada sunulan ayrıntılı ıslahat planları içinde, Dersim’deki maden ve tuzlaları işletme, yatılı okullar açarak aşiret liderlerinin çocuklarını okutmak suretiyle aşiretlerin yönetim gücünü zayıflatma, ilçe merkezlerine ilkokul ve mescit açma, Erzincan-Dersim yolunu yapma, bölgedeki asker sayısını arttırma gibi öneriler yer almaktadır (Yıldırım, 2024: 169-170). Sunulan öneriler doğrultusunda yapılan çalışmalara rağmen Dersim’de asayişin sağlanamadığı, isyanların devam ettiği, çıkan isyanları bastırmak için başvuru yöntemlerinin sorunu çözmek yerine yeni sorunlara yol açtığı görülmektedir.

Gerek Osmanlı gerek Cumhuriyet döneminde sorunları derinleştiren bir başka yaklaşım da merkezden gönderilen vali, memur ve müfettişlerin hazırladıkları layiha veya raporlarda, Dersim’in yaşam biçiminde yer alan pirlilik, rayverlik makamlarından ‘*cahil halkı kandıran, sömüren seyitler*’ olarak bahseden yaklaşımlarıdır. Çözüm için gayri resmi biçimde maaşla görevlendirilecek Nakşibendî şeyhlerine tekkeler açarak halkın, ‘cehaletin ürünü olan din ve inançlarını’ terk etmeleri ve adı geçen tarikata geçmelerinin sağlanması önerilmektedir (Gökcan ve Acar, 2011: 279). Bölgeye gönderilen resmi görevlilerin bölgenin kendine özgü kültür ve inanç yapısını anlamak yerine, bu yapılardan

küçümseyici ifadelerle bahseden yaklaşımları; devam eden asayiş sorunları, askeri harekâtlar, saldırılar, karşı direnişler sorunu büyütürken Dersim tarihinde iz bırakan ve araştırmaya konu olan ağıtların, arka planında yer alan tarihi olayların yaşanmasına sebep olduğu görülmektedir.

1.3. Cumhuriyet Dönemi'nde Dersim (Tunceli)

Osmanlı ile Dersim münasebetinin üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen Dersim bölgesinin kapalı, otoriteyi kabul etmeyen ve kendine özgü kültürel yapısından kaynaklı merkeze bağlanamamasının yarattığı sorunların Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Yeni kurulan Cumhuriyet'in, kuruluşunun ilk yıllarında, Dersim'le ilişkileri iyi tutma yoluna gittiği ancak 1925'ten sonra, konuya bakış açısının değiştiği, 1926-37 yılları arasında hazırlanan raporlar doğrultusunda çıkarılan “*Tunceli Kanunu*” ile 1937-38 olaylarına giden sürecin hızlandığı görülmüştür.

Dönemin gazetelerinde yer alan Dersim'i konu alan yazıların geneli incelendiğinde yazarların, Osmanlı layihalarında ve Cumhuriyet Dönemi raporlarında yer alan görüşlere benzer düşünceler ileri sürdükleri anlaşılmaktadır. Dönemin Ulus gazetesi başyazarı ve imtiyaz sahibi Falih Rıfkı Atay 1935'te gazetede yazdığı bir yazıda Dersim ile ilgili şu ifadelerle yer vermektedir:

Dersim Öztürktür. Halk yoksuludur. Dağ oyuklarına, mağara ve uçurum böğürlerine sığınan ağalar Anadolu'nun son derebeyleridir. Halk bunların esiridir. Bunlar halkı yağma, talan ve kan hizmetlerinde kullanmaktadırlar.... Anadolu'da tek bir milletin evlatları oturmaktadır. Kan birdir, ihtiyaç birdir. Dava birdir. Bu son birliğin herhangi bir köşesinde en küçük bir aksama bırakmak ve gedik bırakmak Cumhuriyet için affedilmez bir suçtur (Akt. Beşikçi, 2016: 88-89).

Cumhuriyet döneminde devlet görevlilerinin Dersim'e yaptıkları gezi ve incelemeler sonucunda, hazırladıkları raporlar⁹ doğrultusunda dünyada bir il için

⁹ Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in raporu (1926), Fevzi Çakmak'ın Raporu (1930), Genel Müfettiş İbrahim Tali Bey'in Raporu (1931), İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Raporu (1931), Jandarma Umum Komutanlığı Raporu (1933), İsmet İnönü'nün Raporu (1935), Celal Bayar'ın Şark Raporu (1936), Dördüncü Umum Müfettişi ve Tunceli Vali Komutanı Abdullah Alpdoğan'ın Raporu (1937), Diyarbakır Birinci Umum Müfettişi Abidin Özmen'in Raporu (1937).

çıkarılan tek özel kanun özelliğine sahip olan, “*Tunçeli İdaresi Hakkında Kanun*” 25.12.1935’te kabul edilerek 4 Ocak 1936 tarihinde yürürlüğe konmuştur (Kaya, 2010: 434). Kırk sekiz maddeden oluşan Kanun, bir buçuk saatte, iki madde haricinde tartışılmadan kabul edilmiştir.

Madde 32 ve 33’te yer alan “*Vali ve kumandan herhangi bir şahıs hakkındaki takibatın ertelenmesine ve cezaların teciline yetkilidir*” ve “*İdam hükümlerinin vali ve kumandan tarafından ertelenmesine lüzum görülmediği takdirde infazı emir olunur*” ifadeleri, Muğla Milletvekili Hüsnü Kitabcı tarafından Teşkilat-i Esasiye’ye¹⁰ aykırı görüldüğünden itirazla karşılanmış ancak yapılan oylama sonucunda Kanun, oturuma katılan vekillerin tamamının oyunu alarak kabul edilmiş, 1947 yılına kadar uzatılarak yürürlükte kalmıştır (Beşikçi, 2016: 72-73). Kanunu uygulamak için olağanüstü yetkilerle yetkilendirilen Abdullah Alpdoğan, Dersim’e vali olarak atanmıştır.

1896’dan başlayarak 1935’e kadar devam eden süreçte çıkarılan Osmanlı lahiyaları ve Cumhuriyet raporları, *Tunceli Kanunu* ile somut ifadeye bürünmüş, Dersim’in ‘*tedibi-ıslahı-medenileştirilmesi*’ hedefi doğrultusunda yapılan çalışmalar, 1937-1938 sürecine giden olayların yaşanmasında etkili olmuştur. Demenan ve Haydaran aşiretlerinden bazı kişilerin, Harçık deresi üzerinde bulunan tahta köprüyü yakmaları, 1937 Dersim Harekâtı’na gerekçe oluşturarak 4 Mayıs 1937 Bakanlar Kurulu kararı ile bahar ayında, I. Dersim Harekâtı başlatılmıştır (Aygün, 2009: 106-107). Harekât sonrasında Seyit Rıza ve oğlu ile birlikte beş kişinin Elazığ’da 1937’de idam edilmesi ile Bölge’de olaylar durulmamış; Ovacık Keçkek’te 7, Aktaş’ta 2 erin öldürülmesi Dördüncü Umum Müfettişliğinin yeni bir kararı ile 1 Haziran 1938’de, Dersim üzerine II. bir harekâtın başlamasına karar verilmiştir (Kaya, 2010: 505).

Ne Harekât öncesinde ne de Harekât sonrasında Dersim için sağlıklı bilgilere dayalı bir nüfus sayımı yapılamadığından, 1937-38 Harekâtları’nda tam olarak ne kadar kayıp verildiği belirlenememektedir. Konu ile ilgili resmi arşivlerin kapalı olması, bilimsel çalışmaların kısıtlı olması, resmi ve gayri resmi kaynakların kayıplarla ilgili çelişen beyanları doğrultusunda resmi rakamlara göre 13 bin; gayri resmi rakamlara göre 30 ile 60 bin arasında kayıp olduğu söylenmektedir (Aygün,

¹⁰1924 Anayasası

2009: 37). Harekât sonrasında yapılan sürgünlerin de Dersim kültürel hafızasında kopmalara ve parçalanmalara sebep olarak sözlü kültür ürünlerinin oluşmasına ve yayılmasına engel olduğu bilinmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

1. AĞIT, TANIMI, İLGİLİ KAVRAMLAR, TARTIŞMALAR

2.1. Dersim Yöresi Sözlü Kültür Ürünlerine Genel Bir Bakış

Bir toplumun edebi ürünlerinin köklü bir geçmişi olması ve sayıca fazla olmaları, ürünlerin anlamlandırılmasında tek başına yeterli bir kriter değildir. Özellikle yazıya dayanmayan ve sözlü kültür aracılığıyla varlığını ortaya koyan ürünlerin derlenmesi kadar bilimsel bir çerçeve ile analiz edilmesinin de bu ürünlere, hak ettiği değeri kazandırmada önemli bir etken olacağı düşünülmektedir. Belli bir sınıflandırmaya tabi olmayan edebi eserlerin anlaşılmasının ve analiz edilmesinin oldukça güç olduğu, bu bağlamda edebiyat tarihinin inceleme alanına dahil olan sözlü ya da yazılı edebi ürünlerin tarihsel bağlamından koparılmadan, ortaya çıktıkları dönemin sosyoekonomik, siyasi, dini vb. yapıları ile birlikte değerlendirilerek sınıflandırılması gereklidir.

Türk edebiyatında benzer bir sınıflandırmayı Fuat Köprülü'nün, halk edebiyatı çerçevesinde pek çok türü, tarihi bağlamı içinde disiplinler arası bir yaklaşımla inceleyerek ele aldığı çalışmaları, Türk folkloru üzerine yaptığı araştırmaları, edebiyat alanında öncü niteliğinde olup Türk edebiyatını belli bir çerçeveye oturttuğu bilinmektedir (Aktaş, 2013: 169). Köprülü'nün, Türk halk folkloru için yaptığı çalışmanın bir benzerinin, sözlü kültür ürünleri oldukça çok ve çeşitli olan Dersim bölgesi için yapılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Dersim yöresine ait kayıt altına alınarak özel arşivlerde saklı kalmış veya yayınlanmış binlerce ürünün, edebi değeriyle ortaya konmasının yolu, araştırmacıların, akademisyenlerin, yazarların söz konusu ürünleri bilimsel verilerle analiz edip sınıflandırmalarından geçmektedir. Bilimsel yöntemlerle bütünlük içinde tasnifi yapılmamış, bölgenin edebi ürün çeşitliliğinin incelenmesi hem okuyucuya hem de araştırmacıya anlaşılmayan, dağınık bir çalışma alanı sunmaktadır. Sorunun çözümü yolunda, Dersim yöresine ait binlerce edebi ürünün; dil, üslup, tema yönünden nazım-nesir, yazılı- sözlü, dinî-din dışı gibi temel ilkeler açısından analiz edilerek sınıflandırılması ve belli bir çerçeveye oturtulması önem arz etmektedir.

Cengiz, Dersim halk ezgileri üzerine yaptığı çalışmada benzer bir sınıflandırmayı yaparak, yaklaşık 4200 ezginin varlığından bahsetmiş yine aynı

çalışmada 600 kaset kaydı derlemesinin de özel arşivlerde saklı kaldığını belirtmiştir (Cengiz, 2022: 14). Söz konusu ezgiye dayalı bu ürünlere; masal, menkıbe, hikâye, ninni, bilmece, efsane, atasözleri, fabl, mani gibi ürünlerin dâhil olmadığı bilinmektedir. Düzenli bir yapı arz etmesi ve müzikal bir tarzda söylenmesi, ilgiyi daha çok ezgiye dayalı formlar çekmiş, araştırmacılar derlemelerini genellikle bu türler üzerinde yoğunlaştırmış, bu durum da Dersim halk ezgilerinin diğer edebi ürünlere göre daha fazla sayıda derlenerek daha düzenli bir yapıda incelenip analiz edilmesini sağlamıştır.

Dersim halk ezgilerinin konularına göre din dışı ve dini kılaamlar olarak ikiye ayrıldığı Cengiz'in çalışmasında, din dışı kılaamlar¹¹ 10 form altında hikâyeleri, müzikal nota değerleri, Kırmancca/Zazaca ve Türkçe çevirileri ile yer almaktadır. Dini kılaamlar Zazaca ve Türkçe dillerinde, icralarına göre iki başlık altında ele alınarak Kırmancca/Zazaca icra edilen dini kılaamlar 8 formda nota değerleri, genel bilgileri ile incelenerek Türkçe çevirileri yapılmıştır. Türkçe icra edilen ezgiler de 7 formda, diğer dillerdeki ezgilerle aynı yöntemler çerçevesinde incelenerek aktarılmıştır. Ayrıca kitabın sonunda yer alan Kırmancca/Zazaca, Kürtçe ve Türkçe dillerine ait kılam, ağıt, perde ve deyiş katalogunun da araştırmacılar için önemli bir referans kaynağı olduğu düşünülmektedir.

Cengiz, benzer bir çalışmayı genç yaşta Rus Harbi'nde hayatını kaybeden ve aşk kılaamlarıyla tanınan, *Sa Heyder/Şah Haydar*'ı anlatan "*Dersim Kültürel Hafızasının Aşk Şairi Şah Haydar (Sa Heyder) ve Sanatı (1890-1916)*" isimli kitabında, şairin 76 ezgisine yer vererek, şiirindeki edebi sanatlara, makama, melodiye, usûl ve formlara örnekler vererek açıklamıştır (Cengiz 2023).

Kapsamlı bir analiz yöntemi kullanılmasa da Dersim sözlü kültürel ürünleri üzerine yapılan ilgili araştırmalardan biri de Selcan'ın "*Edebiyatê Zazay I ve II*" adlı, Dersim sözlü kültür ürünlerinin anlaşılmasında önemli bir basamak oluşturan makaleleridir. Makalelerde; masallar (sanıki), türküler (lawiki), hikâyeler/fıkralar (hekat/meseley), bilmece (mertali), atasözleri (qesê vîrênu), oyun edebiyatı (edebiyatê kay kerdîşi), saymacalar (mordisi), tekerlemeler (sas kerdisi), hakkında bilgilere ve örnek metinlere yer verilmektedir (Selcan, 2016).

¹¹ Kırmancca/Zazaca olan sözcük şiir, türkü, ezgi anlamlarına gelmektedir.

Dersim sözlü kültür ürünlerinin önemli bir parçası olan atasözleri üzerine çalışma yapan ilk araştırmacılar, Mesut Özcan ve Zülfü Selcan'dır. Dersim atasözleri üzerine çıkan ilk kitap Mesut Özcan'ın, 1992 yılında yayımladığı "*Dersim (Zaza) Atasözleri*" adlı kitabı olup kitapta 305 atasözü ve 42 bilmece Türkçe çeviri ve anlamları ile birlikte yer almaktadır (Badem, 2019: 81). Konuyla ilgili bir diğer çalışma olan Selcan'ın, "*Qese u Qese Virênu*" adlı kitabında, alfabetik sırayla 7275 atasözü ve deyme yer verilerek kitabın girişinde atasözlerinin tanımı, yol göstericiliği, faydaları anlatılmış; atasözlerinin sentaks ve semantik yapıları, yapılaş formülleri örneklerle açıklanmış atasözü ve deyimlerin anlam açıklamalarına kısmen yer verilmiş ancak Türkçe çevirileri yapılmamıştır (Selcan, 2013). Konu ile dolaylı bağlantıya sahip bir başka çalışma olan, Aldatmaz'ın *Folklorê Kirmancan (Zazayan / Kırdan/ Dimilîyan) ser o cigêrayîşê / Kırmancların (Zazaların/Kırdların/Dimililerin) folkloru üzerine bir araştırma* adlı çalışmasında, açıklamaları ile 28 atasözüne değinilmiş; ancak atasözlerinin tamamının Dersim yöresinden seçilmediği belirtilmiştir (Aldatmaz, 2013: 52).

Dersim sözlü ürünlerinde bir diğer önemli anlatı özelliği olan masal türü hakkında çok az veri bulunmaktadır. Saha araştırmalarında, masal türü ile ilgili oldukça fazla derleme yapıldığı bilgisine ulaşılırken konu ile ilgili literatür azlığı, yapılan derlemelerin genellikle bireysel arşivlerde saklı kalarak gün yüzüne çıkarılmadığı düşüncesini oluşturmaktadır. Masal türü ile ilgili bir başka problem de bölge dışından gelen araştırmacıların pek çok edebi tür gibi masal türünü de coğrafi ve tarihsel bağlamından, dil dokusundan kopararak farklı araştırmalara araç yapmalarıdır.

Masal ile ilgili yapılan az sayıda çalışmalardan biri Caner Canerik'in ilki 2018 yılında basılan Dersim Masalları I ve daha sonra çıkan Dersim Masalları II adlı kitaplarıdır. Toplamda 101 masalın yer aldığı iki ciltlik kitapta yazarın beyanına göre masallar, Kırmanca/Zazaca kaydedilmiş ancak kitaplarda masalların Kırmanca/Zazaca yazımları yer almayıp sadece Türkçe çevirilerine yer verilmiştir. Söz konusu kitaplar sonradan Almancaya da çevrilmiştir (Güneş, 2024). Konuyla ilgili Aldatmaz'ın *Folklorê Kirmancan (Zazayan / Kırdan/ Dimilîyan) ser o cigêrayîşê / Kırmancların (Zazaların/Kırdların/Dimililerin) folkloru üzerine bir araştırma* adlı yüksek lisans çalışmasında; Dersim, Lice ve Siverek yöresine ait

masallara yer verilerek masalların konularına göre sınıflandırıldığı görülmektedir (Aldatmaz, 2013: 25-35). Dersim yöresi masalları ile ilgili akademik bir çalışma bulunmayıp mevcut çalışmalarda masallara kısmen değinilmekte, masallar sadece konu yönünden sınıflandırılmaktadır. Arşivlerde yöreye ait saklı kalan özgün pek çok masalın halk bilimi kuramları çerçevesinde, dünya masalları ile karşılaştırılarak analiz edilmeleri gerekmektedir.

Dersim yöresinde özellikle ağıt ve kıamların ön plana çıkması ile gölgede kalarak derleme ve inceleme çalışmalarının dışında kalan diğer bir edebi tür de menkıbelerdir. Saha çalışmalarında kaynak kişilerce sık dile getirilmelerine rağmen Dersim Alevilik inancının etkisiyle şekillenen ve muhtemelen masal-efsane-mitlerden beslenerek, günümüzde özgün bir yapıya kavuşan menkıbelere, literatür çalışmalarında rastlanmaması bu düşünceyi oluşturmaktadır. Çalışmanın konusu dışında yapılan derlemelerde; Hz. Ali'yi, dünyanın yaratılışını, Hz. Fatma'yı, Hz. Hasan'ı, Hz. Hüseyin'i, Hz. Süleyman'ı konu alan ve masalsı anlatım formunun ön plana çıktığı menkıbelere araştırmacıların mesafeli yaklaşımı, türün gün yüzüne çıkmasını engellediği düşünülmektedir.

Doğayla iç içe yaşayan Dersim insanının hayvanlara dair anlattıkları fabllar, gündelik yaşamda sürekli dillendirilen kıssadan hisse taşıyan mani tarzı mizahi şiirler, derlenmeden yaşadıkları hafızalarla birlikte yok olup gitmişlerdir. Derlenenler ise özel arşivlerde incelenmeyi beklemektedir. Bir kısmı hala sözlü hafızalarda mevcut olan bu ürünleri, zamanın yok etmesine fırsat vermeden bir an önce kaydedip bilimsel bir çerçeve ile analiz etmek gerekmektedir.

2.2. Dersim Sözlü Kültür Ürünlerinin İcra Dili Olan Kırmancca/Zazacaya Genel Bir Bakış

Zazaca ile ilgili 1856 yılında alınan ilk kayıtların analiz edilmesinin üzerinden geçen 168 yıllık süreçte, pek çok çalışma yapılsa da Zazaca üzerindeki tartışmalar günümüze dek varlığını sürdürmektedir. Zazaca metinleri 1856' da ilk kez kaydederek analiz eden Rus araştırmacı Peter Lerch'in, 1864'te Zazacadaki gramatik cinsiyeti tespit eden Avustralyalı dil bilimci Frederick Müller'in, Alman arkeolog ve dil bilimci Albert Von Le Coq'un, Zazaca metinler üzerindeki çalışmalarının ve Zazacanın grameri üzerine yapılan ilk bilimsel araştırma olan Oscar Mann'ın çalışmasını tamamlayarak Zazaca ilk gramer kitabını 1932'de yayınlayan Karl

Hadank'ın yaptığı analizler ışığında devam eden en önemli tartışma, Zazacanın ayrı bir dil mi yoksa Kurmanccanın/Kürtçenin bir lehçesi mi olduğu tartışmasıdır. O. Mann, Zazacanın Kürtçenin lehçesi olmadığı görüşünü savunan ilk yabancı dilbilimcidir (Çev. Çağlayan, 2019: 20-26). Zazaca ile ilgili bilimsel çalışmaların, Mardin Artuklu Üniversitesi, Bingöl Üniversitesi, Munzur Üniversitesi, Muş Alparslan Üniversitesinde ilgili bölümler açılana kadar uzun yıllar boyunca kısıtlı metinler üzerinden ve yabancı araştırmacılar tarafından yapıldığı bilinmektedir.

Zaza Dili ile ilgili bilimsel yayınlar, makalelerdeki artışa ve akademik çevrenin dışında yer alan araştırmacıların sunduğu katkılara rağmen, Zazacanın üzerinde süregelen tartışmaların son bulmadığı görülmektedir. Mevcut çalışmalar ışığında, Zazacanın dil mi lehçe mi olduğu tartışmasında, Zazacanın Kürtçeden bağımsız bir dil olduğu görüşü yaygınlık kazansa da Zazacanın lehçeleri arasında, ortak bir yazı ve edebiyat dili oluşturma noktasında birlik sağlanamadığı bilinmektedir (Selcan, 2011: 19). Zazacanın iki temel lehçesinden biri olan Güney lehçesinde 1985'te Terry Lynn Todd ve 1998'de Ludwig Paul doktora çalışması yaparken Kuzey lehçesi üzerine yapılan ilk doktora çalışmasının 1995 yılında Zülfü Selcan ve 2016 yılında İlyas Arslan'ın yaptığı görülmektedir (Arslan, 2018: 53).

Bir bölgenin kültürel ürünleri incelenirken o ürünlerin, var olduğu kültürel ortamdan ve dilden bağımsız olarak ele alınamayacağı zira edebi ürünlerin kendini ifade etme ve kuşaklar boyunca yaşatabilmesindeki yegâne aracın dil olduğu bilinmektedir. Dersim bölgesinde, Zazacanın Kuzey lehçesi ağırlıklı olmakla birlikte Kürtçe (Kurmanci) Türkçe ve Ermenice de konuşulmaktadır. Kesin bir bilimsel veri olmamakla birlikte yapılan saha çalışmalarına dayanarak bölgede 1938 itibarıyla %65 Zazaca, %25 Kürtçe, %10 oranında Türkçe konuşulduğu ifade edilmektedir. Çok dilli ve kültürlü yapıya sahip bölgede, yaşanan olayların etkisiyle bu çok dilli ve kültürlü yapıda zamanla büyük tahribatlar olduğu, bölgede yaşanan tahribattan etkilenen ilk topluluğun da Ermeniler olduğu, kaynaklarda Ermenilere ait eserlere oldukça az rastlanması göstermektedir. Ermenicenin 1915 olaylarından sonra, bölgede konuşulma oranının hızla azaldığı, 1937-38 olaylarından sonra kademeli olarak Kurmanccanın/Zazaca'nın ve Kurmanccanın/Kürtçenin de konuşulma oranında büyük azalma olduğu, Türkçe konuşma oranında, bu duruma bağlı olarak son yıllarda %90'lara varan artış olduğu anlaşılmaktadır (Cengiz, 2022: 11-18).

Türkçenin bu denli yaygınlaşmasında 1938'in yarattığı büyük tahribatın yanı sıra 90'lı yılların siyasi iklimiyle boşalan köylerin, kırsal nüfus göçünün ve hızla artan şehirleşme olgusunun da etkisi olduğu düşünülmektedir.

Kırmancca/Zazacanın bugün Dersim'de geldiği konumdan bağımsız olarak geçmişten beri icra edilen müzikal eserlerinin ve diğer edebi ürünlerin icra diline bakıldığında, eserlerin ağırlıklı olarak Kırmancca/Zazaca ile icra edildikleri, araştırmacıların, derlemecilerin yaptığı kayıtlarla tespit edilmiştir. Kaydedilmiş 4200 Dersim halk ezgisinden varyant ve tekrarları eleyerek 1043 ezgi üzerinde yaptığı analizlere göre Cengiz, Dersim ezgilerinin icra dili ile ilgili şu tespitte bulunmaktadır:

Dersimde geleneksel aktarımla üç dilde repertuar icra edilmektedir. Yörede %65 oranında konuşulan Zazaca, geleneksel müzik üretiminde %67 oran ve 699 ezgi ile temsil edilmektedir. Konuşurluluk oranıyla ikinci sırada yer alan Kürtçe müzik üretiminde 19 ezgi ile %2'lik bir paya sahiptir. Konuşulurluk oranıyla üçüncü sırada yer alan Türkçe ise ezgi üretiminde 325 ezgi ile %31'lik bir paya sahiptir (Cengiz, 2022: 18).

Burada dikkat çeken noktalardan biri, konuşma temsiliyetinde Kırmancca/Zazaca ve Kurmancca/Kürtçeden sonra üçüncü sırada yer alan Türkçenin, ezgilerin temsiliyetinde Kırmancca/Zazacadan sonra ikinci sırada yer almasıdır. Bu sıralamayı etkileyen faktörlerden biri kaydedilen 325 adet Türkçe ezgiden, 289'unun dini ezgi olmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Cengiz'in de belirttiği gibi Dersim ezgilerinden ağıt (şuar), aşk kıamları (lawik), dini perde (tewt), ağırlıklı olarak Zazaca ile icra edilirken dini ezgilerden deyişlerde ağırlığı Türkçe; mevcut kaynaklarda yer alan diğer edebi ürünlerden masal (sanik), bilmece (mertali), mani, hikâye-fıkra (hekat) gibi ürünlerde ağırlığı Kırmancca/Zazaca oluşturmaktadır.

2.3. Dersim Coğrafyasının ve Sosyoekonomik Yapısının Ağıtlara Etkisi

Dersim, türkülere de konu olduğu gibi neredeyse tamamı 1400-3000 metre yüksekliğinde dağlarla çevrili, 900'ün üzerinde rakımı ile adeta zapt edilemez kale görünümündedir. Özellikle geçitlerin az olduğu sıradağ yapısı, dar ve derin vadiler, Dersim'i hâkimiyet altına alınamayan doğal bir engel gibi çevrelerken, bu doğal engel aynı zamanda bölgeyi çevreden izole ederek oldukça kısıtlı ekonomik faaliyetler içine sıkışmasına sebep olmuştur. Jandarma Umum Komutanlığının

hazırladığı Dersim raporunda Dersim coğrafyasının doğal yapısı ile Dersim'in etrafına nasıl bir set çektiği açıklanmaktadır: *“Dersim şarktan bilahare Peri suyu ismini alan büyük su cenuben Murat, şimalen ve garben Karasu-Fırat-sularile çevrilmiş olup ada manzarası göstermektedir. Dersim diye andığımız bu adanın şimalini Munzur dağları Çin setti gibi kapar”* (Dersim Jandarma Umum Komutanlığı Raporu 1932: 44-45). Hem dağların hem nehirlerin etrafını çevirdiği bu coğrafi yapı, Tunceli Valiliğinin resmi internet sitesinde şöyle ifade edilmektedir:

Tümüyle Fırat Havzası içerisinde kalan İl, doğal sınırlarla kuşatılmış yüksek bir bölgedir. Doğu Toros Dağlarının uzantıları doğu-batı yönünde uzanarak ilin kuzeybatısını, kuzeyini ve kuzeydoğusunu hemen hemen bütünüyle kaplar. Bu dağlar aşılması güç sıralar oluşturduğu için Tunceli, Türkiye'nin doğu ucunda Iğdır Ovasından başlayıp Erzincan Ovasına kadar uzanan verimli çöküntü alanıyla bütünleşememiştir. Bu dağlar, yer yer hem yüzey sularıyla aşınarak hem de akarsular tarafından derince oyularak yüksek platolara dönüşmüştür. Vadiler çok dar ve dik olup vadi tabanlarında ovalar oluşmamıştır. Güneyden kuzeye ve batıdan doğuya yükselen il topraklarının % 70'ini dağlar, % 25'ini platolar, % 5'ini ovalar ve düzlükler oluşturmaktadır (Tunceli Valiliği, <https://tunceli.csb.gov.tr>).

Bölge, %70'ini dağların, %5'ini ovaların oluşturduğu aşılmaz sarp dağlarla çevrili, verimli ovaların neredeyse bulunmadığı dağınık, küçük grup yerleşim özelliğine sahiptir. Bölgenin tarihi süreç içinde, çevre illerle kısıtlı ölçülerde bağlantı kurabildiği ve kendi ekonomik imkânlarını sınırlı kaynaklarla kendi sağlamak zorunda kaldığı bilinmektedir. Bölgenin dağlık yapısı hem tarımı hem de ticareti engelleyerek sınırlı tarım ve hayvancılık faaliyetleri dışında pek bir gelir kaynağı olmayan Dersim, geçmişten beri yaşamını yoksunluk içinde güçlkle idame ettirebilmiştir.

Bölgede ticaretin gelişmemesinde, dağların ve nehirlerin oluşturduğu doğal engel kadar ticarete kaynaklık edecek mal artırımının yapılamaması, çevre illerle ulaşımı sağlayacak yolların olmaması veya mevcut yolların bozuk olması, tüccarların süregelen baskın, yağma faaliyetlerinden çekinmeleri gibi etkenlerin de olduğu bilinmektedir (Yay. Haz. Çalışlar, 2010: 65-70). Arazinin az ve tarıma elverişsiz olması bölge halkını küçükbaş hayvancılık yapmaya mecbur bırakırken küçükbaş

hayvancılığın yağma ve talana açık olması silahlanmayı zorunlu kılarak komşular, aşiretler arasında yaşanan anlaşmazlıkların çözümünde çoğu zaman silaha başvurulmasına sebep olduğu görülmektedir. Resmi raporlarda, Dersimlilerin silahlanma gerekçelerinin bölgenin elverişsiz şartlarının yarattığı geçim sıkıntısına bağlı olduğu, Dersimlinin atalarından kalan geleneksel yöntemlerle davarcılık¹² ve tarım yaptıklarını, bu ekonomik faaliyetlerle kendini zor geçindirebildiklerinden hayvanlarını ve topraklarını baskınlardan korumak için silahlanmaya mecbur kaldıklarını belirtmektedir (Jandarma Umum Komutanlığı Raporu (1932), 2010: 84). Elverişsiz ekonomik şartların bölgenin yerel dilinde “qol”¹³ diye tabir edilen küçük çaplı yağmaları arttırdığı bu yağmaların tetiklediği anlaşmazlıkların ağıtlara konu olan ölümlerde önemli rol oynadığı bilinmektedir.

Kimi zaman kuraklık kimi zaman çekirge istilas, yetersiz olan geçim olanaklarını daha da kötüleştirerek Dersim halkını hem doğanın zorlu şartlarına hem birbirilerine karşı mücadele etmeye mecbur bırakmıştır. Bu mücadelenin, bazen küçük çaplı anlaşmazlıklara bazen birbirilerini öldürecek çatışmalara bazen de aşiretler arası kan davalarına zemin hazırlayarak büyük acı ve kayıplara neden olduğu, bu acıların da ağıtlarla dışa vurulduğu bilinmektedir. Örneğin Demenan-Alan aşiretleri arsında 30 yıl süren ve her iki aşiretten toplam 41 kişinin ölümü ile sonuçlanan, birçok ağıtla birlikte tanınan “Zegeriye Ağıtı’nın” da yakılmasına sebep olan kavganın temelinde açlık ve yoksulluğun yarattığı davar baskınının sebep olduğu bilinmektedir (Cengiz, 2020: 81). İki aşiret arasında süregelen ve pek çok acıya sebep olan kavga, kaçırılan kör bir keçi yüzünden başlamıştır.

Yörede bilinen bir başka ağıt olan “Dağbek Ağıtı’nda” da Lolanlar ile Bolanlar arasında yine davar kaçırmaya ve arazi anlaşmazlığına dayanan kavga sonucunda öldürülen gençler anlatılmaktadır. Aşiret kavgalarını konu alan diğer bir ağıt olan “Peter Ağıtı”, Demenan ile Abbasan aşiretleri arasında davar kaçıрма sonucunda meydana gelen ölümleri anlatmaktadır (Özcan, 2008: 73). Bu temelde, Dersim bölgesinin geri kalmış ekonomik durumunun yol açtığı anlaşmazlıklar sonucu, meydana gelen ölümleri konu alan pek çok ağıt örneği, kaynaklarda yer almaktadır. Dersim coğrafyasının tarım ve büyükbaş hayvancılığa elverişsiz şartları, ekonomik

¹² Koyun, keçi gibi küçükbaş hayvan sürüsü.

¹³ Zazaca olan bu kelime iki anlama gelmektedir: 1.Vurgun için oluşturulan çete.2. Düşmana karşı oluşturulan silahlı çete, gerilla.(Musa Canpolat Zazaca-Türkçe Sözlük.)

faaliyetleri geri bırakırken 90'larda boşalan köylerin söz konusu ekonomik faaliyetleri daha da geriletmişti ve bu durumun günümüzde de değişmediği Tunceli Valiliğinin resmi internet sitesinde yer alan açıklama ile ortaya konmaktadır:

Tunceli, ekonomik faaliyetler açısından Türkiye'nin geri kalmış illerinden biridir. İlde elverişsiz doğal koşullara bağlı olarak tarım alanlarının kısıtlı olması, ilin ekonomik gelişmesini engellemiştir. İl topraklarının büyük bir kesiminde dağların zor geçit veren sıralar halinde uzanması, 1950'lere kadar Tunceli'nin çevre illerle olan ulaşım olanaklarının çok sınırlı kalmasına ve uzun yıllar dışa kapalı ve durağan bir ekonomik yapının hâkim olmasına neden olmuştur. İl ekonomisi tümüyle tarıma dayanmakla birlikte ne bitkisel üretim ne de hayvancılık gelişkin değildir (Tunceli Valiliği, <https://tunceli.csb.gov.tr>).

Bahsi geçen tarım ve hayvancılıktaki bu elverişsiz şartlardan kaynaklı geri kalmışlığa, bölgedeki siyasi olaylar sonucu yaşanan yoğun göçler, güvenlik alanı gerekçesi ile boşaltılan yayla ve köyler de eklenince kısmi olan ekonomik faaliyetlerin günümüzde durma noktasına geldiği görülmektedir. Dersim insanın, ekonomik yoksunluğa bağlı olarak birbiri ile mücadelesinin sebep olduğu aşiret kavgalarında ve coğrafyanın zorlu şartlarının yarattığı kaza, hastalık, afetlerde pek çok insan yaşamını yitirirken ağıt türünün bölgenin en çok dillendirilen ürünü olması tesadüf değil, Dersim coğrafyasının ve sosyoekonomik şartların getirdiği doğal bir sonuçtur. Coğrafyanın kendilerine sunamadıkları ekonomik kaynakları kimi zaman hayata tutunmak kimi zaman da kişisel husumetlerini perdelemek için kullanan Dersim insanın, birbirine birçok acılar yaşattığı ve bu acıların ifade aracı olan pek çok ağıtın dile getirildiği bilinmektedir.

Söz konusu ağıtlar ile ilgili literatür çalışmasına bakıldığında karşılaşılan kaynaklar şunlardır: Mustafa Düzgün'ün "*Dersim Türküleri-Tayê Lawike Dêrsim (Ağıtlar-Şiwari)*" ve Mesut Özcan'ın "*Öyküleriyle Dersim Ağıtları I*", "*Öyküleriyle Dersim Ağıtları II*" isimli kitapları, farklı kişilerden derlenmiş pek çok ağıt barındırmasıyla; araştırmacılar için önemli kaynaklar niteliğindedir. Yine benzer bir çalışmayı "*Dizeleri ile Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji*" adlı çalışması ile Sey Qaji'ye ait ağıtları sınıflandırıp inceleyerek Daimi Cengiz'in yaptığı görülmektedir. Konuyla ilgili Hıdır Dulkadir'in "*Dersim Sözlü Halk Edebiyatından Örnekler*

Pepugê Des u Dı Kowu”¹⁴, Cemal Taş’ın “*Kılamanê Kirmanciyê Ser*”¹⁵, Sait Bakşı’nın “*Öyküleriyle Dersim Kılamları ve Dersim Şairi Uşênê Kalmemi*” isimli çalışmaları da ağıt konusunda farklı bakış açıları sunan diğer önemli kaynaklardır. Maraş depremi sırasında hayatını kaybeden akademisyen Mehmet Yıldırım’ın gerek adı geçen bazı kaynaklara sağladığı derlemeler gerekse dergilerde yazdığı makaleler, konuyla ilgili önemli referans çalışmalarını oluşturmaktadır. Günümüzde ağıtları dillendiren pek çok sanatçı gibi Metin Kahraman ve Kemal Kahraman kardeşlerin ağıt üzerine yaptığı derleme çalışmaları sonucunda, araştırma alt yapısı ile ortaya koydukları müzikal albümler de konunun önemli bir başka basamağını oluşturmaktadır.

2.4. Ağıt Tanımı, İlgili Kavramlar, Tartışmalar

Kelime kökü analizinde, adlandırmada, tanımlamada, sınıflandırmada farklı birtakım görüşlerin öne sürüldüğü ağıt türünün, üzerinde en çok tartışılan edebi türlerden biri olduğu düşünülmektedir. Edebi literatürde dönemlere göre “*sagu*, *mersiye*, *ağıt*” olarak adlandırılan türün, kelime kökeni ve tanımı tartışmalardan uzak net bir ifadeyle ortaya konamamaktadır. Uludağ’a göre ağıt kelimesi “*ağlamak*” anlamına gelirken, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlük’ünde ağıtın “*ağ- göğe yükselmek*” kelimesinden türediği yazılmaktadır (Akt. Parmaksız, 2010: 14). Elçin de ağıtın kökeni ve adlandırılması ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: “*İslamiyetten önceki devirlerde ‘sagu’ deyimi ile karşılanan ve hiç şüphesiz ‘sagıtmak: ağlamak’ fiilinden türemiş ağıta bugün Azerbaycan’da ‘ağıt’, Kerkük Türklerinde ‘sazlamağ’ Türkmence’de ‘ağı’ yanında ‘tavs’ ‘tavşa’ adları verilmektedir*” (Elçin, 2019: 290). Ağıtın farklı toplumlarda farklı adlandırılması doğal bir durum iken ağıt kelimesinin kökeni olan “*ağ-*” ile ilgili kimi yazarların “*ağlamak*”, kimi yazarların “*göğe yükselmek*”, kimi yazarların ise “*acı*” tanımlamalarını yapması kavram ile ilgili etimolojik bir karmaşanın olduğunu göstermektedir.

Ağıtla ilgili tartışmaların yalnızca köken üzerinde değil ağıt teriminin tanımı yapılırken de ortaya çıktığı görülmektedir. Yapılan tanımlarda ortaya çıkan eksiklik

¹⁴ On İki Dağın Pepug Kuşu, anlamın gelen cümlede Dersim ağıtlarında sıkça geçen ve yörede efsanesi de olan pepug guguk kuşudur. Yarattığı çağrışım nedeniyle çeviri de sözcüğün aslı kullanılmıştır.

¹⁵ Zazaca Ağıtlar Üzerine

ağıtların genellikle -görece daha eski kaynaklarda- ölümle hatta sadece insan ölümüyle sınırlı tutulmasından ileri gelmektedir. Türkçe sözlükte ağıt kavramı şöyle tanımlanmaktadır: “1. ölen bir kimsenin gençliğini, güzelliğini, iyiliklerini, değerlerini, arkada bıraktıklarının acılarını, büyük felaketlerin acılı etkilerini dile getiren söz veya okunan ezgi, yazılan yazı, sagu, mersiye. 2. Ağlama, gelin olan bir kızın arkasından niteliklerini sayıp dökerek ağlama” (Türkçe Sözlük, 2005: 34). Benzer bir yaklaşım sergileyen Kudret, ağıtı insan ölümünden sonra hissedilen acıyı ifade eden şiirler olarak tanımlamaktadır (Kudret, 2003: 252). Ağıtlara vesile olan en belirgin duyguyu ölüm olarak belirleyen Boratav, ölümün trajik olması sebebiyle toplum üzerinde daha derin bir tesir yaratarak, anlatım yönü güçlü ağıtların oluşmasında etkili olduğunu ifade etmektedir (Boratav, 2013: 225). Bu yaklaşımlar, ağıtın, bir kimsenin ölümünün ardından duyulan acıyı veya o kişinin birtakım özelliklerini dile getiren şiirler olarak dar bir çerçevede tanımlandığını göstermektedir.

Konu kapsamında yapılan saha çalışmaları, derlemeler, analizler ağıtın dar bir anlamda sadece ölümle ilişkilendirilemeyeceğini örnekler üzerinden ortaya koymaktadır. Ağıt, sadece ölen kişiyi konu almadığı gibi ayrılığı, gurbeti, ölen bir hayvanı hatta kaybedilen değerli bir varlığı dahi konu alabilmektedir. Ağıt, insan ölümünün ardından ya da kaybedilen canlı-cansız bir varlıktan sonra hissedilen duyguları, belli bir düzenle ya da düzensiz biçimde sözcükler arcılığı ile müzikal formla ifade eden şiirlerdir (Elçin, 2019: 290). Elçin’in tanımında görüldüğü üzere ağıt, zaman içinde sadece ölen kişiyi anlatan bir methiye olmaktan çıkarak anlam genişliğine uğramıştır.

Ağıtı dar bir manadan uzaklaştırmak ve daha kapsayıcı bir tanıma kavuşturmak için ağıtı tanımlarken, ölüm yerine acıyı merkeze almanın daha doğru bir yaklaşım olacağı düşünülmektedir. Hiçbir acının insan üzerinde ölüm kadar etki bırakmayacağı muhakkaktır yine de sahip olduğu koşullar dikkate alındığında insanın yaşadığı maddi kayıp, evladını askere gönderen annenin hissettiği ayrılık acısı, sevdiği gurbette olan kişinin özlemi gibi duygular insanda derin bir etki bırakarak ağıtla varlık bulabilmektedir. Ağıtlar üzerine geniş bir derleme ve saha çalışması yapan müzisyen araştırmacı Kemal Kahraman, ağıt yakarken acının odak noktada olduğunu ifade etmektedir:

Ağıttan ve ağıt yakmaktan söz edildiğinde genelde insanın bir büyük kayıp, bir acı, bir yıkım karşısında, neredeyse içgüdüsel bir refleksle bağırp çağırarak ağlaması, dövünmesi anlaşılmaktadır. Farklı bir ifadeyle ağıt yapmak, acı içinde kıvranan bir insan halinin akıl-fikir denetiminden uzak duygusal patlamaları, histerik sayıklamaları, inlemeleri gibi görülmektedir (Kahraman, 2019: 143).

Bu çerçevede ağıt; bir insanın, insan hayatında yeri olan bir hayvanın ölümünün veya kaybedilen maddi varlığın, eşyanın ardından ya da ayrılık, gurbet sonrası yaşanan yoğun duyguların, genellikle düzensiz bir formda kendine has bir ezgi ile ifade edildiği şiirler olarak tanımlanabilir. Ağıtın konu çeşitliliği söylendiği kültürel dokuya, sosyoekonomik ve coğrafik yapıya göre de farklılık gösterebilmektedir. Dersim coğrafyasının zorlu şartlarında savaş, kan davası, çığ, boğulma, hastalık, zehirlenme gibi sebeplerden ölümlerin sık yaşanması bu ölümlerin yol açtığı acıların ağıtlar aracılığıyla toplumda yansımalarının yarattığı konu çeşitliliğini Mustafa Düzgün şu ifadelerle dile getirmektedir:

Genellikle yiğit, kahraman, önde gelen ve saygın birinin ölümü, öldürülmesi ya da doğal afetler (çığ altında kalma, suda boğulma, sele kapılıp ölme vb.) yüzünden hayatını kaybetmesi; sevilen ve sayılan kimselerin hastalık ve kaza gibi nedenlerle ölmeleri; toplumca sevilen, iyi ve sevimli gençlerin (kadın ya da erkek) düşünleri esnasında ve ilk gecelerini yaşamak üzereyken aniden ölmeleri ya da öldürülmeleri gibi hallerde, ağıtlar söylenir. Bunlar, ağıtların en genel söyleniş nedenleridir (Düzgün, 1992: 40).

Dersim bölgesinde yakılan ağıtlar içinde çığdan kaynaklı ölümlerin konu olduğu ağıtların, diğer afet ve hastalıklar sonucu ölenleri konu alan ağıtlardan daha fazla olduğu bilinmektedir. Dağlık ve zorlu bir coğrafya olan Dersim’de, zorlu kış şartlarında yoğun karın yarattığı çığ ve bu çığların sebep olduğu ölümlerin anlatıldığı pek çok ağıt kaynaklarda yer almaktadır.

Dersim yöresi ağıtlarını ele alan kaynaklarda, savaş ve askeri harekâtlarda, zorlu yaşam şartlarının tetiklediği aşiret anlaşmazlıklarında, hastalık, boğulma, kaza sonucu ölenleri konu alan ağıtların da oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ağıtın konu çeşitliliği ve bu çeşitliliğe bağlı olarak ağıt tanımının daha geniş bir çerçevede yapılmasında, ağıtın doğduğu coğrafyanın şartları, kültürel

yaşamı, tarihi arka planının önemli bir etki yarattığı düşünülmektedir. Doğal felaketler, aşiret anlaşmazlıkları, askeri operasyonlar, savaş konu alan ağıtların sık sık dillendirildiği Dersim yöresinde, ağıtların diğer tüm formları gölgede bırakacak kadar baskın hale gelmesinde; bölgenin inanç faktörünün, tarihsel bağlamının, coğrafi konumunun ve ekonomik yapısının etkili olduğu bilinmektedir.

Ağıtla ilgili süregelen bir diğer tartışma da ağıtın tür mü biçim mi olduğu tartışmasıdır. Ağıtın bir nazım biçimi olmayıp şiir türü olduğunu belirten Kudret, ağıtın koşma biçimiyle de türkü biçimiyle de söylendiğini savunarak düşüncelerini temellendirmektedir (Kudret, 2003: 252). Ağıtın genellikle belirgin biçimsel özelliğinin olmayıp çoğu zaman diğer nazım şekilleri ile söylenmesi, ağıtı nazım biçiminden ziyade konu yönünden farklılık gösteren bir tür olarak sınıflandırılmasına sebep olduğu düşünülmektedir. Ağıtın en fazla ilişkilendirildiği halk edebiyatı nazım şekli türküdür. Ağıtı bireysel ya da toplumsal olayların ardından yaşananları dile getiren ezgili, uyaklı bir türkü çeşidi olarak tanımlayan Koz'un yaklaşımı ağıtın yaygın olarak türkü ile aynı görüldüğünü gösteren yaklaşımlardan biridir (Akt. Örnek, 2014).

Ağıtın; diğer türlerle ilişkilendirilmesinin Türk edebiyatında olduğu gibi Dersim bölgesi ağıtları üzerine yapılan çalışmalarda da sık rastlanan bir durum olduğu, yapılan literatür araştırmalarında tespit edilmiştir. Bölgede ağıtları üzerine yapılmış çalışmalarda, ağıt genellikle türkü ile ilişkilendirilirken söz konusu kaynaklarda ağıt ve türkünün zaman zaman birbirinden tam olarak ayırt edilemediği, kimi ağıtların türkü kimi türkülerin de ağıt olarak sınıflandırıldığı fark edilmiştir. Türkü-ağıt belirsizliğinde üzerinde durulması gereken hususlardan biri de Dersim bölgesinde ağıtları konu alan kaynaklarda, ağıt kavramı için birçok farklı isimlendirmenin yapılmasıdır.

Ağıt için kaynaklarda sık kullanılan kavram ağız farklılığına bağlı olarak “şuar/şüar/şuare/şiwâr” olsa da bu kavramın, araştırmacıların ağıtları ifade etmek için kullandığı tek kavram olmadığı “hewa, kılam, lawıke” gibi kavramların da ağıt için kullanıldığı bilinmektedir. “Nornaene¹⁶, wemıskerdene¹⁷, vatene¹⁸” fiilleri de kimi zaman ağıt için kullanılan ancak ağıt kavramını terimsel olarak karşılamayan

¹⁶ mırıldanmak.

¹⁷ denkleştirip uydurmak.

¹⁸ söylemek, dillendirmek.

“mırıldanma, denkleştirip uydurma, dillendirme” anlamında olan genel ifadelerdir. “Kılam” şiiri-ezgiyi-türküyü- ifade ettiği halde kimi yazar ve araştırmacıların ağıt için “kılam” kavramını kullandıkları görülmektedir. “Şuar”ın ağıt için “hewa” ile birlikte en yaygın kullanılan kavramlardan biri olduğu bilinmektedir. İlgili kaynaklar incelendiğinde ağıt için Düzgün (1992)’ün “şıwar, lawık”, Özcan (2008)’in “hewa, lawuk”, Cengiz (2010)’in “hewa”, Dulkadir (2011)’in “hewa”, Taş (2016)’in “şüare, kılam”, Selcan (2016)’in “lawıke, hewa, şüare”, Bakşi (2019)’nin “şuyar, kılam”, Cengiz (2022)’in “şuare”, kavramlarını kullandığı görülmektedir.

Bu bağlamda “nornaene, vatene, wemıskerdene” fiilleri genel anlamda “ezgi ile mırıldanma, bir şeyi söyleme, doğaçlama yoluyla uydurma” anlamlarında kullanılarak ağıt için genel bir kavram niteliği taşımadığı, “lawuk, şuar, hewa” kavramlarının ise araştırmacıların ağıt için en yaygın kullandığı kavramlar arasında yer aldığı bilinmektedir. Bu kavramlardan “lawuk, hewa” daha genel ifadeler olup örneğin türküler içinde kullanılabiliyorken, “şuar/şüar/şıwar/şuare” kavramı sadece ağıt için kullanılan ve terimsel olarak ağıt türünü karşılamaya en uygun kavram olduğu söylenebilir.

2.5.Tarihsel Bağlamda Dersim Toplumsal Hafızasında Ağıtın Yeri

Tarihsel varoluşu zorlu sancılara, yıkımlara, savaşımlara, kıyımlara dayanan toplumlarda acı, bireysel bir duygu ifadesi olmaktan çıkıp kolektif bir iradenin yansımaya dönüşmektedir. Dersim coğrafyası gibi sosyoekonomik yapının ve jeopolitik konumun, toplumu sürekli zorlu bir mücadeleyle karşı karşıya bıraktığı yaşam düzeninde, süregelen savaşların, aşiret kavgalarının, çatışmaların, doğal afetlerin acı olaylara sebep olduğu; bu acıları dile getirmenin en etkili aracı olarak ağıtların kullanıldığı bilinmektedir. Bölge ağıtları; bu anlamda sadece kişisel bir acının dışavurumu değil, aynı zamanda kültürel kodların aktarıldığı sözlü tarih anlatılarıdır. Özellikle yazının hâkim olmadığı toplumlarda ağıt gibi yaşanmışlığa dayanan sözlü anlatılar, yazılı tarihin yerini tutmasa da yazılı tarihin oluşturulmasına temel teşkil edecek bilgileri aktaran, önemli halk anlatıları işlevini yerine getirmektedir. Assmann, insan belleğinin veri taşımadaki önemine ve bu verilerin yazının ön aşaması olabileceği konusuna açıklık getirmiştir:

Yazı kültürüne sahip olmayan toplumlarda bellek aktarıcılarının uzmanlaşması, bu belleğe yüklenen sorumlulukların gereğidir... Burada insan

belleği “veri taşıyıcısı” olarak yazının bir ön biçimi olarak kullanılır. Bu biçime özellikle ritüel bilginin aktarılmasında rastlanır. Ritüel, yazılı olarak var olmasa da çok katı uygulanması gereken kurallara tabidir (Assmann, 2001: 61-62).

Assmann’ın yaptığı değerlendirmeler doğrultusunda, ölüm ritüeli ve bu ritüele bağlı olarak Dersim ağıtlarının icracılarını, kültürel belleğin aktarıcısı olarak görebiliriz. Sözlü tarih aktarımlarının önemli bir parçası olan ağıtlarda yer alan bilgilerin güvenilirliği ve geçerliliği tartışma konusu olsa da yazılı tarihle belgelenmeyen olayların araştırılıp incelenmesinde, yaşananları ilk elden ve dolaysız aktarmaları nedeniyle ağıtların önemli bir başvuru kaynağı olduğu söylenebilir. Kahraman, ağıtın dolaysız olanı aktarmaya mecbur olduğunu, istese dahi gerçeği çarpıtamayacağını ifade etmektedir:

*Toplum şahitliğinin ve vicdanının denetimi, ağıt bir **hakikat ilanı** olmaya mecbur eder. Ağıtlar yalan söylemez, gerçeği çarpıtamaz, abartamaz, eksiltemez, olmamış olmuşt ya da olmuş olmamış gibi gösteremez. Böylesi örnekleri, toplum şahitliği ve hafızası zaten onaylamaz, muhafaza etmez, aktarmaz. Öyle ki, toplum hayatında unutulmaması gereken her şeyin kaydını tutan ağıt, ancak toplum şahitliği ve vicdanının denetiminden geçmiş bilgiyi dile getirdiği oranda kabul görecektir (Kahraman, 2019:152).*

İcracıdan çıktığı andan itibaren sözlü gelenek içinde yayılan ağıtlar, zaman içinde varyantlara ayrılmış ancak ağıta kaynaklık eden olaylar asıl çerçevesini bozmadan korunmuş, kuşaktan kuşağa aktarılacak günümüze gelmiştir. Bu anlamda Dersim bölgesinde yaşanan ve bölgenin kolektif hafızasında yer edinen I. Dünya-Rus Harbi, aşiret kavgaları ve 1937-38 olaylarına dair yazılı tarihte yer almayan bilgilerin büyük çoğunluğu “*bellek aktarımcılarının*” dillendirdikleri ağıtlar üzerinden günümüze ulaşmıştır.

Dersim toplumsal yaşantısında derin izler bırakan I. Dünya Harbi’nde (1917) Ruslara karşı kurulan Doğu Cephesi’nde, zorlu şartlarda savaştan Dersim milis güçlerinin direnişini ve ölümünü konu alan “*Seferberlik Ağıtı, Sevdin Ağıtı, Pardi Ağıtı, Rus Harbi Ağıtı, Guli Bey Ağıtı*”¹⁹, aşiret ve arazi anlaşmazlıklarında yaşamını yitirenleri konu alan “*Dağbek Ağıtı, Aşkirek Ağıtı, Süleymanê Sur Ağıtı, Mire Ağıtı,*

¹⁹ Hewa Seferberliğe, Hewa Sa Heyder/Sevdin, Hewa Pardiye, Hewa Herve Wurişi, Hewa Guli Beg.

Wuşenê Mozik Ağıtı”²⁰, 1937-38 olaylarını konu alan “*Çuxur, Laç Dersi Ağıtı*” gibi yörede bilinen ve yaygın olarak dinlenen söz konusu ağıtlar içerdikleri bilgiler açısından, bölgenin sosyolojik yapısını ve tarihini açıklamak için başvurulacak ön kaynaklar niteliğindedir (Cengiz, 2010: 302-332, 367-394). I Dünya Harbi’nde, Kore Harbi’nde seferberlik kararıyla savaşa katılan ve bir daha geri dönemeyen, gençler için yakılmış ağıtlar, savaşın yıkımının sadece cephede olanlar için değil geride kalanlar içinde yaşandığını dile getiren birer belge niteliğindedir. Şair olamayan bir annenin Kore Harbi’ne giden ve bir daha dönemeyen oğlu için yaktığı “*Kore Ağıtı/Lawuka Xıdırî/Xıdırê Mı*” oğlu Hıdır’ın ağzından kış şartlarının da etkisiyle savaşın ne kadar zorlu geçtiğini anlatılmaktadır (Düzgün, 1992: 209). Kore Harbi’ni konu alan söz konusu ağıtta, anne savaşta yaşananlara tanık olmuşçasına gerçekçi, canlı betimlemelerle yaşananları aktarmaktadır:

*“Daye Qorya de puk o, xedev o, önder voreno.
Henî ke nano ma ra ne ax o ne aman o.
Wayi vayi lemin lemin Xıdırê mı!
Mameki ya, Mameki ya, daye lemin Mameki ya.
Zalimi ma dayme are berdime di se u poncas mordemi piya.”*²¹

Türkçesi

*Anne Korede kar fırtınasıdır meret yağıyor,
Öyle bir ateş ediyor ki(düşman) ne ah dinliyor ne aman.
Ah eyvah lemin lemin²² Hıdır’ım
Mameki’dir Mameki’dir anne, lemin Mameki’dir²³
Zalimler toplayıp götürdü, biz iki yüz elli kişiyi beraber.*

I. Dünya Savaşı’nda kurulan Çanakkale Cephesi’nde hayatını kaybeden Dersim gençlerini anlatan *Sey Qajî*’ye, ait “*Seferberlik Ağıtı’ndan*” alınan ilgili bölümde şair, ölen gençleri “*Dersim dağlarının kaybolan kilidi*”, Çanakkale’yi de “*Anadolu’nun kilidi*” olarak nitelendirmektedir (Cengiz, 2010: 303-304).

“Pusleyi amê ma dime

²⁰ Hewa Dağbeği, Hewa Aşkireği, Hewa Sîlê Sur, Hewa Wuşeni Mozik

²¹ Ağıtın tamamı için bkz. Düzgün (1992: 209-210)

²² Çok büyük bir acı karşısında kullanılan bir ünlem olan kelimenin yarattığı çağrışım anlamı dikkate alınarak yakın anlama gelecek bir çevirisi olmadığından kelime olduğu gibi kullanılmıştır.

²³ Mameki Dersim’in eski adlarından biri olup genellikle merkezi ifade etmek için kullanılan bir kelimedir.

Puslê eskeriye.
Sewqetê ma do are berdo
Çanaqala-Geliboliye
Ma çeki giredayi
Asurmeyi eşti ho vile
Duzmeyi sanayi ho miye.
Hot seriyo dame pêro
Seweta kilitê Anadolîye.
Taxt u paê pasayi bırıjiyo
Xer u xızmeta ma qewıl nêbiye.
Nêçe vosnê qeri, kilitê kowunê Dêrsimi
Kerd vindi seferberliğê.
Sayır, namê ma şware de vaze
Gorn u mezelê ma bêlû niyê.”

Türkçesi
Ardımız sıra pusula gelmiş
Askerlik (seferberlik) pusulası
Gençlerimizi toplayıp götürmüşler
Çanakkale- Gelibolu'ya.
Silah kuşandık
Aşırmaları boynumuza
Düzümü sardık belimize.
Yedi yıldır savaşıyoruz
Anadolu'nun kilidi için.
Yıkılsın padişahın payitahtı
Hayır ve hizmetimiz kabul görmedi.
Nice koçyiğitleri, Dersim dağlarının kilitlerini
Kaybetti seferberlik.
Şair adımızı ağıtlarda an bari
Gömi ve mezar (taşımız) yerimiz belli değil.²⁴

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz, (2010:302-304)

Ağıtta *Sey Qaji*, bir yandan uzun süren ve yıkıcı olan savaşı anlatırken, diğer yandan Osmanlı-Dersim arasında karşılıklı süren güvensizliği eleştiren ifadeler kullanmaktadır. Ruslara karşı verilen savaşta yaşamını yitiren Dersim şairi *Şah Haydar*'ı anlatan “*Sevdin Ağıtı 'nda*” da bu güvensizlik dile getirilmektedir:

“Perode ma perodimê

Ma rê Kirmanciye ra sanê dewlete ra aylıx vejino

Vano aylıxa dewletê aste morê şıayo nêwerino.” [4.13.]²⁵

Türkçesi

Savaşın biz savaşalım,

Biz Kirmanciyeye²⁶ devletin veznedarından aylık verilecek

Diyor: Devletin aylığı karayılanın kemiğidir yenmez.

Kısa bir bölümü alınan “*Sevdin*” ağıtında da “*Seferberlik Ağıtı 'nda*” da Dersim halkında, düşmana karşı yürütülen ortak mücadelede yaşamını feda etseler dahi iyiliklerinin karşılık görmeyeceği düşüncesi hâkimdir.

Ancak bu düşünceden farklı olarak, Rus Harbi'nde Doğu cephesinde yer alan Pardi bölgesindeki şiddetli çatışmaları anlatan “*Pardi Ağıtı 'nda*,” İslamiyet etrafında birlik duygusuyla hareket eden *Sey Qaji*, Dersim milislerinden, İslam dinini korumak için düşmana karşı sonuna kadar direnmelerini, canları pahasına savaşmalarını istemektedir:

“Vırniya qerergahê Wurişi qılayna ra kerda verê şuye,

Damawo miluso do are kerdo verniye.

Kirmanciyê sero dina kerdave tariye,

Xu ver bı de pêrode

Qoze dewlata Al-i Osmani eve na gawiri nêşikiye.

Mustafa beg vano xu ver bı de pêrode,

Din quwetlıyo inşala nêdarinawe dine ma dinu İslamiye.” [4.54.]

Türkçesi

Rus karargâhının önünü söküp

Yamaca kadar getirmişler,

²⁵ Ağıtlar 4. bölümde yer alan sıralamaya göre numaralandırmıştır.([4.13.] 4. Bölüm 13. Ağıt.

²⁶ 1. Alevi Zaza alemi, topluluğu. 2. Bu toplulukla ilgili olan, Alevi Zaza vari gelenek, kültür, töre, yaşayış, tarih. 3. Dersimlilerin bu halkın yaşadığı bölgeye verdiği isim. 4. Türklerin bölgeye hakim olmadan önceki döneme denir. Kyn. Canpolat, (2006: 446) Zazaca-Türkçe Sözlük.

*Zavallı milisleri toplayıp önüne koymuşlar.
Kırmancıyenin üzerinde dünyayı dar etmişler.
Gayret edin savaşın, koca Osamanlı Devleti
Bu gâvurlarla baş edemedi.
Mustafa Bey diyor: Gayret edin savaşın
Din kuvvetlidir, inşallah kalmaz
Dinimiz İslamiyet dini.*

Ağıtın devamında Rusların, Anadolu'yu işkâl etmesine tepki gösteren *Sey Qaji*, aşiretlerden aralarındaki çekişmeleri, kan davalarını bir kenara bırakarak birbirilerine hainlik yapmadan İslam için birlikte savaşmalarını istemektedir:

*“Wurişi gureta Anadolıye, gavuri gureta Anadolıye.
Mustafa Beg ağıları dê are berdê sond Bonê Tosniye.
Vanu aşurenê juvin de mekerê xayiniye,
Juvini de mekere babaxiye.
Zagununê gâvur xıravuno ma re ano heşiriye.
Xu verve bı de pero de darinawe dinu İslamiye.” [4.54.]*

Türkçesi

*Rusalar almış Anadolu'yu, gâvur almış Anadolu'yu.
Mustafa Bey ağaları toplayıp Bone Tosniye,²⁷ yemine götürmüş.
Diyor: Aşiretler, birbirinize hainlik yapmayın,
Birbirinize döneklik yapmayın.
Gâvurun rejimi kötüdür bize eziyet getirir.
Gayret edin savaşın (yoksa) İslam dini ortadan kalkar.*

Ağıtta anlatılanlara ve sözlü kaynakların aktarımlarına göre ülke işgal edildiğinde, milis komutanı Mustafa Bey kan davalı aşiret ağalarını Bonê Tosniye ziyaretine götürerek söz verdirip hep birlikte düşmana karşı savaşma kararı aldırır. Çarpışmaların şiddetli geçtiği Pardi ve Şevdin (Sevdin) bölgelerinde, milis kuvvetlerinin güçlü direnişi ile Rusların iç bölgelere kadar girişi engellenirken milis güçlerinin de neredeyse tamamının hayatını kaybettiği bilinmektedir.

Dersim insanının toplumsal ilişkilerini, aşiret yapısını ele alan ve sözlü gelenk içinde hala toplumsal hafızada en çok yer edinen bir diğer ağıt konusu, aşiret

²⁷ Dersim'de bir ziyaret adıdır.

kavgalarında hayatını kaybedenleri anlatan ağıtlar oluşturmaktadır. Savaşlar kadar aşiret içi ve aşiretler arası kavgalarda öldürülenler de toplumun kanayan bir başka yarasını oluştururken, yine bu yaranın sağaltımının ağıtlar üzerinden yapıldığı görülmektedir. Ağıtlara konu olan aşiret kavgaları Şexhesan-Seydan aşiretleri arasında çıkan 60 yıl süren kavga; Alan-Demenan aşiretleri arasında çıkan 30 yıl süren, 41 kişinin yaşamını yitirdiği kavga; Alan-Kudan-Yusufan aşiretleri arasında çıkan ne kadar sürdüğü, tam olarak kaç kişinin öldüğü bilinmeyen kavga; Lolan-Bolan aşiretleri arasında çıkan kavga; Abbasan-Kırgan aşiretleri arasında çıkan kavgalardır (Dulkadir, 2011: 61-69). İlgili konuda yakılan ve yörede en çok bilinen ağıtlar “Zegeriye, Femeli Xelil Beg²⁸, Wuşenê Mozık²⁹, Munzur Ağa, Bava³⁰, Sılo Sur³¹, Dağbek³², Mehmet ve Gulavi, Xıde Gove³³, Hewa Kalaxi³⁴, Peter³⁵” ağıtlarıdır.

Söz konusu ağıtlarda sıklıkla dile getirilen konulardan biri yiğit, savaşçı özelliklere sahip olup güç yetirilemeyen kişilerin hainlikle tuzağa düşürülerek öldürülmeleridir. Demenan aşiretinden birçok kişiyi öldüren, Demenanlıların defalarca denemelerine rağmen öldüremedikleri Wuse Mozık/Wuşeni Seyd, kendi aşireti olan Alan aşiretinden bazı kişilerin ihaneti sonucu öldürülmüştür. Bu ihanet, kaynak kişi Elif Akça’nın seslendirdiği “Wuse Mozık Ağıtı”nın kısa bir varyantında şu ifadelerle anlatılmaktadır:

“San sanê sîma aşîra Demenu niyo,

Uyo ke mı ve linge onceno

Mordemê mı Hemo Tüyo.” [4.8.]

Türkçesi

Marifet siz Demanan aşiretinin marifeti değildir,

Ayağımdan tutup beni sürükleyen, adamım Hemo Tüy’dür.

²⁸ Femê Dersim’in bir köyüdür.

²⁹ Hüseyin Ağa. Mozık kelimesi, Kırmıncada erkek dana anlamına gelen Wuse Mozık için kullanılan lakaptır. Ağıtta yer alan kişiler çalışmada, yörede bilene adları veya lakaplarıyla kullanılmıştır.

³⁰ Seyit Rıza’nın oğlu.

³¹ Sur kelimesi, Kırmıncada/Zazacada kırmızı anlamına gelmekte olup ağıtta konu olan Süleyman’ın, bölgede yaygın olarak kullanılan lakabıdır.

³² Pülümür’e bağlı bir köy adı.

³³ Goveli Hıdır. Gove Dersim merkeze bağlı bir köy adıdır.

³⁴ Dersim’de bir köy adı.

³⁵ Dersim’in bir köyüdür.

Ağıtta ölen kişinin ağzından, öldürülmesinin ustalık isteyen bir iş olduğu ancak bu ustalığın, Demenan aşiretine ait olmayıp hainlikle kendi adamının ihaneti sonucu öldürüldüğü anlatılmaktadır. Dersim geleneklerinde, düşman da olsa ağıtlarda ölen kişiye saygının dile getirildiği, ölen kişinin düşmanları tarafından sık sık övüldüğü görülmektedir:

*“Civrayîlê Kheji naleno
Dano zonunê xo ro,
Ma honde aşurunê Dêsimi de dênê pêro,
Dinalîge de Haqê mordemeki esto,
Tornê Hesênê Seydi juyo.
Mordemek teniya xısmo qero,
Jê heliyê Çoli çêrexino
Son u sodır ma Demenu sero.”³⁶*

Türkçesi

*Civrayîlê Kheji inliyor
Dizlerini dövüyor, Diyor:
O kadar Dersim aşiretleri ile savaştık,
Şu dünyada Allah için doğru söylemek gerek
Hesênê Seyd’in³⁷ torununun dengi yoktur.
Adamcağız yalnız başına savaşıyor,
Biz Demenanların tepesinde,
Gece gündüz çöl kartalı gibi kanat çırpıyor.*

Aşiret kavgalarında; yiğitlik, savaşçılık yönü güçlü olan, düşmanın öldüremeyip kendi aşiretinin ihaneti sonucu öldürülen kişileri konu alan ağıtlardan biri de “*Sılo Sur Ağıtı*”dır. Sılo Sur’un annesinin yaktığı ağıtta sık sık oğluyla diyalog kuran anne, oğlunun ağzından ağıtta *bebaxtiye*³⁸ olarak geçen hainliği şu dizelerle ifade etmektedir:

³⁶ Ağıtın tamamı için bkz. Cengiz (2010:376).

³⁷ Wuse Mozık’ı kast ediyor.

³⁸ Kırmancki/Zazaca hainlik, kalleşlik anlamlarında kullanılmaktadır.

*“Vano daye mordemo ke wurzeno ra
Mordemê xu yo hewl rê bebaxteni keno,
O ki haq zoneno wertê aşuru de once şerefo namusniyo.” [4.55.]*

Türkçesi

*Diyor anne: Bir adam kalkıp
Yiğit adamına kalleşlik yapıyorsa
Allah biliyor, o da aşiretlerin içinde şeref ve namus yoksunudur.*

Yöre ağıtlarında yer alan bir diğer toplumsal bellek yansıması da ölümlerin her ne sebeple olursa olsun, sık sık Kerbela hadisesinde ölenlerle bir tutulması ve ölenlerin şehit kabul edilmesidir.

*“Kami ke hervê dugelu de
Hardê Dêsimi de sare no ra,
Raa peyxamberê homete de
Roza Kervela de seyîd biyo.” [4.53.]*

Türkçesi

*Kim ki Cihan Harbi'nde
Dersim toprağında ölmüş,
Ümmetin peygamberi yolunda
Kerbela gününün şehididir.*

*“Destê Sa Heydere xo bîje
Ma şîme raa Îmam Wuşeni destê Kerbela de.” [4.60.]*

Türkçesi

*Şah Haydar'ının elini tut,
Gidelim Kerbela'da Hazreti Hüseyin'in yoluna.*

*“Pile Dersim ke şîye neşîye
Tufonge Dersim endi vîneto.
Dîsmeno amo lemîn Dersim teslim gureto.
Awo ke serva Dersim sare no ra
Raa Kervela ra şîyo, cae xu ceneto.” [4.64.]*

Türkçesi

Dersim'in savaşçıları gitmiş gideli

Susmuş artık Dersim'in silahı.

Düşman gelip lemin teslim almış Dersim'i.

Dersim için başını veren

Kerbela yolunda gitmiş, yeri cennettir.

“Kam ke ma ra derê Laçi de bımıro

Roza Des u Dı İmamunê, axrete de caê xu cêneto.” [4.63.]

Türkçesi

Kim bizden Laç Deresi'nde ölürse

On İki İmamlar günüdür, ahrette yeri cennettir.

Pek çok ağıtta geçen Hz. Hüseyin ve Kerbela'ya gönderme yapılan hadiselerden biri de öldürülen kişilerin yakınları tarafından başlarının kesilerek para karşılığında yetkililere gönderilmesidir. Örneğin Şahan Ağa'nın kardeşi tarafından öldürüldükten sonra başının kesilerek Hozat'ta yüzbaşıya gönderildiği kaynak kişilerin anlatımlarında ve ağıtın içeriğinde yer almaktadır. “*Şahan Ağa Ağıtı'nda*” Alişer ve eşi Zarife Hanım'ın güvendikleri dostları ve kirveleri Zeynel ile Rayverê Qop tarafından öldürülerek kesilen başlarından da bahsedilmektedir.

Sosyal, kültürel, tarihsel bağlamda, her biri ayrı ayrı incelendiğinde ağıtların, Dersim yöresine ayna tutmanın ötesinde aynada yansımaları da ifade eden zenginlikte toplumsal bellek içeriklerine, anlam ve sanatsal zenginliğe sahip ağıtlar olduğu görülebilmektedir.

Bölgede yaşanan tarihi ve toplumsal olayların aydınlatılmasında referans kabul edilen ağıtlar incelendiğinde, Dersim'de ağıt kültürünün 1938 ile başlamadığı ancak ağıt formunun diğer formları perdeleyecek kadar baskın hale gelmesinde, 1938'de yaşanan olayların bariz etkisi olduğu bilinmektedir. 1938 olayları ağıt formunu sadece baskın hale getirmemiş sözlü kültür ürünlerinin icracılarını da etkileyerek, ürünlerin yayılma sahası içinde geleneksel yolla aktarımına engel olup tarihsel ve toplumsal bellek akışını kesintiye uğratmıştır. Konu ile ilgili Cengiz'in tespiti şu yöndedir:

1938, Dersim kültürü ve kimliğinin sürekliliğinde bir kırılma ve kopma noktasıdır. Bu kırılmanın kültüre yansımaları daha ağır ve telafisi mümkün olmayacak boyutta olmuştur. Kıyımlar ve sürgünler edebiyat ve musikide ağırlıklı olarak 'ağıt' formunu öne çıkarmıştır. Bu nedenle daha evvel icra

edilen birçok edebi ve müzikal formun üstünü 'ağıt' formu örtmüştür (Cengiz, 2010: 33).

1938, henüz yazıya geçirilmemiş sözlü hafızalarda kalan pek çok ürünü yok ettiği gibi yeni ürünleri var edecek icracıları da ortadan kaldırarak, sözlü kültür ürünlerin yaratılmasını ve yayılmasını engellemiştir. Günümüze ulaşabilen ağıtların çoğu, 1970'li yıllardan itibaren bölgedeki araştırmacı, yazar ve müzisyenlerin derleme çalışmalarıyla mümkün olmuştur.

2.6. Dersim Yöresinde Ağıtlar Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Dersim yöresi ağıtları üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, zengin kültür ürünlerinin varlığına ve ağıtların en fazla söylenen edebi tür olmasına karşılık, ağıtlarla ilgili sınırlı sayıda kaynak olduğu görülmektedir. Yapılan literatür araştırmalarında biri dolaylı kaynak olmak üzere Dersim yöresi ağıtlarını ele alan 7 kaynak tespit edilerek kaynaklar kronolojik sıraya göre incelenmiştir.³⁹

Dersim Türküleri-Tayê Lawike Dêrsim

Mustafa Düzgün (1992)'ün, Berhem Yayınları tarafından basılan kitabı altı bölümden oluşup 384 sayfadan ibarettir. Kitapta, kimi varyant olmak üzere 80 Kırmancca/Zazaca ağıt ve Dersim üzerine söylenmiş 10 Türkçe türkü yer almaktadır. Kitabın ön sözü ve "*Dersim Türküleri Üzerine*" isimli bölümünde bulunan, ağıtlar hakkında bilgi veren 5 konu başlığı Kırmancca/Zazaca yazılıp Türkçeye çevirilmiştir. Ağıtların, ağırlıklı olarak Dersim-Merkez, Pülümür, Balaban ve Tercan yöreleri; Varto ve Karel kesimlerinden derlendiği belirtilmiştir.

Ağıtları derleyenler; Dr. Vet. M. Nuri Dersimi, Dr. Şıvan, Hawar Tornecengi, Munzir Comerd, Zilfî, Fecira, A. Haydar Avcı, A. Caferoğlu'dur.

Ağıtları, söyleyen veya seslendirenler ise Alişer Efendi, Naçike, Sey Qaji, Mistefayê Dersimci, Sılemano Qız, Seyd Uşen, Qemero Areyiz, Lazê Hesên-Aliye Hemedi, Heqî, Rayver Heylo, Mursawo Arêyiz, Mahmud Baran, Alaverdi, S. Doğanay, Nurixan, Hesê Kêki, Pire Çê Ape Dani, Şair Uşene Pardiye, Xal Weli, Bava Bedri, Hesê Cengi, Bava Sey Qemer, Hemedi, Sefil Gazi, Qemero Sur, Elif A.'dır.

³⁹ Cengiz'in Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji kitabı, direkt ağıtlarla ilgili olmayıp Sey Qaji'nin hayatını ve bütün eserlerini ele almaktadır. Ancak Sey Qajinin birçok ağıtına değindiği için çalışmada yer verilmesi uygun görülmüştür.

Kitabın önsözünde derleme çalışmalarının yeni ve yetersiz olduğuna değinen yazar, ağıtların dili olan Kırmancca/Zazacadan kısaca bahsederek ağıtları ve diğer yazıları neden Türkçeye çevirdiğinin gerekçesini açıklamıştır. Yazar, ağıtlara dair bilgilerin ve tarihi olayların anlatıldığı dipnotları, Kırmancca/Zazaca okur-yazarlık oranını dikkate alarak daha genel bir kitle tarafından anlaşılabilmesi için Türkçeye çevirdiğini vurgulamıştır. Giriş bölümünde yazar, dil sevgisi ve bilincinden, Dersim folklorunun zenginliğinden, folklor ürünlerini söyleyen ve derleyenlerden bahsederek gelinen noktada çalışmaların yetersizliğine değinmiştir.

Kitapta “*Türküler ve Ağıtların Şairi Kimdir*” alt başlığında türkülerin, ağıtların kimi zaman ağıtçı kadınlar tarafından kimi zaman da şairler tarafından yakıldığına değinmiştir. “*Ağıt Türleri*” alt başlığında yazar; “*Dersim’liler, türü ne olursa olsun tüm ezgilerini Lawıke (türkü) adı altında dile getirirler*” tespitinde bulunarak ağıt türlerine değinmiş, ağıtları konularına göre sınıflandırmıştır. “*Dersim Ağıtlarının Bazı Özellikleri*” ana başlığında ağıtlar; tema, içerik, ölçü ve ahenk bakımından örneklerle incelenmiştir. Yazar, Kırmancca/Zazacanın ahengi ve akıcılığı sağlayan güçlü bir dil olduğunu belirterek, iç ahengin, kafiyenin ağıtlarda nasıl kullanıldığını örnekler vererek açıklamıştır. “*Dersim Türkülerinde Otuz Sekiz*” temasına özel bir yer ayıran yazar, ağıtlardan kısa örnekler üzerinden 1938’in Dersimlilerde yarattığı acı ve travmaya değinmiştir. “*Ağıtların Kaynağı*” bölümünde Dersim türkülerinin⁴⁰ sınıflandırılma biçimi hakkında bilgi vermiştir. Yazar, ağıtların biçim açısından karışık bir yapıya sahip olduklarını; yapı, tema, söz sanatları açısından sınıflandırmaya elverişli olmadıklarını bu yüzden türkülerin, ağıtların söylendiği durum ve olaya göre beş başlıkta sınıflandırdığını belirtmiştir:

I. Bölüm Devlete Karşı Savaşta ve Devletlerarası Savaşlarda Ölenlere Yakılan Ağıtlar: Bu bölümde Dersim’in inanç ve tarihi ile ilgili verilen bilgilerden sonra gerek Osmanlı-Rus Harbi’nde gerekse Osmanlının diğer devletlerle yaptığı savaşlarda ve 1938 Hadisesi’nde yaşamını yitirenler için söylenen 47 ağıta yer verilmiştir. Ağıtlara konu olan tarihi olaylar, mekânlar dipnotlar aracılığı ile ayrıntılı olarak açıklanmış, Bölge ağıtlarını konu alan diğer kaynaklarda olduğu gibi ağıtların hikâyelerine ayrıca değinilmemiştir.

⁴⁰ Yazar sıklıkla türkü kavramını kullansa da kast edilen ve incelemeye tabi olan tür ağıttır.

II. Bölüm Aşiret Kavgaları ve Kan Davaları Yüzünden Ölenlere Yakılan Ağıtlar: Bölgenin zorlu şartlarına, yaşam koşullarına değinilmiş bu zorlu şartların sebep olduğu ölümleri konu alan 10 ağıt ele alınmıştır.

III. Bölüm Gurbette Ölenlere Yakılan Ağıtlar: Dersim'in zorlu ekonomik şartlarına, ekilebilir toprağın az ve verimsiz olmasına bağlı olarak çalışmak için gurbete giden kişilerin gerek hastalık gerekse kaza sonucu trajik şekilde ölümlerini konu alan 5 ağıta yer verilmiştir.

IV. Bölüm Askerde Ölenlere Yakılan Ağıtlar: Bu bölümde 1938 öncesi Dersim'den, Çarsancak bölgesi dışında askere gidişlerin az olduğu ancak 1938 sonrası Dersim genelinde askere gidişlerin artması ile birlikte, askerlikte hayatını kaybedenlere yakılan ağıtların da arttığını vurgulayan yazar konu ile ilgili 5 ağıta değinmiştir.

V. Bölüm Hastalıklar ve Doğal Afetler Yüzünden Ölenlere Yakılan Ağıtlar: Yazar, Dersim'in zorlu coğrafyasının yarattığı çığ, suda boğulma sonucu ölümler ile muradına eremeden aniden ölen genç kız ve delikanlıların ölümünü konu alan ağıtların, sanatsal açıdan oldukça güçlü olduklarına vurgu yaparak konu ile ilgili 13 ağıtı ele almıştır.

Kitabın son bölümünde Dersim üzerine söylenmiş Türkçe 10 türküye yer verilmiş bu türkülerle ilgili önemli bilgiler dipnotlarla aktarılmıştır. Kitapta ayrıca Dersim 1938 Hadisesi'nde ve Dersim'in siyasi, sosyal, tarihi olaylarında önemli rol almış kişilerin fotoğrafları da yer almaktadır.

Öyküleri ile Dersim Ağıtları-I

Mesut Özcan (2002)'in Öyküleri İle Dersim Ağıtları-I adlı kitabı Kalan Basım Yayın tarafından basılmıştır. Kitapta bir kısmı varyant, bir kısmı anonim olmak üzere toplamda 89 ağıt yer almaktadır. Kitabın önsözünde Özcan, “*vengdoğ*” ile “*vatoğ*” kavramlarına açıklık getirerek ağıtı ilk söyleyen kişi için “*vatoğ*” (söyleyen-yakan); kendisine ait olmayıp ağıtı sözlü gelenek mecrasında dile getiren kişi için “*vengdoğ*” (seslendiren) kavramını kullanmıştır. Kitapta yer alan ağıtlar konu başlıklarına göre dört bölüme ayrılmıştır:

I. Bölüm Savaşlarda Ölenler Üzerine Yakılan Ağıtlar: “*Çuxur*” ağıtının iki varyantı; “*Sonde Sonde*” ağıtının üç varyantı “*Sevdin*” ağıtının iki varyantı olmak üzere toplam 32 ağıtın yer aldığı bu bölümde; ağıtların 22'sinin derlemesi Mesut

Özcan'a 7'sinin derlemesi Mehmet Yıldırım'a 1'er tanesinin derlemesi de Zülfü Selcan, Daimi Cengiz ve Hüseyin Akar'a aittir. Yazarın belirlediği “*vengdoğ-vatoğ*” ayrımı çerçevesinde ağıtların ağırlıklı seslendireni Sılemanê/Sılo Qız’dır. I. bölümde yer alan ağıtlardan 13’ünü Sılo Qız seslendirirken söz konusu ağıtların kime ait olduğu ya da hangilerinin tam olarak Sılo Qız’a ait olduğu kesin olarak bilinmediğinden Sılo Qız seslendiren olarak gösterilmektedir.⁴¹ Bu bölümde yer alan ağıtların diğer seslendirenleri: 1 ağıt Hese Şıxali, 1 ağıt Daimi Cengiz, 1 ağıt Ali Doğan, 2 ağıt Hese Fate, 2 ağıt İbrahim Güler, 2 ağıt Mehmet Kılıç, 2 ağıt Mehmet Coşkun’dur.

I. Bölümde yer alan ağıtların söz ve ezgisi kendine ait olan asıl söyleyenine (vatoğ) bakıldığında, 3’ü Sey Qaji’nin olup bu ağıtlardan birini Mehmet Kılıç, diğerini de İbrahim Güler’in seslendirdiği görülmektedir. Bölümde ayrıca 4 anonim ağıta da yer verilmiştir. Bölümde yer alan ağıtlardan birkaç tanesi dışında, genellikle ağıtların öyküleri yazılarak bazı ağıtlarla ilgili Dersim sözlü tarihine dair önemli bilgiler içeren ayrıntı açıklamalara yer verilmiştir.

II. Bölüm Aşiretler Arası ve Aşiret Kavgalarında Ölenler Üzerine Yakılan Ağıtlar: Kitabın bu bölümünde aşiretler arası ve aşiret içi kavgalarda hayatını kaybedenlerin anlatıldığı bir kısmı varyant olmak üzere 36 ağıt yer almaktadır. Ağıtların 28’ini Mesut Özcan, 7’sini Mehmet Yıldırım, 1’ni Azize Xeli derlemiştir. 1’i Sey Qaji’ye ait olmak üzere Sılo Qız bu bölümde toplam 25 ağıt seslendirmiştir. Üç ağıtı Hese Fate, 3 ağıtı İbrahim Güler, 1 ağıtı Mehmet Kılıç ve Mehmet Coşkun birlikte seslendirirken Mehmet Kılıç ayrıca 2 ağıt daha seslendirmiştir.

III. Bölüm Doğal Ölümler Üzerine Yakılan Ağıtlar: Doğal ölümler bölümünde yer alan 21 ağıttan 3’ü Sey Qaji’ye ait olup 2’sini Sılo Qız, 1’ini İbrahim Güler seslendirmiştir. Ağıtlardan 1’ini Hese Fate oğlu için kendi söylemiştir. Bir ağıtı da Sılo Qız askerde kaza sonucu ölen oğlu için söylemiştir. Bir ağıtı Ali Doğan, 1 ağıtı Hesene Şıxali seslendirmiştir. Kitabın bu bölümünde 2 anonim ağıt da yer almaktadır. Geriye kalan 12 ağıtı Sılo Qız seslendirmiştir. Kitabın üçüncü bölümünde yer alan 21 ağıttan 18’ini Mesut Özcan, 3’ünü Mehmet Yıldırım derlemiştir.

⁴¹ Kitabın yazımından sonra çıkan kaynaklarda bazı ağıtların kime ait olduğu netlik kazanmıştır. Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bakınız. Cengiz (2010) ve (2023)

Kitabın geneline bakıldığında 89 ağıttan 68'ini Mesut Özcan, 17'sini Mehmet Yıldırım, 1'er tanesini Zilfi Selcan, Daimi Cengiz, Hüseyin Akar, Azize Xeli derlemiştir. Silo Qız kitapta yer alan 51 ağıtı seslendirirken bu ağıtlardan yalnızca birinin Silo Qız'a ait olduğu kesin olarak tespit edilmiştir. Eserde ayrıca hakkında bilgi verilmeyen “Zore” adlı bir kadının ağıtına da yer verilmiştir. 464 sayfa olan eserin son bölümünde Vecihi Timuroğlu, Cemşid Bender, Faik Bulut, Yılmaz Odabaşı gibi yazar ve araştırmacıların Dersim ağıtları ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir.

Öyküleri ile Dersim Ağıtları II

Mesut Özcan (2008)'nın, Kalan Yayınları taraftan basılan Öyküleri İle Dersim Ağıtları II kitabında varyantlarda dahil olmak üzere 63 ağıt bulunmaktadır. Yaşar Kemal'in önsözünü yazdığı kitap, 352 sayfa olup ağıtlar 5 bölümde ele alınmıştır. Altıncı bölüm fotoğraflara ayrılmıştır. Bölümlerin konularına göre tasnifi şu şekilde yapılmıştır:

I. Bölüm Savaşa Gidenler ve Savaşta Ölenler Üzerine Yakılan Ağıtlar: Bölümde yer alan 8 ağıtı derleyenler Mesut Özcan, Ali Tan, seslendirenler ise Mehmet Çapan, Hesenê Gaj, Ahmet Şan, Alaverdi, Veli Yılmaz'dır. Bu bölümde bulunan ağıtlardan en çok bilinenler “*Sitero, Çuxur ve Şahan Ağa*” ağıtlarıdır.

II. Bölüm Aşiretler Arası ve Aşiret Kavgalarında Ölenler Üzerine Yakılan Ağıtlar: Toplam 7 ağıtın yer aldığı bölümde, ağıtları yakanın çoğunlukla Hesenê Gaj; derleyenin ise Ali Tan olduğu görülmektedir. Hesenê Gaj'a ait bazı ağıtları, Ahmet Şan ve Mehmed Gaj⁴² seslendirmiştir.

III. Bölüm Doğal Ölüm ve Çeşitli Kazalarda Ölenler Üzerine Yakılan Ağıtlar: Bu bölümde 1'i varyant olmak üzere 23 ağıt yer almaktadır. Ağıtlarda hastalık, kaza, donarak veya boğulma sonucu ölümler anlatılmaktadır. Kimi ağıtlarda ise ölenlerin kim olduğu ve niçin öldüğü bilinmemektedir. Bu bölümde dikkat çeken iki ağıttan biri “*Cemile'in Ağıtı*” ve “*Tırka Depe Ağıtı'dır.*” “*Cemile'nin Ağıtı*”, kocası tarafından dövülerek öldürülen Cemile adlı kadını anlatmaktadır. Ağıtı yakan ve seslendiren Zılfe Şixe'dir. “*Tırka Depe Ağıtı*” ise trajik hikâyesi ile dikkat çeken Keko Demirkıran'ın yaktığı ve seslendirdiği bir ağıttır.

⁴² Mehmet Örtün.

IV. Bölüm Diğer Konulara İlişkin Ağıtlar: Bu bölümde 8 eser yer almaktadır. Eserlerin bir kısmının ağıt olup olmadığı tartışmaya açıktır. Alaverdi'in gözlerini kaybettikten sonra düştüğü müşkül durumu, yine kendisinin dile getirdiği ağıt, Erzincan depremini konu alan ağıt, yazarın da ağıt yerine şarkı kavramını kullandığı yoksulluğu anlatan “*Fata Nuke Şarkısı*” bu bölümde yer almaktadır. Mehmet Gaj'ın ailesi için yaktığı ağıt, aile ve çevreden gurbete gidenleri anlatmaktadır. Yazarın da ifade ettiği gibi bu bölümde yer alan Mehmet Örtün'e ait ikinci eser ağıttan ziyade şarkı formundadır.

Bu bölümde yer alan “*Mankirege ve Ağcixan*” eserleri yapı ve içerik yönünden ağıta benzememektedir. “*Mankirege*” bir seyidin kendi talibine âşık olarak onu kaçırmasını konu almaktadır. Dersim inanç sisteminde yasak olan bu durumu yazar, açıklama bölümünde yozlaşma olarak nitelendirmektedir. Eser konu ve içerik yönünden türküye benzemektedir. “*Ağcixan*” oldukça uzun aşk-efsane-inanç üçgeninde bir temanın işlendiği gerek söyleyiş gerekse konu yönünden ağıt özelliği taşımayan bir eser olup yapı ve tema yönünden ayrıntılı analize değer olduğu düşünülmektedir. Bu bölümde yer alan bazı eserlerin ağıt formuna uygun olmadığını yazarın kendi de ifade etmektedir. Bölümdeki bazı ağıtların açıklamalarına yer verilmemiştir.

V. Bölüm Türkçe Ağıtlar: Farklı kaynaklardan alınan 17 ağıtın olduğu bu bölümde ağıtların Şükrü Gürbulut, Ferruh Arsunar, Nazmi Sevgen'in kitaplarından alındığı belirtilmektedir. Bu bölümde Mehmet Örtün'ün seslendirdiği üç ağıt da yer almaktadır.

Kitabın VI. ve son bölümünde genellikle derleme çalışmasının yapıldığı kaynak kişi ve ailelerine ait fotoğraflara yer verilmiştir.

Dizeleri İle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji (1860-1936)

Daimi Cengiz (2010)'ın, Horasan yayınları tarafından basılan kitabı 544 sayfa olup 6 bölümden oluşmaktadır. Kitap özellikle ağıtları konu almayıp Kırmancca/Zazacanın en büyük şairlerinden biri olan ve tanınan pek çok ağıtın ilk söyleyeni olan Sey Qaji'in hayatı ve eserlerini konu almaktadır. Çalışmada, kitabın sadece ağıtlar bölümüne değinilmiştir. Kitapta Sey Qaji'nin ağıtları ayrı bir başlık olarak ele alınmamış kitabın 5. bölümde “*Sey Qaji'nin Kılamları*” başlığı içinde yer alan ağıtlar, konu başlıklarına göre sınıflandırılmıştır. Bu bölümde aşk kılamları, dini

kılam (beyt), mitolojik yakarış, taşlama kılamlar bulunsa da şiirlerin çoğunluğunu ağıtlar oluşturmaktadır.

Bölümde I. Dünya Harbi'nde Dersim'de kurulan savaş cephesine dair genel tarihi bilgilendirmeler ışığında “*Seferberlik, Rus Harbi ve Sevdin*” gibi ağıtlarında yer aldığı 6 ağıt ele alınmaktadır. “*Çığ Havaları*” alt başlığında 2 çığ ağıtına yer verilmiştir. “*Aşiret Kavgaları*” konu başlığında bulunan 10 ağıt bölgede oldukça tanınan, pek çok varyantı olan ağıtlardır. Sey Qaji'ye ait olan ve yörede çok yaygın söylenen bu ağıtlar: *Hewa Mircan/Muzır Ağayi, Hewa Dağbegi, Hewa Wuşeni Moziki, Hewa Xıde Gove, Heva Xelil Bege Fême ağıtlardır.*⁴³ Bölümde ayrıca “*Doğal Ölümler*” başlığında 2 ağıt; “*Kaza Ölümleri*” başlığında 1 ağıt; “*Hapishane Ağıtları*” bölümünde 1 ağıt yer almaktadır.

Kitapta, Sey Qaji'ye ait toplam 22 ağıtın Kurmancca/Zazaca yazımı ve Türkçe çevirileriyle birlikte, ağıtlara konu olan kişi ve olaylara dair önemli tarihi bilgilerin aktarıldığı bir arka plan da yer almaktadır. Dersim ezgilerinde, mahlas geleneğinin bulunmamasından kaynaklı pek çok ezginin kime ait olduğu konusunda yaşanan belirsizliği aydınlatması bakımından önemli bir çalışma olan Cengiz'in çalışması, yaşadığı devrin çok ilerisinde bir öngörüye sahip olan bilge âmâ şair *Sey Qaji'nin* hayatını ve diğer eserleri ile birlikte ağıtlarını da gün yüzüne çıkarmıştır.

Dersim Sözlü Halk Edebiyatından Örnekler “Pepugê Des u Dı Kowu”⁴⁴

Hıdır Dulkadir (2011)'in Kalan yayınları tarafından basılan kitabı, 128 sayfa olup kitapta 2 türkü 21 ağıt bulunmaktadır. Kitap, Dersim bölgesi ağıtlarını ele alan diğer kaynaklardan farklı olarak ağıtları, konularına göre sınıflandırmayıp kaynak kişilere göre başlıklara ayırmıştır. Kitapta beş kaynak kişiden derlenen ağıtlar ile bu kaynak kişilerin biyografileri ve fotoğrafları yer almaktadır. Yazar hem kaynak kişisi hem de dayısı olan Hesê Kêk/Hesê Fate⁴⁵ hakkında tanıkların anlatımlarından yararlanarak verdiği bilgilerden sonra; Hesê Kêk'in seslendirdiği 1 türkü ve 9 ağıta değinmiştir. Ağıtlardan sadece 2 tanesi Hesê Kêk'e ait olup (oğulları Hüseyin ve

⁴³ Munzur Ağa'nın Ağıtı, Dağbek Ağıtı, Hüseyin Ağa'nın Ağıtı, Goveli Hıdır'ın Ağıtı, Mirenin Ağıtı.

⁴⁴ On İki Dağın Pepugu. (Yörede guguk kuşu için kullanılan pepug, efsanesi de olan acı, keder, trajedi ile özdeşleştirilen bir kuştur. Kavramın yarattığı çağrışımsal anlamdan kaynaklı guguk kuşu çevirisi yerine kelimenin Kirmancca yazımı olan pepug tercih edilmiştir.)

⁴⁵ Yörede kişiler baba adıyla anılmaktadır. Hesê Kek; Kek'in oğlu Hasan anlamına gelmektedir ancak Hesê Kek'in aşık olduğu ve evli olduğundan hiçbir zaman kavuşamadığı kadın olan Fate (Fatma) yüzünden bir lakap olarak takılan Hesê Fatê (Fatma'nın Hasan'ı) söz konusu kişi için daha çok tanınıp kullanılan isim olmuştur. Asıl adı Hasan Arslan'dır.

Memet ‘Levi’ için söyledikleri) diğer 7 ağıt için kitapta Hesê Kêk seslendiren kişi olarak ifade edilmektedir. Kitaptaki diğer ağıtlardan 2’sini Pir Ahmet Taş, 2’sini Kekil Aslan, 3’ünü Musa Yılmaz, 2’sini Mustafa Dulkadir seslendirmektedir.

Kitapta yer alan “*Pirim, Tarpinere*” adlı ağıtların kim tarafından seslendirildiği belirtilmemiştir. Bu ağıtlardan “*Pirim*” Türkçe olan tek ağıttır. Diğer ağıtların dili Kırmancca/Zazaca olup ağıtlar Türkçeye de çevrilmiştir. Birkaç ağıt haricinde ağıtların öyküleri de kitapta kısaca yer almaktadır. Kitapta yer alan ve en çok bilinen ağıtlar “*Sonde Sonde (Akşam Akşam)*, *Miro Ağıtı*, *Çuxure/Çukur Ağıtı*, *Dağbek Ağıtı*, *Laç Deresi Ağıtı*, *Zegeriye Ağıtı*” gibi ağıtlardır.

Kılamanê Kırmanciyê Ser⁴⁶

Cemal Taş (2016)’ın Tij Yayınları tarafından basılan kitabı 295 sayfadır. Kitabın dili Kırmancca/Zazaca olup yazıların Türkçe çevirileri de yapılmıştır. Kitap üç bölümden oluşmaktadır.

I. Kılamanê Kırmanciyê Ser: Kitabın ilk bölümünde Cemal Taş’ın kitaba dair açıklamaları ve önsözünden sonra; Cemal Taş’ın “*Kültürel Asimilasyon*” Mikail Aslan’ın “*Dersim Geleneksel Halk Ezgileri*” Cebail Kalın’ın “*Dersim Kılamlarında Melodik ve Ritmik Yapı*” adlı yazıları yer almaktadır.

II. Sairê Kırmanciyê:⁴⁷ Dersim halk ezgilerinde önemli yeri olan; Alaverdi, Ali Heyder, Bava Bedri, Davut Sulari, Dewreş Baba, Ferhat Çınar, Hese Khaji, Hese Kheki, Hüseyin Doğanay, Mursaê Sılemani, Mahmut Baran, Pasae Şıxan, Qemoro Areiz, Qemero Sur, Rayber Heylo, Seyd Kheko, Sa Heyder/Saycan, Sukriê Qaji, Sait Bakşi, Sey Qaji, Seyfiyê Delilê Firiki, Ahmet Sarıgül, Sılo Qız, Süleyman Kaya, Usenê Pardiye, Weliyê Wuşeni Yimami, Yusuf Yıldız, Zeynel Kahraman, Hüseyin Karagöz gibi halk ozanlarının hayatının hem Kırmancca/Zazaca hem de Türkçe yazıldığı görülmektedir.

III. Teks u Nota Kılamanê Kırmanciyê:⁴⁸ Bu bölümde çoğunluğu ağıtın oluşturduğu 60 ezginin hikâyeleri ve nota değeri ile birlikte yazıldığı görülmektedir. Kitapta yer alan 1 ninni ve taşlama kılam, 6 dini ezgi⁴⁹, 3 Türkçe deyiş; 15 türkü haricinde kalan ezgilerin tamamı ağıttır. Bu bölümde yer alan eserler söylendikleri

⁴⁶ Kırmancca Türküler/Ağıtlar Üzerine.

⁴⁷ Kırmancca/Zazacanın Şairleri.

⁴⁸ Kırmancca/Zazaca Ağıtların Yazılışları ve Notaları

⁴⁹ Tewt.

dillerde Kırmancça-Kırdaşça⁵⁰ yazılmış Türkçe çevirileri yapılmamıştır. Kitapta yer alan çoğu eserin hikâyeleri ayrıntılı bir şekilde yazılırken bazı eserlerin hikâyelerinin yazılmadığı görülmektedir. Kitabın Dersim ağıtları üzerine yazılan diğer eserlerden ayrılan özelliklerinden biri, kitaptaki ezgilerin nota değeri ile birlikte müzikal formda yazılmalarıdır.

Öyküleriyle Dersim Kılamları ve Dersim Şairi Uşênê Kalmemi (1887-1964)

Sait Bakşı (2019)'nin Vate yayınlarından çıkan kitabı, 472 sayfa olup üç bölümden oluşmaktadır. Kitapta 33 ağıt, 13 sevda ve aşk kılamı yer almaktadır. Kitap üç bölümden oluşmaktadır:

I. Bölüm Dersim'in Sözel Kültürü: Bölümün birinci kısmında yazar, kültür ve medeniyet kavramlarını açıklayarak yazılı kültürün önemine, Dersim kültür ürünlerinin sözlü geleneğe dayanmasından kaynaklı, eserlerin bir kısmının derlenmeden yok olduğuna, bir kısmının da kime ait olduğu konusunda tartışmalar yaşandığına değinmiştir. Dersim sözlü kültür ürünlerinin önemli temsilcileri olan *Sey Qaji*, *Sa Heyder*, *Weliye Uşênê İmami*'in hayatları hakkında bilgi verilmiştir. Yazar pek çok şairin yetiştiği ve acılı tarihi olayların yaşandığı Cıvrak köyüne ve Cıvrak köyünde 1944 yılında açılan ilkokuldan sonra köyün eğitim-öğretim faaliyetlerine ayrıntılı olarak yer vermiştir.

Bölümün ikinci kısmı *Uşênê Kalmemi*'ye ayrılmıştır. Ezgilerin geleneksel icracısı *Ap Uşênê Kalmemi'nin* hayatı ve tanıkların gözünden hayatına dair kesitler aktarılmıştır.

II. Bölüm Dersim Üzerine Söylenen Müzikal Eserler: Bölümün birinci kısmında “*Ağıtlar Niçin Söylenmiş, Bu Müzikal Eserlerin Ustası Kimdir, Neden Dersim’de Müzikal Eserler Söylenmiştir, Dersim Müzik Eserlerinin Özelliği, Dersim Ağıtlarında Dersim 38*” alt başlıkları ile Dersim ağıtları konusunda açıklamalar yapılmıştır.

Bölümün ikinci kısmında 33 ağıtın Kırmancça/Zazaca yazımlarına, hikâyelerine ve Türkçe çevirilerine yer verilmiştir. Yazar; yaptığı araştırma, inceleme ve görüşmeler sonucunda ağıtların arka plan olayları ile ilgili ayrıntılı bilgiler

⁵⁰ Yazarın dil ile ilgili kullandığı adlandırmalar kaynaktan aynen alınmıştır.

aktarmıştır. Ağıtların tamamının derleme, düzenleme ve seslendirmeleri Sait Bakşı'ye aittir.

III. Bölüm Aşk ve Seveda Eserleri: Bölümde 13 aşk ve seveda kılamı ile ilgili geniş bilgiler aktarılmış, kılamların Kırmancca/Zazaca yazımları ve Türkçe çevirilerine yer verilmiştir. Biri *Bava Kazım*'a, biri *Sey Qaji*'ye, on biri *Sa Heyder*'e ait kılamların tamamının derleme ve düzenlemesini Sait Bakşı yapmıştır. Kitabın son kısmında kılamların ve ağıtların şairleriyle ilgili fotoğraf albümü yer almaktadır.

Yazılı edebiyat geçmişi son 25-30 yıla dayanan bir toplumsal yapıda, yıllarca süren araştırmalar ve derlemeler sonucunda ağıt üzerine ortaya konan söz konusu ürünler, ilgili alanda hâlihazırda çalışma yapanlar için önemli başvuru kaynakları olarak literatürdeki yerini almaktadır. Ancak ağıt türünün çok fazla sayıda icra edilmesine oranla, kaynaklarda yer alan ağıtların sayıca az olması pek çok ağıtın kaydedilmeden yok olduğunu veya kişisel arşivlerde saklı kaldığını göstermektedir. Mevcut kaynaklarda yer alan ağıtlarla ilgili en belirgin tartışmalardan biri, bazı ağıtların kime ait olduğunu kesin olarak belirlenememesidir. Bu tartışmada, mahlas geleneğinin bulunmadığı Dersim sözlü edebiyat ürünlerinin ancak 1970'li yıllardan sonra kaydedilerek yazıya aktarılması, ağıtların söyleyeni ve seslendireni arasındaki ayrımın derlemeciler tarafından net olarak ortaya konamaması, varyantların kimi zaman yeni bir ağıtmış gibi yansıtılması etkili olmaktadır.

Ağıt üzerine özveri ile oluşturulan çalışmaların geneline bakıldığında, ağıt türünün adlandırılmasında, sınıflandırılmasında, analiz edilmesinde eksiklikler olduğu göze çarpmaktadır. Ağıtların sanatsal açıdan analiz edilerek edebi bir zemine oturtulamamasında, söz konusu araştırmacıların edebiyat alanında yetişmiş kişiler olmamasından kaynaklanan eksikliklerin yanı sıra Bölge'de Kırmancca/Zazaca yazılı edebiyatın geç başlaması, ortaya konan ürünleri bilimsel çerçeveye oturtacak kurumsal kimliğin bulunmaması gibi etkenler de önemli rol almaktadır. Edebiyat alanında uzmanlığı bulunmayan ve ancak bireysel araştırma ve gayretlerle, ağıtları değerlendiren araştırmacı yazarların ortaya koydukları ürünlerin, konu ile ilgili uzmanlığı olan kişiler tarafından incelenip sınıflandırılması ağıt ile ilgili mevcut eksiklikleri büyük oranda giderecektir.

Derlenen, transkripsiyonu, Türkçe çevirisi yapılan, tarihi arka planı araştırılan, konu açısından sınıflandırılan ağıtların; dil nüansları, söz sanatları, biçimsel özellikleri, toplumsal ilişkiler, aşiret bağları, insan doğası, inanç unsurunun nasıl ele

alındığı, üslup ve muhteva çerçevesinde analiz edilmelidir. Araştırmacıların, 1970’li yıllardan itibaren hafızalarda yaşayan canlı bir anıt olan ağıtların kaybolmasını engellemek için derleme çalışmalarına ağırlık vermeleri anlaşılabilir bir tutumken gelinen noktada kayıt altına alınan ağıtların, estetik değerini ortaya koyacak bir analiz çalışması yapmak lüks değil zorunluluk haline gelmiştir. Çünkü amaç ağıtın sadece yaşatılması olmayıp hak ettiği sanatsal değer ile anlamlandırarak yaşatılması olmalıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AĞITLARIN YAPISAL VE TEMATİK YÖNDEN İNCELENMESİ

3.1. Ağıtların Yapısal Yönden İncelenmesi

3.1.1. Kafiye, Redif, Vezin

Dersim yöresi ağıtlarının biçim özelliklerine bakıldığında ağıtların düzenli bir formda olmadıkları görülür. Ağıtların dizeleri uzunluk-kısalık yönünden de birbiriyle uyum içinde değildir.

Ağıtlar, yapı bakımından belli bir nazım birimine bağlı kalmadan dize sayıları eşit olmayan bentler halinde söylenmişlerdir. Bentler, tekrar edilen dize ya da dizelerle birbirinden ayrılmaktadır. Çalışmada yer alan ağıtlardan biçimsel özellikleri düzenli olan tek ağıt “Kore Ağıtı’dır”. “Kore Ağıtı” nazım birimi üçlük olan 9 bentten oluşmaktadır.

*“Onder Xagu vera Xıdırê mı cigera mı sona **raye***

*Tu dime ra bervena na pepuga kora **moye***

*Wayi wayi, lemin lemin, **Xıdire mı***

*De biye biye Xıdırê mı cigera mı lemin **biye***

*Daye ma re onde ra Kore icad **biye***

*Wayi wayi, lemin lemin, **Xıdire mı***

*De meso meso, biko Xıdo, gos re mine lemin **meso***

*Tu xapneneno beno, biko Xıdo zalım hukmato **tereso***

*Wayi wayi, lemin lemin, **Xıdire mı.**” [4.69.]*

Yöre ağıtları ölçüsüz, serbest tarzda söylenseler de ağıtlarda ahengi sağlayan güçlü unsurlar bulunup bu unsurlardan biri de kafiye ve rediftir. Ağıtlarda yaygın olarak düz kafiye örgüsü (aaab) kullanılmakla birlikte, bazen çapraz kafiye örgüsü de (abab) kullanılmaktadır. İncelenen ağıtlarda sarmal kafiye örgüsüne (abba) rastlanmamıştır. Örnek olarak üç bendi alınan “Kore Ağıtı” düz kafiye yapısında olup kafiye şeması aab / ccb / ddb şeklindedir.

Sey Qaji'nin “Çixê Dere Hewr Ağıtı'nın” kafiye örgüsünde aksaklığa sebep olan dizelere rastlansa da ağıtın tamamı çapraz kafiye (abcbab) örgüsü ile söylenmiştir:

“Vora payizi **vora**
Ko u gerişi **kerda şışi**
Binê çixê derê Hewr de **mendo**,
Cıvrak ra Wuşenê **İvişi**.
Vano: Zerê kincunê mı **biya**
Ez rındek xo **têrapışi**”. [4.68.]

Ağıtlardaki yapı düzensizlikleri, ağıt söyleyenlerin okur-yazar olmamaları, belli bir biçimsel kaideye bağlı kalmamaları; uzun söz diziminden oluşan ağıtlarda, dize başındaki kafiye sesinin ilerleyen bölümlerde korunamaması ve sözlü gelenek içinde yayılan ağıtların seslendirene ya da derlemeciye bağlı olarak kimi sözcüklerinin zaman içinde değişmesi etkili olabilmektedir.

Yöre ağıtlarına özgü olan ve her bendin giriş kısmında ahengi sağlamaya yarayan Kırmancca/Zazacada “*kemera qori*”⁵¹ denilen kafiye düzenini sağlayan sözcüklerin kullanıldığı görülür. Köşe taşı anlamına gelen “*kemera qori*”, duvar örmede kullanılan oldukça düzgün oyulmuş, köşeli ‘L’ biçimli taş verilecek isimdir. Duvara başlarken düzgün kesilen köşe taşı, duvarın başına yerleştirilir ve duvar bu taş göre örülür. Duvarın iki yanlı düzgün örülmesini sağlayan “*kemera qori*” şiirde de aynı işlevi görerek, uyağı oluşturup şiirin gidişatını belirleyen ve Dersim ağıtlarında yaygın olarak kullanılan bir kafiye düzenidir (Düzgün, 1992: 52). Çalışmadaki ağıtlarda en yaygın kullanılan “*kemera qori*” uyakları: “*şüye, dero, cado, heniyo, hêgayiye, viali, tumi-puli, duzi-rasti, gemi, gavano, şeno, kemero vb.*”⁵² sözcüklerinin oluşturduğu uyaklardır. Metnin akıcılığını sağlamak, metni tek düzelikten kurtarmak için başvurulmuş “*kemera qori*” yönteminde bazen birinci dize değişmeden aynen tekrar edilirken, ikinci dizenin uyağının değiştirilerek kullanıldığı görülmektedir. Sey Qaji'nin “*Güli Beg Ağıtı'nda*” tercih edilen kafiye düzeninde bu yapıya uyularak, birinci dize değiştirilmeden tekrar edilirken ikinci dizenin “*kemera qori*” uyağı “*berzo, dero*” şeklinde değiştirilerek kullanılmıştır:

⁵¹ Edebi anlamda ağıtta uyak düzenini ve bent geçişlerini sağlayan sözcükler olarak tanımlanabilir.

⁵² Gölgedir, derttir, caddedir, çeşmedir, tarladır, söğüttür, tümsek tepedir, düzlüktür, ormandır, geçittir, yamaçtır, taşır/kayadır.

Birinci bendin başı:

“Way de biko biko, Güli Beg’e mı

Koê Hasan Qala, kowo de berzo”

İkinci bendin başı:

“Way de biko biko, Güli Beg’e mı

Ondera Tanjinige verde sono dero.” [4.53]

Ağıtların geneli incelendiğinde kafiye türünün, redif + düz kafiye; redif + yarım kafiye; redifsiz tam veya yarım kafiye şeklinde olduğu görülür. Zaman zaman zengin kafiyenin kullanıldığı görülse de ağıtların genelinde, zengin kafiye sık kullanılan bir kafiye türü değildir. Ağıtlarda ahengi sağlamak için yapılan yinelemeler sözcük ve cümle rediflerini oluşturmaktadır. Sait Bakşı’nın “*Halis’in Ağıtı’nda*” yinelenen sözcükler cümle redifine örnektir:

Dae çı ke biye cencena mı re biye

Bao çı ke biye cencena mı re biye. [4.70.]

“Çême Sey Mamudan Ağıtı’ndan”⁵³ alınan dördüncü bentte zengin kafiye örneği kullanılmıştır:

—bele

-ele: Zengin Kafiye

—wele

—mezele

“Şahan Ağa Ağıtı’nın” üçüncü bendinden alınan bölümlerde yarım kafiye örneği görülmektedir:

—nato

-o: Yarım kafiye

—berbato

—meso

—lito

Çalışmada incelenen 70 ağıtın tamamı, herhangi bir vezne bağlı kalmadan serbest vezin ile söylenmiştir. Dersim yöresi ağıtlarında ön plana çıkan vezin değil, anlatı ve ezgidir. Ağıtlar, çoğunlukla ezgi ile söylenmekte olup şairlerin söylediği ağıtlarda kullanılan musiki aleti, üç telli saz olan *tomur* veya *kemandır*. Ağıt, her ne kadar edebi bir ürün olsa da gerçek olayları konu aldığından, ağıt icracısının temel

⁵³ Seymomudan Çayı Ağıtı

amacı sanatsal açıdan kusursuz bir ağıt söylemekten ziyade; ağıta konu olan kişinin hayatı, kişisel özellikleri varsa kahramanlıkları ile ilgili kusursuz bir hikâye anlatmaktır. Bu yüzden ağıtın biçimsel özellikleri pek önemsenmemiş çoğu zaman anlatılan hikâyenin gölgesinde kalmıştır. Yine de ağıtın gerçekliğe bağlı olması estetik değerini eksiltmemiş, ağıt yakan kişi nazım birimi, vezin gibi kaidelere bağlı kalmasa da kafiye, redif, seci, aliterasyon ve asonanslarla ağıtta ahengi sağlamıştır.

3.1.2. İmge

Şiirde gündelik dili aşan bir dil anlayışı ile yeni ve alışılmadık bir dil yaratan modern şiir, imgeye sıklıkla yer vermiştir. Sözcüğün, mecaz veya söz sanatları aracılığıyla yeni ve çağrışım yönünden zengin bir anlama bürünmesi imgeyi oluşturmaktadır. Modern şiirin aksine imgeye çok yaslanmayan halk şiirinde, imgenin daha az kullanılmakta olduğu bilinmektedir.

Dersim yöresi ağıtlarında, diğer halk ürünlerinin aksine imgenin kullanımına sık rastlanmaktadır. Ağıtlarda en yaygın kullanılan imgelerden biri *mezar-ev* imgesidir. Mezar yerine genellikle *ev*, Kırmancı/Zazaca ifadesi ile *bon* imgesi kullanılmış, ölenin mezarının evi olduğu ancak bu evin “*bacasız, kapısız, penceresiz*” olduğu belirtilerek gerçek evden farkı ortaya konmuştur:

“Çêvere **bonê** cıgera mı ra nêbeno,
Ez xo re şeri bertêngê lewe.
Nê ciger, ciger **bonê** to bêçêvero, bêlozino!” [4.41.]

Yavrumun evinin kapısı açılmıyor ki
Kapının eşğine gideyim.
Ah yavrum, yavrum evin bacasız, kapısız!

“**Bonê** xu mı ra duri virazeno.” [4.40.]
Evini benden uzak yapıyor.

Suzan Çelik’in oğlu Doğan’a yaktığı ağıtta, oğlunun mezarını eve benzetmiş oğluna hitaben evinin kapısız, bacasız olduğunu kapısının açılmadığını söyleyerek ev-mezar imgesini kullanmıştır.

Ağıtlarda sık kullanılan bir diğer imge de “*elma, kına*”⁵⁴ imgesidir. Yöre düğünlerinde, gelinin başına damadın elma atması ve gelin ile damada kına yakılması oldukça önemsenen bir gelenektir. Muradına ermeden ölen gençler için “*bêsoe, bêhene*”⁵⁵ sözcükleri kullanılarak, düğünlerde uygulanan “*elma atma ve kına yakma*” geleneklerine gönderme yapma yoluyla imge kullanılmaktadır:

“Kêmer u dar u ber nêvino

Kerdo hazır tosedê mendo

Henê *dest u neniki*

Nê mae ve kore vone,

Wusivê mı soe nêgureta,

Nêşiyo serê şivigi.” [4.47.]

Dağ, taş, ağaç görmesin,

Tabakta kalmış hazırlanan el tırnak kınası.

Annesi kör olsun,

Yusuf’um elma alıp damın üstüne çıkmamış.

Çalışmada yer alan ağıtlarda kullanılan diğer *elma-kına* imgesi örnekleri şu şekildedir:

“Soe henê *lazê mı sandıqe de caverdayi.” [4.65.]*

Oğlumun elma ve kınasını sandıkta bıraktılar.

“Soê henê *mı, mı de mezelefiye.” [4.70]*

Elma ve kınamı benimle mezara koyun.

“Tê de cenciye bêsowê bêhene.” [4.11]

Hepsi elmasız ve kınasız gençler.

Ağıtlarda ölüm yerine göç imgesi kullanılarak ölen kişinin dünya değiştirdiği anlayışına gönderme yapılmıştır.

“Letê ma pêro bar kerdo xu sano şüya jare, jare.” [4.36.]

Yarımız göç ederek kendilerini ziyaretin gölgesine vermişler.

“Gulizaram goçê gureto gına ve zıqe.” [4.25.]

⁵⁴ Dersim yöresinde düğünlerde uygulanan bir gelenektir. Damat düğün bitiminde evin damına çıkarak evliliğin bereketli, huzurlu, mutlu geçmesi için gelinin başına elma, şeker, buğday vb. şeyler atar.

⁵⁵ Elmasız, kınasız

Gülizar'ım göç etmiş tümseğe tırmanıyor.

Yöre ağıtlarında en çok kullanılan imgelerden biri “*pepug*”⁵⁶ imgesidir. “*Pepug*” yöre halk anlatılarında trajik öyküsü ile bilinen bir kuştur. Kenger⁵⁷ toplamaya giden iki kardeşten birinin diğerini öldürdüğü, kardeşini öldürdükten sonra duyduğu pişmanlık üzerine, Allah’a yakararak kuş olup pişmanlığını inlemeyi dilediği mitolojik bir öyküdür. Bu yüzden “*pepug*” Dersim yöresi ağıtlarında acının, acı içinde yakarışın sembolü olan bir kuştur. Özellikle evladını, kardeşini veya sevdiği yakın birinin kaybını yaşayan kişinin ağıtlarda, sıkça “*pepug viyene binalene*”⁵⁸ deyimini kullandığı görülür. “*Pepug*” tarifsiz acının dışı vurumunu en kestirme ve dolaysız yoldan anlatan imgedir. İncelemeye konu olan ağıtlarda “*pepug*” imgesinin kullanıldığı ağıtlar şunlardır:

*“Serva cıgera xo ra vano to re **pepug** vine.”* [4.14.]

Yavrum için, pepug olayım diyorum.

*“Cıgera xo re **pepuge** vine ax lemıne binaline.”* [4.14.]

Yavruma pepug olayım ah lemın inleyeyim.

*“**Pepuge** vine haq ra bıviyene Koe Munzur sero gurgeçine viyene.”* [4.14.]

Allah’tan Munzur Dağları’nın üzerinde güvercin ve pepug olaydım.

“We zo (ezo) pepugo qayulo gılê daru.” [4.43.]

Ben ağaçların dallarının ucundaki pepug ve goyıl ⁵⁹(kuşuyum)

“Tezelê cencenia Wusivê mı re,

Kêmer u dar u berê Dağbegi ra roniso

*Bıwano sewtimalê **pepugi**.”* [4.47.]

Yusuf’umun geçliğinin talihsizliğine,

Dağbeg’in dağ, taş, ağacına konsun

Ötsün yanasıca pepug kuşu.

“Tezelê cêncena cıgêrê mı re,

***Pepugê** asma gulane roso,*

⁵⁶ Türkçede guguk kuşu olarak bilinen pepug kuşu yörede acı ve trajedinin sembolü olarak kullanılan güçlü bir imgedir. Çalışmanın tamamında yarattığı çağrışım dikkate alınarak sözcüğün Kirmanca hali kullanılması tercih edilmiştir.

⁵⁷ Yörede yetişen ve yenebilen dikenli bir bitki.

⁵⁸ Pepug kuşu olup inleseydim.

⁵⁹ Goyıl, Dersim de halk arasında uğursuzluk getirdiğine inanılan acıklı öten bir kuşun adıdır.

Endi mirdi bıwano.” [4.68.]

*Cigerimin gençliğinin talihsizliğine,
Mayısın pepug kuşu gelsin konsun
Artık doyasya ötsün.*

*“Pepug bêro Çuxurê de roniso
Cenc u ceyulu wejurune ma re bıwano.” [4.49.]*

*Pepug gelip Çuxur’da konsun,
Gencecik filizlerimize ötsün.*

*“Vano bao tu endi xo re **pepugê** kowuve.” [4.65.]
Dina sewtimalede ko ve ko ra mirdi bıfeteliye.”*

*Diyor: Baba sen artık dağların pepugu ol,
Yanasıca dünyada dağ dağ doyasya dolaş.*

*“Tu dime ra berverna na **pepuga** kora moye.” [4.69.]
Arkandan ağlıyor pepug gibi körolası annen.*

*“Amune ke şeri dewe **pepug** mı re bıwano.” [4.51.]
Köye gittim ki ne göreyim pepug bana yansın.*

Modern şiirin anlatım formunda kendine daha fazla yer bulan imge, Dersim yöresi ağıtlarında sık kullanılıp birçok sözcükle anlatılabilecek bir duygu ifadesinin, tek bir söcüğe sığdırılarak sözün gereksiz yere uzatılmasının önüne geçip ağıtı, yavan bir hikâye anlatımından uzaklaştırarak ağıtın sanatsal değerini yükseltmektedir.

3.1.3. Dil ve Üslup

Dil, bir edebi eserin en etkili anlatım aracıdır. Edebi eserin varlığını ortaya koyma, geliştirme, değiştirme aşamasında dil de benzer bir süreçten geçerek aynı değişim ve dönüşümü yaşamaktadır. Edebi eserin vazgeçilmez aracı olan dil, edebi eserin kendi üzerinden yaratımını sağlayarak klasik dönemden günümüze, çeşitli işlevler yüklenip eserin yaratıcısına ve dönemin anlayışına göre farklı hedefler doğrultusunda ilerlemesini sürdürmüştür (Aydoğdu, 2016: 59). Dersim sözlü kültür ürünlerinde; metinlerin türlerine, söyleyenlerine, söylendikleri dönemlere bağlı olarak farklılaşan dil ve üslup anlayışı söz konusudur. Çalışmada incelenen, Bakşi’nin seslendirdiği 26 ağıttan birkaçı dışında, ağıtların tamamı yöre şairleri

tarafından söylendiğinden ağıtların dil ve üslup yönü oldukça güçlüdür. Ölen kişilerin yakınları tarafından söylenen ağıtların da sanatsal yönden oldukça güçlü olması, bu ağıtların ilk söylenen halinin yayılma geleneği içinde değişerek ağıtı seslendiren şairler tarafından geliştirildiği düşüncesini oluşturmaktadır. Ağıtın sözlü anlatı geleneği içinde değişmesi ve gelişmesi özelliği sadece ağıta özgü olmayıp, aynı gelenek içinde yayılan tüm halk edebiyatı türleri için geçerlidir. Konu hakkında Elaltuntaş şu tespiti aktarmıştır:

[...] *Başlangıçta basit bazı sözlü yaratmalar meydana getirilmiş; tarihsel süreçte bu yaratmaların edebî ve sanatsal değeri gittikçe artmıştır. Her edebî eserin mutlaka bir yaratıcısı, söyleyeni ve -yazıya aktarılanlar için- yazanı vardır; fakat tarihsel süreç içerisinde bu ürünlerin bazılarının sahipleri unutulmuş, ürünler halka mâl olarak anonimleşmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır* (Elaltuntaş, 2018: 1).

Ölenin birinci dereceden yakınları tarafından söylenmiş ağıtlardaki gelişmiş dil ve üslup özellikleri, yayılma esnasında ağıtı seslendiren şairlerden, ağıta eklemeler olduğunu göstermektedir. Çalışmada yer alan ve bu değişime örnek verilebilecek ağıtlardan biri “*Kore Ağıtı*” diğeri “*Sılo Sur Ağıtı*’dır”. “*Kore Ağıtı’nın*” ilk söyleyeni ağıta konu olan Xıdır adlı gencin annesi olsa da sanatsal çerçevesi ve biçimsel özellikleri dikkate alındığında, yayılma aşamasında bir ya da birkaç şairin dokunuşu sonucu gelişmiş bir ağıt izlenimini yaratmaktadır. “*Sılo Sur Ağıtı*” da Sılo Sur’un annesi tarafından yakılan bir ağıt olmasına rağmen, ağıtın sanatsal değerine bakıldığında, şairler tarafından geliştirilmiş olma ihtimali yüksektir. Çalışmada yer alan ağıtın kimi bölümlerinde, Sılo Sur’ın annesinin kurduğu diyaloglar öncesinde “vana”⁶⁰ sözcüğünün kullanılıyor olması ağıta dışarıdan eklentiler olduğu görüşünü güçlendirmektedir.

Bu belirlemeler doğrultusunda, ağıtların söyleyen kişiye göre dil ve üslup özelliklerinde belirgin farklar oluştuğu söylenebilir. Ağıt söyleyenin şair olması veya olmaması, ağıt söyleyenin yaş ortalaması, ağıtın anlatım özelliklerinde belirgin farklar yaratmaktadır. Şairlerin yaktıkları ağıtların sanatsal değeri, şair olmayan kişilerin yaktıkları ağıtlara göre daha yüksek görünse de buradan şair olmayanların yaktıkları ağıtların sanat değerinin olmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Çalışmada yer

⁶⁰ Sılo Sur’un annesi için diyor, söylüyor kavramı kullanılmaktadır.

alan ve şair olmayan *Saray Dermanlı'nın* eşi için yaktığı ağıt, *Melek Zurnacı'nın* eşi için yaktığı ağıt ilk elden derlenen ağıtlar olduğundan, değişim geçirmediği bilinmekle birlikte, söz sanatları aracılığıyla duyguların oldukça güçlü anlatıldığı iç ahengin, kafiyenin kullanıldığı edebi değeri yüksek ağıtlar olduğu söylenebilir.

Diğer yandan ağıt yakan kişi şair olsun ya da olmasın, belli bir yaş ortalamasının üstünde (60 yaş ve üstü) ise ağıtlarda kullanılan sözcük dağarcığında belirgin farklar görünür. Genç kişilerin (30-40 yaş) söylediği ağıtlarda, kelime dağarcığının yetersiz olmasından kaynaklı, dize tekrarlarına daha çok yer verildiği ve ağıtların daha kısa olduğu ancak 60 yaş ve üstü ağıt yakanların dize tekrarına düşmeden akıp giden söz dizimleri ile uzun ağıtlar söyledikleri görülür.⁶¹

Ağıtların anlatım özelliğinde meydana gelen bir başka farklılaşmada ağıta konu olan kişiden kaynaklı farklılaşmadır. Toplumda tanınmayan yiğitlik, savaşçılık özellikleri ile ön plana çıkmamış kişileri konu alan ağıtların lirik yönü daha güçlüdür. Bu tür ağıtlarda ölen kişinin toplumun geneli tarafından tanınmıyor olması, ağıt yakıcıyı toplumsal kaygıdan sıyrarak, yoğunluğu duyguya vermesini sağlamıştır. Örneğin *Sey Qaji'nin* cevizden düşen bir genci anlatan “*Ali'nin Ağıtı*”, nişanlısını kaçıran vurulan genci anlatan “*Yusuf ve Nişanlısının Ağıtı*”, *Suzan Çelik'in* kazada ölen oğlunu anlatan “*Doğan'ın Ağıtı 1-2*”, *Saray Dermanlı'nın* yaşlılık-hastalık sonucu ölen eşini anlatan ağıtı, hikâyenin ikinci planda kalarak duygu yoğunluğunun ön plana çıktığı ağıtlardır.

Toplumda tanınan yiğitlik, savaşçılık yönü bilinen kişileri konu alan ağıtlarda ise kişiyi tanıtmak, kişinin hikâyesini anlatma kaygısının, bir adım duyguların önüne geçtiği görülür. Söylenmek istenen bu tarz ağıtların lirizmden tamamen uzak olmaları değil duygu yoğunluğunun, biraz daha hikâyenin arka planında kalmasıdır. Bu tespitler doğrultusunda, ağıtlarda türler arası anlatım tekniklerinden yararlanarak kullanılan anlatım teknikleri ve türleri: tahkiye tekniği, diyalog tekniği, iç konuşma tekniği ve betimlemedir.

3.1.3.1.Tahkiye (Hikâye) Tekniği

Ağıtlar, şiir formu içinde kendine özgü ezgilerle söylenen edebi türler olmasına rağmen, ağıtların anlatım özelliklerinde olaya bağlı edebi metinlere özgü anlatım tekniklerinin kullanıldığı görülmektedir. Yörede söylenen ağıtlarda, olay merkezli

⁶¹ Söz konusu farklılaşma için çalışmanın Dördüncü Bölümünde yer alan ağıtlara bkz.

metinlerde kullanılan tekniklerin diğer yöre ağıtlarına oranla daha baskın kullanıldığı söylenebilir. Arka planında önemli tarihi ve sosyal hadiseleri barındıran yöre ağıtlarında, belirgin kullanılan anlatım özelliklerinden biri tahkiye yani hikâye etme tekniğidir. Çalışmada yer alan ağıtların tamamında tahkiye yönteminin kullanıldığı görülür.

Şiir türleri içinde, şiir hikâye-sentezinin en güçlü kullanıldığı türlerden biri olan ağıt, varlığı ortadan kalkan kişinin yardımseverliğini, cömertliğini, mertliğini, savaşırlığını vb. özelliklerini tahkiye ederek kişinin varoluşsal serüvenini en iyi anlamlandıran türdür.

Bu yüzden, ağıtlarda tarihi olayların ya da bireysel hayatların hikâye edildiği bir arka plan mutlaka yer almaktadır. Ağıtların arka planında yer alan hikâye, ölen kişinin yaşam serüveninde dikkat çekici yönlerin, şiirin ve ezginin gücü içinde hafızalarda kalıcı olmasını sağlayan bir anlatım tekniğidir.

Ağıt sadece ölünün hayat hikâyesini, tarihi olayları aktaran bir anlatım aracı değil anlattığı hikâyeyi, tarihi olayı sanatsal çerçevede anlatan bir şiir türüdür. Ağıtın bu türler arası teknikleri şiir potasında bir arada kullanması tamamen, anlatıcının tahkiye ve şiiri birleştiren ifade gücüne ve anlatım becerisine bağlıdır. Örneğin “*Sılo Sur*”un annesinin yaktığı “*Sılo Sur Ağıtı*” hem tahkiye yönü hem lirik yönü hem de santsal yönü oldukça güçlü olan bir ağıttır. Çalışmada, tahkiye tekniğinin nadiren de olsa ağıtın şiirselliğini gölgede bırakarak yavan bir hikâye anlatımına dönüştüğü ağıtlar da vardır. Bu ağıtlardan biri *Yemoş Bakıray*’ın söylediği “*38 Ağıtı’dır*”. Söz konusu ağıtta şiirsel ve sanatsal anlatım tamamen hikâyenin gölgesinde kalarak ağıt, düz bir anlatıya dönüşmüştür. Bu düz anlatımda, kaynak kişinin ağıtı ezgiyle değil şiir biçiminde söylemesinin de etkisi vardır.

Ağıt; yaşanmış bir olayı, mekân ve kahraman etrafında, arka planında, sürekli akış halinde varlık bulan bir hikâye ile aktarsa da tahkiye etme yöntemi, ağıtın şiirselliğine gölge düşürmeden ağıtı düz yazı formuna sıkıştırmadan yapılmıştır.

3.1.3.2. Diyalog Tekniği

Hikâye etme yönteminin doğal bir sonucu olan diyalog yöre ağıtlarının vazgeçilmez bir başka anlatım özelliğidir. Daha çok olaya bağlı metinlere özgü olan diyalog yönteminin, ağıtlarda sık kullanılmasının sebebi, lirik bir anlatım yaratmak ve ağıtın arka planında yer alan hikâyenin akışında kolaylık sağlamaktır. Çoğu

zaman anlatıcı, ölenin anne-babası ya da kardeşi aracılığıyla ağıtta ölen kişiyle diyalog kurarak onun ağzından aktarımlarda bulunmak yolu ile lirizmi üst noktaya çıkarmaktadır. Konu ile ilgili Tahtaişleyen, şu görüşleri dile getirmektedir: *“Ağıtların metinlerinde dikkat çeken bir başka özellik de, “konu anlatıcısı”nın değişmesi durumudur. Ağıtı söyleyen kişi ölenin annesi, eşi, kardeşi, çocuğu vb. gibi yakınlarının ağzından, sanki onların ta kendisiymiş gibi konuşabilir. Bu değişim ortaya hem monolog hem de diyalog özelliği taşıyan ağıt örneklerini çıkarmaktadır.”* (Tahtaişleyen, 2013: 72). Çalışmada incelenen ağıtların birkaçı dışında tamamında diyalog yöntemi veya diyalog ile monolog arası bir yöntemin kullanıldığı görülür. Diyalog yönteminin kullanıldığı ağıtlardan alınan örneklerde, yöntemin kullanış biçimindeki farklılıklar şu şekilde ortaya konmuştur:

*“Bao na dina de çê tu romerdiyo,
Çêvere tu ewre kilit biyo.
Daye to rê merax u derd meveno,
Na dina de kes hata peyniye pey de nêmendo, nêfeteliyo.
Dae na dina de çî amo çî şîyo,
Harde haqî keşî re mîlk u mal nêbiyo.”* [4.70.]

*Baba bu dünyada evin yok olsun,
Kapın bugün kilitlenmiş.
Anne sana merak ve dert olmasın,
Bu dünyada kimse sonuna dek kalıp, gezmemiş.
Anne bu dünyada neler gelmiş neler gitmiş,
Allah’ın toprağı kimseye mal mülk kalmamış.*

Sait Bakşı’nin söylediğı *“Halis’in Ağıtı’nda”* intihar eden genç ile anne, babası arasında sürekli diyalog yaratılarak canlı ve lirik bir anlatım ortaya konuştur. Yine *Sey Qajî’nin*, babasını öldüren bir gencin üzerine söylediğı *“Xolik Ağıtı’nda”*⁶² oğul, baba ve anne arasında sürekli diyalog kurularak trajik bir ölümün etkisinin karşılıklı konuşmalar üzerinden daha da arttırıldığı görülmektedir:

*“Maye vana bîko, sîto ke mî ra lîto to re heramvo!
Tu çîtur xu kerd bêata, ez kerdunê bêsitare?”*

⁶² Dersimde köy adı.

*Vano: Dae tu hên mavaze ae ke ama virêniya mı
Haq niaro vireniya dina u dare.” [4.50.]*

*Anne diyor: Oğul benden emdiğin süt sana haram olsun!
Sen nasıl kendini atasız, beni eşsiz bıraktın.
Diyor: Anne sen öyle söyleme benim başıma geleni
Allah, dünyada kimsenin başına vermesin.*

Sait Bakşı'nın seslendirdiği Sey Qaji'ye ait “Dağbeg Ağıtı'ndan” alınan kısa bölümde, şair kavgalı aşiret üyeleri arasında diyalog oluşturarak, aşiret kavgasının anlamsızlığını ve devam etmesi durumunda herkesin canının yanacağını anlatmaktadır:

*“Pasê Temir vano: Weli Kali ra vaze,
Nat u dot ra sarê nanê ra,
Tufongê na qavqa rew cê vışına.
Weli Kali vano: Pasê Temir ra vaze,
Honde ke azê nat u doti bivo,
Tufongê na qavqa dina de cê nêvışino.” [4.66.]*

*Pasê Temur diyor: Weli Kali'ye diyin,
Her iki taraftan (gençler) toprağa düşüyor,
Bu kavganın silahı erken susacak.
Weli Kali diyor: Pasae Temur'e söyleyin,
Her iki tarafın nesli olduğu sürece,
Bu kavga asla son bulmayacak.*

Seyit Rıza'nın oğlu Bava'nın ölümünü anlatan “Bava'nın Ağıtı'nda”, Seyit Rıza ile oğlu arasında geçen diyalogda, Seyit Rıza, oğluna değişen değerlere bağlı olarak özünü kaybeden insanın her şart ve durumda düşmanlığını sürdüreceğini, bu gerçeği göremeyen iyi niyetli kişinin hayatı ile bedel ödeyeceğini anlatan bilgece nasihatlar vermektedir:

*Vano: Laze mı çêro, çêre de xêxo
Çitur seno wertê dısmeni de
Evê meymaniye têde vındeno?
Vano: Bao mı va rozê Xızırıyo*

Kes ve xiraviye hetê lazê to ser şêr nêkeno.
Biko tu nêzona ke sîrode xiravîno,
Mordem xo ra bêiqrar u bêimano,
Xeletino coka mîreno. 4.52.

Diyor: Oğlum cesurdur ancak safdillidir.
(insan) Nasıl gider düşmanın içinde misafîr olarak kalır.
Diyor: Baba ben dedim Xızır orucudur,
Kimse oğlundan yana kötülük yapmaz.
Oğlum sen bilmiyor musun ki devir kötüdür,
İnsan ikrarsız ve imansızdır,
Yanıldığı için ölür.

Bazen de ağıtı yakan ölen kişinin birinci derecen yakını olduğundan diyalogu bizzat kurmakta, bu diyalog sadece anlatıcının konuştuğu tek taraflı bir monolog konuşmasına dönüşmektedir. Ağıt yakıcı ölen kişiye hitaben konuşmakta ancak ölen kişi, ağıt boyunca konuşturulmamaktadır:

“Bîra, bîra wurze sodîro.
Ça hewne tu yeno?
Esker amo dorme ma qapano.” [4.18.]

Kardeş, kardeş uyan sabahtır.
Niye uyuyorsun?
Asker gelmiş etrafımız sarılıdır.

Ağıtı söyleyen *Hanım Bozkurt*, ağıtın iki yerinde ölen kişiye seslenip konuşurken hitap ettiği kişi ağıtta konuşturulmamıştır. Tek taraflı diyalogun kullanıldığı bir başka ağıtta *Saray Dermanlı*’nın eşine yaktığı ağıttır. Ağıtın birçok yerinde eşine seslen *Saray Dermanlı*, eşini ağıtta konuşturmadığından konuşma tek taraflı hitap olarak kalmıştır:

“Axay mı! Hevalê mı! Cîranê mı!
Nê axayê mı, nê cîranê mı!
Meymanê tu ame xu raşt nêke(nêkeno).
Peru qanetê tu şikiye.” [4.39.]

Eşim, arkadaşım, komşum!

Eşim, komşum!

Misafirlerin gelmiş kendini doğrult.

Kolun kanadın kırılmış.

Ağıtlarda diyalog yönteminin kullanılmasının sebeplerinden biri de ölen kişinin yaşamı, ölüm öncesi ve ölüm anı ile ilgili bilgileri dinleyiciye aktarmaktır. Ölen kişinin ölümüne bizzat tanık olmamış anlatıcının, ölen kişiyi ağıtta konuşturması hikâyenin akışında anlatıcıya oldukça kolaylık sağlamaktadır. Zira kimsenin ölen kişiden daha fazla ölüm öncesi ve ölüm anı ile ilgili canlı izlenimlere sahip olduğu düşünülemez. Bu yüzden ölen kişi ağıtlarda sık sık farazi olarak konuşturulup onun duygu ve izlenimleri üzerinden, ölüm anına dair hikâyenin anlatılarak dramatik bir sahne yaratıldığı görülür. Diyalog yolu ile bu anlatım yönteminin en iyi kullanıldığı ağıtlardan biri “*Silo Sur*” diğeri de “*Xide Gove*” ağıtıdır. Her iki ağıtta da güçlü sanatsal anlatımlarla anne-oğul diyalogu üzerinden duygu ve izlenimlerin hikâye edildiği görülür:

“Maye vana: Duzminê lazê mı biare

Miyê sane asurme berze vile.

Vano: Dae roza duzman u asurmi niya.

Kemanê mı, mı rê biya dırveta mı jêde xoriya,

Nanu ro serê dırvatiya xu ya kule.

Daye ez hona ke wêsune reyna wuşire tira kerine.” [4.55.]

Oğlumun fişkeliğini getirin takın beline, silahını atın boynuna.

Diyor: Anne silah ve fişeklik zamanı değil.

Kemanımı getirin bana yaram çok derindir.

Ağır yaramın üzerine bırakayım,

Henüz sağken yayını bir kez daha süreyim.

Aşiret kavgasında önce oğlunu, bir hafta sonra da eşini kaybeden bir annenin yaktığı, “*Xidê Gove Ağıtı*’nda” oğlu ile kurduğu diyalog üzerinden anne, aşiret kavgasına ve evlat acısına isyanını dile getirir:

“Daye çekunê mı, mı de reyê ez şeri

Dairê ondere kemerê Beji.

Haq adirê dısmeni wedaro

Nêverdano meteris ra ez sare xu veji.

*Daye qersuna mı persena, qersuna zalıme Cıvê Keji.
Qersuna polate pey ra gına ro qolincune Xıdırê tu.
Verde kaykerdo ama mavênê serê cızeyi.
Maye berverna vana: Sıma ve Oli kenê cenaze cıgerê mı biare ronê
Eştire mı de qersuna lazê xu, ez ve xu deşti bıbirni veji.” [4.56.]*

*Anne silahlarımı bana ver, bir kere gideyim
Meret Bej kayalığının⁶³ başına.
Allah düşmanın ocağını söndürsün
Bırakmıyor siperden başımı çıkarayım.
Anne kurşunumu sorarsan,
Meret Cıvê Keji’n kurşunudur.
Çelik kurşun arkadan girmiş Hıdır’ının omzuna,
Hareket ederek önde gelmiş göğsünün arasına.
Anne ağlıyor diyor: Ali’yi severseniz.
Oğlumun cenazesini getirip indirin,
Usturayı verin bana, oğlumun kurşununu kendi elimle kesip çıkarayım.*

Ağıtlarda diyalog yöntemini kullanan anlatıcı, kendini geri plana çekerek olayın asıl kahramanını sözün merkezine oturtmak suretiyle, kendini hikâyede sürekli anlatıcı pozisyonundan çekip ikinci bir anlatıcıya yer açmaktadır. Ağıt yakan böylece ağıtı “*ben anlatıcı*” formundan uzaklaştırarak dahil ettiği ikinci, bazen üçüncü anlatıcılarla “*çoklu anlatıcı*” tekniğini kullanarak ağıtın hikayesini tekdüze olmaktan kurtarmaktadır.

3.1.3.3.Tasvir (Betimleme)

Betimleme, edebi metinlerde sıklıkla kullanılan ve anlatılanları hafızada görünür kılan önemli bir görsel canlandırma aracıdır. Betimleme, bazen edebi niteliği arttırmaya yarayan bir araç işlevi görürken bazen de mekân ve kişilerin özelliklerini açığa çıkararak olayın daha iyi anlaşılmasını sağlayan bir amaç işlevi görmektedir. Yöre ağıtlarında betimleme, genellikle ağıtın ilk dizesinde olayın yaşandığı ya da ölen kişinin doğduğu yerin özelliklerinin anlatıldığı giriş dizeleriyle başlayıp ağıt boyunca, farklı işlevler kazanarak devam etmektedir. Bazen ağıtlarda öyküleme ve betimleme bir arada kullanılarak sinema diline uygun görsel bir tablo göz önünde

⁶³ Alan-Demenan kavgasında düşmana ateş etmek için kullanılan kayalık bir siper.

canlandırılmaktadır. *Sey Qaji'nin "Dağbeg Ağıt"*ı öyküleme ve betimleme tekniğinin iç içe geçtiği etkileyici bir anlatım özelliğine sahiptir:

*"Tever ra hewr amo ra Memede mı, cığêrê mı
Delxê wusariyo, voreno hurdi hurdi xunivino.
Diregê Şenit re savaqê sodır sokmis kerdo,
Zereqê tiji esto gılê kou venga çê Wele Kali danê.
Dağbek de tufong erzino zê kelê germi girino.
Waye ama tever vana nu dumano dumane kouno,
Mize çêvere çê piyemino."* [4.66.]

*Dışarda hava bulutludur, Memed'im ciğerim
Bahar havasıdır, ağır ağır çiseleyerek yağıyor.
Şenit'in tepesinden sabahın şafağı sökmüş,
Güneşin ışığı dağların tepesine vurmuş,
Wele Kali ailesini çağırıyorlar.
Dağbekte silah sıkılıyor, köpüren aşure gibi kaynıyor.
Kız kardeşi dışarı çıkmış diyor bu gazap dağların gazabıdır,
Babamların evinin felaketidir.*

Ağıt, düz cümle formunda yazıldığında olaya bağlı edebi bir metnin giriş paragrafı niteliğindedir. "Bir ilkbahar gününde bulutlanan havanın ardından, çiseleyen yağmur ile birlikte Şenit'in tepesinden şafak vakti sökerken güneşin ışığı, dağların doruklarına vurmuş, Wele Kali ailesine sesleniyorlar, Dağbek'te silahlar sıkılıyor, köpüren aşure gibi kaynıyor, kız kardeşi dışarıya gelerek diyor: Bu gazap dağların gazabıdır babamların kapısındaki felakettir." Anlatıcı sanki eline bir kamera almış, dağın tepesinde beliren sakin ve güzel bir günün şafak vaktini gösterirken bulutlanan hava, yağmaya başlayan yağmur, birazdan kopacak fırtınanın habercisi olarak bir sinema filminin sekansı gibidir.

Kimi ağıtlarda da betimleme ve portre örneklerine bir arada rastlanır:

*"Hemed Ağa mı pêde ne pêser çım buriye qere qaşı
Pêsune Hemed Ağa mı de este pêser dae pîreno ipego çifte xaşı."* [4.16.]

*Ahemt Ağam devirip üst üste getirirdi karakaş gözleri
Ahmet Ağam'ın kucağında üst üste atılı beyaz ipek kefeni.*

Betimlemeler, genellikle asıl olaya geçmeden önce anlatıcı için konuya giriş kolaylığı sağlamaktadır. Bu yüzden ağıtlarda anlatılan kişinin doğduğu yer veya öldüğü yer ile ilgili daha çok “*bivêsero, romerdiyo*”⁶⁴ gibi olumsuz nitelemelerle başlangıç yapıp “*dariyi, şüya, derewo, duza*”⁶⁵ ifadeleriyle mekân anlatımı devam etmektedir. Ağıtlarda uzun uzadıya betimleme yapılmazken betimlemelerin bir ya da iki dizeden oluştuğu görülür. Kişi portrelerinde fiziksel özelliklere daha az yer verilip kişinin cömertliğinin, cesaretinin, zekâsının, yardımseverliğinin ayrıntıya girmeden övüldüğü ruhsal portre örneklerine daha çok rastlanmaktadır:

“Hirus u dı beri camordi este,

Wuşene mı hemi sefkano

Hemi nondawo bere de xo ra kemi niyo.” [4.46.]

Yiğit adamın otuz iki hüneri vardır,

Hüseyin’im hiçbirinden eksik değildir.

Hem silahşordur hem misafirperver, yardımseverdir.

3.1.4. Söz Sanatları

Belirgin bir söz ustalığının sergilendiği Dersim yöresi ağıtları, sadece acıyı anlatmakla kalmaz, acıyı sanatla yoğurarak estetik bir tarzda anlatır. Dersim yöresi ağıtlarının büyük bir çoğunluğu şairler tarafından icra edildiğinden, ağıtların edebi değerinin yüksek olması anlaşılır bir durumdur. Özellikle daha eski dönemlerde yakılan ağıtlarda hiçbiri okur-yazar olmayan şairlerin veya ağıtı yakan ölü yakınlarının, söz sanatlarını büyük bir hünerle kullandıkları görülür. Halk geleneği içinde söylenen ağıtların modern şiiri aratmayan söz ustalığı dikkate değer bir yapıdadır.

Söz sanatları kullanılırken en çok yaralanılan araç doğadır. Doğadan benzetmelerle yapılan söz sanatlarının oldukça başarılı olmasında, doğa ile iç içe yaşam süren Dersim insanının dağı, taşı, ağacı, suyu, kurdu, kuşu, börtü böceği kutsiyet içinde gören inanç unsurunun da etkisi büyüktür. İncelemeye konu olan ağıtlarda en sık kullanılan söz sanatları mübalağa, teşbih, nida, tekrar, tenasüp, istiare, tezat, telmih, hüsn-i talil, istifham en az kullanılan söz sanatları kinaye, tevriye, teşhis ve intaktır.

⁶⁴ Yansın, kurusun-ruhu çekilsin

⁶⁵ Ağaçlıktır, gölgedir, deredir, düzdür

Anlamı güçlendirmek amacıyla başvuru olan söz sanatları, ağıtın sadece yaşanan olayları yansıtmaya aracı olmadığını, edebi yönü güçlü bir tür olduğunu da göstermektedir. İncelemeye konu olan ağıtlarda kullanılan söz sanatlarına ağıtlardan örneklerle açıklık getirilmiştir.

3.1.4.1. Mübalağa

Bir durumun ya da olayın gereğinden fazla büyütüldüğü ya da küçültüldüğü mübalağa sanatı, ağıtlarda en fazla kullanılan söz sanatlarından biridir. Acı içinde dövünerek abartılı hareketlerle, feryat figan eden kişinin içinde bulunduğu ruh hali ve gösterdiği davranış kalıbı sebebiyle başvuracağı en etkili sanat aracı mübalağa olacaktır. Ağıtı yakan bir şair olsa dahi ağıtın ele aldığı konu gereği, abartma kaçınılmaz olmaktadır. Çalışmada yer alan ağıtlardan bazı mübalağa örnekleri şunlardır:

*“Mı henî zona ke kardi nêro cigera mı
Zera mîna bele mı zerede hencırıye.” [4.47.]*

*Öyle sandım ki bıçağı alıp ciğerimi kestiler
Kalbim içimde parça parça oldu.*

*“Dina çımunê mı verde biya teng u tariye.” [4.47.]
Dünya gözlerimin önünde kapkaranlık oldu.*

*“Ez tu feteliyi, ez ke çıla bıvini, bijeri bıfeteli
Mordeme je tu nêvineno
Riyê dina gevrede.” [4.39.]*

*Ben çıra bulsam, alıp arasam, seni arasam
Koca dünyada senin gibi insanı bulamam.*

*“Ez ke ronîşi derdê xu u cigere xu
Na dina çolmage re qesey bıkeri
Estemol de nêfetelina gêmiya sere dengiji.” [4.47.]*

*Eğer oturup derdimi ve evlat acımı
Bu çöl olasıca dünyaya konuşsam
İstanbul’da hareket edemez deniz üzerindeki gemi.*

“Na des u dı çor tenê ke,

*Binê çixê derê Hewr de mendê,
Pêro sermiyan u rêzê Desimi.
Ne biyê kali ne ki biyê kokımı.
Hata asma amnoni binê vore de naleno
Herdifra Memê Aliye Sîmi.” [4.68.]*

*Hewr deresi çığının altında kalan bu on dört kişinin hepsi
Dersim'in ileri gelen fidanı.
Ne yaşlanmışlar ne yıpranmışlar.
Yaz ayına kadar çığın altında inliyor,
Herdif'ten⁶⁶ Meme Aliye Sîmi.*

*“Tufongê mino Qırxu erjino
Derdê Bavayê mı girano
Ax biko hefe tu nêcerino.
Dina de kam savano vazo
Coru emsalê cıgere çino.” [4.52.]*

*Ben ve Qırxanlar kavgaya tutuşmuşuz
Bava'mın derdi ağırdır,
Ah oğul, alınmıyor intikamın.
Dünyada kim ne derse desin
Yoktur oğlumun eşi benzeri.*

*“Vana biko mı va se ten pê nêreseno,
Poncas tên vireniya tu nino.” [4.55.]*

*Dedi: Oğul dedim yüz kişi birleşemez,
Elli kişi de (cesaret edip) yoluna çıkamaz.*

*“Darê haq aşuru verde rone, xısmê ordu taburano.
Eke kune çımê qevxa, eve vırarura beşli ano.” [4.55.]*

*Allahın kutsal esasını, aşiretlerin önüne indirin⁶⁷
(oğlum) Ordulara, taburlara bedeldir.
Kavgaya girdiği zaman, kucak dolusu beşli⁶⁸ getirir.*

⁶⁶ Dersimde bir köy adı

⁶⁷ Ağır bir yemin ya da tanıklık istendiğinde kullanılan bir deyimdir.

“Tı ke şiya neşiya, Xolıko vêsae kerdo xanı xırave.” [4.50.]
Sen gittin gideli, yanasıca Xolik⁶⁹ harabe, viran oldu.

“Şahanê mı ke şiyô nêşiyô,
Şikiyo tılısimê Kirmanciyê.
Bıraê mı ke şiyô nêşiyô
Şikiyo tılısim Dersim kaniyê.” [4.67.]

Şahan'ım gitmiş gideli,
Kirmanciyenin bozulmuş sihri.
Kardeşim gitmiş gideli,
Kadim Dersim'in bozulmuş sihri.

3.1.4.2. Teşbih

Benzetme yoluyla kurulan bu söz sanatında genellikle zayıf olan unsur güçlü olana benzetilir. Ağıtlarda sık karşılaşılan teşbihler ölen kişilerin yiğitlikleri, savaşçılıklarına dair yapılan teşbihlerdir. Bu teşbihler yapılırken doğadan unsurlar kullanılır:

“Qomo, bıraye mı qevxqaci yo,
Vosno pêşir qero, şêrê beriyo.” [4.67.]

Millet, Kardeşim savaşçıdır,
Kara gerdanlı koçtur, aslan soyudur.

“Bıra perê devlete fincanê axuyo.” [4.60.]
Kardeş devletin parası bir fincan zehirdir.

“Vano: Aylıxa dewlete aste more şıayo nêwerino” [4.13.]
Diyor: Devletin aylığı karayılanın kemiğidir yenmez.

“Saydere mı hem sayiro hemi şevkano,
Je zarance mı re endi mırđi pa bıwano.” [4.60.]

Şah Haydar'ım hem şairdir hem silahşordur,
Keklik gibi artık bana doyasıya ötsün.

“Ordi zalimu zofo, dina ma serê kerda soja sure.” [4.63.]

⁶⁸ Bir silah türüdür.

⁶⁹ Dersimde bir köy adı

Zalimlerin ordusu çoktur, dünyayı üzerimizde kızgın saca çevirmiş.

“Dağbek de tufong erzino, zê kelê germi girino.” [4.66.]

Dağbekte tüfekler sıkılıyor, köpüren aşure gibi kaynıyor.

“Biko, tı meso qewxa Cive Keji.

Bireyê xu kışiyo heso dirvetino,

Cığêrê mı vergo fekê gonino.” [4.56.]

Oğul, gitme Cevê Keji ile kavgaya.

Kardeşi ölmüş yaralı ayıdır,

Ağzı kanlı kurttur.

“Dina Haqi keşi de nina, cerena je şiya dare.

Çerxê ondêre dina fetelino, cereno je çerxê şiya dare.” [4.49.]

Allah’ın dünyası kimseyle gelmez, döner ağaç gölgesi gibi.

Meret dünyanın çarkı döner durur, ağaç gölgesinin çarkı gibi.

“Dara Haqi aşurunê Dersim verde ronê

Lazê mı xo ra Sultan Sülemano.” [4.52.]

Allah’ın esasını Dersim aşiretlerinin önüne indirin

Oğlum zaten Sultan Süleymandır.

“Haq veno merdene ma rê tazû zernino.” [4.61.]

Vallahi ki ölüm bize altından taçtır.

“Kewrane Dersimi der biyo yeno

Bıra jê celevê ga u mali.” [4.57.]

Dersim’in kervanı dizilmiş geliyor

Tüccara satılmış sürü gibi.

3.1.4.3.Telmih

Bilinen bir olay ya da kişiye şiir içinde yer vererek anımsatma yoluyla yapılan telmih sanatı, yöre ağıtlarında en çok geçen söz sanatlarından biridir. Özellikle 1938 olaylarını, aşiret kavgalarını, savaşı konu alan ağıtlarda tarihi olay ve kişilere yer verildiğinden telmih sanatı da sık kullanılır. 1938 olaylarını konu alan bazı ağıtların

tamamında telmih vardır. “Ax Wayi Wayi, Xıdê Alê İsme, Derê Laçi”⁷⁰ ağıtları oldukça fazla sayıda isim ve olaya gönderme yapan tamamında telmih sanatı bulunan ağıtlardır. Çalışmada yer alan ağıtlarda, telmih sanatına örnekler şu şekilde kullanılmıştır:

*“Na dina bosa bifaydiya keşi rê nêbiya mulku male
Wusar bena cence payij bena kale.” [4.60.]*

*Bu dünya boş, faydasızdır, kimseye olmamış mal mülk,
İlbaharda gençleşir, sonbaharda yaşlanır.*

Yörede anlatılan “Dünya Güzeli” adlı bir mitolojik öyküye gönderme yapılmıştır. Öyküde *Dünya Güzeli*, ilkbaharda gençliği ve güzelliği ile tüm delikanlıları cezbeden; sonbaharda ise yaşlandığı için kendisine duyulan tüm ilgiyi kaybeden, güzelliğin, gençliğin ve dünyanın gelip geçici olduğunu anlatılan bir öyküdür.

“Meste biro hale şıma jê hale Hermaniyano.” [4.63.]
Yarın öbür gün haliniz Ermenilerin hali gibidir.

Dersim’de yoğun bir nüfusa sahip olan Ermeniler, 1915’te ülke genelinde yaşanan olaylardan kaynaklı Dersim’i terk etmek zorunda kalmışlardır. Ağıtta yaşanmış bu tarihi olaya gönderme yapılmıştır.

*“Vano: Mı vera selam ro apê mı Suli Axay kerê,
Vaze uwa Zegere ra naver ra,
Na aşıra bebexte rê pileni u wayrêni mekero.” [4.46.]*

*Benden taraf selam söyleyin amcam Sülü Ağa’ya
Diyin ki Zegeriye suyundan bu yana
Bu hain aşirete sahiplik ve ağalık yapmasın.*

Dizede hem Alan aşireti reisi Sülü Ağa’ya hem de Zegeri’ye sözcüğü ile Alan-Demenan aşiret kavgasına gönderme yapılmıştır. Zegeri’ye, Zarife adlı bir kadının Alan-Demenan kavgasında, kısa aralıklarla iki oğlunu ve eşini yitirdikten sonra yaktığı, yörede oldukça bilinen bir ağıtın adıdır.

“Tu nêzona ke lazê Sileman Ağay dırvetino,

⁷⁰ Ah Eyvah Eyvah, Laç Dersi

Dirvetinê destê sima Avasano.
Astê xu vetê kerdê pestemale
Vera xu dardê kerdê roz reê ra
Jê hesê dirvetini tey niadano.” [4.52.]

Sen bilmiyor musun ki Süleyman Ağa'nın oğlu yaralıdır,
Siz Avasanların elinden yaralıdır.
(yarasındaki) Kemiklerini çıkarmış mendile koymuş önünde asmış.
Günde bir kere yaralı ayı gibi bakıyor.

Qırخانlar ile Şixhesenlilar arasında süren kan davasında meydana gelen ve yörede bilinen bir olaya gönderme yapılmıştır. Qırخان aşiretinin ağası Süleyman Ağa'nın oğlu Mehmet, Seyit Rıza'nın oğlu Bava tarafından bu kavgada kolundan yaralanır. Yarası ağır olduğundan iyileşene kadar yaradan kemik ve et parçaları kopar. Bu duruma çok içeren Mehmet, yaralarından kopan kemikleri bir mendile koyarak tavana asar ve intikamını diri tutmak için her gün bir kere açıp bakar. Qırخان ve Şixhesenan aşiretleri anlaşmaya varır. Memet ile Bava musahip⁷¹ olur. Ağta konu olan Seyit Rıza'nın oğlu Bava, anlaşmalarından sonra Qırخان aşiretine misafir olduğu bir gün sırtından vurularak öldürülür. Şair, Bava'nın öldürülmesinde unutulmayan bu yara acısının intikam isteği olduğunu düşünerek olaya gönderme yapar.

“Na zalım bive sevevê meyutunê ma,
Derdwe hirus u dı padişayi
Ora tepiye sire arde Qoçkiriye u Qozunê, Seyit Rızayi.” [4.48.]

Bu zalimler ölülerimeze sebep oldular,
Otuz iki padişahı (Osmanlı) kaldırdılar,
Sonra sırayı Koçgiri, Kozan ve Seyit Rıza'ya getirdiler.

Ağtta Osmanlının yıkılışına, 1920 Koçgiri, 1926 Kozan aşiret ayaklanmalarına ve Seyit Rıza'nın idamına gönderme yapılmıştır.

“Mı ve na bêçika xo ra sima ra,
Vişt u ju teni xo ra raver kerdê raşti.” [4.46.]

Ben bu parmağım la sizden,

⁷¹ Sağdıç.

Yirmi bir kişiyi kendimden önce yolcu etmişim.

Ağıt, savaşçılığı ile ün salmış ve aşiretinden bazı kişilerin ihaneti sonucu öldürülmüş Wusê Mozık'ı konu almaktadır. Wusê Mozık öldürüldükten sonra düşmanları tarafından, silahı ateşleyen parmağı yani işaret parmağı kesilerek alınmıştır. Ölüye yapılan bu hakarete tepki gösteren şair, hem bu hakarete gönderme yaparak hem de Wusê Mozık tarafından öldürülen Demenanların sayısına gönderme yaparak telmih yapmıştır. Dizede ayrıca mübalağa da vardır. Çünkü Demenan aşiretinden öldürülenlerin tamamını Wusê Mozık öldürmemiştir.

*“Şahin vano dı sarey viarnay mı ra
Zu yê Xanimo zu yê Alişer Efendiyo.” [4.67.]*

*Şahin diyor yanımdan iki baş geçirdiler
Biri Xanım'ın biri Alişer Efendi'nindir.*

Ağıtta, Zeynel ve Rayberê Qop tarafından öldürülerek başı kesilen Alişer ve eşi Zarife Hanım'ın olayına gönderme yapılmıştır. Yörede Zarife Hanım'a halk arasında adıyla değil daha çok Xanım diye hitap edildiğinden ağıtta bu hitap kullanılmıştır.

3.1.4.4. Tecahül-i Arif -İstifham

Anlama güç katmak için bilinen bir olay ya da durumu, bilmezlikten gelme sanatı olan tecahül-i arif sanatı ağıtlarda genellikle istifham sanatı ile bir arada kullanılmıştır. Kıрманca/Zazacada soru eki yoktur. Soru vurgu yoluyla sağlanır. Bu yüzden bazen istifham sanatının tespiti dile hakim olmayan için güç olabilmektedir. Ağıtlarda istifham örnekleri:

*“Nê bıko kami zoti davê to re.” [4.65.]
Ah oğul kim beddua etti sana.*

Dizede hem istifham hem de tacahül-i arif sanatı vardır. Ağıtta konuşan kişi soru yolu ile bildiği bir durumu bilmezlikten gelmektedir. Beklenmedik, ani bir ölüm karşısında ölümü doğal bir durum olarak kabul etmek istemeyen ölü yakını, genellikle bu ölümlerin beddua sonucu gerçekleştiğine ya da yaptıkları bir hatadan dolayı Allah'ı gücendirdikleri için olduğuna inanır. Bu tarz ölümleri konu alan ağıtların tamamında benzer ifadelerle aynı söz sanatının kullanıldığı görülür:

“Na dewa ma dewa çêverê tu ya

Tu nêzu zonena Tuzık Bavayi?
Bava tu na qeşı rê koti re menda?
Taçê serê xu kerdo bine cîlê şıayi
Bava tu na qeşı rê koti menda?
Tu ça sarê kerdo bine cîlê şıayi?” [4.48.]

Bu davayı biz sana havale etmişiz
Bilmiyorum, sen biliyor musun Tuzik Baba ’yı?
(Tuzik) Baba sen bu yakarışlar karşısında nerde kaldın?
Başındaki tacı kara çulun altına koymuşsun.
Baba sen bu yakarışlar karşısında nerde kaldın?
Sen neden başını kara cübbenin altına koydun?

Tuzik/Tujik Baba, Dersim’de bir dağ ve kutsal mekân kabul edilen aynı dağın ziyaret adıdır. Dizede iki yerde soru sorularak istifham sanatı yapılmıştır. 1938’de ziyaretlerin kendilerini koruyup kollamasını bekleyen yöre halkı, yaşadıklarından sonra ziyaretlerin kendilerine yardımcı olmamasına tepki göstermiş ve kutsal mekânları sorgulamışlardır. Ağıtta Tujik Baba ziyaretinin yakarışlarını duymadığını dile getiren şair, Tujik Baba’ya soru sorarak neden yakarışlarını duymadığına dair sitemini dile getirmektedir.

3.1.4.5.Tezat

Karşıt durum ve olaylar üzerinden yaratılan tezat sanatına çalışmadaki ağıtlardan şu örneklerle yer verilmiştir:

“Vano sari sero germo, gulo nuro
Cigerê mı sero vorono, serdo puko.” [4.59.]
Diyor: Elalemin üzerinde sıcak, gül, nurdur,
Yavrumun üzerinde yağıyor, ayaz, soğuktur.
“Merdena koy persene mare çef u saltenato.” [4.63.]
Dağda ölmeyi sorarsan bize keyif ve saltanattır.

Ölmek, keyif veren bir durum olmadığı halde ağıta konu olan kişinin ölümden keyif aldığı söylenerek tezat sanatı yapılmış. Aslında sözkonusu olan ölümden keyif almaktan ziyade, bir amaç uğruna mücadele ederken ölmeyi umursamamaktır.

“Qervetiye ke ma tey di

Haq nêvino

Porê mau şay bi sıpı tède.” [4.33.]

Gördüğümüz gurbetliği Allah görmesin

Siyah saçlarımız hep beyazladı.

“Xayın ma ra herediyo çay u qewa ma nemseno.

Amo Çuxura vesayiye de niştoro ma rê meymano girano.” [4.49.]

Hain bizden küsmüş çay ve kahvemizi içmiyor.

Gelmiş yanasıca Çuxur’da oturmuş, bize hatırlı misafirdir.

Ağır, Kırmancca karşılığı *gıran* olan, mecazi anlamda değer verilen, hatırlı, saygın kişiler için kullanılan bir nitelendirmedir. İkinci dizede kıymetli masafır görülen kişi aynı zamanda birinci dizede hain ve ikramları kabul etmeyen biri olarak gösterilip tezat bir durum oluşturulmuştur.

“Sıma vengo lazê mı kerdene

Xo re bıdiyene camorde hewlo qolay çutırıyo.” [4.55.]

Eğer siz oğluma seslenseydiniz

Görürdünüz yiğit erkek ile korkak erkek kimdir.

“Qarşiye dost u dısmeni de qonaxi vıraşti.” [4.48.]

Dost düşmana karşı konaklar yaptılar.

3.1.4.6. Hüsn-i Talil

Olayı gerçek sebebi dışında daha güzel bir sebebe bağlamak için yapılan hüsn-i talil sanatı, genellikle hoşla gitmeyen bir durum karşısında daha güzel, kabul edilebilir bir durum yaratmak için kullanılır. Yöre ağıtlarında çok yaygın olmasa da hüsn-i talil örneklerine rastlanır:

“Mirunê mı Çuxure kerda isize,

Bar kerdo şiyê kertê Mazgerdi ware.” [4.49.]

Ağalarım göç edip Mazgirt gediğine yaylaya gitmişler

Çuxur’u (köyünü) ıssızlaştırmışlar.

1938 olaylarında Çuxur köyü ağaları ve aileleri köylerinden alınarak Mazgirt dağlarının bir geçit bölgesinde öldürülmüşlerdir. Şair bu ölümler sonucunda köyün ıssız kalmasını, gerçek sebebinden uzaklaştırarak sanki ağaların göç edip yaylaya

gitmeleri sonucu ıssız kaldığı gibi daha güzel bir sebebe bağlayarak hüsn-i talil sanatı yapmıştır.

“Vaze mevînde bêre pi ve laji ra pê sera biye ceya.” [4.50.]

Diyin ki durmayın gelin baba ve oğul birbirinden evlerini ayırmışlar.

Çalışmada, birkaç ağıtta benzer ifadelerle kullanılan “*evini ayırmak*” deyimini ölüm sonucu meydana gelen ayrılığı sanki kişinin evini ayırıp başka bir eve yerleşmiş gibi gösterilmesi ile daha güzel bir sebebe bağlanarak hüsnü-i talil sanatı yapılmıştır.

“Şune ke cığêrê mı hewn dero

Qesey nêkeno xo de niyo.” [4.70.]

Gittim ki yavrum uykudadır

Konuşmuyor kendinde değil.

Ölüm gibi acı ve zor bir duygu ile baş etmek ölenin yakınlarına ağır geldiğinden, ölüyü uyuyormuş gibi görerek daha güzel bir sebep yaratılmıştır.

3.1.4.7. İstiare

Benzetmenin iki unsurundan (benzeyen-kendisine benzetilen) yalnızca bir ile yapılan istiare açık ve kapalı olmak üzere ikiye ayrılır. Sadece benzeyenin kullanıldığı istiare kapalı, sadece kendisine benzetilenin kullanıldığı istiare açık istiaresidir. Ağıtlardan açık ve kapalı istiare örnekleri:

“Goçê ma qentere nast u dosti ra vay lemîne ca nêmano.” [4.49.]

Göçümüz eş dost katarından vah lemin geri kalmasın.

Ölüm göçe benzetilmiş ancak sadece kendisine benzetilen yani göç sözcüğü kullanılarak açık istiare yapılmıştır.

“Seyit Rıza vano: Çekunê xu girêde

Vera mı şerê qula sîma ra kamo

Hurenda Sultan Silemanê mı cêno.” [4.52.]

Seyit Rıza diyor: Silahlarınızı kuşanın

Karşımdaki mevziye gidin

Sizden kim alacak Sultan Süleyman'ımın yerini?

Seyit Rıza, oğlunu Sultan Süleyman’a benzetmektedir. Bava ya da oğul kelimesi geçmeyip sadece Sultan Süleyman ismi kullanıldığından açık istiare yapılmıştır.

*“Vano: Mı coru nêdiyo na veyvo gırano
Ax bédawulo, bêsazo.” [4.54.]*

*Diyor: Ben asla böyle davulsuz, zurnasız
Hareketsiz bir düğün görmedim.*

Cenaze töreni davulsuz, zurnasız düğüne benzetilmiştir. Yöre ağıtlarında yaygın olarak cenaze-düğün benzetmesi yapılmaktadır. Dizede düğün sözcüğü verilirken benzeyen yani cenaze kullanılmamıştır açık istiare yapılmıştır.

*“Torge sano gîlê koyê Suri, ondere laseri wusar lemune amo
Qonaxe tu haq vone bin ra berdo.” [4.64.]*

*Dolu Kırmızı Dağ’ın tepesine vurmuş, meret bahar seli gelmiş
Vallahi ki konağını temelden götürmüştü.*

1937’de Kırmızı Dağ üzerine yapılan askeri seferi doluya ve sele benzetmiş, sefer sözcüğü kullanılmadan kendisine benzetilen dolu sözcüğü ile açık istiare yapılmıştır.

*“Qımûle sera vêsaliyê amo
Baxu baxçe u gul u sosinê to ra çerdo.” [4.64.]*

*Kutlık yılının çekirgesi gelmiş
Bağ bahçeni, gül ve nergizlerinin hepsini yemiştir.*

Dizede iki istiare birden yapılmıştır. Askerler ormandaki bitkileri yiyen çekirgelere, çocuklar gül ve nergize benzetilerek açık istiare yapılmıştır.

*“Avdile Pasay, kardi arda wertê xortune tu,”
Haqveno ware to de az nêverdo. [4.64.]*

*Abdullah Paşa, bıçak getirmiş gençlerinin arasına
İnan ki hanende tek bir soy bırakmamış.*

Abdullah Alpdoğan kasaba benzetilmiş, benzeyenin söylendiği dizede kendisine benzetilen söylenmediğinden kapalı istiare yapılmıştır.

“Gayê mı nê şıay dane pêro têdê mız u dumano.” [4.63.]

Kara öküzlerim yiğitçe savaşıyorlar her yer toz dumandır.

Laç dersinde çarpışan Dersim gençlerini kara öküze benzeterek sadece kendisine benzetilen verildiğinden açık istiare yapılmıştır.

“Ma de dano pêro, jê haliyê çoliyo son u sodır de ma sero.” [4.46.]

Bizimle çarpışıyor, çöl kartalı gibi gece gündüz tepemizdedir.

Wuşenê Mozık, çöl kartalına benzetilmiş sadece kendisine benzetilen verildiğinden açık istiare yapılmıştır.

“Nê cıger cıger bonê to ve bêçêvero bêlozino. [4.41.]

Ah yavrum yavrum evin kapısız, bacasızdır.

Ev sözcüğü, mezar yerine kullanılarak benzeyen verilmeyip kendisine benzetilen verilerek açık istiare yapılmıştır.

3.1.4.8. Tekrir

Aynı sözcüklerin tekrar edilmesi ile yapılan tekrire sanatına, belli bir vezni olmayan yöre ağıtlarında ahengi sağlamak için sık başvurulmuştur. Hemen hemen her ağıtta kullanılan tekrire sanatına iki ağıttan örnek verilmiştir:

“De wayi wayi, wayi Keko bıra wayi.” [4.48.]

Ah vah vah, eyvah Keko kardeş vah

“Way derdo derdo derdo, derdo tu derdo de gırano.” [4.64.]

Vah derttir derttir derttir, senin derdin ağır derttir.

3.1.4.9. Tenasüp

Aralarında anlam yakınlığı olan sözcüklerin dizelerde bir arada kullanılmasına dayanan tenasüp sanatı da yöre ağıtlarında sık kullanılmaktadır. Ağıtlardan alınan bazı tenasüp sanatı örnekleri şu şekildedir:

“Ewro dormê mı de xori nalenê

Bıra u ded u derezayi.” [4.53.]

Bugün etrafımda derinden inliyorlar

Kardeş, amca ve yeğenler.

“Tersa mı ke mı ra dıma koyê Dersimde,

Nêmaneno domono, çênao ceniye.” [4.67.]

Korkarım ki benden sonra Dersim dağında,

Kalmasın çocuk, genç kız, kadın.

“Lêyê medaxi, topê kuraşi, qalivê savini keşi re nasiv nêviyo.” [4.48.]

Kimseye nasip olmadı hayır yemeği, bir kefen bezi, bir kalıp sabun.

3.1.4.10. Nida

Söze akıcılık, vurgu katmak amacıyla kullanılan seslenme sanatı hemen hemen her ağıtta kullanılmaktadır. Her ağıtta kullanılan “*nê, nêro*”⁷² gibi sözcükler tamamen seslenme ünlemi olup “*biko, qomo, bira, kile, wae*”⁷³ de sık kullanılan hitap sözcükleridir.

3.1.4.11. Teşhis

İnsan dışı canlı veya cansız varlıkların insana benzetilmesi yoluyla yapılan söz sanatıdır. En yaygın kullanılan kişileştirme sanatı “*pepug*” kuşu ile ilgili yapılan kişileştirme sanatıdır. Kişi bazen kendi *pepug* olup inlemek isterken bazen de *pupugun* gelip dağa taş konup kendi yerine derdini dile getirmesini ister:

“Tezelê cencenia Wusivê mı re

Kêmer u dar u berê Dağbegi ra roniso,

Bıwano sewtimalê pepugi.” [4.47.]

Yusuf’umun geçliğinin talihsizliğine,

Dağbeg’in dağ, taş, ağacına konsun,

Ötsün yanasıca pepug kuşu.

“Kêmer u dar u ber nêvino.

Kerdo hazır tosedê mendo,

Henê dest u neniki.” [4.47.]

Dağ, taş, ağaç görmesin

Tabakta kalmış hazırlanan el ve tırnak kınası.

Dağ, taş, ağaç sözcükleri kişileştirilmiştir. İnsanın çektiğini dağ, taş çekmesin anlamında kullanılan deyim yöre ağıtlarında sık kullanılan bir deyimdir.

⁷² Hey

⁷³ Oğul, millet, kardeş (erkek), baci, kardeş (kız)

“Çemê Sey Mamudan vano” [4.51.]

Sey Mamudan Çayı söylüyor.

Çeme Sey Mamudan Ağıtı’nda geçen dizede, sanki Sey Mamudan Çayı bir şey söylüyormuş gibi kişileştirmiştir.

3.1.4.12. İntak

İnsan dışındaki canlı cansız varlıkların konuşturulması ile yapılan intak sanatı, yöre ağıtlarında yaygın kullanılan bir söz sanatı değildir. İntak sanatı, çalışmada yer alan ağıtlardan tek ağıtta görülmüştür:

“Kemer vana mı ro kuçi vana mı ro: Terkîte şıyo.” [4.39.]

Dağ taş dedi ki bana: Çekip gitti.

3.1.4.13. Mecazımürsel

Sözcüğün benzetme amacı taşımadan bir başka sözcük yerine kullanılmasıdır. Yöre ağıtlarında çok yaygın kullanılmamakta olup ağıtlarda geçen birkaç örnek şu şekildedir:

“Dardiwe **hirus u dı padişayi**.” [4.48.]

Ortadan kaldırdılar otuz iki padişahı.

Otuz iki padişah Osmanlı devletinin yerine kullanılmıştır.

“Vano dewa xu nêdan **Omer u Osmani**

Danu pirê u Uli Divani.” [4.50.]

Diyor davamı Osmanlı devleti mahkemelerine vermem,

Ulu Divan’ın pirine veririm.

Ömer-Osman kavramı yörede Osmanlı devletinin adalet sistemi, mahkemeleri için kullanılan yaygın bir kavramdır.

3.1.4.14. Tevriye

Sözün iki gerçek anlamının aynı anda kast edilecek şekilde kullanılması ile yapılan tevriye sanatına, çalışmada incelenen ağıtlardan tek ağıtta rastlanmıştır:

“Xalise mı **Xaliso** juyo.” [4.70.]

Halisim Halis’tir tektir.

Birinci dizedeki ikinci “*Xalis*” hem katışıksız, tek anlamında hem de ağıttaki kişinin ismi olarak tevriyeli kullanılmıştır.

3.1.4.15. Kinaye

Belli bir amaç doğrultusunda, sözün dolaylı bir anlatımla hem mecaz hem gerçek anlamını içerecek şekilde kullanılarak asıl vurgunun mecaz anlama yapıldığı kinaye sanatı yöre ağıtlarında sık rastlanan bir söz sanatı değildir. Kinaye sanatında övme ve kınama bir arada yer alsa da özellikle iğneleyici, yericisi tarafı baskın olan durumlarda yergiye daha fazla değinildiği görülür (Alay, 2018: 34). Yöre ağıtlarında yergi yaygın olarak yapılırken kinaye sanatına daha az rastlanmamaktadır.

Ağıtta rastlanan tek kinaye örneği Sey Qaji’nin “*Wusê Mozık Ağıtı*”nda geçmektedir:

“*Civê Keji ra vazê Wuşenê Seyid sare no ra*
Murodê zarê to biyo, zîmelunê xu tado,
*Endi mird bîfeteliyo, qesasê Hese birayi tu **pêse** cêriyo*” [4.46.]

Cive Keje söyleyin Wuşene Seyd ölmüş.
*Dileğin gerçekleşmiş, kardeşin Hasan’ın⁷⁴ intikamı **peşin** alınmış*
Artık bıyıklarını (keyifle) bursun doyaya gezsın,

“*pêse*” sözcüğü “*hemen ve peşin*” anlamlarında kullanılarak intikamın parayla sağlanmasına vurgu yapılmış, kinaye sanatı kullanılmıştır. Ağıtın hikâyesine göre Cive Keji, Wusê Mozık’ı kardeşinin intikamını almak için öldüremeyince altmış altın toplayıp Alan aşiretinden bazı kişilere vererek rüşvet yoluyla Wusê Mozık’ı öldürtmüştür.

3.2. Ağıtların Tematik Yönden İncelenmesi

Dersim yöresi ağıtlarını konu alan kaynaklar incelendiğinde, ağıtların tematik açıdan sadece ölüm temasını merkeze alarak sınıflandırıldıkları görülür. Ölüm teması etrafında başlıklara ayrılan ağıtlarda, en yaygın görülen başlıklar savaş, aşiret kavgaları, hastalık-doğal afet, gurbette ölenler, askerde ölenler gibi alt başlıklar oluştururken değişmeyen üç ana başlık savaşta ölenler, aşiret kavgalarında ölenler, hastalık-doğal afetlerde ölenleri konu alan ağıt başlıkları oluşturmaktadır.

⁷⁴ CD’de Hasan olarak geçen isim Sait Bakşi’nin kitabında Qemer olarak geçmektedir. Ses kaydı doğaçlama yapıldığından ismin Qemer olması ihtimali yüksektir. Bkz. (Bakşi, 2019)

Çalışmada yer alan ağıtların konu çeşitliliğine bakıldığında, ölüm temalı ağıtlar ağırlıklı olmak üzere, boşaltılan köyler, gurbet, ayrılık, küslük üzerine söylenmiş ağıtların da olduğu görülmektedir. Tek konu başlığı içinde en fazla söylenen ağıtlar, 1938 olayları üzerine söylenen ağıtlardır. Kaza, hastalık, boğulma kaynaklı ölümleri konu alan ağıtlar, ayrı ayrı ele alınmayıp tek başlık altında incelenmiştir. Ölümü konu almalarına rağmen ölüm nedeni belirlenen konu başlığı altında sınıflandırılmayan ağıtların, “*Diğer Ölümleri Konu Alan Ağıtlar*” başlığı altında ele alınması uygun görülmüştür.

Çalışmada yer alan ağıtların, derleme çalışması sırasında hafızalarda kalmış varyant dahi sayılamayacak kısa aktarımlarına da yer verilmiştir. Seslendirilen bu ağıt parçalarının hem güzel söyleyişleri barındırması hem de ağıtların sözlü gelenek içinde hala yaşadığının tespit edilebilmesi için çalışmaya, varyant ayrımı ile dahil edilmesi uygun görülmüştür. Bu belirlemeler çerçevesinde çalışmada yer alan ağıtlar, tematik açıdan ayrıntılı bir sınıflandırmaya tabi tutularak bölüm başlığı ve sıra numarası, dördüncü bölümdeki sıralama düzeni dikkate alınarak şu şekilde sınıflandırılmıştır:

3.2.1. Savaş Konulu Ağıtlar: I. Cihan Harbi-Rus Harbi, Kore Savaşı

Rusların I. Dünya Harbi’nde Osmanlı topraklarını işgali sırasında, işgal Dersim’in Şevdin, Pardi bölgelerine uzanınca, Dersim’den toplanan milis kuvvetler ile Ruslar arasında geçen şiddetli çatışmaları konu alan ağıtların büyük çoğunluğunu Sey Qaji söylemiştir. Savaş ağıtları içinde, Rus Harbi’nde hayatını kaybeden ve Dersim’in aşk kılamları şairi olarak bilinen Sa Heyder/Şah Haydar üzerine söylenmiş Şevdin/Şevdin ağıtı da yer almaktadır. Savaşın yaşandığı bölgeyle komşu köyde yaşayan Sey Qaji, savaşa bizzat katılmasa da savaşın şiddetini ve Ruslar ile milis kuvvetleri arasındaki güç dengesizliğini sanatsal bir dil ile ortaya koymuştur. Rus Harbi dışında farklı bir devlete karşı yapılan savaşı konu alan tek ağıt “*Kore Ağıtı’dır.*” Türkiye Büyük Millet Meclisinin aldığı kararla 1950 yılında Kore’ye asker gönderilmiş ve Kore Harbi’nde, Türkiye en çok asker kaybeden üçüncü ülke olmuştur. Savaş ağıtlarında Rus ve Kore Harbi ile ilgili söylenmiş başka ağıtların olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Kayıt altına alınarak günümüze ulaşan konu ile ilgili biri varyant olmak üzere 6 ağıt bulunmaktadır:

- 1-Rus Harbi Ağıtı (Şuara Herve Wurişi) [4.61.]
- 2-Pardi Ağıtı (Şuara Pardiye) [4.54.]
- 3-Sevdin/Şevdin Ağıtı (Şuara Sevdin/Şevdin) [4.60.]
- 4- Sa Heyder Ağıtı (Şuara Sa Heyder Varyant-1) [4.13.]
- 5- Güli/Guli Bey Ağıtı (Şuara Güli/Guli Beg) [4.53.]
- 6- Kore Ağıtı (Şuara Kore) [4.69.]

3.2.2. 1938 Olaylarını Konu Alan Ağıtlar

Dersim toplumsal hafızasında ve sözlü kültür ürünlerinde önemli yeri olan 1938 olayları ile ilgili söylenmiş ağıtların sayısı bir hayli fazladır. Bu ağıtların birçoğunu *Welê Wusê Yimami* söylerken *Sılo Qız* da söz konusu ağıtları, gelenek içinde seslendirerek korunup yaşatılmasında önemli rol almıştır. 1938 olaylarını konu alıp kime ait olduğu tartışma yaratan ağıtlardan biri “Çuxur” ağıtıdır. Çalışmada yer alan *Sait Bakşi'nin* seslendirdiği “Çuxur Ağaları'nın Ağıtı” Bakşi'ye göre *Wakile* adlı kadın şaire aittir. Bir kısmı varyant parçaları olmak üzere konu başlığında 15 ağıta yer verilmiştir:

- 1-Ah Eyvah Eyvah Ağıtı (Şuara Ax Wayi Wayi) [4.48.]
- 2-Soğariye / Aliye Gırmı Ağıtı (Şuara Soxariye/Aliyê Gırmı) [4.45.]
- 3- Laç Deresi Ağıtı (Şuara Derê Laçi) [4.63.]
- 4- Yıvise Sey Kali/Laç Deresi Ağıtı (Şuara Yıvîsê Sey Kali/Derê Laç Varyantı-1) [4.9.]
- 5- Çuxur Ağalarının Ağıtı (Şuara Axaunê Çuxure) [4.49.]
- 6- Hesenê Ceng'in Kardeşinin Ağıtı (Şuara Biraê Hesenê Ceng) [4.58.]
- 7- Şahan Ağa'nın Ağıtı (Şuara Şahan Ağayi) [4.67.]
- 8- Şahan Ağa'nın Ağıtı (Şuara Şahan Ağayi Varyant-1) [4.20.]
- 9- Şahan Ağa'nın Ağıtı (Şuara Şahan Ağayi Varyant-2) [4.32.]
- 10- Xîdê Ale İsme Ağıtı (Şuara Xîdê Alê İsme) [4.62.]
- 11- Merxo'nun Önünde Ağıtı (Şuara Merxoy Vera) [4.57.]
- 12- Yusufanlı Kamer Ağa'nın Ağıtı (Şuara Qemer Axaê Wusıvu) [4.64.]
- 13- Hasan Efendi'nin Ağıtı (Şuara Hesen Efendi /Kuresız Varyant) [4.12.]
- 14- Ah Oldu Oldu Ağıtı (Şuara Dê Biye Biye) [4.34.]
- 15- 38 Ağıtı (Şuara 38) [4.42.]

3.2.3. Aşiret İçi ve Aşiretler Arası Kavgayı Konu Alan Ağıtlar

1938 olaylarını konu alan ağıtlardan sonra tek konu başlığı içinde en fazla söylenen ağıtlar, aşiret içi ve aşiretler arası kavgalarda ölenler için söylenen ağıtlardır. Çalışmada yer alan ağıtlar Demenan-Alan, Lolan-Bolan, Qırxan-Şıxhesenan aşiretleri arasında meydana gelen kavgalarda ölenleri konu almaktadır. Bir yandan aşiretler arası kavgalar yaşanırken diğer taraftan aşiret içi çıkar ve çekememezlikler sonucu nitelikli kişiler ihanetle öldürülmüş ve bu ölümler “*bebaxtiye*” olarak adlandırılıp ağıtlarda yer edinmiştir. Yörede en çok bilinen ve dinlenen ağıtlardan olan “*Wesê Mozık ve Silo Sur*” ağıtlarının ikisinde de ağıta konu olan yiğit, savaşçı kişiler kendi aşiretlerinin ihanetine uğrayarak öldürülmüşlerdir. Yörede seslendirilen aşiret içi ve aşiretler arası kavgada ölenleri konu alan ağıtlar:

- 1- Yusuf ve Nişanlısının Ağıtı (Şuara Wıslıv ve Waştıye Ra) [4.47.]
- 2- Dağbek Ağıtı (Şuara Dağbegi) [4.66.]
- 3- Wusê Mozık’ın Ağıtı (Şuara Wuşenê Mozık) [4.46.]
- 4- Wuşeni Mozık’ın Ağıtı (Şuara Wuşenê Mozık Varyant-1) [4.8.]
- 5- Goveli Hıdır’ın Ağıtı (Şuara Xıdê Gove) [4.56.]
- 6- Mırcan/ İbrahim Ağa’nın Oğlunun Ağıtı (Şuara Mırcan/ Lazê Yivrayim Ağay Varyant) [4.21.]
- 7- Seyit Rıza’nın Oğlu Bava’nın Ağıtı (Şuara Lazê Sey Rızai Bavay) [4.52.]
- 8- Silo Sur’ın Ağıtı (Şuara Silo Sur) [4.55.]
- 9- Silo Sur Ağıtı (Şuara Silo Sur Varyant-1) [4.2.]
- 10- Silo Sur Ağıtı(Şuara Silo Sur Varyant- 2) [4.44.]

3.2.4. Kaza, Hastalık, Boğulmadan Kaynaklı Ölümleri Konu Alan Ağıtlar

Dersim yöresinde, coğrafyanın zorlu şartlarından kaynaklı kaza, hastalık ve boğulmalara bağlı ölümler sık yaşanmakta bu ölümleri konu alan pek çok ağıt söylenmektedir. Konu başlığında yer alan ağıtların üç tanesi dışında, tamamı şair olmayan kişiler tarafından söylenen ve ilk elden derlenen lirik anlatım yönü güçlü ağıtlardır:

- 1- Sa Yusuf’un Ağıtı (Şuara Sa Wusıv) [4.59.]
- 2- Ali’nin Ağıtı (Şuara Ali) [4.65.]
- 3- Elif’in Kardeşi Memet’in Ağıt (Şuara Bıraê Elifê Memed) [4. 7.]
- 4- Emine’nin Kızının Ağıtı (Şuara Çêna Emina) [4.10.]

- 5- İbrahim'in Ağıtı (Şuara Yivrayim) [4.11.]
- 6- Hıdır'ın Ağıtı (Şuara Xıdır) [4.15.]
- 7- Güverci'nin Annesinin Ağıtı (Şuara Moa Güvercine) [4.17.]
- 8- Cihan'nın Ağıtı (Şuara Cihan) [4.23.]
- 9- Gülizar'ın Ağıtı (Şuara Gülüzare) [4.25.]
- 10- Yanlışlıkla Kardeşini Öldürenin Ağıtı (Şuara Xelet Ra Kıstena Bıraê Xu)⁷⁵ [4.28.]
- 11- Qereman'ın Ağıtı (Şuara Qereman) [4.33.]
- 12- Menuş'un Kocasının Ağıtı (Şuara Mêrdê Menuse) [4.38.]
- 13- Saray'ın Kocasının Ağıtı (Şuara Mêrdê Saraye) [4.39.]
- 14- Doğan'ın Ağıtı-1 (Şuara Doğan-1) [4.40.]
- 15- Doğan'ın Ağıtı-2 (Şuara Doğan-2) [4.41.]

3.2.5. Çığ, Deprem vb. Doğal Afet Kaynaklı Ölümleri Konu Alan Ağıtlar

Dersim, sürekli doğal afetler özellikle çığla karşı karşıya kalan bir bölge özelliğinde olup kaynaklarda, çığ ile ilgili söylenen ağıtlar diğer afetler için söylenen ağıtlardan daha fazla yer almaktadır. Çalışmada konu ile ilgili 3 ağıta yer verilmiştir:

- 1- Hewr Deresi Çığının Ağıtı (Şuara Çıxê Dere Hewr) [4.68.]
- 2- Asya'nın Ağıtı (Şuara Asya) [4.29.]
- 3- Memed Ali'nin Ağıtı (Şuara Memed Ali) [4.30.]

3.2.6. İntihar Sonucu Meydana Gelen Ölümleri Konu Alan Ağıtlar

İntihar, bölgede son dönemlerde özellikle gençler arasında yaygınlık kazanan bir olgu olup ayrı bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Çalışmada yer alan ağıtların üçü genç yaşta gerçekleşen intihardan kaynaklı ölümleri konu almaktadır. Sait Bakşı'nın hem söyleyip hem de seslendirdiği “*Halis'in Ağıtı*” anlatım yönü güçlü olan intihar konulu ağıtlardandır:

- 1- Halis'in Ağıtı (Şuara Xalis) [4.70.]
- 2- Beser'in Oğlunun Ağıtı (Şuara Lazê Besere) [4.5.]
- 3- Sakine'nin Ağıtı (Şuara Sakina Varyant) [4.43.]

⁷⁵ Kaynaklarda bulunamadı varyant mı değil mi belirlenemedi.

3.2.7. Diğer Ölümleri Konu Alan Ağıtlar

Sınıflandırması yapılan konu başlıklarından, belirlenen ölüm kategorisine uymayan ağıtların, bu konu başlığında ele alınması uygun görülmüştür. Bu kategoride yer alan ağıtların çoğunluğu, bölgede yaşanan çatışmalarda hayatını kaybedenler için yakılan ağıtlar oluşturmaktadır. Ayrıca kişisel bir ölümü konu almayıp genel ölümler üzerine yakılan bir ağıt ile babasını öldüren bir genci konu alan ağıtta yer almaktadır. Ağıtlarda geçen ölüm sebepleri dördüncü bölümde yer alan ağıtların hikâyelerinde açıklanmıştır:

- 1- Xolik Ağıtı (Şuara Xoliki) [4.50.]
- 2- Sey Mamudan Çayının⁷⁶ Ağıtı (Şuara Çême Sey Mamudan) [4.51.]
- 3- Hemed Efendi'nin Ağıtı (Şuara Hemed Afendi) [4.16.]
- 4- Ali Hıdır'ın Ağıtı (Şuara Ali Xıdır) [4.18.]
- 5- Yivrayim'in Ağıtı (Şuara Yivrayim) [4.11.]
- 6- Bıra'nın Ağıtı (Şuara Bıray) [4.26.]
- 7- Makbule'nin Kardeşinin Ağıtı (Şuara Bıraê Maxbula) [4.27.]
- 8- Ölüm Üzerine Ağıt (Şuara Merdene Sero) [4.37.]

3.2.8. Boşaltılan Köyleri Konu Alan Ağıtlar

Türkiye'nin siyasi ikliminde çatışmaların yoğunlaştığı dönemde, boşaltılan köyler üzerine söylenen ağıtların tamamı çalışmanın derleme aşamasında kaydedilmiş olup konu ile ilgili kaynaklarda, boşaltılan köyleri ele alan ağıtlara rastlanmamıştır:

- 1- Boşaltılan Köyler Üzerine Ağıt (Şuara Tolkerdene Dewu Sero) [4.1.]
- 2- Rosnage/Alacık Köyü Ağıtı (Şuara Dewa Rosnage) [4.4.]
- 3- Koyeser Köyü Ağıtı (Şuara Dewa Koyiser) [4.6.]
- 4- Bornage (Düzpelit) Köyü Ağıtı (Şuara Dewa Bornage) [4.36.]
- 5- Bomboş Köyler Üzerine Ağıt (Dewunê Tıptolu Sero Şuara) [4.3.]

3.2.9. Gurbet, Ayrılık, Küslüğü Konu Alan Ağıtlar

Ağıtlarda baskın olan tema ölüm olsa da ölüm dışı temaları ele alan ağıtlar da mevcuttur. Yöre ile ilgili ağıt kaynaklarında, ölüm dışı konuları ele alan ağıtlara rastlanmamıştır:

- 1- Memed'in Ağıtı (Şuara Memed) [4.19.]

⁷⁶ Dereden daha büyük akarsu.

2- K s Gelinin Ağıtı ( uara Veyvika Heredane) [4.24.]

3- Ayrılık Ağıtı ( uara Cera Biane) [4.35.]

4- FD'in Kızının Ağıtı ( uara   na FD) [4.14.]

3.3.1. Hâkim Duygu

Ağıtlarda hâkim duygu ölüm, ayrılık, kayıp karşısında yaşanan derin acıdır. Bu acının ana merkezini ölüm oluşturmaktadır. Her şeyin çaresinin olduğunu ancak  l me çare olmadığının ortak bilinci ile hareket eden insan, ölüm karşısında çok,  a kınlık, öfke, isyan, pişmanlık gibi karmaşık hisleri aynı anda yaşayarak travmatik bir tepki geli tirebilmektedir. Ölüm karşısında bu kendinden geçme hali yüzünü tırnaklama, saçlarını yolma, kendine vurma gibi davranış kalıpları ile kendini göstermektedir. Ölen kişinin yakınının yaşadığı tarifsiz acı karşısında, ölen kişi hakkında konuşma, ölen kişi ile farazi konuşma, daha önceden  lm   kişiler ile konuşma acıyı kısmen dindirerek kişide bir rahatlama durumu yaratmaktadır.

Ölümün sebep olduğu tüm bu duygu ve davranış kalıplarında, ölümün sadece  leni hayattan koparmayıp geride kalan için de hayata dair tüm canlılığı yok ettiğine dair bir his oluşturduğu görülmektedir. Bu yüzden ağıtlarda sık kullanılan “*dünyanın ba a yıkılması, dağ taşın ba a yağması, toprağın ba a gelmesi*” istekleri ancak ölümün katı gerçekliği ile karşı karşıya kalan insanın, ölümle kurduğu dolaysız bağın yarattığı güçlü duygu sonucu meydana gelmektedir. Hayat olağanca akışıyla devam ederken kaybı yaşayan kişi için zaman durağanla ır, hayat anlamını yitirir, dünya kararır, bahar bir anda sonbahara; yaz kı a d n  r:

“Roza zımıstani mı sero kerda dı roji

Sewa zımıstan mı sore kerda nawa dısewi bira

N  sewa esmo mı sero kerda pesewe

Sodır n beno go n beno.” [4.39.]

Kı  gününü üzerimde iki gün yaptı

Kı  gecisini üzerimde iki gece yaptı

Bu gece üzerimde kapkaranlık oldu

Sabah olmuyor, olmuyor!

Ölüm,  len kişinin yakını için hayatı durağan bir çerçeveye sokmu  günler, geceler geçmek bilmeyip geride kalanı kapkaranlık bir zamana hapsetmi  gibidir.

“Ez çutır to ra tepiya werte aşuru de bîfeteli?

Kam ke dest esto pêse piru rayveri

Vana ez adire sima de ax de biveşi.” [4.16.]

Ben senden sonra nasıl aşiretlerin içinde gezip-hayatıma devam edeyim?

Diyor: Kim pir ve rayverlerin eteğine el sürmüşse

Ah, onların ateşinde ben yanayım.

Ölüm sadece öleni hayattan koparmamış, geride kalan içinde hayata dair tüm yaşama arzusunu alıp götürmüştür. Kendini yalnızlık ve çaresizlik içinde gören insan için yaşam artık bir kaygı haline dönmüştür.

Hayatta olan, ölümün kaçınılmaz bir son olduğunu kabullenmek istemezken ağıtlarda ölü ile kurulan diyaloglarda, ölüm her ne sebeple gerçekleşmiş olursa olsun ölen, ölüm karşısında daima vakur bir tavır sergilemektedir. Kaybı yaşayan ölümün sebebini çoğunlukla bedduaya, Allah’ı gücendirmeye, feleğin haksızlığına bağlarken ölen, kaderinin tamamlandığını kabul ederek geride kalanlara teselli vermektedir.

“Vano dakıla mı bakîlê mı, sima ki mebervê.

Mı ve destê xo re kerdo,

Nu is, ise destê keşi niyo

Nu qederê mı no ewro qediyo.” [4.70.]

Diyor: Anacığım babacığım siz de (artık) ağlamayın.

Bu işte kimsenin parmağı yok,

Ben kendi elimle yapmışım,

Bu kaderimmiş bugün bitmiş.

“Nu qederê mîno honde viyo bao endi qediyo

Endi wele bena kalena sima re u cêncena mı ro.” [4.65.]

Kaderim bu kadarmış baba artık bitmiş.

Olan sizin yaşlılığınız ile benim gençliğime oldu.

Ağıtı yakan, ölümü kabullenmez, ölüme isyan eden bir tavır sergiliyor gibi görünürken aynı zamanda ölü aracılığıyla ölümün alın yazgısının bir parçası olduğunu ortaya koyarak dolaylı da olsa ölümü kabullenmektedir. Ölümün doğal kabullenişinde, yörenin tabiata dayalı inanç sisteminde her şeyin birbirine bağlı bir bütünlük içinde olduğu ve hiçbir şeyin yok olmayacağı düşüncesinin yattığı

düşünülebilir. Ayrıca doğduğu andan itibaren savaş ve kan davalarının içinde olan Dersim insanı için ağıtlarda geçen ifadelere göre, savaşırken ölmek büyük bir onur iken yadırganan tek şey hainlikle öldürülmek veya yatakta rahat ölmektir.

“Ala bêrê şêrê daire derê Laçi

Asmên ra roz vîneto.

Merdena koy persenê,

Ma rê çêf u saltênêto.” [4.63.]

Hele bir gidin Laç deresini görün

Gökte güneş durmuş.

Dağda ölmeyi sorarsan,

Bize keyif ve saltanattır.

Ağıtlarda hâkim olan bir başka duygu da yakını için ağıt yakan kişinin, ölenin kendisi ile konuşmamasını, kendisine küs olmasına bağlamasıdır. Ölünün konuşamayacağı gerçeğini göz ardı eden bu bakış açısı ağıtlarda sık görülmektedir. Mantık dışı olan bu durum, ölen ile geride kalan arasında hayattayken paylaşılanlara duyulan özlem ve bu özlemin konuşularak giderilmesi düşüncesine dayanmaktadır. Ölü yakını, ölümün üzerinden yıllar geçse de ölümü kabullenmek istemez ve ölüyle farazi olarak konuşmaya devam eder:

“Nê cîgêr cîgêr cîgêr cîgêr

Mî bihesne mî bihesne mî bihesne mî!

Qîrvanê lingu vîya mî bihesne!

Ça mî ra heredana?

Tu ça mî ra herediya,

Nê ça honde mî ra duri şîya?” [4.40.]

Ah yavrum, yavrum, yavrum

Duy beni, duy beni, duy beni!

Ayaklarına kurban olduğum, duy beni!

Niçin bana küssün?

Ah, niçin benden bu kadar uzağa gitmişsin?

Bazen de ağıtlarda isyan ve çaresizlik duygusu hâkim olur. Ağıt yakan ölüm karşısında çaresizliğini dile getirirken ölene karşı da zaman zaman isyankâr ve

sitemli konuşabilmektedir. Bu sitem, ölüye hitaben genellikle neden kendilerini bırakıp gittiği ya da bundan sonra kendilerine ne olacağı tarzında sorularla ağıtta ifade bulmaktadır:

“Kemeru mı re bivarene.

Dari mı re bivarene.

Wele mı cêverdana sona naye koti?

Wurze, wurze zalom, zalom, zalom!” [4.39.]

Taşlar başıma yağsaydı.

Ağaçlar başıma yağsaydı.

Veli, beni bırakıp nereye gidiyorsun?

Kalk, kalk, zalim, zalim, zalim!

Ağıtlarda ölüm karşısında yaşanan ruh haline bağlı olarak hayatta olanın acıma, yalnızlık, çaresizlik, isyan, ölümü inkâr gibi pek çok duyguyu bir arada yaşayarak ağıt üzerinden dile getirdiği görülür. Yaşayanın aksine ölünün farazi aktarımlarında ölenin, ölümü daha metanetli karşıladığı, ölümünü kaderinin bir parçası olarak görüp geri de kalanlara teselli verdiği görülür.

3.3.2. İnanç Ekseninde Kutsal Mekânlar/Ziyaretler

Edebi ürünler var edilirken dönemin zihniyetinden bağımsız üretilemezler. İnsan ve insanla ilgili her şeyi konu alan edebi ürünlerden biri olan ağıtlar da toplumun ve dolayısıyla insanın yaşamında yer edinen inanç, siyaset, ekonomi, sosyal hayat gibi zihniyet unsurları etrafında ortak bir kültürün ve zevkin ürünü olarak şekillenirler. Zihniyetin önemli bir parçası olan inanç, ölümü konu alan bir edebi eser olan ağıtta, varlığını diğer türlere oranla daha çok ortaya koyar. Bu sebeple ağıtlarda dua, öbür dünya inancı gibi inançsal unsurlar sık kullanılmaktadır.

Dersim yöresi ağıtlarına bakıldığında, doğa, kutsal mekânlar/ziyaretler etrafında şekillenen inancın baskın yansımaları görülebilmektedir. Tabiatı yaşamın merkezine oturtan yöre halkı için dağın, taşın, ağacın, suyun, kurdun, kuşun kısaca bir bütün olarak cümle âlemin kutsal bir değeri vardır. Yörede, canlı cansız her nesnenin varoluşuna anlam biçilmiş, canlıların yaşam hakkına, cansızların varlık hakkına saygı duyulmuş pek çok canlı ve mekâna kutsiyet atfedilmiştir. Bu inanç sisteminde insan hiçbir şeyin sahibi olmadığı gibi bilinç sahibi olması sebebiyle

tabiatı, canlı cansız tüm varlıkları ile koruyup kollama sorumluluğuna da sahiptir. Bu bakış açısının doğal bir sonucu olarak Dersim bölgesindeki hemen hemen her dağ, ağaç, su kutsal ziyaret mekânı olarak kabul görmektedir.

Yörede bulunan kutsal mekânların/ziyaretlerin ağıtlarda sık sık geçtiği görülür. Ağıt yakan, karşılaştığı zor durumlar karşısında kutsal mekân/ziyaretlere sığınarak onlardan kendilerine sahip çıkmasını, kendilerini koruyup kollamasını ister. Bu istek kimi zaman yakarmayla, dua ile kendini gösterirken kimi zamanda zor durumda beklenen yardımın gelmemesi ile kendini isyan şeklinde gösterir. Ağıtlarda geçen kutsal mekân/ziyaretlerin kullanımı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1 Kutsal Mekân/Ziyaretlerin Ağıtlarda Kullanılma Nedeni

Ağıt	Kutsal Mekân/Ziyaret	Gösterilen Yaklaşım
Ah Eyvah Eyvah Ağıtı	Ostere Jele sero fişte kayı (Zel’in üzerinde atları oynattılar.)	Kutsal mekânın/ziyaretin hakarete uğraması.
Pardi Ağıtı	Mustafa Beg axlari dê arê berdê sondê Bonê Tosniye. (Mustafa Bey ağaları toplayıp Bonê Tosniye ziyaretine yemine götürdü.)	Kutsal mekânın/ziyaretin tanıklığında yemin edilmesi.
Ah Eyvah Eyvah Ağıtı	Tu nêzu zona Tuzik Bavayi Bawa tu na qesu re koti re menda (Bilmem biliyor musun Tuzik Baba’yı Bava bu olanlar karşısında nerde kaldın	Kutsal mekâna/ziyarete sitem.
FD’nin Kızının Ağıtı	Hewar kon Duzgi re Duzgi Duzgi Vano kote taxır amenata tuyê (Yakarıyorum Duzgîn Baba’ya Duzgîn, Duzgîn /Diyorum senin korunmana sığınmışlar.)	Kutsal mekâna/ziyarete yakarma.
Gülizar’ın Ağıtı	Gülüzara mı ra kara şaye kola gurute Vake şeri Munzur Babay vere gınori (Gülizar’ım siyah boynuzsuz keçiyi almış Dedi: Gideyim Munzur Baba’nın önüne yakarayım.)	Kutsal mekâna/ziyarete yakarma.
Xıde Ale İsme’nin Ağıtı	Jara Paçkınê de çewres xorte Kuresiji (Jara Paçkine ziyaretinde kırk Kureşanlı genç.)	Kutsal mekâna/ziyaret olayın geçtiği yerdir.

Yivrayim'in Ağıtı

Dı qırvani biceri, dı qırvani biceri

Kutsal mekâna/ziyaretten
istekte bulunma.

Vera **Kali Heyder Babayi.**

(İki kurban alayım, **Kali Heyder
Baba'nın** önüne gideyim.)

Ağıtlarda ayrıca “*Xızır, Xızırê serê derya u dengîji, jar u dairi, Haq, Oli, Comerd Bari Tala, İmam Wuşen, Kerbela, des u dı imami*”⁷⁷ gibi inanca ait kavramların da sık kullanıldığı görülür. Ağıtlarda, Xızır daha çok zor zamanlarda imdada çağrılırken aşiret kavgaları, çatışmalar, savaşlarda ölenler Kerbela’da hayatını kaybedenlerle bir tutularak yöre halkının inancında şehit kabul edildiği görülür.

3.3.3. Dualar, Beddualar

Toplumsal ve bireysel yaşamın vazgeçilmez bir parçası olan dua ve beddua Tanrı ya da Tanrı dışında kutsiyet atfedilen inanımlardan iyi dileklerin dua yoluyla, kötü dileklerin beddua yoluyla dile getirilmesidir. Kişi iyiliği isterken de kötülüğü isterken de daima kendi dışında kutsal bir varlığın gücüne sığınmaktadır.

Dersim bölgesinde dua gündelik yaşamın her anında varlığını sürdürmektedir. Her sabah güneşin doğuşunda, cem törenlerinde, kutsal mekân/ziyaretlerde ya da özel bir yer ve zamana bağlı kalmaksızın, duaların sürekli yapıldığı görülür. Bu dualarda kişi, iyiliği, kurtuluşu, rızıkı önce yabandaki kurt kuş, börtü böcek, cümle âlem için, sonra onların yüzü suyu hürmetine konu komşusu, ailesi ve kendisi için ister. Ağıtlarda kullanılan dua örnekleri:

Dua

“*Haq toa ve dine leme mekero.*” (Allah onaları korusun.)

“*Haq a roze lemin waye lemin nêaro.*” (Allah o günü göstermesin.)

“*Hometa xo re yardımcıvo çêverê Xıziri.*” (Hızır’ın kapısı bütün âlemine yardımcı olsun.)

“*Haqo tu naye cori qabul nêkere.*” (Allah’ım bunu [haksızlığı] asla kabul etme.)

“*Vano kote taxır amenata tuye.*”

⁷⁷ Hızır, derya denizlerin üzerindeki Hızır, cümle ziyaretler, Allah, Ali, Yaratan Allah, İmam Hüseyin, Kerbela, On İki İmamlar.

Ya Xızırê sate tengê çelçuk rê wayır vo.” (Senin himayene girmişler/ Ey, dar zamanların Hızırı, çoluk çocuğa sahip çık!)

“Haq rajivo.” (Allah razı olsun.)

“Haq adirê cigere wedaro.” (Allah evlat acısını ortadan kaldırsın.)

“Sûtê xu mı helal kero.” (Sütünü bana helal etsin.)

“Hezrete Xızır ke bojiye Sa Heydere mı bijero.” (Hz. Hızır Sa Heyderin kolundan tutarsa, yardımcı olursa.)

“Şeri vereniye cı ra minete bıkeri /Vaji bêaro reyna Xıdi eve weşiye mıdo.”
(Yoluna gidip kendisine dua edeyim, diyim Hızır’ı sağ bir şekilde tekrar getirip bana versin.)

“Haq vergê yavan serde nêaro.” (Allah yabandaki kurdun başına vermesin.)

“Haq de vireniya hazuru nêkero.” (Allah binlercesinin-kimsenin başına vermesin.)

“Daê tu ve Haq kena ingilizê mı ve kemanê mı ra mı de mezele fiyê.” (Anne Allah’ını seversen İngiliz silahımla kemanımı benimle mezara koy.)

“Kemer u dar u ber nêvino.” (Dağ, taş ağaç [cümle âlem] görmesin.)

“Heq de çêverê keşi nêkero.” (Allah kimsenin kapısına böyle bir dert koymasın.)

Beddua

Dualar kadar beddualar da halkın yaşamında önemli bir yere sahiptir. Özellikle haksızlık, adaletsizlik karşısında güçlüye karşı sığınılan tek kapıdır beddua. Ağıtlarda sıkça geçtiği gibi kişi haksızlığa uğradığında, davasını yasal merciler yerine “*Ma dewa xu da Haqu Talay, Oli Divani, Duzgîn Bavai, jiar u dairi*”⁷⁸ diyerek davasını “*Hak Teala’ya, Ulu Divan’a, Düzgün Baba’ya, cümle ziyaretlere*” verir. Bedduaya uğramak yöre kültüründe oldukça çekinilen bir durumdur. Ağıtlarda en sık kullanılan ve en ağır olan beddualar, “*Çê tu bivêso, çêrijaye, çêvêsa, Haq adirê tu wedaro*”⁷⁹ gibi aileyi, kişinin soyunun devamlılığını hedef alan beddualar oluşturmaktadır. Ağıtlarda kullanılan beddua örnekleri:

“Haq adire dina âleme wedaro.” (Allah dünya âlemi ortadan kaldırsın.)

⁷⁸ Biz davamızı Allahu Tealaya, Ulu Divana, Düzgün Baba’ya, ziyaretlere vermişiz.

⁷⁹ Evi yıkılınca, evi yanasınca, Allah ocağını ortadan kaldırsın, ailen soyun sopun kurusun anlamlarına gelmektedir.

“Çik ve pı ra niso.” (Kıvılcım üzerine düşsün, yaksın.)

“Çêvesayi.” (Evi yanasıca, ocağı sönesice, yok olasica. [soyu sopu ortadan kalkasica.])

“Nê biko kami zot davê cencenia to ro / Vake: Dest de bımano, henê gilê neniki.” (Oğul kim beddua etti sana dedi: Elinde kalsın tırnağının ucundaki kınası.)

“Ez ve kore vine”. (Ben kör olayım.)

“Çê tu romerdiyo.” (Evin yıkılsın/yok olsun.)

“Çolmage... “(Çöl olasica...)

“Welê ve mı re vone.” (Toprak başıma olsun.)

“Nê biko kami zoti davê to rê / Vake:” *Mektevi Xarpeti ra wurzo /Tırki Xarpeti bêro hurendi de roso.*” (Ah oğul kim bedua etti sana dedi: Elazığ’ın okulundan kalksın, Elazığ’ın Türkü gelsin yerinde[sırasında] otursun.)

“Maye vana: Biko sito ke mı ra lito, to re heramvo.” (Annesi diyor: Oğul benden emdiğin süt sana haram olsun.)

“Adır de çê zalımı feleki kuyo.” (Zalım feleğin evine ateş düşsün.)

“Haq adire Avdile Pasay wedaro.” (Allah Abdullah Paşa’nın ocağını söndürsün.)

“Dua ma ke Cenabê Heq de vêrena / İmza des u hot dugelu zu vo

Zu rozê Anqara de, sarê nê gavuri sero bıqediyoy.” (Cenab-ı Hak duamızı kabul ederse on yedi devletin imzası bir olsun bir günde Ankara’da bu gâvurun başında bitsin.)

3.3.4. Deyim ve Halk Söyleyişleri

Halkın diline pelesenk olan deyimler, her durum ve ortamda sözün özüne inmek için kullanışlılığı itibariyle başvurulmuş kalıplaşmış sözlerdir. Halk söyleyişleri de deyimler gibi kalıplaşmış sözler olup gündelik dilin doğal yapısı içinde, sürekli varlık bulan sözcük veya sözcük gruplarıdır. Kalıplaşmış sözlerin işlevselliği ile ilgili Alay, şu görüşleri ifade etmektedir: “*Kalıplaşmış ifadeler, sosyal yaşam içinde gereksinim ve işlevsellik odağında en çok kullanılan anonim ürünlerden olup adından da anlaşılacağı üzere belli bir kalıba giren ve bellekte saklanması kolay olan dilsel ürünleridir.*” (Alay, 2024: 314). Deyim ve halk söyleyişleri yönünden zengin olan Kımancca/Zazaca edebi metinlerde, özellikle şairler ile birlikte şair olmayanların da dillendirdiği ağıtlarda dilin bu kalıplaşmış söz varlıklarının sıklıkla

kullanıldığı görülür. Ağıtlardan seçilen deyim ve kalıplaşmış sözler şu şekilde kullanılmıştır:

Deyim

“*Mordemi wena qedenena.*” (İnsanı yiyip bitirir.)

“*Nu derd girano kile zare wayi werdo.*” (Bu ağır bir derttir insanın içini kemirir.)

“*Ṭarva henene dê mı ro ke.*” (Öyle bir darbe vurdu ki bana.)

“*Poṣṭa mı qewuna.*” (Sırtım sağlam.)

“*Wele biyo mı re ṣiye.*” (Toprak bana yağdı. [Olan bana oldu.])

“*Derde dinalige.*” (Fani dünyanın derdi.)

“*Haqa xu ma re helake.*” (Hakını helal et.)

“*Tu site ae be xu kerdo helal*” (Sütünü kendine helal etmişsin.)

“*Kes ma rê Ala qutare nêvano.*” (Kimse bize Allah kurtarsın demiyor.)

“*Vatenê mı guna xu fiṣṭa Fade u Murt vile.*” (Diyordum ben günahımı Fadime ve Musa’nın boynuna koymuşum.)

“*Mı dest u payê xu kerdi xu vera.*” (Elim kolum bağlanmış.)

“*Zere xu oreṣine ra.*” (İçi rahat etti.)

“*Kemeru kuç mı re bıvaro.*” (Dağ taş başıma yağsın.)

“*Wele biye çımunê mı.*” (Toprak gözlerime doldu. [Olan bana oldu.])

“*Ez rau welaxunê cığêra xu pino.*” (Yolunu gözlüyorum.)

“*Dewedê girani.*” (Ağır dava, zor iş)

“*Dina çolmage.*” (Çöl olasıca dünya.)

“*Cencenia ma cencu re saredezo.*” (Biz gençlerin gençliğine baş ağrısıdır/baş belasıdır.)

“*Dinalıxiya.*” (Fani, boş dünyadır.)

“*Ewro sare no ra.*” (Bugün baş indirmiş. [ölmüş])

“*Dota mezal ma nêdano.*” (Öteden bize fırsat vermiyor.)

“*Pêro kerdi raye.*” (Hepsini yola dizdiler. [öldürdüler])

“*Qomo mı hewese malê dina nêkerdo.*” (Millet, ben dünya malına heves etmedim.)

“*Fıra zoninê mı kerda kêmi.*” (Dizlerimin bağını çözmüş.)

“*Ama vırniya cırm u caniyê.*” (Dünya âlemin başına gelmiş.)

“Vano sari sero germo gulo nuro.” (Diyor milletin üzerinde sıcaktır gül nurdur.)

“Endi na dinade tesela xu mı ra bıko.” (Artık bu dünyada benden umudunu kessin.)

“Endi zarê xu na dina de mı ra sıko.” (Artık benden yana şüphesi kladı.)

“Xêlê emeg mı verde werdo.” (Bana çok emek harcadın.)

“Emegê tu boso.” (Emeğin boştur.)

“Nê bıko nu yis yise destê qul niyo ke.” (Oğul bu iş insanın elinin işi değil ki...)

“Dana xo re.” (Dövünüyor.)

“Kora ke mare ame.” (Basiretimiz bağlandı.)

“Hedele ma nêdano.” (Aman vermiyor.)

“Kerde ve rasti duji.” (Alt üst ettiler, heder ettiler.)

“Koyê Dersimi biye ip u isizi.” (Dersim dağları ıpissız olmuş.)

“Kerepulê ma werte aşuru de çı ra honde biye wujiji.” (Ganimetimiz aşiretlerin içinde neden bu kadar ucuz. [Yok pahasına satılmak])

“Ewre qe nêvereno niazê qırvane Xıdır Ağay.” (Bugün Hıdır Ağa'nın niaz kurbanı geçmiyor. [Duası/lokması kabul olmamak])

“Xırava Comerd mı re ame.” (Allah'ın kötülüğü bana geldi.)

“Pošta mı şikiye.” (Dayanağım kalmadı.)

“Qanatê mino rast şikiyo.” (Sağ kolum/kanadım kırılmış.)

“Muro de zarê Wuse bırayê tu biyo.” (Kardeşin Hüseyin'in dileği gerçekleşmiş.)

“Tu serawo tu vera niyo.” (Senin dengindir.)

“Je zarance mı re endi murdi pa bıwano.” (Keklik gibi bana ötsün/konuşsun.)

“Bıbexti pusulara nadano.” (Haince dürbünden bakıyor.)

“Xu pişto tera.” (Giyinip kuşanıp, süslendi)

“Vano haqi ke dest dama.” (Allah güç kuvvet verirse/yardım ederse.)

“Keşre nebiya mülk u male.” (Kimseye mal mülk olmamış.)

“Raw welax ma nêdano.” (Bize çıkış yolu vermiyor.)

“Bextê aşiru bırijıyo.” (Aşiretlerin bahtı yıkılsın.)

“Merdene ma re kayê camordano.” (Ölüm bize oyundur.)

“Destê xo ra, xo mecere.” (Kendinizi geride tutmayın.)

- “*Teseliya xu, ma ra gurete.*” (Tesellisini, umudunu bizden kesti.)
- “*Çeƣu saltenato.*” (Keyif ve mutluluktur.)
- “*Dest u boji semernewe.*” (Ellerini kollarını sıvadı[Bir işi yapmaya hazır olmak].)
- “*Dina ma sere kerda soja sure.*” (Dünyayı üzerimizde kızgın saca çevirmiş.[Dünyayı kendisine dar etmek.])
- “*Mize çêvere çe piyemino.*” (Babamların kapısındaki felakettir.)
- “*Tedarekê xo bivino.*” (Hazırlığını görsün.)
- “*Sono peê çê dey de cerino.*” ([Kötülük] dönüp dolaşıp, sahibine geri döner.)
- “*Daye kemer sere zera xo ke.*” (Anne bağrına taş bas.)
- “*Bıko sare xu berz ke.*” (Oğul başını dik tut.)
- “*Sond werdo.*” (Yemin etmiş.)
- “*Piya kerde heq bırayiye.*” (Hak kardeşi olmuşlar.)
- “*Çıme xu ma de perayi.*” (Gözleri bizde kalakaldı.)
- “*Kewetene çımê qevqa.*” (Kavgaya tutuşmak.)
- “*Duvara u dekê.*” (İftira atmak, kötülük yapmak.)
- “*Pilen u wayren.*” (Sahip çıkmak.)
- “*Zımele xu vıraşti.*” (Bıyıklarını burdu. [Bir durumdan memnun olmak keyif almak.])
- “*Lingu berze are peyi.*” (Acele etme. [Ayakların geri geri gitmesi istenmeyen bir durumun ertelenmek istenmesi.])
- “*Jê haliyê çoliyo.*” (Çöl kartalı gibidir.)
- “*Dara Heqi aşure verde rone.*” (Aşiretler Allah’ın kusal اساسı önünde yemin etsinler.)
- “*Mı ki kerde sîma zarê derdi.*” (Ben de içinize dert koydum.)
- “*Mird bîfeteliyo.*” (Doyasıya gezsin, keyiflensin.)
- “*Heso dîrvetino.*” (Yaralı ayı gibidir.)
- “*Vergo feke gonino.*” (Ağzı kanlı kurttur. [İntikam için yanıp tutuşmak.])
- “*Xezove gıran.*” (Büyük felaket.)
- “*Derdo de bêçêvero.*” (Dermansız derttir.)
- “*Qal u qıro.*” (Boş laf, lakırdı.)
- “*Werte ra keno paki.*” (Ortadan temizlemek.)
- “*Zoro derdu cıgera hare.*” (Evlat acısı zordur.)

“*Dina haq keşi de nina.*” (Allah’ın dünyası kimseyle gelmez [Dünya kimseye yar olmaz.])

“*Zarê mî terseno.*” (İçine korku düşmek.)

“*Ma ra az nêverdano.*” (Soyumuzu sopumuzu kurutur.)

“*Pepug mî re biwano.*” (Pepug bana ötsün [Dertlerimi dillendirsin.])

“*Serm u edev nêzono.*” (Utanma, ayıp bilmiyor.)

“*Herkes to ra têsano.*” (Herkes sana düşman.)

“*Mîz u dîmano.*” (Toz toprak olması [Bir felaket olması, kötü bir şey olması])

“*Kerdo werte kîla adiri.*” (Ateşin içine atmak.[Felakete sürüklemek.])

“*Kewte tenge roza ane ra xo viri.*” (Dara düşünce aklınıza getirirsiniz.)

“*Dîrveta mî jede xoriya.*” (Yaram çok derindir.)

“*Dîrvatiya xuya kûle.*” (Kabuk bağlamış yara, ağır yara [Üzüntü dert.])

“*Meke giraniye hardê onca axaeno.*” (Büyüklik taslama ne de olsa ağaların toprağıdır.)

“*Şeytan kewto bedenê mî.*” (Bedenime şeytan girmiş.)

“*Tu lazê de bêxera.*” (Hayırsız evlatsın.)

“*Endî davulu saji mesto bêro wertê aşuru de ilanet beno.*” (Artık yarın davul zurna gelsin aşiretlerin içinde ilan olsun. [Kınanan bir şeyin dile dolanması çabuk duyulması.])

“*Tu çîtur xu kerd bêata ez kerdunê bêsitare.*” (Sen nasıl kendini atasız beni korunaksız/eşsiz bıraktın.)

“*Îsê na comêrd bari talayî perskena pêro eve merdivani.*” (Yaradan’ın işlerini sorarsan hepsi merdivenlidir [Allah’ın işine akıl sır ermemek.])

“*Wastenê helaliyê.*” (Helallik isterdim.)

“*Dina kerdave tariye.*” (Dünyayı karartmış.[Dünyası kararmak.]

“*Barê ma girano.*” (Yükümüz ağırdır.)

“*Bîra to re êfkare dina nêvo.*” (Sana efkar, dert olmasın.)

“*Xatîrê bîrayîye ra.*” (Kardeşliğin hatırı için.)

“*Verê desu de mendi.*” (Duvarların önünde kalmak, [kimsesiz, zavallı, çaresiz durumda kalmak.])

“*Mîzê sarê mî sero niştora.*” (Başımda bir felaket dolaşiyor.)

“*Qedrê canê xo bîzonê.*” (Canınızın kıymatini bilin.)

“*Şikiyo tîlîsîmê Kîrmanciyê.*” (Kîrmanciyenin tîlîsîmî bozulmuş.)

“*İcad biye.*” (İcat oldu. [Başına dert olmak.])
“*Gos rê mine.*” (Kulak ver bana.)
“*Naşiv nêviyo.*” (Nasip olmamış.)
“*Çêfê bıkeri.*” (Keyif yapayım.)
“*Xori ma ra herediyo.*” (Kötü küsmüş.)
“*Bêhesewe bêbare.*” (Paysız, hissesiz bırakmak.)
“*Mal u gaye tu mı ver niyo.*” (Hayvanların önümde değil ya [Alacaklı olmamak.])
“*Warê to de az nêverdo.*” (Ocağında soy bırakmamış.)
“*Pago rezo.*” (Asil olmak, asil soydan gelmek.)
“*Mı ve deste xo ra kerdo.*” (Kendi elimle yapmışım. [Kötü bir şeye kendi kendine sebep olmak.])
“*Direga zare mı endi şikiye.*” (İçimin direği kırıldı. [Dayanağım kalmadı.])
“*Gosê xu kerdi ret.*” (Kulaklarını rahat ettirmek.[Kaygısı kalmamak.])
“*Nonê dine ve zoni sere vo.*” (Onların ekmeği dizinin üstündedir. [Sözüne güvenilmez, sözünü çabucak unutan, sözünün arkasında durmayan.])

Halk Söyleyişleri

“*Têlmaso.*” (Lanet)
“*Damae maye.*” (Zavallı biz.)
“*Ez qadaê cıgera xu bijerne.*” (Kurban olayım ciğerime.)
“*Ez binê linga to de bimirinê.*” (Ayaklarının altında öleyim.)
“*Bıra haq kena.*” (Allah’ımı seversen.)
“*Ax ve mı re vo.*” (Ah bana olsun.)
“*Lalao vana lazê dele wurce.*” (Hey, itin oğlu kalk.)
“*Vana ez adirê sima de ax de biveşi.*” (Ateşinizde ah yanayım.)
“*Moa xu lal vo.*” (Annesi dilsiz olsun.)
“*Ça honde lukê.*” (Niçin bu kadar yaman.)
“*Bıraê mino wuzax kori.*” (Ocağı sönesice kardeşim)
“*Ondere lélê soni.*” (Lanet gece karanlığıdır.)
“*Xıremalo.*” (Hey gidi.)
“*Dina de ne teresu deste mekuye.*” (Hayatta bu tereslerin eline geçme.)
Qılê. (Bacım)

“Lazê mı çêro, çêre de xêgo.” (Oğlum yiğittir ancak safdillidir.)

“Na ax waxe xo de.” (Ah vahının içinde)

“Wurişi gureta Anadolıye gavuri gureta Anadolıye.” (Ruslar Anadoluyu almış gâvur Anadoluyu almış.)

“Damawo miluso doare kerdo verniye.” (Zavallı milisleri toplayıp önüne koymuşlar.)

“Qanunê dısmeni persenê çıyo dê berbato.” (Düşmanın kanununu sorarsan berbat bir şeydir.)

“Xarpeto vesayi ewro xerepito.” (Yanasıca Elazığ bugün lanetlemişler.)

“Hefe mı bêro.” (Yazığım gelsin.)

3.3.5. Yergi, İroni

Dersim yöresi ağıtlarında, doğal bir yapı içinde sözün sınırları zorlanmadan, halka özgü bir üslupla meydana getirilmiş, anlamın gücünü kat kat arttıran ironi örneklerine rastlanır. İroni ile yergi ağıtlarda çoğu zaman iç içe geçerek bazen yergi üzerinden ironi bazen de ironi üzerinden yergi yapıldığı görülür. Yerginin sanatsal açıdan en iyi ve baştan sona kullanıldığı ağıtlardan biri *Sey Qaji'nin “Dağbeg” Ağıtı’dır*. Çağının ilerisinde bir düşünceye sahip olan ve bulunduğu bölgenin feodal değerlerinden uzak düşünen *Sey Qaji*, konuyla ilgili her ağıtın da olduğu gibi “*Dağbeg Ağıtı’nda*” da aşiret büyüklerini yererek ölen gençlere üzüntüsünü dile getirmektedir.

“Mae vana biko ez ra merdena sima ver nekunu

Lazê canuku camerdu dayma mirenê,

Ser seveve sima çor citê gayi.” [4.66.]

Anne diyor: Oğul ölümünüze yanmıyorum

Onurlu kadın ve erkeklerin oğulları daima öliir,

Sizin (ölüm) sebebiniz dört çift öküzdür.

Lolan-Bolan aşiretleri arasında süren kavgayı konu alan “*Dağbeg Ağıtı’nda*” şair kavga sırasında ölen Memet’in annesinin ağzından, aşiret kavgasının anlamsızlığını yermektedir. Ağıtta yansıyan düşünceye göre ölümden daha beter olan ölümün boş bir sebebe dayanmasıdır. Lolan aşiretinden olan Mursaê İlaş’ın binek hayvanının, Bolan aşiretinden birileri tarafından zorla alınıp, Muraşê İlaş’ın yola yayan devam ettirilmesi gurur meselesi yapılarak kavgaya giden süreci başlatmış,

arazi ve hayvan kaçırma anlaşmazlıkları ile kavga devam etmiştir. Şair, bir annenin ağzından iki aşiretten ölen gençlerin yiğitliklerini, savaşçılıklarını överken bu gençlerin anlamsız bir sebep uğruna ölmesini yermektedir.

Dersim geleneklerinde, düşman da olsa cenazeye saygı göstermek, cenazenin hak ettiği defin işlemlerini yerine getirmek oldukça önemsenen bir durumdur. Sözlü kaynakların aktarımlarına göre şiddetli ve günlerce süren bazı aşiret kavgalarında, aşiretler, karşılıklı anlaşarak kavgaya ara verip ölümlerini alarak hakkıyla defnederlermiş. Ağıtta bu geleneğin Mursaê İlaş tarafından çiğnenmesi de ağır bir şekilde yerilmektedir:

“Mursaê İlaşi meytê laze Gule Boli no ro qatiri

Werte Pancırası ro gıra gıra ano beno.

Cênike ama tever vana Mursa Ağa!

İson çıxase ke pilo xu sero Haqi nas keno.

Lingê xo hard derê coru asmên puf nêkeno,

Memuriyê xo niano meytunê aşiru

Ero qatiru nênano wertê aşiru ra nêveno.” [4.66.]

Mursai İlaşi Gulê Boli’n oğlunun naşını katıra bindirmiş

Pıncares’in içinden ağır ağır çekip götürüyor.

Kadının biri dışarı çıkarak diyor: Mursa Ağa!

İnsan ne kadar büyük olsa da kendinden büyük Allah var.

Ayakları yerededir asla gökyüzüne üfleyemez,

Kibirlenip büyüklük taslayarak aşiretlerin cesedini

Katırla getirip (diğer) aşiretlerin içinden getçirmez.

Ağıttaki ifadelerle göre insan bey de olsa mir de olsa Allah’ın büyüklüğü karşısında küçük bir varlıktır. İnsan ne kadar kibir yapıp, büyüklük taslarsa taslasın, ayakları yerededir ve Allah’ın gökteki varlığına asla erişemez. Ağıtta kadının yaptığı yergi haklı ve yerinde bulunur ki sözlü kaynakların aktarımına göre Mursaê İlaşi, kadının eleştirisinden sonra düşmanın naşını Pıcares köyünde harmana bırakarak yoluna devam eder.

“Dağbek biveso wey biko, Memede mı cıgera mı dara teke.

Uwe gına deru de biya sele biya serte.

Comêrd adirê xo bijero bêro Pilemoriye de

Berzo çê sevevê na dewa çê qaymeqamê dewlete.” [4.66.]

Dağbeg yansın ah oğul, Memed'im yavrum, tek ağaçtır.

Derelere su dolmuş, sel olup coşmuş.

Allah ateşini alsın götürsün Pülümür'de

Bu davanın sebebi olan devletin kaymakamının evine atsın.

Şair, aşiretlere yaptığı yergiyi devlet yetkililerine de yaparak kaymakamın meseleyi çözmeye çalışmamasından dolayı kaymakamı da sorumlu tutup yörede bir insana yapılabilecek en ağır bedduayı yapmaktadır.

İroni ve yerginin iç içe başarıyla kullanıldığı ağıtlardan biri de *Sey Qaji* 'ye ait olan “*Wusê Mozık Ağıtı*’dır.” Ağıtı yakan *Sey Qaji* Kırmancca/Zazacada “bebaxtiye” denilen hainliği yererek ölen kişiyi, *Wusê Mozık*’ı konuşturmak suretiyle hem hainliği yapan Alan aşiretine hem de hainliği tertipleyen Demenan aşiretine ağır sözlerle yüklenmektedir. Ağıtın bir yerinde *Wusê Mozık*, Alan aşiretinin erkekleri ile alay ederek onların kendisinden sonra kavgada bir işe yaramayacağını, bu güne dek kendi sırtından böbürlendiklerini, ölümü ile ancak düşman aşiretin ağası Cıvê Keji’e gübre sepetleri taşıyabileceğini ifade etmektedir.

“Kortasure biveso onder pul u tuli.

Asurme fiseğu kalikê ma burnê kerdê quli.

Weşiya xuo de, mı kerdî sîma zarê derd u kuli,

Sîma çîra rîyê mı ra honde biye gîrs u pîli

Endî şere Cîvê Keji re bere sepetunê sîli.” [4.46.]

Yanasîca Kortasure meret tûmsek tepedir.

Fîşeklerin kayışî yanlarımızı kesip yara yaptı.

Sağken ben de içinizi yara dert yaptım.

Siz sayemde neden bu kadar büyüklenip, böbürlendiniz?

Artık gidip Cîvê Keji'n gübre sepetlerini götürünüz.

Ağıtın bir başka yerinde düşmanına tavsiyeler veren *Wusê Mozık*, ölümünden sonra düşmanın artık rahat nefes alacağını düşünerek keyif yapmasını önerip ironi yapmaktadır:

“Cevê Keji ra vaze endî merax mekero,

Wele ve merdiyê to ro vo, Wuşeni Seydi sare no ra

*Şero oda sıpiyê de dî dosegunê xu pêsera kero,
Endi pu re gino te de mird hewnê xu bikero.” [4.46.]*

*Cive Keje söyleyin artık merak etmesin,
Toprak soyunun başına olsun, Wuşenê Seyd ölmüş.
Gidip beyaz odada iki döşegini üstüste açsın,
Üstüne düşsün artık rahat, tasasız uyusun.*

...

*“Cive Keji ra vazê Wuşenê Seyid sare no ra
Murodê zarê to biyo zimelune xu tado
Endi mird bîfeteliyo, qesasê Hese birayi tu pêse cêriyo
Nu san sanê sima aşira Demi niyo,
Ao ke no mî ra mordeme mîno Hemo Tüyo.”*

*Civê Keje söyleyin Wuşenê Seyd ölmüş
Dileğin gerçekleşmiş, kardeşin Hasan'ın⁸⁰ intikamı peşin alınmış
Artık bıyıklarını (keyifle) bursun doyasıya gezsin,
(Ancak)Bu marifet siz Demenanların marifeti değildir,
Beni vuran kendi adamım, Hemo Tüy'dür.*

Söz konusu ağıtlarda yerilen bir başka konu da askerlerin atları ile kutsal mekânlara/ziyaretlere basmasıdır. Dersim inanç yapısında kutsal mekân sayılan ziyaretlere, basmak, kirletmek veya ziyaretin özüne uygun olmayan herhangi bir davranış sergilemek büyük bir saygısızlık olarak kabul görmektedir:

*“Tırku ostoni ardi berdi Jelê sero fişti kayi.
Ewro de endi mutaji non ra cê vîşîye,
Niaz u sau peskese u rayi.”
Ewro de Qırtigi serde yeno,
Lemnê leminê çêfê çê Memed Axayi.” [4.48.]*

*Türkler atlarını alıp götürdüler
Zel Dağı'nın tepesinde oynattılar.
Bugün artık muhtaçlar yiyecekten
Niazdan, elmadan, kutsal lokmalardan eksik kaldılar.*

⁸⁰ CD'de Ahmet olarak geçen isim Sait Bakşı'nın kendi yazdığı kitapta Qemer olarak geçmektedir. Bkz. (Bakşı,2019)

*Bugün Gırtıge üzerinden keyifli geliyor,
Memed Ağa ailesinin sesi.*

Şair, ağıtta devletten yana tavır sergileyen Memed Ağa ailesinin, yaşanan acı olaylar karşısında keyiflendiğini söyleyerek aileyi yermektedir.

Ağıtlarda yer alan bir başka yergi konusu da kardeşin kardeşe yaptığı hainliktir. “Şahan Ağa Ağıtı’nda” hileyle öldürölüp başı kesilerek Hozat’a götürölün Şahan Ağa, kardeşine seslenerek hainlik yapmamasını, yaptığı hainliğin kuşaklar boyunca kimsenin başına gelmemesini dile getirmektedir:

*“Şahin vano lazê Pırçoy mısawre meso,
Mine to cızike je maye lito.
Haq hotunê hozuru serde nêare,
Bıray berdo sarê bırayê xu
Xozat de vay lemine roto.” [4.67.]*

*Şahin diyor ki Pırço’nun oğlu komplo kurma,
Benle sen bir annenin göğsünü birlikte emmişiz.
Allah yedi kuşak kimselerin başına vermesin,
Kardeş götürüp kardeşinin başını ah lemin Hozat’ta satmış.*

“Laç Deresi Ağıtı” ve “Çuxur Ağalarının Ağıtı” bazı aşiret mensuplarının yaşanan olaylar karşısında kendi kurtuluşunu düşünmesini, kendine maddi çıkar elde etmeye çalışmasını yeren ağıtlardandır.

*“Bao meytê mı ca meverde tey bere
Qırkerdena ma Demenu,
Aşurure biyo rısvet u pere.” [4.63.]*

*Baba: Naşımı bırakma kendinle götür,
Demenanların katliamı,
Aşiretlere rüşvetle para oldu.*

“Laç Deresi Ağıtı’nda” alınan bölümde, Yıvîsê Say Kali babasına seslenerek naşını götürmesini çünkü birilerinin başını keserek paraya çevirmesinden kaygılandığını, dolaylı olarak ifade etmektedir. 1937-38 olayları esnasında bazı kişilerin yakın akrabaları ya da hasımları tarafından başının kesilerek ordu

komutanlarına para karşılığında gönderildiği bilinmektedir. Şair, bu bilinen gerçeğe gönderme yaparak hem ironi hem de yergi yapmıştır.

*“Mirunê mî Çuxurê kerda isize
Bar kerdo şiyê kertê Mazgerdi ware.
Alu ve Demenu ra amê
Çuxurê juvin ra kerda hesê u bare.” [4.49.]*

*Mirlerim göç edip Mazgirt geçidine yaylaya gitmişler.
Çuxur’u (köyü) ıssızlaştırmışlar
Alanlar ile Demenanlar gelip
Çuxur’u birbirilerine pay etmişler.*

“Çuxur Ağalarının Ağıtı’ndan” alınan kısa bölümde şair, bazı aşiretlerin boşalan köylere talip olmasını, kendine hisse ve pay alamaya çalışmasını yermektedir. Şair bazı aşiretlerin, direnişte birbirine destek vermemesini ortadan kalkacak olanların mal mülküne talip olmak gibi gizli bir fikri barındırdığını ima etmektedir.

İroni ve yerginin bir arada başarılı kullanıldığı örneklerden biri de “Soxariye Ağıtı’dır.” Ağıtta ölen kardeşine seslenen kişi, kardeşinin intikamını almak için aşiretlerden kimseyi bulamazsa kırklık bebeklerin beline silah kuşandırıp intikam alacağını söyleyerek ironi yapmaktadır.

*“De bira, bira Ali’ye mî eve kal u kokımıye
Tesela mî ke merdê areyij ra kewte,
Sera Tırkune Pilemoriye zerê Soxariye de,
Çeku sanênu domonê çewreşi miye.”*

*Kardeşim, Ali’im yaşlanmış da olsam
İntikamını mutlaka alacağım kendi ellerimle.
Tesellim Areyizlerin soyundan kesilirse,
Pülümür Türkleri için Soğariye’nin içinde,
Kırklık bebeklerin beline silah kuşandıracağım.”*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. AĞITLAR VE HİKÂYELERİ

Bu bölümde yer alan ve incelemeye konu olan ağıtlardan, 1-44 arasında yer alan ağıtlar, araştırmacı tarafından derlenmiş; 44-70 arasında yer alan ağıtlar araştırmacı yazar, halk şairi Sait Bakşı tarafından derlenip seslendirilmiştir. Sait Bakşı'nın seslendirdiği ağıtlardan Xalis'in Ağıtı Sait Bakşıye ait olup, diğer 25 ağıt yörede bilinen sanatçılara veya ölen kişilerin yakınlarına ait ağıtlardan oluşmaktadır. Bakşı'nın seslendirdiği 26 ağıtın tamamı Bakşı'nın ses kaydından alınarak transkripsiyonu ve çevirisi araştırmacı tarafından yapılmıştır. Derlenen ağıtlar ve öyküleri çalışmada şu şekilde yer almaktadır:

4.1. Töl Kerdena Dewu Sero Şuare

Ali Basım şuşwarê dewe ke biye tol inu sero, henok, ortam sero vata.

Dê wayi wayi

Ma wo bêkeso, faqiro wayi.

Tersunê xo ra dewunê ma töl kerdi zu rayi,

Têk têk mende çêy şî wayi.

Wuy derdo, lawo derdo,

Nu derd girano kulê zarê wayi werdo.

Lazê de ma eskerê de merdo ju ko de,

Wuy berdo zalimen ra tenê durra pêsema ra

Xezev kerdo werdo de wayi wayi.

Dî wayi wayi wayi!

Dî wayi wayi wayi!

Haq zano haqê werdayi.

Zov zêçê ma duvaran verde verdayi.

Haqo tu nayê coru qabul nêkere!

Ma ki dewa gu dave haqo talayi.

Boşaltılan Köylere Ağıt

Ali Basım ağıtı boşaltılan köyler, genel durum, siyasi gidişat için söylemiş.

Ah vah eyvah!

Gariban kimsesiz bizler vah.

Korkularından köylerimizi bir seferde boşalttılar,

Aileler gitti, tek tük evler kaldı.

Vay dert, hey dert!

Bu dert ağır yaradır, içimizi yemiş,

Evladımızın biri askerde, biri dağda ölmüş,

Zalimler yanımızdan biraz uzağa götürmüş,

Kötülük yapıp bırakmış.

Ah vah vah vah!

Ah vah vah vah!

Allah bilir hak yiyenleri.

Çoluk çocuğumuzu çaresiz bıraktılar.

Allah'ım bu haksızlığı asla kabul etme!

Biz duamıza Allah-u Teala'ya vermişiz.

4.2. Şuara Sılo Sur (Varyant-1)

Sılo Sur aşıra Demenu rawo. Hem sefkano, çêro hemi ki sairo kemanê cıneno. U ve mordemunê xo ra têhure nine. Serva sıra uwe danê pero. Camat beno, benê haşt. Dıma oncia wertê Sılo Sur ve aşire ra bena xıravınê. Dano pero, Sılo Sur zu rozê de mordemunê xo ra Qereman, Hesên, Wuşên kısıeno. Aşire na hadise ra dıma yenêtêhure, Sılo Sur kısıeno. Şuare yê moa Sıle Sur'ıya, vengdox Ali Bozkurt'o.

Bıko, Sıleman!

Boregıniye bıvêso gavano sono hiri.

Vengê tufongu yeno ko ra dura duri,

Ewro qol şıyo vırniya Süleymanê mine suri.

Vişt vıreniya Sılemanê mı nêsono, çêwres pê nêreseno.

Dae teres olvej xayinen kerda,

İngilizê mı berdo mı ra fişto duri.

Bıko, bıko xu sas meke, dest bere qevda sesadıri.

Dae zalumu ez ardo peyra kerdo wertê kıla adiri.

Polat nê mı ra mı de, dest nêmendo dest beri qevda sesadıri.

Boregıniye bıveso gavano.

Bıko, Wuşên mekıse wertê ma de iqrar imano.

Hesen mekîse, xortê des heşt serano, iştir riye xu nê sano.
Qereman mekîse, berge aşîrê Avasano.
Ez ke Qaraman nêkîşîne belkia sewo puç bîmano,
Qereman ma ra az nê verdano.

Borgîniye biveso sone şûye.
Fındıq Qemer Ağay çêke çê Sosin bêrde ve hêşiriye.
Bîko Silemano tene rind bîfeteliye,
Mîlet butu to ra têsano, zarê aşîre to ra nêmano.

Sîlo Sur Ağıtı (Varyant-1)

Sîlo Sur Demenan aşîretindendir. Hem savaşı, cesur iyi silahşor hem de şairdir, keman çalmaktadır. Kendi aşîretinden adamlarıyla anlaşamaz. Bir gün su sırası yüzünden kavga ederler. Cemaat toplanır barıştırılırlar. Bir süre sonra yine adamları ile arası bozulur. Kavga başlar Sîlo Sur bir günde adamlarından Qereman, Hüseyin'i ve Hasan'ı öldürür. Bu olaydan sonra aşîret anlaşarak Sîlo Sur'u öldürür. Ağıt Sîlo Sur'un annesine aittir, seslendiren Ali Bozkurt'tur.

Oğul, Süleyman'ım!
Bor Giniye⁸¹ yansın geçittir, yamaçtır.
Uzaktan uzağa tüfek sesleri geliyor dağdan,
Bugün baskın gitmiş Süleymane Sur'umun⁸² önüne.
Yirmi kişi korkuyor Süleyman'ımın yoluna çıkmaya, kırk kişi birleşemiyor.
Anne, teres arkadaşım hainlik yapmış,
İngiliz⁸³ mi benden alıp uzaklaştırmış.
Oğul, oğul kendini şaşırma, elini at altılıya.⁸⁴
Anne zalimler beni getirip arkadan ateşin alevine atmış.
Çelik kurşun sıkılmışlar, bende el kalmamış el atayım altılıya.
Bor Giniye yansın geçittir.
Oğul, Hüseyin'i öldürme aramızda ikrar iman var.
Hasan'ı öldürme, on sekizlik delikanlıdır, henüz yüzünü tıraş etmemiş.
Qereman'ı öldürme, bütün Avasan aşîretine bedeldir.

⁸¹ Merkeze bağlı bir köy adı

⁸² Sur: kırmızı anlamına gelir. Ağıtta adı geçen Süleyman için kullanılan bir lakaptır.

⁸³ Bir silah çeşidi

⁸⁴ Altı mermi alabilen bir silah çeşidi

Eğer Qereman'ı öldürmezsem belki çürük bir soy kalır bizden,
Qereman bizde soy bırakmaz.

Bor Giniye yansın giderler gölgedir.

Qemer Ağa'nın (oğlu) Fındık, Sosunların⁸⁵ silahşorlarının canına okumuş.
Oğul, Süleyman'ım biraz dikkatli davran,
Herkes senden intikam alma peşinde, aşiret sana dargın kalmasın.

Kaynak kişi Ali Bozkurt'un olayın meydana gelişi ile ilgili anlattığı hikâye şu şekildedir:

Hekata Şuare

Silo Sur, gonewer vi. Uwa hêgay bernene sero dane pero. Dano Wuşenê İsmail ro. Silo Sur dano Wuşene İsmail ro. Uwe birneno de ju. Laze xu vano “Tu ça do piye mı re”. Tıfonge nano pa, cı nêşano u ki nano pa laji kısıeno. Vozono sono Bore Sere. Bıraê Sîle Sur wuza beno. Ero vano “Şere İsmail nawo amo kel puxur ra yeno. Laze kutik venge tıfong Giniye de ame ey tepiya ise kerd. Tufonge xu dano laze xu. Vişt sere de beno. Vano “Nano mı ra xu sas meke. Ero vano Hese Hese na Sıl ça ma xatırê haq nêşaneno. Tıfonge nano pa vozdano. Pey ra nano pa eki kısıeno. Nano Hesên İsmail ra kısıeno. U vozdano zare. Î xayinen kene qarîne butu. Boruzu qarîne vane “Ero Qerema ame adır keno tever.” Beno tever i ki (u ki) laji kısıene. Pi ve laji ra piya kısıene. Sono vırniya Qere İvrayim de vındeno. Vano kes mı nêkısıeno. Je hesare cı vine. Mı kısıeno Qere İvrayim mı kısıeno. Vırniye de vındeno. Ko ra yeno. Kode benê. Vanê “Sıl ve çê Wuşene İsmail apê Qerê İvrayim beno. Tabi çêr beno mordemek vırniye de vındeno. Waxto ke yeno tufonge nano pa. Yeno lee ro heni koke ra onceno ra. Qerê İvrayim gınone ware. Rameno yeno ta, çê Qeme Sılê Bazari, na vılê xeleku de. Cıvrayıl Axa yeno vajino pede. “Ere vano “Sîlema ça ret nêvındena. Tu lazê Wuşene İsmail kısto, hete ma wo ju rızno, hete aşire. Vano yox vano tı ret nêvındena. Kes qarise tu neveno. Fetelnene. Derezaê de xu beno. Qemerê Hesên pile sare Bor beno.... Vano ez gereke ey bıkışi. Laze ... ez mordem kison u ki pilen keno. Jumin vinene hiris zern kene top dane Cıve Qeme Keji, Heme Cıve Keji vane: “Vırniye de vınde bıkise.” Sono Pilvank. U ve Cıve olvoze xu ra piya sonê Pilvank. Waxto ke diar de vejine. Diare koyê Sur de lewuke vano.... (famnebeno) Bırae dey Hese eve Memede Sadıq ra Xıde Gewe ra hire teni wuza bene.(...) Waxto

⁸⁵ Bir aşiret adı

ke qarino eve lawuke vejino ... Hesene İsmail vano ere haydere. U ve Xıde Gewe ra wurzene ra Laze Memede Sadıq hewn vineno. Vano Kalike mı vejiya kosaviye adır da mı vake na bire seyve? Xu cena. İ bene raşt Heme Cıve Keji ape xo ra vano “Apo çê Qırtu pêrade zora hayde ma şime.” Caverdane sone dere. U sono a şuye de vırniye de vındeno. Torne Memedê Sadıq vırniye de vındeno. Qula vırazono vındeno. Waxto ke kune gava şuye bena olvoz ra vanê tufong bije xo ra yande. Tıfong ceno. Uwe verdano ra. “Ero vano tufonge mı mı re biya. Ta qol yeno vırniya ison. Vano kami torono yeno vırniya tu.(Mordemek Haq cesaret dano cı.) Vere kuno şuye kemere kuna vere... tufonge nano pa. ... Hefe Qara İvrayim ceno. Tufonge nano pa gineno cı. Nêtorono şero ser. Nu mordmo ke tufong tederu u ki ceno vozdano. Kes ser nêson. Tene qedino. Hese Gewa Qer çêr beno. Ciniya xu rae ra yena u ki bırr ra beno. Vana “ Nawo ta kısto.” Sone ser ke mıta ontewe, beçika xu este ra linge heni pamenda. Pê a bêçika dey hirê tanu nano sare ra. Hirê ten dinu ra merd. Hirê ten biraê Sılo Sur ve lazê xo ra Sılo Sur; Wuşene İsmail ve lazê xo ra Qere Yivrayim ra hireê teni ke dinu ra merd.

Türkçesi

Sılo Sur, kan içiciydi. Tarlanın suyunu kesiyorlar, üzerinde kavga ediyorlar. Wuşenê İsmaili dövüyor. Bir de suyu kesiyor. Oğlu diyor: “Sen neden babamı dövdün?” Silah sıkıyor [Wuşenê İsmail’in oğlu] değmiyor, o da [Sılo Sur] sıkıyor oğlunu [Wuşenê İsmail’in oğlunu] öldürüyor. Kaçıp yukarı Bor köyüne gidiyor. Sılo Sur’un kardeşi ordadır. Diyor: “Gidin İsmail budur geldi, öfkeden kuduruyor. K... oğlu, Gıniye köyünde silah sesleri geliyor, o kesin yine bir iş çevirdi.” Tüfeğini oğluna veriyor, oğlu yirmi yaşında. Diyor: “Beni vurur kendini şaşırma.” Diyor: “Hasan, Hasan bu Sılo neden bizi Allah’a bağışlamıyor?” Bir el ateş ediyor kaçıyor. [Sılo Sur] Arkadan ateş ediyor onu [Hesene İsmail] de vuruyor. O [Sılo Sur] içeri kaçıyor. Onların hepsi [aşireti, köylüleri] hainlik yapıyorlar, kızıyorlar. Boruzlar⁸⁶ kızıyorlar diyorlar: “Qareman geliyor ateş püskürüyor.” Dışarı çıkıyor onlar da oğlunu öldürüyor. Baba ile oğlu birlikte öldürüyorlar. Gidiyor Qerê İbrahim’in yolunu gözlüyor. Diyor kimse beni öldüremez [Sılo Sur diyor]. Diyor: “Tetik de olayım beni öldürürse bir tek Qere İbrahim öldürür.” Yolunu bekliyor. Dağdan geliyor. Dağdalar. Sıl ile Wuşenê İsmail Qere İbrahim’in amcasıdır. Tabi adam yiğit,

⁸⁶ Bor köylüleri anlamında

savaşçıdır, yolunda bekliyor. Geldiği anda silahı sıkıyor. Küçük bir ağaca tutunuyor kökünden çıkarıyor. Qere Yivrayim düşüyor [ölüyor]. [Sılo Sur] kaçıp geliyor Vile Xelek⁸⁷ de Qemê Sile Bazar'ın evine geliyor. Cebrail Ağa kızıyor kendisine: “Süleyman niye rahat durmuyorsun? Sen İsmail'in oğlu Hüseyini öldürmüşsün, bir yanımızı, aşiretin bir yanını çökertmişsin.” “Yok.” Diyor: “Sen rahat durmuyorsun. Kimse sana karışmıyor” Dolaştırıyorlar. Abisinin oğlu var Qemere Hesene, Bor'un ileri gelenlerinden. Diyor: “Ben illa ki onu öldürmeliyim. K.. oğlu ben adam öldürüyorum o da büyüklük yapıyor.” Birbirleriyle anlaşıyorlar otuz altın toplayıp Cıve Qemê Keje veriyorlar. Heme Cıve Kej'e diyorlar: “Yolunu gözle öldür.” Sılo Sur ve arkadaşı Cıvo (Cebrail) Pilvenk köyüne gidiyorlar. Kırmızı Dağ'ın tepesinden göründüklerin de [Sılo Sur] türkü söylüyor. Kardeşi Hasan, Memede Sadıq, Xidê Gewe üçü orda bekliyorlar. Türkü söyleyerek geldiğini görünce Hesene İsmail diyor: “Hadi gidelim.” Kalkıyorlar. O ve Xidê Gewe kalkıyorlar. Memede Sadıq'ın oğlu rüya görüyor. Diyor: “Rüyam de dedem bir ateş parçası bana verdi... (kayıtta anlaşılmıyor). Onlar ayrılıyorlar. Heme Cıve Keji amcasına diyor: “Amca Qertular⁸⁸ zor, çetin insanlardır hadi biz gidelim.” Bırakıp dereye iniyorlar. Memdê Sadıqın oğlu bir siper yapıp yolunu gözlüyor [Sile Sur'ın]. Yamaca doğru indiklerinde [Sılo Sur] arkadaşına diyor: “Tüfeğimi al biraz yan dur.” Tuvalet gidiyor ardından diyor: “Tüfeğimi bana getir burada baskın (qol) önümüzü keser.” [Arkadaşı] Diyor: “Kim cesaret edip önüne gelebilir.” Yamaca indiklerinde Allah adama cesaret veriyor ateş ediyor. Qara Yivrayim'in intikamını alıyor. Cesaret edip kimse gidip bakamıyor. Silahı eline alan adam da silahı alıp kaçıyor. Kimse üzerine gitmiyor. Biraz geçince Hese Gewe cesaretli adam, karısı yoldan geliyor o da dağdadır. Kadın diyor: “Budur burada öldürmüşler.” Yanına gidiyorlar ki tetiği çekmiş parmağı öylece üzerinde duruyor. Onun [Sılo Sur'un] parmağıyla üç tane kafasına sıkıyor. Üç tane onlardan öldü: Sılo Sur'un kardeşi, kardeşinin oğlu, Sılo Sur. Wuşene İsmail, oğlu Qere Yivrayim üç tane de onlardan öldü. (Ali Bozkurt)

4.3. Dewunê Tıptolu Sero Şuara

Şuare Ali Küçükbaş tol kerdene dewu sero vata.

Dewi bi tıptoli şi, hurenda xu ma rê asena.

⁸⁷ Dağlık alanda bir bölgenin adı

⁸⁸ Demenan aşiretinin bir kolu

Kesi çino ma rê, derdo ma re leme bıbervo.
Waê tenya ma nimê, dewê herkeşi biye toli şiye.
Haq adirê dina alemê wedaro.
Mordem ke şi peniye de peyser leme nino.
Haq toa ke naê ke mend, haq toa ve dine leme mekero!
Ondere isunê dina tervasize, mordemi wena wena qedenena.
Haq adire na dina leme wuy leme, wuy wedaro!
38 ke amo waye Haqo kora nine amo mı viri.
Ez wertu na paçu de biyo milet berdo butu qır kerdo, kısto.
Haq a roze lemın waye lemın nêaro.
Hometa xo re yardımcıvo çêverê Xızırı wuy ra kero.

Bomboş Köyler Üzerine Ağıt

Ağıtı Ali Küçükbaş boşaltılan köyler üzerine söylemiş.

Köyler bomboş oldu gitti, yeri belli oluyor bize.
Kimse yok ki bize, lemın derdimize ağlasın!
Biz yalnız değiliz, herkesin köyleri boşaldı gitti.
Allah dünya âlemi yıksın.
İnsan gidince sonunda geri gelemesin.
Allah geride kalanları korusun, kollasın.
Terbiyesiz dünyanın meret işleri insanı yer, yer bitirir.
Allah dünyayı ah lemın ah, ortadan kaldırsın!
38 deyince Allah'ım bunların kötülüğü aklımıza geliyor.
Ben kundaktaymışım, insanların hepsini götürüp katledip öldürmüşler.
Allah o günü bir daha göstermesin.
İnsanlık âlemine yardımcı olsun, Hızır'ın kapısını açsın.

4.4. Şuara Dewa Rosnagê

Şuare, Beser Albaslane dewa xu Rosnage sero vata. Dewa Rosnage sera 1994 de kerda tole. Çê Besere mal gaunê xu kelepîr ra rosenê. Sonê Pêre (Akpazar) mezra Şevki. Wuza new sere vındene. Dıma yene Mamakiye. Beser Albaslanê na şuare de tenga ke onta, caê ke şiye cı çitur biyaxki mende; peyser ke ame dewa xu çitur biya xan xırave inu ra qal kena.

Dere wayi wayi!
Erere ma dewê xu ca verdayi.
Zulım na maser devlata zalimê.
Nêre waye, dı sey mala mı biyê,
Mı rusna tuzar ver, pêro bedeva berdi.
Mı gaê xu fişt ra dıma î ki berdi.
Ma dewe kerde tole,
Ma dewa xu ca verde.
Zulım na ro ma ser nêverda ke.
Ma kata şime damae mayê!
Ma ondera raa Qereçor mısne ra ma.
Ma şimê goçê fişte ra rae şimê.
Ma şimê Qereçorê vêsae ke,
Nê sare Qereçor bi hari nişt ve mara.
Vake sarê Dersim nawe ame dewe, ma ra cenê.
Dewê ma re bekçi tıkmıs kerdi.
Ma niada ke hal hal niyo.
Vame ax dewa ma wax dewa ma!
Ma tepiya reyna cerdme ra ameyme dewa xu ke
Çık ve pı ra niso bombey este qonaxê ma pero rızne.
Ere şeri lew kemerurani,
Xo re son lew nano kemerunê bonê xo ra.
Têlmaso vas ve dırıke ra tey amo,
Dêro desu sere biye xan xırave.
Damae maye bikesene kata şimê?
Henî xan xırave mendi şî ke.
Ma tepiya cerd me ra ameyme na zalıma Tunceli'ye,
Ma endî ța vindime.
Zalıma Tunceli'ye ța rva henene dê mı ro ke
Dina de xo vira nêkeno.
Ez çî qesey bıkeri derde mı hona zofiyê,
Endî besenêkeno!
Way way way hêfe dewune ma ke hêfe kowune ma!

Roşneg (Alacık) Köyü Ağıt

Ağıtı, Beser Albaslan köyü Roşneg (Alacık) üzerine söylemiş. Roşneg köyü 1994'te boşaltılmış. Beser Albaslan'ın ailesi, hayvanlarını çok ucuza satmak zorunda kalıyor. Akpazar Şevki mezarına gidiyorlar. Orda 9 yıl kalıyorlar. Sonra Dersim'e geliyorlar. Beser Albaslan bu ağıtta çektiği sıkıntıları, gittikleri yerde gördüğü dışlanmayı, geri döndüklerinde köyünün nasıl harabeye döndüğünü anlatmaktadır.

Ah eyvah eyvah!

Ah köylerimizi bıraktık biz.

Zalim devlet zulüm kurdu üstümüzde.

Ah, benim yüz davarım vardı,

Tüccara gönderdim hepsini bedavaya götürdü.

Büyükbaş hayvanlarımı da ardına verdim onları da götürdü.

Zulüm kurdular üstümüzde köylerimizi boşalttık, köylerimizi bıraktık.

Biz nereye gidelim zavallı biz?

Bize uğursuz Karaçor'un yolunu gösterdiler.

Göç edip yola düştük gittik ki

Yanasıca Karaçor'a gittik ki

Karaçor halkı kudurup bize düşman oldu.

Dediler, Dersim halkı geldi köylerimizi bizden alır artık.

Köy bekçi kesildi bize.

Biz baktık ki durumu iyi değil.

Ah köyümüz, vah köyümüz diyoruz!

Tekrar geri dönüp köyümüze geldik ki

Kıvılcım düşsün yaksın onları, bomba atıp evlerimizi yakmışlar.

Ah gidip taşlarını öpeyim, gidip evimin taşlarını öpeyim.

Lanet ot ile böğürtlen dolmuş,

Duvarlar üzerine yıkılıp harabe olmuş.

Yazık biz kimsesizlere nereye gidelim?

Öyle harap perişan kalıp gittiler ki

Tekrar geri dönüp zalim Tunceli'ye geldik artık kalacağız burada.

Zalim Tunceli öyle bir darbe vurduk ki bize asla unutamam.

Ben ne konuşayım dertlerim daha çoktur.

Artık dayanamıyorum!

Vah vah, vah yazık köylerimize yazık dağlarımıza!

4.5. Şuara Lazê Besere

Lazê Beser Albaslanê vişt seri de beno. Esker ra ke yeno roza bine niaz wazeno moa xo ra. Vano olvozunê xo de son dewe de fetelun. Sonê Jele jiare. Lazek wuza ra sono dewa xu Rosnage. Eve tıfong xu kisenno. Şuare Beser Albaslanê lazê xu sero vata.

Ere wayi, wayi wayi!

Derde mine zalime ax derd çı gırano.

Da cıgera mı cıgera mı!

Cıgera xu reste male kutika ekseriye.

Nêre eskeriya xu qedeno amo çê, nêre cıgêra mı.

Nêre çı zona ke tu ney mı rê keno derdê cıgêra mı.

Ez qadaê cıgêra xu bijerne.

Nêre mı va cıgêra mı amo çê, pošta mı qewuna.

Mı çı zona mı sero çêver kılît keno sono.

Ez binê linga to de bımırine dae cıgêra mı.

Nêre dırvata tu hiç mı vira nêseno.

Nêre cıgêra mı yaralıye, dırveta mı xoriye wes nêbeno

Nê ve çı wele ve xore kerine dae cıgera mı?

Nê mı va cıgêre mı amo çê, pošta mı qewına.

Nê wendere elegopter resnaye,

Zalimê hata so soder ke şî amey.

Keşî mı ra nêva ax lemıne derdê mı gırano!

Nêre binso mı re xever ame ke ez qadae cıgêre xu bijerne,

Çê nino herediyo endi wele biyo mı rê şîye.

Wela na dina biye mı rê şîye.

Ez kote ra dıme herediyo çê nino.

Vano tı xısmeta mı nêkerde.

Ez qadae tu bijerne zof kotera mı viri.

Beser'in Oğlunun Ağıtı

Beser Albaslan'ın oğlu 20 yaşında. Askerden geldiğinin ertesi günü annesinden niyaz istiyor, arkadaşlarıyla gidip köyde gezeceğini söylüyor. Zel/Jel Dağı'na ziyarete gidiyor. Çocuk ordan köyü Roşnege gidip silahla kendini öldürüyor. Ağıtı Beser Albaslan oğlu için söylemiş.

Ah vah vah, eyvah eyvah!

Zalim derdim ah ne kadar da ağır.

Ah ciğerim, ciğerim!

Yavrum, lanet askerliğe kavuştu.

Ah askerliğini bitirip eve gelmiş oy ciğerim.

Nereden bilecektim ki bunu bana evlat acısı yapacaksın.

Kurban olayım yavruma.

Ah, dedim yavrum eve gelmiş, sırtım sağlamdır.

Nereden bileyim ki üzerime kapıyı kilitleyip gidiyor.

Ayaklarının altında öleyim yavrum.

Ah, senin yaraların hiç aklından çıkmıyor.

Ah, ciğerlerim yaralı, yaralarım o kadar derin ki iyileşmiyor.

Ah, hangi toprağı başıma dökeyim yavrum oy?

Ben dedim yavrum eve gelmiş sırtım sağlamdır.

Zalimler lanet helikopteri gönderdiler,

Sabaha kadar gidip geldiler.

Kimse söylemedi bana ah lemin ağır derdimi!

Dün akşam bana haber geldi ki yavruma kurban olayım,

Eve gelmiyor küsmüş artık toprak başıma yıkıldı.

Bu dünyanın toprağı başıma yıkıldı gitti.

Ben arkasına düştüm ki küsmüş, eve gelmiyor.

Diyor: Sen hizmetimi⁸⁹ yerine getirmedi.

Ben kurban olayım sana seni çok özlemişim.

⁸⁹ Yöre ağıtlarında geçen Kurmanca “xısmete”, “hizmet” sözcüğü ile ölünün yıkanıp defnedilmeye hazırlanması gibi işler kast edilmektedir.

4.6. Şuara Dewa Koyeseri

Şuare, Cihangir Erkılıç (Mamoste) dewa xu Koyeser sero vata. Koyeser serunê neway de kerda tol kes nêmando. Dewuj taê şîye Mamekiye, taê şîye zovina dewu, taê ki şîyê degelunê tever.

Koyeseri sere kowuno tıpitalo, bikeso.

Koyeseri sere kowuno tıpitalo, bikeso.

Endi heniye xu gino waro,

Eli sero venge mawo,

Ax vineno vax vineno,

Veng dano kılam vano.

Koyeseri sere kowuno tıpitalo bikeso.

Koyeseri sere kowuno tıpitalo bikeso.

Jari dairi teyna mende,

Kes çino çıla rono.

Jari dairi teyna mende,

Kes çino çıla rono.

Koyeser Köyü Ağıtı

Ağıtı, Cihangir Erkılınç (Öğreten), köyü Koyeser üzerine söylemiş. Koyeser köyü doksanlı yıllarda boşaltılmış, kimsenin yaşamadığı bir köy. Köylülerin bir kısmı Dersim merkeze, bir kısmı diğer köylere, bir kısmı da yurt dışına göç etmiş.

Koyiser dağların üzerinde bomboş, kimsesizdir.

Koyiser dağların üzerinde bomboş, kimsesizdir.

Artık çeşmesi yıkılmış,

Ali'nin üzerinde sesimizdir,

Ah görüyor vah görüyor.

Seslenip ağıtlar söylüyor.

Cümle ziyaretler yalnız kaldı,

Kimse yok ki mum yaksın.

Cümle ziyaretler yalnız kaldı,

Kimse yok ki mum yaksın.

4.7. Şuara Bıraê Elife Memed

Bıraê Elif Akça/Ela Şixe, bırazaê xu, lazê ape xu merdê. Şuare Elif Akça bıraê xu ser wemis kerda vata. Bıra xu Malatya de ameliyat biyo. Wes nêbiyo dıma berdo Diyarbekir. Lınga xu biya kangren, linge cı ra kerda. Hire ser yatalax mendo dıma merdo. Elif Akça vana “Waxto ke bırae mı merd mı na derga derg vatene hama nıka mı vıraşıya.”

Vore vora koy kerde xet,
Mı bıraê xo ra gosê xu kerdi ret.
Wae wae çêna mewran,
Ale be diare mı undere xestexan.
Vore vora koy nêmite,
Mı ve to ra wae site ju ciji piya lito.

Elif'in Kardeşi Memet'in Ağıtı

Elif Akça / Ela Şixe'nin kardeşi, yeğeni, amcasının oğlu ölmüş. Ağıtı Eli Akça abisinin üzerine söylemiş. Abisini Malatya'da ameliyat oluyor. İyileşemiyor, Diyarbakır'a sevk ediyorlar. Ayağı kangren oluyor ayağını kesiyorlar. Üç yıl yatalak kaldıktan sonra ölüyor. Elif Akça kardeşi öldüğü zaman ağıtı uzun uzadıya söylediğini ancak şimdi unuttuğunu söylüyor.

Kar yağmış dağlara çekmiş hat,
Kulaklarım kardeşimden yana rahat.
Bacı, bacı Mevranın kızı,
Hele gel gör beni lanet hastanede.
Kar yağmış dağları sarmış
Bacı, biz seninle aynı göğüsten süt emmişiz.

4.8. Şuara Wusê Mozık (Varyant-1)

Şuare qavxa Alu Demenu de kıstena Wuse Mozık sero vajiya. Şuara Sey Qaji'ya, Elif Akça vana jede mı vıra şiya. Hekata şuare derga derg varyanto ke Sait Bakşı vata wuza arızê biya.

San sanê sıma aşira Demenu niyo,
Uyo ke mı ve linge onceno,
Mordemê mı Hemo Tüyo.

Na aşira qaturciye verde ware mıgıne.

Wuşen axa mı Korta sure bırose,

Qutuye ke vere sala xu ke buye.

Wuse Mozık'ın Ağıtı (Varyant-1)

Ağıt, Alan-Demenan aşiretleri arasında çıkan kavgada öldürülen Wusê Mozık için söylenmiştir. Sey Qaji'ye ait ağıtın büyük çoğunluğunu Elif Akça hatırlamadığını söylüyor. Ağıtın hikâyesi Sait Bakşı'nın söylediği varyantta daha ayrıntılı açıklanmıştır.

Marifet siz Demanan aşiretinin marifeti değildir,

Ayağımdan tutup beni sürükleyen,

Adamım Hemo Tüy'dür.

Bu katırcı aşireti⁹⁰ için ölme.

Hüseyin Ağam Korta Sur'u⁹¹ sat

Keseye at, peştamalının önüne koy harca.

Elif Akça'nın aktarımından olayın meydana gelişi anlatılmaktadır:

Hekata Şuare

Hemê Cıve Keji serva hêfê biraê xu Wusê Mozık dano kıstene. Bêçıka sere tufong cıra keno, her ca ra tike kost cıra keno, keno peskire giredano. Meyit kaskene benê korpiye Qere Gavan. Piye dey yeno Qemo Mor vano, “Bıko tu de hard kuye. İson mordemê hewl niya keno?” puşıya xu keno ra dano ceset ra. Beno u gost lewe biraê xo de dano we. Vano bira mı hêfê tu gureto mı Wusê Mozık do kıstene. Hire sew pêsero hewn vineno vano: “Wuse Mozık ez rid ra, lewe mı ra veze.” Wurzeno ra a peskire ra gost vezeno. Ano eskerê xu ceno ano Korta Sure de dano we. Terknenno sono. (Ela Şıxe-Elif Akça)

Türkçesi

Heme Cıve Keji kardeşinin intikamı için Wusene Mozık'ı öldürtüyor.⁹² Tetiği çeken işaret parmağını kesiyor, her bir yerinden bir parça et koparıyor, mendiline

⁹⁰ Yörede odun kesim işinde çalışıp odunları atlarla, katırlarla taşıdıkları için Alan aşireti için kullanılan bir lakaptır.

⁹¹ Merkeze bağlı bir köy adı. Türkçesi Çayırılı

⁹² Alan-Demenan aşireti kavgalıdır. Bu kavga esnasında Cıve Kej'in kardeşi daha önce öldürülüyor.

koyup başlıyor. Cesedi sürükleyip Qere Gavan⁹³ köprüsüne götürüyorlar. Babası geliyor Qamer Mor diyor “Sen toprağın altına giresin, insan yiğit adamı böyle yapar mı” Puşisini⁹⁴ açıp cesedi örtüyor. [Cıve Keji] eti [mendile koyduğı] götürüp kardeşinin yanına gömüyor. Diyor “Kardeş ben senin intikamını aldım, Wusê Mozık’ı öldürttüm.” Üç gece üst üste rüya görüyor. [kardeşi] Diyor: “Wuse Mozık beni kemirdi çıkar yanımdan.” Kalkıyor mendilin içindeki eti çıkarıyor adamları ile götürüp Çayırılı (Kortasur) köyünde gömüyor, çekip gidiyor. (Elif Akça/Ela Şıxe)

4.9. Şuara Yivisê Sey Kali/Derê Laç (Varyant-1)

Şuare 38 sero vajiya. Derê Laçi de aşıra Demenu ra Yivise Sey Kali eskerde dano pero. Kaf koke esker ano. Şuare yê Wele Wusê Yimamiya Elif Akça şuarê Sılo Qız ra hesna hama xu vira kerda.

Yivis Axa mı hem qırkeno hem tey qeydu vano.
Dorme esker de civ dano.
Ewro zor kerdo qolê hetê Pêtere,
Qersuna polatê gına Yivis Axa mı,
Esker xır biyo koto dere.
Kam moa piyê to re bero na xevere.
Qersuna polatê gına Yivis Axa mı,
Esker xır biyo koto dere.
Ewro sodıro mihemmed ceriyo
Serva Yivis Axa mı roşt qediyo.

Şuara Yivisê Say Kali/ DereLaç (Dere Laç Ağıtı Varyant-1)

Ağıt, 1938 olayları üzerine söylenmiş. Demenan aşiretinden Yivise Sey Kali, Laç deresinde askerle çarpışıyor. Askere bir hayli kayıp verdiriyor. Welê Wuse Yimami’ye ait olan ağıtı, Elif Akça Sılo Qız’dan dinlediğini ancak unuttuğunu söylüyor.

Yivis Ağam hem öldürüyor hem de türküler söylüyor.
Askerin etrafında fir dönüyor.
Bugün Peter⁹⁵ kolu zorlamış.

⁹³ Dersim merkezden 15-20 km sonra Erzincan-Pülümür yolu üzerinde bir köprü

⁹⁴ Bölgede bele bağlana bir tür geniş uzun örtü

⁹⁵ Dersim’de köy adı.

Çelik kurşun Yivıs Ağama değmiş,
Asker yığılıp dereye girmiş.
Kim annen, babana götürecektü bu haberi?
Kim annen, babana götürecektü bu haberi?
Bugün sabah güneş doğuyor
Yivıs Ağam için ışık tükeniyor.

4.10. Şuara Çêna Emina

Şuare, Emina Bulut'e çêna xu sero vata. Çêna xu 2-3 seri de viya gına uwe ro xenekiya.

Wax de leme derdo waye,
Ax de derdê dinalige.
Wax lemine daye!
Derdê kami çêvesayi çinê.
Herkes xo rê wayire derdê xu yo.
Vana daye qadaê cegêre meleme cena.
Çond seru çond roji qediya,
Ax lemine peyser nina.
Wax de biye biye biye cığêra mı biye.
Nê wax dê cığêra mı çêvesayi!
Ax de daye adıro kıllo,
Moa piyo çêvesae kerdo kal kokım,
Kerdo vere desu.
Ax ajiya cencu cıgeru mird binalê.
Ax male derdê onderiye ax dae jêde zoro.
Ez qadaê melemu cığêru ceno.
Ax coru țarvi wes nêvenê.
Ax de derdo derdo!
Ax de lemin derdo!

Emine'nin Kızı'nın Ağıtı

Ağıtı, Emine Bulut kızı üzerine söylemiş. Kızı henüz 2-3 yaşlarındayken suya düşüp boğulmuş.

Vah lemin derttir bacım vah,
Ah fani dünyanın derdi.
Vah lemin anam vah!
Hangi evi yanasıcının derdi yok ki
Herkesin kendine göre derdi var.
Anne diyor derde derman evlatlara kurban olayım.
Kaç yıl kaç gün geçti,
Ah lemin geri gelmiyor.
Ah cigerim (böyle) oldu.
Ah evi yanasıca evlat acısı!
Ah anam ateş ve alevdir,
Evi yanasıca anne, babayı yaşlandırıp
Çaresiz kimsesiz bıraktı.
Ah gençlerin, evlatların acısına doyasıya inlesinler.
Ah anam meret dert yükü ne kadar da zor.
Kurban olurum derde derman evlatlara.
Ah asla iyileşmez evlat acısının yarası.
Ah dert dert!
Ah lemin dert!

4.11. Şuara Yivrayim

Bıraê Emina Çelik, Yivrayim beno nêwes. Nêweşiye rê derma nêvinene xele ser tedavi vineno, serva tedavi sono Almanya. Doxtori vanê çare na niweşiye çino. Sera 1997 de 48 sere de merdo. Na şuwarê Emina Çelik'e bıraê xu sero vata.

Nê bira jêde cande ro senık cande ro,
Çor metroy kumas ve çifte xaso.
Nê wae nêama bira yolcu nêkerdo,
Xevera wae cı ra çêne viya,
Bıra haq kena, waa tu çêverde ama ree çêver ra ke!
Bıra dewe bêrejiye meke.

Waa tu to ra çêver de ama vana
Ez na bıray çitur rajikerne?
Ez qadae cênciya bıray bijerne.
Cıgeram wax wax wax wax!
Nêre wae to re derd nêvo,
Cirane mı butu dormê mı dere,
Tê de cenciye bêsowê bêhene.
Sıma meraq mekere ez bırawo zarevesawo,
Ez waunê xo, xo ra kon raji.
Bıra tu ve haq kena haqa xu ma rê helal ke.
Piyê mı amo ciranena tu piyê mı kokımo, damis nêbeno.
Ez qadae cênciya tu bijerne, haqa xu ma re helal ke bıra.

İbrahim'in Ağıtı

Emine Çelik'in abisi İbrahim hastalanıyor. Uzun yıllar tedavi görüyor, tedavi için Almanya'ya gidiyor, çare bulunamıyor. Doktorlar hastalığının çaresinin olmadığını söylüyor. 1997'de 48 yaşında hayatını kaybediyor. Ağıtı, Emine Çelik abisi için söylemiş.

Ah kardeş çok da çalışsan az çalışsan,
(Karşılığı) Dört metre kumaş ve beyaz kefendir.
Kız kardeşinin haberi yokmuş,
Gelip abisini yolcu etmemiş.
Abi Allah'ını seversen, kız kardeşin kapıya gelmiş bir kere kapıyı aç!
Abi köyü viran yapma.
Kız kardeşin senin için kapıdan girmiş diyor
Abimi nasıl razı edeyim?
Abimin gençliğine kurban olayım.
Vah, vah, vah yüreğim!
Bacım sana dert olmasın,
Etrafım hep komşularla çevrili,
Hepsi elmasız, kınasız (muratsız) gençler.
Siz merak etmeyin ben bağıryanık bir abiyim,
Kız kardeşlerimi razı ederim kendimden.

Abi Allah'ını seversen hakkını bize helal et.
Babam gelmiş komşuluğuna yaşıdır, dayanamaz.
Gençliğine kurban olayım abi hakkını helal et.

4.12. Şuara Hesên Efendi/Kuresız (Varyant)⁹⁶

Hesên Efendi Tursmege de axa beno. 1938 de bene kisenê. Şuare ey sero vajiya. Emina Yıldız'ı nêzona şuarê kami vata. Şuare pero aqıl nina.

Tawurê esker nawo cero yeno,
Hesên Efendiyo ver dest pau gıloru tadano.
Vane yemek bivine meymano gırano.
Vane uyo zalım yemegunê ma nêweno.
Zalumu ordi onte koê Qutiye,
Çêmo corde cêndegu ano.
Koyi istıla kerde,
Çêmo corde cêndegu ano.

Hasan Efendi/Kurasızın Ağıtı

Hasan Efendi, Aktuluk (Turişmek)'ta ağadır. 1938'de öldürülüyor. Ağıt onun üzerine söylenmiş. Emine Yıldız kimin söylediğini bilmiyor. Ağıtın tamamını da hatırlamıyor.

Asker taburu şu an aşağıdan geliyor,
Hasan Efendi önlerinde elini kolunu oynatıyor.
Diyorlar: Yemek hazırlayın (gelen) kıymetli misafirdir.
Diyorlar: O zalim bizim yemeğimizi yemiyor.
Zalimler Qutu Dağı'na ordu çekmişler,
Nehir yukardan cesetleri getiriyor.
Dağları istila etmişler,
Nehir yukarıdan cesetleri getiriyor.

4.13. Şuara Sa Heyder (Varyant-1)

Sa Hêyder dewa Geliya Musku, mezra Gomê Seydu de, 1890 de amo rie dina.

⁹⁶ Varyant olan ağıtın aslı için (Düzgün, 1992: 127) bkz. Kaynak kişinin yaşının ilerlemiş olması sebebiyle ağıtın tamamını ve kimden dinlediğini hatırlayamadı.

Çê Avasê Xıdı ra, kuresız beno. Wertê qomi de cırê hem Saycan, hem ki Saê Alê Meşi vane.

Şuare, Hervê Hurişi de kıştena sair Sa Heyder sero vajiya. Şuare yê Sey Qaji'ya. Emine Yıldız şuare Sîle Qıj ra Bava Heylor ra mîlet ra gosda.

Pane sale Qere mı pane!
Kemer qewuno pošta xu cı sane.
Haq qe dest ve salê Qere mı de,
Hata meste na waxt dilegu Rusi ano.
Pêrode ma pêrodime!
Ma re Kırmancıye ra sanê dewlete ra aylıx vejino
Vano aylıxa dewlete aste more şıayo nêwerino.

Şah Haydar'ın Ağıtı

Şah Haydar, Geliya Musku köyünün Gome Seydu mezrasında 1890'de doğmuş. Kureşan aşiretinden Avase Xıd (Hıdır) ailesindendir. Toplumda kendisine hem Seycan hem de Sae Ali Meş denir. Ağıt Rus Harbî'nde hayatını kaybeden şair Şah Haydar için söylenmiştir. Ağıt Sey Qaji'ye ait olup Emine Yıldız ağıtı sîlo Qız, Bava Heylor, insanlardan dinlediğini söylüyor.

Vur Qereman'ım vur!
Kaya sağlamdır sırtını daya.
Allah Qereman'ımın beline güç kuvvet verir, yardımcı olursa
Yarın bu vakte kadar Rusların sonunu getirir.
Savaşın biz savaşalım!
Biz Kırmancıyeye devletin veznedarından aylık verilecek.
Diyor devletin aylığı karayılanın kemiğidir yenmez.

4.14. Şuara Çêna FD

Na şuare FD çêna xu sero vata. Çêna FD şıya ko.
Amune çêver ke çêvere na derdu,
Moa to rê binalo qışkeka mı.
Ax leme bawo derdo!
Hewar kon Duzgı re Duzgı! Duzgı!
Vano kote taxır amenata tuyê.
Ya Xızırê sate tengê, çelçuk rê wayır vo derdo!

Qadaê cıgera xu bijeri ax lemıne derdo derdo!
Sera cıgera xo ra vano to rê pepug vine,
Kove ko rê binaline ax lemıne derdo.
Nê koe koe Munzur rani,
Cıgêra xo re pepugê vine ax lemıne binaline.
Moa qadae to bijero ala bê daire moa xuya kokıme.
Çêver kılıt kerdo şiya, qıza sere çêyiya.
Lemıne nazluya moa to re binalo.
Cıgera mı way lemıno derdo!
Nê ala bê daire moa xu, ez qadae tu bijerne cıgêra mı.
Sono dairê pençeri vano belkia veng yeno, venge qışkeka mınno.
Moa to re binalo nê cıgêra mı leme leme cıgera sere kowuna.
Pepuge vine haq ra bıviyene Koe Munzur sero gurgeçine viyene,
Wuy ez reê çımê mı ra tu gınene.
Wuy leme leme!
Weye wez ke şıyo amo nêamo, cıgera mı derdo derdo.
Endi payızo zimust yeno leme
Moe to re binalo cıgera mı pepuga nê kovine,
Ax lemıne derdo derdo derdo nê na derde na kowu ke.
Daye jede ye gırano ax lemıne cıgêra mı.
Cıgêra sere koê Munzur ra, to re pepugê vine binelai,
To re pepuge vine leme bineli.
Ax ve mı re vo ax!
Mı no kale kokım cıgera mı leme leme

FD'nin Kızının Ağıtı

Ağıtı FD kızına yakmış. FD'nin kızı dağa gitmiş.
Kapiya geldim ki bu dertlerin kapısı,
Annen sana inlesin küçüğüm.
Ah lemin dert!
Düzgün Baba'ya yakarıyorum Duzgı Duzgı!
Diyorum senin korumana sığınmışlar,
Ey zor zamanların Hızırı, çoluk çocuğa sahip çık!
Yavruma kurban olayım ah lemin dert!

Yavrum için diyorum sana pepug olayım ah lemin,
Dağ dağ gezip inleyeyim,
Bu Munzur Dağı'na konayım.
Yavruma pepug olayım ah lemin inleyeyim.
Annen kurban olsun hele bir gel yaşlı anneni gör.
Kapıyı kilitlemiş gitmiş, evin küçüğüdü.
Ah nazlıdır, annen sana inlesin.
Cigerim vah lemin dert!
Hele bir gel anneni gör, kurban olayım cigerim.
Pencerenin yanına gidiyor (annesi) diyor ses geliyor belki küçüğümün sesidir.
Annen senin için inlesin lemin lemin yavrum dağ başlarının yavrusudur.
Allahtan (dileğim) pepug olaydım, Munzur Dağı'nın üzerinde güvercin
olaydım,
Ah bir kere seni görebilseydim.
Vah lemin lemin!
Gittim, gördüm görelî ah ciğerim derttir.
Artık sonbahardır, kış geliyor.
Annen şu dağın pepugu olsun senin için inlesin.
Ah lemin derttir dert, ah bu dağların derdi.
Ah anacığım çok zordur yavrum.
Munzur Dağı'nın tepesinde pepug olup senin için inliyeyim
Senin için pepug olup inleyeyim.
Ah, ben ne edeyim yaşlı çaresiz ben.

4.15. Şuara Xıdiri

Bıraê Gülbiter Perk'e Xıdır Düşkünêr, Estemol de 50 sere de qelv kırızı ra
mireno. Na şuare Gülbiter Perk'e serva bıraê xu cênaza de vana.

Oy bira bira, oy bira!
Hardi serdo biko mı rê nara tepiya...
En qıymetê ma guret berd ma ra.
Oy bira bira, oy bira!
Bıra derdo, derde zare moa kore,
Zare sîped ra kou rê pino.
Oy bira bira, bira oy bira bira!

Ez roe rexale to re korivine bira.

Ez roe rexale to re bımırine bira.

Oy bira bira, bira oy bira bira!

Oy oy oy!

Vore vorena wuy mı re,

Vore kerda tı ra bıraye mı re.

Wuy kıle kıle, wuy wuy kıle kıle!

Ondere derdê xu kerde zerê xo re,

Ma bon de verde.

Wuy kıle wuy bira bira!

Wuy kıle ane wuy bao!

Neverda ma xo re zarê jümin bıjer me, veyve berd veyve.

Xorê zalıme berd veyve, bira bira oy!

Kemer u kuç kerd ware jumin.

Hıdır'ın Ağıtı

Gülbiter Perk'in kardeşi Hıdır Düşkünler, İstanbul'da 50 yaşında kalp krizinden ölüyor. Ağıtı, Gülbiter Perk kardeşinin cenazesinde söyleniyor.

Oy kardeş kardeş, oy kardeş!

Yeryüzünde artık bundan sonra bana...

En kıymetlimizi alıp götürdü bizden.

Oy kardeş kardeş, oy kardeş!

Ah dert dert, körolasica annemin yürek acısı,

Sabahın köründe dağları sarmış.

Oy kardeş kardeş, oy kardeş!

Kurban olayım kardeş canının yoluna.

Öleyim kardeş canının yoluna, oy kardeş, kardeş oy!

Kar yağıyor ah benim için,

Kar başlamış kardeşim için.

Vay bacı bacı, vay bacı bacı!

Meret dertlerini içine atmış bizi evde bırakmış.

Vay bacı bacı, vay kardeş kardeş!

Vay bacı, anne vay babam!

Gelin götürdü, gelin bırakmadı ki birbirimizin gönlünü alalım.

Zalım gelin götürdü, kardeş kardeş oy!

Ocaklarını taş, kaya ile doldurdular⁹⁷

4.16. Şuara Hemed Efendi

Gülizar Karataş'e na şuware mêrde xu sero vata. Mêrde Gülizar Karataşê 1987 de kışiyo. Peê şuare de lazê Gülizar Karataşê tomır cıneno.

Hemed Ağa mı pêde ne pêser çım buriye qere qaşı,

Pêsune Hemed Ağa mı de este pêser,

Dae pîreno îpego çifte xaşı.

Laz niadano, lalao vana laze dele wurce!

Ni Hemed Ağay ta ra bene koti?

Vono Hemed Ağay caê nêbene,

Bene çê Deliyo Avaşı.

Ser sevevo ne sedere pers kene,

Selme lazê Ali Ekber nawa.

Wez (ez) xu fina dare,

Ez çutır to ra tepiya wertê aşuru de bîfeteli.

Kam ke dest esto pêse pîr u rayveri,

Vana: Ez adîrê sîma de ax de bîveşi!

Voceno yeno na kemer de

Vane haq adîrê aşîrê xayînu wedaro,

Dewe ve dewe fetelime,

Kes jukek re wala (ala) qutare dî nêvano.

Hemed Efendi'nin Ağıtı

Gülizar Karataş ağıtı eşi için söylemiş. Gülizar Karataş'ın eşi 1987'de vurulmuş. Ağıta bağlama ile eşlik eden Gülizar Karataş'ın oğludur.

Ahemt Ağam devirip üst üste getirirdi karakaş gözleri,

Ahmet Ağam'ın kucağında üst üste atılı beyaz ipek kefeni.

Oğlu bakıyor, diyor: Kalksana itin oğlu!

Bunlar Ahmet Ağay'ı buradan nereye götürüyorlar?

⁹⁷ Metnin orijinalinde geçen 'ware' ocak, ev, hane, yayla anlamlarında kullanılmaktadır. Burada kast edilen küslükten dolayı mecazi olarak evleri yıkılmış anlamında kullanılmış.

Diyor ki Ahmet Ağayı bir yere götürmüyorlar,
Deliyo Avaşın evine götürüyorlar.
Bu hadisenin sebebini soruyorlar,
Ali Ekber'in oğlunun nakışlı yatak örtüsü burada.
Ben senden sonra aşiretlerin içinde nasıl gezerim,
Kendimi asarım.
Diyor kim pir, rayverlerin eteğine el sürmüşse
Onarlın ateşinde yanayım ah!
Şu kayalıktan koşup geliyorum,
Allah hain aşiretlerin ocaklarını söndürsün,
Köy köy geziyoruz,
Kimse bir kere Allah kurtarsın demiyor.

4.17. Şuara Moa Güvercine

Şuare Güvercin Geçginê moa xu sero cênaza de vata. Güvercin Geçkinê dewa
xo ra Pulır ra şiya. Mao xu ke merda nêama nêresta. Şuare de qalê moa xu kena,
weşiye de qayite moa xu nêkerdo mirozuna.

Zekina nika yena derdê Zekina biyo.
Nê çê wae moe rê haskena,
Ma moe ra hasnekena wey pepo pepo pepo!
Vat moa mı vatene ha qulve de ronıştiya,
Golıge biya mı bena.
Vana mı va kîle kota tu viri, va çımano mı de parena!
Wuy lemıno derdo cı ra dur vi cı nêresto.
Tu oncia qayite cı biya binê gunara vejıya qe meberve.
Ma qayite cı nêbime ma ra dur viya, wuy lemıne derdo.
Wala mı ro biyo qari mı re biyo derdi.
Moa insani heni şirena, moa insani heni tatlıya.
Mı vatene kîle ez to re nêberveno,
Ez to ra haz nêkeno ez piye xo ra haskeno.
Wey ke mı piyo xu heni caverdo.
Mı xu eşto dewa xu sera, dewa xu sera wey kılam.
Mı re zalumu bi qewuta kıla ez kıla xu bivini,

Şimê here cı re kerde ser mı kıla xu nêdiye.
Şimê here kerde ser vake abla kılamı ame ve kıla mı guneka
Domone mı mı re kerde veyvık mıre rusne
Mı de qeşey kerd vate ane pırka mı meke pırka mı zof rindeka vuy daye
Tu oncia qayıtê cı biya bınê guna kıla xo ra heni vejıya
Tu sıtê ae be xu kerdo helal waye ma ki be xu kerdo heram daye day daye
Tu ye xo re kerdo helal ke
Wu welo welo heylo heylo heylo heylo
Nê çê pasa mı de şu mezela xu kemera bariya
Kemerunu bivino.
Yeno na hati sono ha heti kılê mı de veng nêkena,
Heni biya kemere ke mı ra haz nêkena, heni biya zalıme.
Nê ane wurze mı va ane ez bêkeso ane.
Mı va ana dormê mı tê de mız u dumano.
Çıfte teyre ko de biyo jê teyra her taraf de nalon mızo dumano.
Nafa Kem nêveso derd kerde zarê mı.
Mı va Kemo qadae tu ma re bero.
Oli Haq ma re biaro cı ra duri des seriyo,
Mı baraê xu, bırae xu bıvini wuy wuy derd zafiye Yeter.

Güvercin'in Annesinin Ağıtı

Güvercin Geçkin ağıtı annesinin cenazesinde yakıyor. Güvercin Geçgin köyünden Ovacık'tan ayrılmış. Annesi ölmeden önce gelip kavuşamamış, ağıtta sık sık bu üzüntüsünü, annesine sağlığında bakamamasını anlatmaktadır.

Sakine' m şimdi gelir Sakine'nin derdi var.
Kız kardeşim anneyi çok seviyor,
Biz anneyi sevmiyoruz vah vah!
Diyor ki annem derdi ki şu köşede oturuyor,
At getirin beni (bindirip) götürün.
Ben dedim ki ablamı⁹⁸ özlemişsin dedi ki gözümde tütüyor!
Vay lemin dert uzaktım, kendisine yetişemedim,
Sen yine yanındaydın baktın.

⁹⁸ Ölen kadının önceden ölmüş kızı kast ediliyor

Üzerine düşeni yaptın hiç ağlama.
Bizden uzaktı biz bakamadık vay lemn dert,
Vallahi bana üzüntü oldu, dert oldu.
İnsanın annesi o kadar şirin o kadar tatlı ki
Ben diyordum anne ben sana ağlamam,
Seni sevmiyorum, babamı seviyorum.
Vah ki ben babamı öylece bıraktım.
Köyümden dışarı attım kendimi,
Köyümden dışarı attım kendimi vah annem.
Zalim bir teselli olurdu ben annemi göreydim,
Gittim toprak üzerine attım, annemi göremedim.
Gittik üzerine toprak örttük dedik.
Abla, annem geldi annem yazıktır.
Çocuklarımı bana gelin yaptı gönderdi.
Benimle konuştu dedi ki nenem geldi.
Nenem çok güzeldir oy anne.
Sen yine de baktın üzerine düşeni yaptın,
Sen onun sütünü kendine helal etmişsin bacım.
Biz de kendimize haram etmişiz anne, anne, anne
Sen kendine helal etmişsin ki
Ah vah vah, eyvah eyvah!
Mezarına gittim taşları göreyim ince bir taştır.
O yana bu yana gidiyorum, annem benimle konuşmuyor,
Öyle bir taş öyle bir zalim olmuş ki beni sevmiyor.
Dedim, anne ben kimsesizim kalk anne.
Dedim, etrafım hep felaket doludur.
Dağdaki çifte kuş gibi her yerde inliyorum felaketimi.
Bu sefer Kemal hastadır içimi dert doldurmuş.
Dedim ki Kemal derdin bana gelsin,
Allah, Ali bize getirsin on yıldır kardeşimizden ayrıyız.
Ben kardeşimi göreyim kardeşimi, ah ah, dertler çok Yeter.

4.18. Şuara Ali Xıdır

Ali Xıdır derezaê Xanım Bozkurto. Mamekiye de gureno. Piyê xu, dı waê xu, çê apê xu Vartinige de dewa xo dere. Sera 1994 de operasyon beno. Operasyon de kışınê. Ali Xıdır ke hesneno Mamekiye ra kuno ra raê, kesi besenekeno pê bijero. Sono Qutu Dere. Gos nêdano serva çê xu kuno ra rae. Hata letê rae sono nane pa kışeno kene bînê qurç. Keşi nêverdane şerê cenaza biare. Hefte ra tepiya oparesyon ke qedino sone anê. Çê Ali Xıdır ve çê apê Ali Xıdır ra pêro wuza kışine. Hata nıka meyit ca de nêvıto.

Bıra bıra wurze sodıro

Ça hewnê tu yeno?

Esker amo dormê ma qapano.

Çêwune ma vera gavano

Bıra wurze esker amo dormê ma qapano.

Haq adırê aşuru wedaro.

Kes ma re Alaqutare nêvano.

Bıraê mını çal vıneto hıra hıra domonunê xo sera niadano.

Merdene de qersune paneniştı, vane xo ra heni pa şıyo.

Çêna birazay esta adır vera cı vıneto niadano.

Bıra Ali Xıdır tu dıma amo

Xevera tu çına Dere Hagi de meymano.

Wuzaxkor tufong panêno,

Karda qesav tı ra wulıta, pê vıle sarê bıneno.

Xevera tu bıvo nêamo, nêresto Dere Hagi de meymano.

Toa xo çinê viyo, koli çinê viye

Kıncê Ali Xıdır vete, nêve ra adır kafır pê vêsнено,

Tezelnenı cenciya Ali.

Berdo kerdo bıne kêmeru,

Hawo des pınc rozi, asme ro bıno dero.

Herkeşi karê xo do are hona vanê hawo bıra.

Ali Hıdır'ın Ağıtı

Ali Hıdır, Hanım Bozkurt'un dayısının oğludur. Dersim merkezde çalışıyor. Babası, üç kız kardeşi amcası, amcasının eşi ve kızları Vartinig⁹⁹ köyünde yaşıyorlar. 1994'te yapılan operasyon esnasında öldürülüyorlar. Ali Hıdır operasyonu duyunca Dersim'den yola çıkıyor, kimse zapt edemiyor. Kutu dereye gidiyor. Dinlemiyor kimseyi, ailesi için yola çıkıyor. Yolun yarısına kadar gidiyor açılan ateş sonucu öldürüyor. Operasyon bölgesi olduğundan kimseye izin vermiyorlar cenazeyi almak için. Bir hafta sonra operasyon bitince haber veriyorlar. Ali Hıdır'ın ailesi ile amcasının ailesi operasyonda öldürülüyorlar. Uzun yıllar yasaklı olan bölgeye gidilemedi, cesetleri görülemedi.

Kardeş kardeş uyan sabaktır,
Niye uyuyorsun?
Asker gelmiş etrafımız sarılıdır.
Evlerimizin önü geçittir,
Kardeş uyan asker gelmiş etrafımız sarılıdır.
Allah aşiretlerini ocağını söndürsün,
Kimse bize Allah kurtarsın demiyor.
Yaşlı kardeşim durmuş etrafıca çocuklarına bakıyor.
Ölümü kurşundan olamamış diyorlar, öylece can vermiş.
Kardeşinin kızını ateşe atmışlar, önünde durmuş bakıyor.
Kardeş haberin yok, Ali Hıdır arkandan gelmiş.
Hag Deresi'nde¹⁰⁰ misafirdir.
Kör olasıca tüfekte vurmamış,
Kasap bıçağını bileylemiş, onunla başını kesiyor.
Haberin olsun gelememiş, kavuşamamış,
Hag Deresi'nde misafirdir.
Odunları yokmuş, yakacak bir şeyleri yokmuş;
Kâfir, Ali Hıdır'ın kıyafetlerini çıkarıp onlarla ateşi yakıyor,
Ali'nin gençliğini kavuruyor.
Götürüp taş yığınlarının altına koymuşlar on beş gün, bir aydır oradadır.
Herkes ancak işini hallettikten sonra yerini haber veriyor kardeş.

⁹⁹ Kutu Dere mevkisinden yukarda dağların içinde bir köy.

¹⁰⁰ Ağıtta adı geçen kişinin vurulduğu yerin adı

4.19. Şuara Memed

Lazê Xanım Bozkurte Memed sera 1990 de şıyo Almanya tek ju rae amo. 30 seriyo lazê xu nêdiyo. Şuarê Xanım Bozkurtê lazê xu yo ke qurvete dero ey sero vata.

Memedem tu şıya kota düri,
Vake gılê sou nawo biyo sur.
Tu zofı kota ra mı vir.
Mı va Memedem, Memedem, Memedem!
Tu ez ca verdunu vatene dakıle.
Vatene mı guna xu fişta Fade u Murt vıle,
Ju rae mı sero vazere dakıle.
Vake dakıle, dakıle!
Mı va Memedem tu zof kuna ra mı vir.
Mı, mexapne meso.
Çêm ro sona vengda Xızır de
Xızır belkia to de olvozo bıko.

Mehmet'in Ağıtı

Hanım Bozkurt'un oğlu Memet 1990'da Almanya'ya gitmiş, sadece bir kere memleketine gelmiş. Otuz yıldır oğlunu görmemiş. Ağıtı Hanım Bozkurt gurbetteki oğlu için söylemiş.

Memed'im sen gidip uzaklaştığından beri,
Dediler elmaların ucu kızardı.
Seni çok özledim.
Ben dedim Memed'im, Memed'im, Memed'im!
Sen bana diyordun ki "anacığım", beni bıraktın.
Ben Fadime ile Musa'ya vasiyetimi yapmışım¹⁰¹
Bir kere üzerimde (mezarımda) desinler "anacığım".
Dedi ki anacığım, anacığım!
Dedim seni çok özlemişim Memed'im, kandırıp beni gitme.
Munzur'dan¹⁰² gidersen Hızır'a seslen,
Hızır belki sana yoldaştır oğul.

¹⁰¹ Ağıtta günahını boynuna koymak olarak geçen deyim vasiyetini yapmak anlamında kullanılmıştır.

¹⁰² Dersim'de efsanesi de bulunan kutsal bir su

4.20. Şuara Sahan Axay (Varyant-1)¹⁰³

Şahan Axa, hetê Qaraoğlan rawo. Baxtiyarizo. Qol fetelneno. Biraê xu Xıdo Pırçoy ve Meme Hur ra eve bêbaxtiye kısıene, sare cıra kene, benê Xozat de serva peru donê yüzbaşı.

Sahano, Sahano.

Sahan qole xu gureto şıyo koê Sultan Bavay

Sahan vono: Wula Xıdo bebaxtiye meke!

Ma cize ju mae piya lıto.

Haq çê piye Xıd bivêsnô,

Sar biraê xu hewnd de nêverdano.

Şahan Ağa'nın Ağıtı

Şahan Ağa, Karaoğlan tarafındandır. Bağtiyarız aşiretindendir. Adamları ile baskın ve direniş faaliyetleri yapmaktadır. Kardeşi Xıdo Pırçoy ile Meme Hur hainlikle öldürerek, başını kesip para için Hozat'taki yüzbaşıya götürüyorlar.

Şahandır, Şahandır.

Şahan baskın gücünü alıp gitmiş Sultan Bava Dağı'na.

Şahan diyor: Ulan Xıdo hainlik yapma!

Biz bir annenin göğsünden süt emmişiz.

Allah Xıdo'nun babasının ocağını¹⁰⁴ söndürsün,

İnsan kardeşini uykuda bırakmaz.¹⁰⁵

Şahan Ağa'nın nasıl öldürüldüğüne dair Kahraman Ersiz'in anlattıkları:

Hekata Şuare

Sahan Axa qol fetelneno. Şahan Axa Baxtiyarizo. Biraê xu na pa kışt. Biraê xu Xıdo. Sahan Axa ve qolê xo ra qarşiyê esker ame 38'de. Sahan Axa ve Wusiv Axa ame Tanır de vînetê. Dedê xu Sahan Axay ke ju keki ra samıkano ju keki na Xıd biyo. Sahan Axa vano: "Lawo daqe sima savır bıkere ez xo re kowun ra." Destê xu pisenô qayisê tufong ra, keno binê sarê xu. Yi mêriki rusnenê, tersenê, hevalê xu est

¹⁰³ Çok kısa bir varyantı olan ağıtın tamamı, çalışmada yer almaktadır.

¹⁰⁴ Orijinal metinde geçen 'çê' kelimesi ev, hane, ocak, aile anlamına geliyor. Beddua da kullanıldığı zaman soyu sopu kapsayan ocak kast edilir.

¹⁰⁵ Xıdo Pırçoy kardeşini yani Şahan Ağayı uykudayken öldürmüştür. Uykuda bırakmakla bu durum kast edilmektedir.

bi. Rusnene uwke. Seytani, qurde kene. Sahan pır de çinge beno. “Lao” vano “Sıma ça mı qurde kene, tufonce xu?” Vane: “Ma, cıxara ma çina ma to ra cıxara wazemê.” A daqena hewn ra sono. Xıd nano pa Sahan Axay kısıeno. Sarê Sahan axay ane. Yüzbaşı yeno berveno vano sıma na mordeme henen. Esker cerdo ra endi şıyo serde pırdê Pertage şıyo.... Sahan Axa kışıyo. Esker tepiya cerd ra dest kerd na Ovacıxê sero.

Zof cesur bi. Nafa ki dede xu yeno Tanır de kuno ra. Dede xu tene yaslı beno. Yeni ded ra vane: “Dedo bi, zarê Sahan Axay gureto.” Vano “Sahan Axay mı resne.” Vane “Ya.” Vano: “Sıma Sahan Axa kışt?” Vano: “Dedo biraê mıno ez biraê xu kışon?” Vane: “Tufongê xu bı de ma, tu nêşkına bêre.” Pey ra nane ded ra ded danê ware. Î fetelinê, çarexınê hevalê Sahan Axay ane a na Xosan de hurdmıne kısıene. Dewlete pere dana haqve peru. (Kahraman Ersiz)

Türkçesi

Şahan Ağa, silahlı adamları ile direniş ve baskın faaliyetleri yapıyor. Bahtiyaranlıdır. Kardeşi vurdu öldürdü. ŞahanAğa ile silahlı adamları 38’de askere direndiler.¹⁰⁶ Şahan Ağa ile Yusuf Ağa gelip Tanır’da¹⁰⁷ kalmışlar. Babaları ayrı olan ŞahanAğa Ve Xıdo Pırçoy üvey kardeştir. Şahan Ağa diyor: “Siz biraz bekleyin ben yatacağım.” Elini silahının kayışına dolayıp başının altına koyuyor. Onlar korkuyorlar, arkadaşı vardı [Şahan Ağa’nın], adamı gönderiyorlar suya. Şeytanlar kurcalıyorlar [silahını almaya çalışıyorlar]. Şahan hemen fırlıyor, diyor: “Siz neye beni kurcalıyorsunuz?” Diyorlar: “Sigaramız yok biz senden sigara istiyoruz.” Biraz sonra uyuyakalıyor. Xıdo Pırçoy silahı sıkıp öldürüyor. Şahan Ağa’nın başını getiriyorlar. Yüzbaşı ağlıyor, diyor: “Siz böyle adama.” Asker dönmüş artık Pertek köprüsüne, Şahan Ağa ölünce asker tekrar dönüp Ovacık’a hâkim oldu.

Çok cesurdu. Bu kez de amcası geliyor Tanır’da yatıyor. Amcası biraz yaşlıydı, gelip diyorlar: “Şahan Ağa hastadır.” Diyor: “Şahan Ağa’yı bana kavuşturun.” Diyorlar: “Tamam.” Diyor: “Siz ŞahanAğa’yı öldürdünüz mü? Diyor: “Benim kardeşimdir, insan kardeşini öldürür mü?” Diyorlar: “Silahını bize ver sen silahla zorlanırsın yürüyemezsin.” Arkadan amcaya ateş edip öldürüyorlar. Onlar dönüyorlar, dolaşıyorlar, Şahan Ağa’nın arkadaşını getirip Xosan’da ikisini de öldürüyorlar. Devlet para veriyor, bir heybe dolusu. (Kahraman Ersiz)

¹⁰⁶ Kaynak kişinin 1938 olarak verdiği tarihin doğrusu 1937’dir.

¹⁰⁷ Ovacık tarafında bir köy

4.21. Şuara Mircan Lazê Yivrayim Axay (Varyant)¹⁰⁸

Aşıra Qalan ve Qıluzu ra hêgau sero kune tê jumin. Jumin ra mordemu kîsenê. Yivrayim Axa, Muzır Axay kîseno. Dewa bena gîrse, çewres mordemu jumin ra kîsenê. Mîlet Yivrayim Axay ra vano: “Vinde lazê tu kîsene, seveve lazê xu mêve.” “Nê” vano “Ez hata inu ra 21 mêkışın nêvîndon.” Laze Yivrayim Axay ki peniye de kışino. (Kahraman Ersiz)

Şuare yê Sey Qajî’ya, vengdoxe na varyanto kılmek Kahraman Ersizo.

Mircano, mircano mal sewıt mercano.

Juyo gere mezela Yive axay ra vendano,

E vane pasae Kırmancano.

Vano finde Yive axa finde!

Seveve sare lazê xu meve.

Haq, çê piyê Yive axay bîvêsnê,

Biyo seveve sarê lazê xu.

Mercan/ İbrahim Ağa’nın Oğlunun Ağıtı

Qalan ve Qılız aşiretleri tarla yüzünden kavga ediyorlar. Birbirlerinden adam öldürüyorlar. Yivrayim Ağa Muzır Ağa’yı öldürüyor. Dava büyüyor kırk adam birbirlerinden öldürüyorlar. Millet İbrahim Ağa’ya diyor: “Dur oğlunu öldürürler, oğluna sebep olma.” “Yok.” diyor “Ben hatta onlardan yirmi bir kişi öldürmeyim durmam.” İbrahim Ağa’nın oğlu da sonunda öldürülüyor. (Kahraman Ersiz)

Ağıt Sey Qajî’ye aittir, bu kısa varyantı Kahraman Ersiz seslendirmiştir.

Mercandır, Mercan’dır.

Mülkü yanasıca Mercan’dır.

Biri İbrahim Ağanın mezarında duruyor,

Zannedersin Kırmancların paşasıdır.

Diyor ki rahat dur, İbrahim Ağa rahat!

Oğlunun başına sebep olma.

Allah, İbrahim Ağa’nın babasının ocağını söndürsün,

Sebep olmuş oğlunun başına.

¹⁰⁸ Ağıtın aslı için (Cengiz, 2010: 356) bkz.

4.22. Şuara Yivrayim

Şuare, Kumru Diriyê vata. Çımeu de çına. Beliniya kami vata.

Bıra payızo, bıra payızo.

Vore vorena, vora zımıstaniye.

Raê qonaxê İvrayıma mı gurina,

Raê qonaxê İvrayıme mı gurina,

Jê kervani barzingani.

Dı qırvani biceri, dı qırvani biceri,

Vera Kali Heyder Babayi,

Nu ça hande xori ma ra moradiyu?

Nu ça hande xori ma ra moradiyu?

Core cayi rê ma de nino.

Mı vera sılam veyva mı ke.

Mı vera sılam veyva mı ke.

Malê dayka kokıme.

Malê dayka kokıme.

Cerê xu çor qonaxuno, sey bınanu.

Yivrayim'in Ağıtı

Ağıtı Kumru Dirî selendirdi. Kaynaklarda bulunamadı. Kimin söylediği belli değil.

Sonbahardır kardeş sonbahardır.

Kar yağıyor kış karıdır.

İbrahim'in konağının yolları işlek,

İbrahim'in konağının yolları işlek,

Ticaret kervanı gibi.

İki kurban alayım,

İki kurban alayım,

Kali Heyder Baba'nın¹⁰⁹ önüne (gideyim),

Hiçbir yerde bizimle değil,

Bu niye bizden bu kadar derin küsmüş?

¹⁰⁹ Dersim'de ziyaret

Bu niye bizden bu kadar derin küsmüş?
Benim yerime yengeme selam söyleyin.
Benim yerime yengeme selam söyleyin.
Yazık yaşlı anacığa.
Yazık yaşlı anacığa.
Aşağısı dört konaktır, ev gibi.

4.23. Şuara Cihan

Şuare, yê Leyla Kargına. Cihan lazê biraê Leyla Kargino. Nisanlıyo. Beyin de ur vejino, mıreno. Dı lazê Leyla Karginê ki merdê. Şuare de Leyla Karginê gegane qale lazunê xu Orhan u Hemed ki kena.

De wey de heylo, heylo cigeram heylo!
Wuy heylo heylo!
Xerive gıla seri koyo.
Wuy de heylo heylo, bira heylo, Cihan heylo.
Cenaze de Cihan, Cihan mı ra çı çızena?
Ez gona xu kono cigera biraê xo ra.
Wey biraê mı cenco lazê xu kerdo hazır,
Damatlıxê lazê xu gureto oy.
Oy gelinlige xu paketê de mendo.
Xala xu cı re korovo oy.
Cihan, Cihan cıgere mı cihan oy!
Wuy cihan de ez to re kore vi Cihan,
Wayi wayi wayi Orhan, xerive İstanbul Orhan!
Moa xu lal vo Orhan lazem Orhan.
Way kıle qırbo, destê mı nêbeno bêre.
İntizarê mı vesto gile koy ra Cihan.
Wayi wayi wayi, yaralıye cıgera mı!
Cigeram cigeram way way way!
Derdi zofi, zofi kam cı re bıbervo oy way.
Way Cihan wayi Cihan way Orhan wayi Hemed way!
Ende ere damisnêbono, ezi zof yaralıyo.
Mı to dê cenci kerdi rayi.

Ez to rê bervenno, oy cıgera kıla xu.
Vore vera tu qılase koyi,
Cihane mı ozevo.
Bıraê mı vınıto, rıye mı serkeno.
Goçê lazê xu na puro vano,
Vinde waa mı yena sekena bıkeru.
Oy Cihan, Cihan, Cihan!
Lawu yara tu sero kerdu yara, Orhan u Hemedio Cihan
Tu ye mı vıra berde xala xu cı re bımırero.

Cihan'ın Ağıtı

Ağıt, Leyla Kargın'a aittir. Cihan, Leyla Kargın'nın abisinin oğludur. Nişanlıdır. Beyninde tümör çıkıyor ölüyor. Leyla Kargın'nın iki oğlu da ölmüş. Leyla Kargın ağıtın kimi yerlerinde oğulları Ahmet ve Orhan'dan da bahsediyor.

Vah vah, ah ciğerim eyvah!
Vah eyvah, ayvah!
Dağların doruklarına hasrettir.
Vah, vah kardeş, Cihan oy Cihan'ım.
Cenazesinde Cihanın, bana ne yakınıyorsun?
Kardeşimin ciğer acısına kurban olayım.
Ah, kardeşim genç oğlunu hazırlamış,
Oğlunun damatlığını almış oy.
Gelinliği pakette kalmış gelinin.
Halası kör olsun ona Cihan, Cihan ciğerim Cihan!
Oy Cihan, kör olayım sana Cihan!
Ah ah, Orhan, İstanbul'un gurbetçisi Orhan!
Annen lal olsun oğlum Orhan.
Ah bacı kurban olayım, ellerim gitmiyor götürmeye.
İntizarım var dağ başından.
Ah vah, yaralıdır ciğerlerim!
Ciğerim, ciğerim vah vah!
Dertler o kadar çok ki hangisine ağlasın.
Vah vah Cihan, vah Cihan, vah Orhan vah, Ahmet vah!

Çok yaralıyım artık dayanamıyorum oy.
Gençleri seninle yola koydum.
Sana ağlıyorum kardeşimin ciğeri.
Cihan'ım bekârdır oy.
Kardeşim durmuş yüzüme bakıyor,
Oğlunun göçünü hazırlamış, diyor,
Bekleyin, kız kardeşim gelecek ne yapacaksa yapsın.
Oy Cihan, Cihan, Cihan!
Oğlanların yaralarının üzerine yara açtın, Orhan, Ahmet, Cihan
Sen onları bana unutturdun, halan sana ölsün.

4.24. Şuara Veyvika Heradane

Şuare Leyla Kargınê vate. Hama dos nebiye yê dawa yê dae niya.
Ere çêne mı va meso.
Vana ez son çê vîstewre xo.
Haqi zona tu ra cere, veyve veyve.
Vana nê nê ezi sono, sono daha na zaru nêno.
Nê çêni mı va meso heqi zona veyve.
Aceru bi ye ta çê piyê tu na het dero; tu ça nazaro sona?
Vana ez muradiyo çê piyê xu nêsono
Ne çê meso meso zalım, zalıme paynana riye hardi.
Xızırvo ma kena wayire derdi, lemın lemın wayire derdi.

Küs Gelinin Ağıtı

Ağıtı Leyla Kargın söyledi ancak ona ait olup olmadığı tespit edilemedi.
Ah dedim kız gitme.
Diyor, kayınbabamın evine gidiyorum.
Allah'ımı seversen geri dön yenge.
Diyor, yok yok ben gidiyorum, gidip de bir daha bu eve gelmiyorum.
Ben dedim kız Allah'ı tanırsan gitme, gitme yenge.
Dön gel buraya babanların evi şu taraftadır,
Sen neden oradan gidiyorsun?

Diyor, ben küsmüşüm babamlara gitmiyorum.
Eve gitme, gitme zalim, zalim toprağı adımlıyor.
Xızır olsun ki bizi dert sahibi yapıyor.
Lemın lemın dert sahibi yapıyor.

4.25. Şuara Gülizare

Gulizare dewa Deşt ra (Geyiksuyu) rawa. Olvoza Maxbule Tekina. 44 seri de qanser ra merda. Şuare Maxbule Tekinê olvoza xu Gulizarê sero vata.

Vanê Gülizaram vanê suke.
Gulizaram goçe gureta gına ve zıqe.
Vanê Gülizaram vanê suke.
Gulizaram goçe gureta gına ve zıqe.
Dezê Gülizaram ça wende luke?
Ax lemıne luke!
Gülüzara mı, kara şiya kola guruta,
Vakê şeri Munzur Babay vere gınere.
Gülüzara mı kara şiya kole gurite,
Vakê şeri lıngınê Munzır Babay vero gınere.
Cı ra mineto rıza bıkeri,
Wula ni dezê mı, mı re puç nêkeno?
Minetê rıza mı qabul nêbiye,
Wez peysor rusno Tunceliye.
Minetê rıza mı qabul nêbiye,
Wez peyser rusna Geyiksuyiye,
Ax lemıne Geyiksuyuye.

Gülizar'ın Ağıtı

Gülizar Geyiksuyu (Deşt) köyündendir. Makbule Tekin'in arkadaşıdır. 44 yaşında kanserden ölüyor. Ağıtı Makbule Tekin, arkadaşı Gülizar için söylüyor.

Gülizar'ım diyorlar, şehirdir.
Gülizar'ım göç etmiş tümsege tırmanıyor.
Gülizar'ım diyorlar şehirdir.
Gülizar'ım göç etmiş tümsege tırmanıyor.
Gülizar'ımın dertleri neden bu kadar yamanmış?

Ah lemin yamanmış!
Gülizar'ım, siyah boynuzsuz keçiyi almış,
Diyor ki gideyim Munzur Baba'nın önüne yakarayım.
Gülizar'ım siyah boynuzsuz keçiyi almış,
Gidip Munzur Baba'nın ayaklarının önüne kapanayım.
Kendisine yalvarıp yakarayım, ricada bulunayım,
Acaba bu derdimi yok etmez mi?
Yalvarma, yakarmalarım kabul edilmedi.
Beni geri Tunceliye gönderdi.
Yalvarma, yakarmalarım kabul edilmedi.
Beni geri Geyiksuyu'na gönderdi,
Ah lemin Geyiksuyu'ya.

4.26. Şuara Bıray

Makbula Tekinê şuare moa xu Kumru Diri ra hesna. Hama nêzona yê kamiya.
Şuare Bıray sero vajiya. Namê lazek Bıra beno. Sono Gome Geriye vırniya mal. Mal
de tene kunkor çineno. Wuza dewij nane pı ra kisenê.

Daye Gomê Gariyo, ax yeno şirike viali.
Daye Gomê Gariyo, ax yeno şirike viali.
Daye dızime mı girede Bıraye mine bari
Rusna şefkaye mali.
Daye dızime mı girede Bıraye mine bari
Bıraye, Bıraye mı ne bari.
Mal amo male paroji, ax Bıra tey çino!
Mal amo male paroji, Bıra tey çino!
Haq adirê Testarci wedero.
Navo pı ra kisto sevata pulê konkori.
Daye nove pı ra kisto seveta pulê konkori.

Bıra'ya Ağıt

Makbule Tekin, ağıtı annesi Kumru Diri'den dinlemiş ancak kimin söylediğini
bilmiyor. Ağıt Bıra adlı bir genç için yakılmış. Bıra, Gomê Geriye denilen yerde
hayvan otlatmaya gidiyor. Hayvanları otlatırken kunkor denilen ottan biraz biçiyor.
Orda köylüler ateş edip öldürüyor.

Anne Geriye Gomesi'dir, ah akıyor söğütlerin şiresi.
Anne Geriye Gomesi'dir, ah akıyor söğütlerin şiresi.
Anne fişekliğini bağla, uzun ince boylu Bıra'mın.
Davarın nöbet sırasına gönderildi.
Anne fişekliğini bağla, uzun ince Bıra'mın.
Uzun ince boylu Bıra'm Bıra'm.
Davar gelmiş öğlen vakti, ah Bıra davarda yok!
Davar gelmiş öğlen vakti, ah Bıra davarda yok!
Allah, Testercilerin ocağını söndürsün
Vurup öldürmüşler kunkor tepesi için.
Anne vurup öldürmüşler kunkor tepesi için.

4.27. Şuara Bıraê Maxbula

Şuare, Maxbula Tekinê serva bıraê xu vata. Bıra Maxbula Tekinê cenc viyo şiyko. Ko de gıno cı kışiyko.

Dada bıra bıra bıra!
Tu şiya peşta mı re
Dada bıra bıra bıra
Tu şiya peşta mı re
Çırıya bırae mı biya vıla,
Ax lemıne biya vıla.
Bıra endi bıraê mı naye wame
Damatlıxe bıraye mı tey ardo.
Bıra endi bıraê mı naye wame.
Damatlıxe bıraye mı tey ardo
Kefenê bıraê mı çır kere berzere,
Damatlıxê bıraê mı pı ra dere.
Kefene bıraê mı çır kere berzere,
Damatlıxê bıraê mı pı ra dere.
Veyvıka bıraê mı bıxemelnere,
Ververe tabuta bıraye mı ro hata mezele biare.
Veyvıka bırae mı bıxemelnere,
Ververe tabuta bırayê mı ro hata mezele biare.

Bıraye mı teslime hardo dewreş kere,
Veyvıka bıraê mı peyser bere teslime mao piye kere.
Ağ de bıra bıra bıra!
Tu şıya peşta mı ra.

Makbule'nin Kardeşinin Ağıtı

Ağıtı Makbule Tekin kardeşi için söylemiş. Makbule Tekin'in kardeşi, genç yaşta dağa gidiyor vurulup hayatını kaybediyor.

Ah kardeş kardeş, ah kardeş!
Sen dayanağımdın gittin.
Ah kardeş kardeş ah kardeş!
Sen dayanağımdın gittin.
Kardeşime çığlıklar yükselmiş,
Ah lemin yükselmiş.
Kardeşimin damatlığını beraber getirmişler.
Kardeş artık bunu söylüyoruz.
Kardeşimin damatlığını beraber getirmişler.
Kardeşimin kefenini yırtıp atın,
Damatlığını giydirin.
Kardeşimin kefenini yırtıp atın,
Damatlığını giydirin.
Kardeşimin gelinini süsleyin,
Tabutunun yanında mezara kadar getirin.
Kardeşimin gelinini süsleyin,
Tabutunun yanında mezara kadar getirin.
Kardeşimi kutsal toprağa emanet edin,
Kardeşimin gelinini geri götürüp anne babasına teslim edin.
Ah kardeş kardeş, ah kardeş!
Sen dayanağımdın gittin.

4.28. Şuara Xelet ra Kistena Bıray

Şuare, Maxbula Tekinê moa xo ra gos da nêzona ye kemiye. Dı bıray sonê korek uwe dane. Bırawo ju sono uwe rast kero. Corde yeno tari beno. Nêzono ke bırae xuyo. Heni zono ke heso nano pa kısıeno.

Daye mı korek ramıto, ax koreke beri.
Daye mı korek ramıto, ax koreke beri.
Hes mıso cı werdo qedıto heso boro çari.
Nê mı ve na pı ra kisti,
Şiyo ser ke bıraê mıno wuzaxkori.
Nê mı ve na pı ra kisti,
Şiyo ser ke bıraê mıno wuzaxkori.
Ax mı va bıra bi peşta mı ki tu beri vere adırı.
Mı verde tık sodırı kerı, sewa na payizi.
Mı ve bıraye xu kerdo peşta xo ki zaru rê fetelino.
Mı ve bıraye xu kerdo peşta xo ki zaru rê fetelino.
Vılê bıraê mı herme mı serde rorage,
Gona şıayi pı ra sona.
Vılê bıraê mı herme mı serde rorage,
Gona şıayi pı ra sona.

Kardeşini Yanlışlıkla Öldürenin Ağıtı

Makbule Tekin, ağıtı annesinden dinlemiş ancak kime ait olduğunu bilmiyor. İki kardeş gece gidiyor ettikleri darıyı suluyorlar. Kardeşin biri gidiyor suyu çevirsin. Yukardan gelirken tarlada duran kardeş karanlıkta, gelenin kardeşi olduğunu anlamıyor geleni ayı zannederek ateş edip kardeşini öldürüyor.

Anne ben darı ekmişim, ah darı tohumu.
Anne ben darı ekmişim, ah darı tohumu.
Ayı alışımsı yiyip bitirmiş alını benekli boz ayı.
Dedim herhalde vurup öldürdüm,
Üzerine gittim ki talihsiz kardeşimmiş.
Dedim herhalde vurup öldürdüm,
Üzerine gittim ki talihsiz kardeşimmiş.
Ah ben dedim kardeş gel sırtıma ki
Seni ateşin önüne götürüyüm.
Bu sonbahar gecesinde, önümde dimdik sabaha kavuşturayım.
Kardeşimi sırtıma almışım, içerde gezdiriyorum.
Kardeşimi sırtıma almışım, içerde gezdiriyorum.

Boynu omzumun üzerinden sarkmış,
Siyah kanlar boynundan akıyor.
Kardeşimin boynu omzumdan sarkmış,
Siyah kanlar boynundan akıyor.

4.29. Şuara Asya

Asya, çêna biraê Maxbule Tekina. 11 sere de biya. 6 Şubat 2023 de zelzele Maraş de, Hatay de binê enqaz de menda, mêrda. Maxbule Tekine şware çêna biraê xu Asya sero vata.

Asya cıgera mı Asya ozeva mı.
Mektev biye tatil havalê tu sone qarna xu cenê.
Weğretmen veng dano vano: Asya Dirî bêro qarna xu bicero.
Asya mı vana: Öğretmene mı qusure mı de sey meke,
Felek izne mı nêdano,
Ax felek izne mı nêdano!
Deftero qaleme mı binê welkaj de mende.
Wez derse çalışmış nêbıyo sınıfe de mendo.
Wez derse çalışmış nêbıyo sınıfe de mendo.

Asya'nın Ağıtı

Asya, Makbule Tekin'in abisinin kızıdır. 11 yaşında, 6 Şubat 1923 Maraş depremi sırasında Hatay'da enkazın altında kalıp ölüyor. Makbule Tekin ağıtı yeğeni Asya için söylemiş.

Asya cigerim Asya genç kızım.
Okullar tatil oldu, arkadaşların gidip karnesini alıyor.
Öğretmen sesleniyor: Asya Dirî gel karneni al.
Asya'm diyor: Öğretmenim kusuruma bakmayın,
Felek izin vermiyor bana,
Ah felek izin vermiyor bana!
Defter, kalemrim enkaz altında kaldı.
Ders çalışamadım sınıfta kaldım.
Ders çalışamadım sınıfta kaldım.

4.30. Şuara Memed Ali

Medine Çorakê şuare dorme xo ra hesna nêzona yê kamiya. “Memed Ali ju lazeko şiyoy bîrr, xo re tonga koli erde. Hewreş corde amo çix amo; Memed Ali kerdo bine hewreş ra. Kes çine biyo vato elçi birusnere şere venda mîletê ma amleşî dere. Memed Ali dewa Dewreş rawo. Dewa Dewreş hete Ovacıx u Xozat sera.” (Medine Çorak).

Ax dewe dewe, dewe dewe,
Dewa Dewreşî, dewe dewe!
Mı va kes çino elçi birusni,
Mîletê ma Amleşî.
Vace lao Memed Ali koto bine hewreşî,
Ax cıger cıger dere bîvêso, daye daye!
Dere ki na Dewreşî, wax lemîne derdo.
Memed Ali vano kes çino elçi birusne bêro,
Mîlete ma amleşî.
Memed Ali vano kes lewe mı de çino ke
Ez selam der u ciran kerî.

Memed Ali'nin Ağıtı

Medine Çorak, ağıtı etrafından duymuş ancak kime ait olduğunu bilmiyor. Mehmet Ali Ovacık-Hozat tarafında Dewreş köyünden bir gençtir. Ormana gitmiş kızakla odun getirmeye. Çığ gelmiş Mehmet Ali çığın altında kalmış. Kimse yokmuş yanında kimseye haber gitmemiş. Hayatını kaybetmiş. (Medine Çorak)

Ah köydür, köydür köydür,
Dewreş köyü köydür, köydür!
Ben dedim: Kimse yok ki elçi göndereyim,
Bizim Amleş milletine.
Desin, oğul Memet Ali çığın altına girmiş.
Ah yavrum yavrum ah ana ana dere yansın!
Bu Dewreş deresi vah lemın dert.
Memet Ali diyor kimse yok elçi göndereyim,
Bizim Amşel milletine.
Memet Ali diyor kimse yanımda yok ki

Konu komşuya selam göndereyim.

4.31. Şuara Cemiş Axay¹¹⁰

Şuarê, 1938 sero vajiya. Şuare de Cemiş Axa ve çê xo ra pil qız Kertê Pokıye de kısene. Haqa Cemiş Axay de çımeu de toa nedi.

Axzunê vera bê hêgayi

Memed Ali vano lao Qırı bendere,

Ma şime xeyma Cemiş Axayı.

Nar Xatune vana: Sıma ça amay?

Cemiş Axa ve bê zav u zêc ra berd

Kerte Pokıya vêsay de sungı têwwule helnay

Cemiş Ağa'nın Ağıtı

Ağıt, 1938 üzerine söylenmiş. Ağıtta Cemiş Ağa ve ailesinin büyük küçük, Pokıye geçidinde öldürüldükleri söyleniyor. Cemiş Ağa hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanmadı.

Axzunenin¹¹¹ önünde tarlalardır.

Memet Ali diyor hey Qıranlar durun,

Biz gidelim Cemiş Ağa'nın çadırına.

Nar Hatun diyor: Siz niye geldiniz ki?

Cemiş Ağa ile çoluk çocuğu götürdüler,

Yanasıca Pokıye geçidinde,

Süngülerle delik deşik ettiler.

4.32. Şuara Saan Axay (Varyant-2)

Saan Axa Qaraoğlan rawo. Qole xo de fetelino 1938 de. Meme Hur ve Xıdo Bırçoy ra qolê Saan Axay dere. Xıdo Bırçoy moa ra biraê Saan Axayio. Memê Hur ve Xıdo Bırçoy ra Saan Axay kısene. Sare cı ra kene bene Xozat de dane altunu cenê. Vengdane apê Saan Axay Ali İhsan Bey. Pê xapnene. Vane: "Saan Axa vengda tu dano. Xevera xu to re esta." Rae de tufong cı ra cene vane raa koy çetına ret rae ra su. Pey ra nane pa eki wuza kısene. (Mehmet Düzen)

Esker amo koe Bokırı munito,

¹¹⁰ Mehmet düzen hem ağıtın tamamını hatırlamıyor hem de kime ait olduğunu bilmiyor. Mevcut kaynaklarda ağıta rastlanmadı.

¹¹¹ Bir köy adı

Saan Ağa vano: La lawo Xıdır haq çê tu bivesno.

Mine to ra cize ju moa lito.

Saan qole xu gureto şıyo Koe Munziri.

La lawo Qozani bêbaxtiye mekere,

Ma piya werda qırvana Xızırı.

Şahan Ağa'nın Ağıtı (Varyant-2)

Şahan Ağa Karaoğlanlı. 1938'de yanındaki silahlı adamlarla geziyor. Meme Hur ile Xıdo Pırçoy Şahan Ağa'nın silahlı birliğindeler. Xıdo Pırçoy ile Şahan Ağa aynı anneden kardeşler. Memo Hur ve Xıdo Pırçoy Şahan Ağa'yı öldürüyorlar, başını kesip Hozat'a götürüp altın alıyorlar. Şahan Ağa'nın amcası Ali İhsan'ı çağırıyorlar. Kandırıyorlar diyorlar: "Şahan Ağa seni çağırmış. Sana söylemek istediği bir şey varmış." Yolda tüfeğini alıyorlar diyorlar: "Dağ yolu zorludur sen rahat yürü." Arkadan ateş edip onu da orda öldürüyorlar. (Mehmet Düzen)

Asker gelip Bokır Dağı'nı sarmış,

Şahan Ağa diyor: Lan Hıdır Allah ocağını söndürsün.

Benle sen bir annenin göğsünü emmişiz.

Şahan birliğini alıp Munzur Dağı'na gitmiş.

Ulan Qozanlılar ¹¹² hainlik yapmayın,

Biz birlikte Hızır'ın kurbanını yemişiz.

4.33. Şuara Qereman

Melek Zurnacıye şuare mêrdê xu sero vata. Mêrdê xo nêwes biyo. Nefesê xu nevejiyo astımo. Melek Zurnacı ra gore gos re keşi nêno her roze şıyo qava dıma gıno cı merdo.

Derdo derdo derdo,

Derdu zare ma werdo.

Serva Xızırvo cau beyi

Qarabel de lawo mine merdi.

Deste sîma Qeremani ser vi,

Mı va sola mın tey bere.

Gitti gelmedi mı re vano.

Derdo derdo derdo derdo!

¹¹² Bir aşiret adı

Bire sole nejdi bi,
Heşi esti cındor esti.
Tu be çê xo, ye bo Xızırvo.
Ma va, Ali va, bê çê xu.
Derd çox derman yox.
Derd çox derman yox kîle.
Xu vira kerde roze xo ye,
Tı çut vana çitur şiye.
Qurvetiye ke ma tey di Haq nêvino.
Pore mau şay bi sıpı têde.
Derdo derdo derdo derdo!
Derdu na dina, zare ma werdo.
Amure ke şi nicereno de.
Amure ke şi nicereno de.
Uy derdo derdo oy!
Nejdi şiya, şiaye kılanu oy,
Qereman tu zarê de mendi.
Derdi sone aye coreni,
De wan de pêro derdi.
Omur kotwu endi şi nêno,
Omur şiyo nêno derdo derdo.
Omre vire çino kîle şiyo nêno kîle.
Qereman mı va dime bi.
Derdo derdo ez ke va mîlet nê no.
Ax lemîne derdo kulo derdo!
Omre ke şi nêno kîle.
Çiye ke cırm u can vo,
Vake de Xızır vo canê mı ra vezo.
Nê omre mino ke, şi
Qere ma tu şi Qere mı şi nêmo.
Mı dest kerd heti Qereman vero,
Me ke çêne xu mêro ro,
Hetê kels raşti biniyo.

Derdo kulo, derdo kulo meke wae,
Derd zofo kul zofo meke wae.

Qaraman'ın Ağıtı

Melek Zurnacı ağıtı eşi için söylemiş. Eşi astım hastası. Melek Zurnacı eşinin hasta olduğu halde kimseye kulak asmadığını her gün kahveye gittiğini sonunda kötüleşip öldüğünü söylüyor.

Dert, dert, dert,
İçimizi yedi dert.
Xızır olsun ki beylere denk,
Karabel'de oğullarım öldü.
Elleriniz Qaraman'ın üzerindeydi,
Ben dedim ki dilerim beni de götürürler.
Bana diyor gitti gelmedi,
Dert dert dert!
Sole¹¹³ ormanı yakındı,
Ayılar var, kurtlar var.
Xızır için evine gel,
Ben dedim Ali¹¹⁴ dedi ki evine gel.
Dert çok derman yok.
Dert çok derman yok kızım.
Unuttuk geçen günlerimizi,
Anlamadık ki nasıl gelip geçti.
Gördüğümüz gurbetliği Allah görmesin,
Siyah saçlarımız beyazladı hep.
Dert dert dert!
Bu dünyanın dertleri içimizi yedi.
Giden ömür artık dönemez.
Giden ömür artık dönemez.
Oy dert hay dert oy!
Ateşlerin gölgesine yakın gittin oy,
Qaraman senin içinde kaldılar,

¹¹³ Kaynak kişinin köyünün civarında ormanlık bir alan

¹¹⁴ Kaynak kişinin oğlu

Dertler Allah’a giderler.
Konuştuklarım hep derttir.
Ömür nerede, artık gitti gelmez.
Ömür gitti gelmez derttir.
Giden ömür yok kızım¹¹⁵
Gitti gelmiyor kızım.
Qaramanım dedi ki ardımdan gel.
Dert oy dert!
Benim dememle insan gelmez ki
Ah lemin dert yara dert!
Ömür gitti mi gelmez kızım.
Dedi ki Hızır olsun ki
Eğer bir şey cana bedel olsaydı,
Benim canımdan çıkarsın.
Qaraman sen gittin,
Sanki ömrüm gitti.
Qaraman sen gittin sanki ömrüm gitti.
Qaraman gitti gelmez,
Elimi Qaraman’ın önüne doğru uzattım,
Diğer tarafa doğru (çenesini) çevirdim,
Öyle ki çenesi sarkmasın.
Dert yarası, dert yarasından bahsetme bacı,
Dert çok yara çok bacı.

4.34. Şuara Dê Biye Biye

Meneş Çetine 1938 sero vata.
De biye biye wax mı va leme biye.
Daye sono sono, ey wax tariya saniyo.
Axaye mı day ve are kerde na zalıma na çıxıre.
Vake kes çino cı re vazo na dakıla kokıme bero.
Ma çı zona dısmen ma beno qırkeno, adır nano ma ra
De biye biye wax mı va leme biye.

¹¹⁵ Gençliğı kast ediyor.

Wezo şiyoy şiyoy wax diare zalime xestexani.

Mı va haqı zonena wala mı re çêver yake.

Vake wendi ez nêşkino oy.

Wale reye bêre

Wax naşiyoy mı va memlekete duriye

Ah Oldu Oldu Ağıtı

Meneş Çetin ağıtı, 1938 üzerine söylemiş.

Ah oldu, oldu vah ben dedim lemin oldu.

Anam akşamdır akşamdır eyvah akşamın karanlığıdır.

Ağalarımı toplayıp zalim yola koydular.

Dedi ki kimse yok ki söylesin bu zavallı yaşlı anneyi götürsünler.

Biz ne bilelim düşman bizi götürüp öldürüp yakacak.

Ah, oldu oldu vah, lemin oldu!

Ben gittim vah gittim zalim hastaneye.

Dedim Allah'ı seversen hele bana kapıyı aç.

Dedim artık ben yapamıyorum, hele bir gelin.

Vah, gidemedim dedim memleketler uzaktır.

4.35. Şuara Jumin ra Duri Kotene

Waxto ke dewe ra bime raşt Meneş Çetine na şuare u waxt vake. Şuare cer a biyanê serowa.

Germo germo germo oy,

Germo zalumo wagam amnonini.

Kıle vake zer piske mordem werdna qedayi.

Waye tu ke sona oy,

Wax mı vera sılam mılete ma ke.

Vaze na dina ça honde xayina?

Ṭova rast nêbeno oy.

Na cencu cayılê ma pêro day ve ware.

Kerdo zalıma na çuxıreye.

Adır nove ma vera.

Ayrılık Ağıtı

Köyden ayrılacağımız an Meneş Çetin bu ağıtı söyledi. Ağıt ayrılık üzerine.

Sıcaktır, sıcaktır, sıcaktır oy,
Sıcak zalım yaz sıcağıdır bacım.
Dediler insanın ciğerini yedi bitirdi.
Bacı gittiğin zaman,
Vah benden taraf selam et insanımıza.
De ki bu dünya neden bu kadar hain?
Hiçbir şey düzelmiyor.
Genç evlatlarımızın hepsini vurup,
Bu zalim çukura koydular.
Ateşe verdiler önümüzü.

4.36. Şuara Dewa Bornage

Dewa Meneş Çetinê Bornage karda țole. Ame Deste de niște ro. Şuare dewa xu Bornage sero vata.

Ax de waye!
Mao some some, tavo beli nêbeno oy.
Wax zalime nê welate welate.
Kılam, zaman ke zamano nıka ki zamano kutıgo.
Zamanê ke ma key rınd beno, sene zamano, oy?
Nıka keşi ki keşi re wax nêvano,
Keşi ke nıka dewa ma de çino.
Dewe kerda xano xırabiye, wax tewa beli nêbeno.
Nê dê duryo duryo duryo.
Ax mı va memlekete zalime wuy,
Daye tersa mı ke kıla wez bımerne.
Wela konkunema biye,
Nê tawa dewe biya ve xanu xıraviye?
Lete ma pêro bar kerdo xu sano şuya jare.
Tova kes nêaseno.

Borneg (Düzpelit) Köyü Ağıtı

Meneş Çetin'in köyü Düzpelit (Bornage) boşaltılmış. Gelip Geyiksuyu (Deşte)'na yerleşmişler. Ağıtı, köyü Bornage (Düzpelit) üzerine söylemiş.

Ah bacı gidiyoruz gidiyoruz, bir şey belli değil.
Vah memleketler, zalim memleketler.
Kızım zaman ki şimdi ki zamanlar, rezil zamanlardır.
Bizim zamanız ne zaman düzelecek, hangi zamandır?
Şimdi kimse kimseye vah demiyor,
Köyümüzde kimse de yok şimdi.
Köyü yıkıp harap ettiler,
Vah bir şey belli değil.

Ah dedim zalimlerin memleketi,
Uzaktır uzaktır uzak.
Anacığım korkarım ki ben öleyim,
Evlerimiz harap¹¹⁶ olmuştur.
Acaba köy yıkık viran oldu mu?
Yarımız göçüp (ölüp) kendini ziyaretin gölgesine vermişler.
Kimseler görünmüyor.

4.37. Şuara Merdenê Sero

Meneş Çetin'e şware merdena ju sero nêvata, merdenê sero genel vata.
De biye biye biye,
Wax mı va lemîne biye!
Vax mı va cenaze zalîme mı berde,
Wundare cemeviye Tunceliye.
Wezo şî çêvere zalîme xestexaneyi,
Wax mı va dina mı sero ame pêy.
Wezo sebikeri daye?
Mı va manena bêkeşîye.
Wax mı va ça honde zoro oy?
Tawa beli nêbeno oy nêbeno.
Wax derdo derdo derdo oy!
Wane ezo zalume, derdune derudo,
Nê mı re çêver ve welate ge
Ezo sone dewe xo ra fetelino

¹¹⁶ Wele kota bonune ma: Tam çevirisi evlerimize toprak girmiştir ancak toprak damlı evlerin damı çökünce damın üzerindeki toprak içeriye dolar yani harap olmak yıkılmak anlamına gelmektedir.

Wax lemine vero oy
Wax mı va derdo derdo!
Kıla mı cencenê şiya kokimeni wey nawa ama
İnsan de beli nêbeno

Ölüm Üzerine Ağıt

Meneş Çetin, ağıtı bir kişinin ölümü üzerine söylemeyip ölüm üzerine genel söylemiş.

Ah oldu oldu oldu,
Vah dedim lemin oldu!
Vah dedim zalım cenazeyi,
Tunceli cemevine götürmüşler.
Gittim zalim hastanenin kapısına,
Sandım ki dünya üzerime yıkıldı.
Ben ne yapayım anam?
Dedim kalır kimsesizlik.
Vah dedim ki niçin bu kadar zordur?
Hiçbir şey belli değil oy.
Vah dert, dert oy!
Diyor zalim dertlerin içindeyim,
Dertler, bana memleketin kapısı olsun.
Gidip köyümde gezeyim.
Ah lemin olsun oy!
Vah ben dedim derttir oy dert!
Kızım gençlik gitti bir anda geldi yaşlılık.
İnsan fark edemiyor.

4.38. Şuara Mêrdê Menusê

Mêrdê Menus Çetinê beno nêwes. Benê doxtor. Hewale xastexane Meletê kene. Nêxeleşino, wuza mirenno. Şuare, Menus Çetinê merde xo sero vata.

Ax de germo, germo, germe zalime amnoniyo.
Daye germo, germo zalume amnoniyo.
Ma ve dewe de kerdime bêwayire,
Walla na miletê maki cae de nêasono.

Mı va axaye mı uy berdo.
Ezo şıyo zalıma Meletıye.
Mı va haq kene, mı re na çêvere yaxmaxi yakere.
Wala ez nê axa xu bevini.
Vake dele endi tu nêvinena.
Mı va cigere mı, Wali Ekber mı
Çêver ve mı re yake. (rake)
Vake daye wezo şıyo çêvere xestexani.
Mı dest u payê xu kerdi xu vera,
Peyser ceronu dewe amu.
Sewe biye neme,
Zalıma teli mı ro ama.
Mı va ala haqi zonena,
Cıgara mı vake dakıla mı re, veng meke.

Meneş'in Kocasının Ağıtı

Meneş Çetin'in eşi hastalanıyor. Doktora götürüyorlar. Malatya'ya sevk ediliyor. Kurtulamıyor orada ölüyor. Ağıtı, Menoş Çetin eşi üzerine söylemiş.

Ah sıcaktır, sıcaktır zalim yaz sıcağıdır.
Anne sıcaktır, sıcaktır zalim yaz sıcağıdır.
Bizi köyde sahipsiz bıraktılar,
Vallahi insanlarımız da bir yerde görünmüyor.
Dedim eşimi götürdüler.
Gittim zalim Malatya'ya.
Dedim Allah'ınızı severseniz bu lanet kapıyı açın bana.
Hele ben eşimi göreyim.
Dediler it¹¹⁷ sen artık (eşini) göremezsın.
Dedim yavrum, Ali Ekber'im
Dışarı çık bana (kapıyı) aç
Dedi anne ben hastanenin kapısına gitmişim.
Ellerimi kollarımı bağlayıp,
Çaresizce dönüp köyüme gittim.

¹¹⁷ Dele: Dişi köpek anlamındadır. Ancak bölgede küfür ya da hakaret anlamında kullanılmamakta kadınlarda yakınma kız çocuklarında sevmek için kullanılan bir tabirdir.

Gece yarısı oldu zalim telefon geldi.
Dedim hele Allahı tanırsan,
Yavrum dedi anacığma haber vermeyin.

4.39. Şuara Mêrde Sarayê

Şuare, Saray Dermanlı'ye cênaza mêrde xo de vata. Mêrde Sarayê kokımo, felc biyo gıno cı merdo. Bıraê Saray Dermanlı'ye rew merdo, şuare de tae cay qalê bıraê xu ki kena.

Roza xuya peyna gurete şıye,
Roza dinalığe gurete şıye.
Kemer vana mı ro kuçi vana mı ro terkite şıyo.
Vano wey ez to re bımırine,
Zare to re qewun bije.
Murat vengı cı de vaze lawo ma cameverde!
Va venge mı peheşiyene, mı vendene cı.
Wele kerde xo re roza xu gureto şıye.
Wuy bavo wuy bavo wuy derdo derdo!
Sıma cı re biamene, piyê xo qeşey kerdene.
Nê çêne meberve, sıma meberve derdo derdo.
Kıla mı meberve, waê mı meberve, kıla mı meberve.
Nê çêne meberve, sıma meberve, derdi derdi.
Nê çêne sıma meberve, ezo bıbervine.
Kemeru mı re bıvarene.
Dari mı re bıvarene.
Wele mı cêverdana sona naye koti?
Wurze, wurze zalom, zalom, zalom!
Roze biya dı sewiye.
Sewe biya dı rojiye.
Derde Weli sero,
Roza zımıstani mı sero kerda dı roji,
Sewa zımıstan mı sore kerda nawa dısewi bıra,
Nê sewa sıma mı sero kerda pesewe,
Sodır nêbeno, nêbeno!

Roze mî sero jê kerda dî rojî
Omedê mî nêzona sîmaye.
Mî vera so lewe sari mî vervayî.
Nê Welo, Welo, Welo!
Juye, vera roza kane verde vana sona vera,
Bena na welatîyayî birayî.
Kemeru kuç mî sero bîvora.
Sewa na wusariya,
Gîna ma sero sodîr nebiya.
Alenî ma sero bîyo sodîrî.
Alenî ma sero biye sodîrî nî roze ma sero biye dî rojî
Mî venda xestaxunune vesayîye.
Bîraye mî berd xastexaniye,
Mî re meyt vetî rusnay.
Nêro bîra bîra heve de tu kerda teverî.
Woda adîr cî koyî bîvesero mermerî bîvesero.
Bîraye mî ye merdene nebi,
Heve de bîraye mî zeyirlemîş kerdi.
Kîle va saadî mî de mî vezere mezele ra pepo wuy pepo.
(meke va sîma şîkayet kere bere zare kere)
Pepo vat nê nê çênâm!
Meyit vezene mî re beno derdî kîle, kîle.
Oda xastîxanî bîvesene bîrayem,
Heve da tu tu zeyirlemîş kerda.
Mîletî tu pero vata xo re,
Mordeme ma zeyirlemîş kerdo oy pepo!
Xîstîxa nêvesa ke xestexa ke bîvêsene
Zere waa tu kezere xu woreşîne ra.
Kemeru kuç ma verde bîvaro, meberve.
Meke Hakan ve Weli ra bere cî rese re.
Vaje Hemed Hakan wasto.
Meke bero wey cî reso.
Xîzîrvo mekere Hakan cî resero oy pepo!

Mı re bena qıstaweta Hakan ke cı nereşti oy pepo.
Kemeru kuç mı re bıvaro.
Nêro Ergün bê mınno tu, verde xızmete bıkerme bıra.
Nê lao Ergün bê mınno to xızmete cı re bıkerme verde ke tu ça nêama?
Verde kurşıye xu bıje rose orxa pıra de bıra.
Wez savajine to re bıwo rajıyo ke, to ra Haq rajıvo bıra.
Tu xızmeta dedi xu kerde, heni şıya wuyi wuyi wuyi!
Bıbervi cı re Welio babov babov ağaê mı.
Weli mı caverdano sono pepo pepo.
Kemer mı re bıvaro.
Dar u beri mı re bıvaro.
Verasonde şino çêvesayı, vane tu cı re beme.
Axa mı vere sovade ronıştay niyo.
Pero bıveng u bıvaze pepo keko!
Sonde şino sewe biye tari.
Hama mı cıla xo de nedi pepo pepo!
Amu konuku cile de çiniyo.
Amu konuku cile de çiniyo.
Ez to re korivi ez linga to re qırvanvi.
Mı telefon ard lewê,
Tu neşkiya mılet de qeşi kerene.
Mı telefon ardene bıno re,
Keş de neşkine qeşi kero.
Mılet de nêşkiya qeşi kero.
Mı beli nêkerdene ağa mı pasae mı.
Ez to re kore vine ez tore kore vine.
Kemere kuçe yavani mı re bıvaro.
Daru beri yavani mı re bıvaro.
Ez tu feteliyi, ez ke cıla bıvini, bıjeri bıfeteli,
Mordeme je tu nevineno, riyê dina gevrede
Axay mı! Hevale mı! Cırane mı!
Ne axay mı, ne cırane mı!
Ne axay mı, ne cırane mı!

Meymanê tu ame xu raşt nêke,
Peru qanete tu şikiye.
Nêzona kami amo.
Peru qanete tu sikite,
Keşi nasnekena wuy wuy.
Hêfe mı weşiya to de dormê tu nêame.
Mı ke welume xu bızane,
Mezela xu bare kerdene mı re to re ardene dormê tu.

Saray'ın Kocasının Ağıtı

Ağıtı, Saray Dermanlı eşinin cenazesinde söylemiş. Saray Dermanlı'nın eşi yaşlı felç geçirip ölüyor. Kardeşi de önceden ölmüş. Ağıtın bir bölümünde kardeşinden de bahsediyor.

(Ömrünün) son gününü alıp gitti,
Fani dünyanın gününü alıp gitti.
Dağ taş dedi ki bana: Çekip gitti.
Diyor kurban olayım dirayetli ol.
Murat seslen kendisine, de: Bizi bırakma!
Eğer sesimi duysaydı, ben kendisini çağırırdım.
Toprağı başına döktü ömrünü alıp gitti.
Vay babam, vay babam, derttir dert!
Siz geleydiniz kendisine, babanızla konuşsaydınız.
Kızlar ağlamayın, siz ağlamayın vah dert dert.
Kızım ağlama, bacım ağlama, kızım ağlama.
Kızlar ağlamayın, siz ağlamayın, dertler dertler.
Kızlar siz ağlamayın, ben ağlayayım oy.
Taşlar başıma yağsaydı.
Ağaçlar başıma yağsaydı.
Veli, beni bırakıp nereye gidiyorsun?
Kalk, kalk, zalim, zalim, zalim!
Gündüz iki geceye uzadı.
Gece iki gündüze uzadı.
Velinin derdi,

Kış gününü üzerimde iki gün yaptı,
Kış gecesini üzerimde iki gece yaptı,
Bu gece üzerimde kapkaranlık oldu,
Sabah olmuyor, olmuyor!
Günü, sanki üzerimde iki gün yapmışlar.
Umut'um ben bilemedim sizsiniz
Benim yerime insanların yanına git, karşılamaya.
Vay Veli, Veli, Veli!
Bir kadın, durmadan geçmiş günleri anıyor,
Durmadan geçmişe, kardeşin diyarına götürüyor.
Dağ, taş üzerime yağsın.
Bu ilkbahar gecesi üzerimize çökmüş, sabah olmuyor.
Nihayet artık sabah oldu.
Bu üzerimizde iki gün gibi olan gece, nihayet artık sabah oldu.
Ben yanasıca hastaneleri çağırdım.
Kardeşimi hastaneye götürdüler,
Bana ölüsünü çıkarıp gönderdiler oy.
Ah kardeş kardeş, bir hap verip seni gönderdiler.
Odasına ateş girsin yansın, mermeri yansın (hastanenin)
Kardeşim ölümlü değildi,
Hap verip kardeşimi zehirlediler anam.
Bacı dedi şahitlik yapın, beni mezardan çıkarın.
(Durun sizi [hastanedekileri] şikâyet edip içeri atsınlar.)
Dedi: Aman, hayır, hayır kızım!
Ölüyü çıkarırsanız bana dert olur kızım.
Hastanenin odaları yansın kardeşim,
Hap verip zehirlediler seni.
İnsanların hepsi demiş zaten,
Adamımızı zehirlemişler ah ah!
Hastane yanmadı ki eğer yansaydı,
Kız kardeşinin yüreği soğurdu.
Dağ taş önümüzde yağsın ki ağlama.
Bekleyin Hakan ile Veli gelip kavuşsunlar,

Deyin ki Ahmet Hakan'ı istemiş,
Bekleyin gelip kavuşsun.
Xızır için bekleyin Hakan gelip kavuşsun!
Eğer Hakan kavuşamazsa bana düşünce olur.
Dağ taş bana yağsın.
Gel Ergün benle sen hizmet edelim kendisine.
Gel Ergün benle sen hizmet edelim kendisine ki sen niye gelmedin?
Tabureni alıp önünde otur, üzerine yorganını ört.
Ben ne diyim sana kardeş senden razıyım ki
Allah razı olsun kardeş.
Sen amcanın hizmetini görüp öyle gittin vah vah!
Artık ağlayayım kendisine Veli, ah ah eşim.
Veli beni bırakıp gidiyor vah.
Taşlar bana yağsın.
Çalı çırpı bana yağsın.
Akşamüzeri gittim evi yanasıcalar diyor.
Seni kendisine götüreceğiz.
Eşim sobanın önünde oturmuyor.
Hepsi sessiz sedasız eyvah!
Akşam gittim gece karanlık oldu.
Ama ben yatağında göremedim eyvah!
Konutlara geldim ki yatağında yok.
Konutlara geldim ki yatağında yok.
Ben sana kör olayım, ayaklarına kurban olayım.
Ben telefonu yanına götürüyordum,
Yapamıyordun insanlarla konuşasın.
Ben telefonu (kulağının) dibine götürüyordum ki
Yapamıyordu kimseyle konuşsun.
Ben belli etmiyordum ağam, paşam.
Ben sana kör olayım, kör olayım!
Yabanın dağı taşı bana yağsın.
Yabanın çalı çırpısı bana yağsın.
Ben çıra bulsam, alıp arasam, seni arasam

Koca dünyada senin gibi insanı bulamam.
Eşim, arkadaşım, komşum!
Misafirlerin gelmiş kendini doğrult.
Kolun kanadın kırılmış,
Bilemiyorsun kimler gelmiş.
Kolunu kanadını kırmışlar,
Kimseyi tanımiyorsun vah!
Yazık ki sağlığında yanına gelmediler.
Eğer ölümümü bilseydim,
Mezarımı paylaştırdım ikimize, etrafına getirirdim.

4.40. Şuara Doğan-1

Şuare, Suzan Çelikê, 2022 de mezala lazê xo Doğan de merdena lazê xo ra 35 seri ra dıma vata. Lazê Suzanê sera 1987 de qaza de merdo. Des u new serde biyo. 35 seri vêrde ra hama Suzan Çelikê jê roza virenê şuare vana.

Wurze, wurze, wurze, vaze bira bira wurze, wurze!
Seweta to ra amune, tu xo re kon hast beno.
Nê cıger, cıger, cıger, piyê mı roê cane mı, pošta mı.
Nê cıger, cıger, cıger, cıger.
Mı bihesne, mı bihesne, nê mı bihesne mı!
Qırvanê lingu viya mı bihesne, ça mı ra heredana?
Tu ça mı ra herediya, nê ça honde mı ra duri şiya?
Nê cıger tu ça mı ra herediya, nê ça mı ra honde duri şiya?
Nê qesey bıke cane mı, mı ra qesey bıke cane mı.
Wele ve to ro, to rovo qesey nêkeno nêkeno wele ve to rovo.
Mı va cıger, cıger tu kena mı ser,
Mı va cıger tu kurege wele, kena ra mı sere.
Mı nêzono cıgera mı, mı ra avê ro lemin bao, daye
Mı nêzono tu mı ra avêro, avê ra
Bonê xu mı ra duri vırazeno.
Mı va cıgere mı mı re hem cirano,
Mı va cıgere mı mı re beno cira.
Mı re beno cira, ere waene kılene haxkene,
Mı nêzona na vireniya mı dera.

Mı va cigere mı keno ra mı sere.
Ewro hırıs sera cıgera mı mı ra herediyo.
Ewro dero hırıs sero mı ra heredano.
Qa olumo kam de, cıgere xu xo re hast kerine?
Cigere xu xo ra hast kerı.
Nê cıgera mı perrê des dı kouve, ez rew nino bê ma şime.
Ez qurvane to vi bê ma şime.
Wey cıger bê ma xo re piya şime.
Devre dı serune mı çêvere cıgere xu ra nêkerdo.
Mı re derde pê merdeno.
Ez qurvane to vi mı to ra ima nêkerdo.
Tu jêde zarevêsa kora moa xo viya.
Mı to ra ima nêkerdo, tu mı caverda.
Mı va cıger bê meso, meso, meso!
Mı va royê mı, bê mêso mı te de bıke.
Niade peniya to de ro, bekle keno,
Mı va cıgeram bê meso mı te de bıke.
Zalım vıreniya to dero.
Nê dae qırvane lungunê to vi, coru mı vira neseno.
Hêyanê to vi cıgeram mı, vira nêsono.
Wele biye çımune mı şıye şıye.
Cıgere mı kurege wele re mısere kerdene,
Ez cıgera xu ver kotene.

Suzan Çelik'in Oğlu Doğan'a Ağıtı-1

Ağıtı, Suzan Çelik 2022 yılında, oğlu Doğan'ın ölümünden 35 yıl sonra yakıyor. Suzan Çelik'in oğlu 19 yaşındayken 1987'de trafik kazasında ölüyor. 35 yıl geçmesine rağmen Suzan Çelik ilk günkü gibi acıyla ağıtı yakıyor.

Kalk, kalk, kalk, kardeş söyle kalk, kalk!
Senin için geldim, gönlünü alıp seni götüreceğim.
Ah cigerim, cigerim, cigerim, babam canımın ruhu dayanağım.
Ah yavrum, yavrum, yavrum!
Duy beni, duy beni, duy beni!

Ayaklarına kurban olduğum duy beni, niçin bana küssün?
Niçin bana küstün niçin benden bu kadar uzağa gittin?
Konuş canım, benimle konuş, canım benim.
Toprak başına olsun konuşmuyor, konuşmuyor toprak başına olsun.
Dedim ki yavrum sen üzerime dökersin,
Dedim yavrum, sen bir kürek toprak üzerime dökersin.
Ah bilemedim ki anam babam yavrum benden öndedir.
Bilemedim ki yavrum benden önce öndedir.
Evini (mezarını) benden uzak yapıyor.
Dedim ki yavrum bana hem komşudur,
Dedim ki yavrum bana komşu oluyor, komşu oluyor.
Ey bacılar, kardeşler, bilemedim ki benim başımdadır (ölüm)
Ben dedim ki yavrum benden sonradır.
Bugün otuz yıldır yavrum bana küs.
Bugün yaklaşık otuz yıldır bana küskün.
Kimin ölümünde yavrumu kendimle barıştırayım?
Yavrumu kendimle barıştırayım.
Yavrum on iki dağın kanadı ol,
Ben erken gelemem gel biz beraber gidelim.
Kurban olayım sana gel beraber gidelim oy yavrum.
Gel biz beraber gidelim.
İki yıldır yavrumun kapısını açmamışım.
Bana ölümlü dert oldu.
Kurban olayım ben senden beklemezdim.
Sen körolası annene çok bağrı yanıktın.
Ummazdım, sen beni bırakırsın.
Dedim ki yavrum gel gitme, gitme!
Dedim ki ruhum gel beni dinle gitme.
Bak arkanda seni bekliyor (felek)
Dedim yavrum gel beni dinle gitme.
Zalim (felek) yolunu gözlüyor.
Annen kurban olsun ayaklarının altına,
Asla unutamıyorum.

Kurban olayım sana cigerim, unutamıyorum.
Toprak gözlerime doldu gitti.
Ben yavrumdan önce öleydim,
Yavrum bir kürek toprak üzerime ataydı.

4.41. Şuara Doğan-2

Şuare, 2023 de Suzan Çelike ke ama mezala lazê xu Doğan, u waxt vata.

Nêre daye xorte mino.
Cığêra mı nazıko, nazluyo, damis nêbeno.
Nêre daye daye xortê mino.
Cığêra mı nazıko, wuy damis nêbeno.
Xano çê mino, bono bêçevero, bêlozino.
Nê daye daye daye,
Çêvere bonê cığêra mı ra nêbeno.
Ez xo rê şeri bertenge lewe.
Nê cıger, cıger bone to ve bêçêvero, bêlozino.
Eze qırvana to vine, ala ciave mı de!
Na dı hire saate qesey bıke.
Nê cığêr, cığêr sate mı re qesey bıke.
Ciavê na dele bıde.
Vana cigere mı şıyo kowu yeno.
Ez rau wela xune cığêra xu pino.
Ez rau wela xune cığera xu pino.
Bekle keno, lesa reze cae de nêvejina.
Eze qırvana, to rındiye.
Ezo qırvana, to sevgiye.
Eze qırvana, to kivariye
Ça mı ra herediya?
Ez qırvane lingune tovi dike mı.
Ça mı ra heredana, ciave mı nêdana?
Ez qırvana tovi, ciave mı bıde.
Tu dela moa ra haskerdene.
Nê ez qırvane cigera xu vini.

Tu na dele ra zof haskerdene.

Ça mı ra heredana?

Qırvane lungune tovi ciave mı.

Doğan'ın Ağıtı-2

Suzan Çelik, ağıtı 2023 yılında oğlu Doğan'ın mezarını ziyaret ederken söylüyor.

Ah anne delikanlımdır.

Yavrum naziktir, nazlıdır, dayanamaz.

Ah anne delikanlımdır.

Yavrum naziktir, nazlıdır, dayanamaz.

Evimin direğidir, kapısız bacasız evdir.

Ah annem, annem, annem,

Yavrumun evinin kapısı açılmıyor.

Ben kapının eşğine gideyim.

Ah yavrum yavrum, evin bacasız kapısız.

Kurban olayım, hele bana cevap ver!

Bu birkaç saat konuş.

Ah yavrum, yavrum bir saat bana konuş.

Bu ite cevap ver.

Diyor, yavrum dağlara gitmiş geliyor.

Yavrumun yol yolaklarını gözlüyorum.

Yavrumun yol yolaklarını gözlüyorum.

Bekliyorum, fidan boylum bir yerden çıkmıyor.

İyiliğine kurban olayım.

Sevecenliğine kurban olayım.

Kibarlığına kurban olayım.

Niçin bana küssün?

Kurban olayım ayaklarına horozum.

Niçin bana küssün bana cevap vermiyorsun?

Kurban olayım sana cevabımı ver.

Sen it anneni seviyordun.

Oy ben kurban olayım yavruma.

Sen bu iti (anneni) çok seviyordun.
Niçin bana küssün?
Kurban olayım ayaklarına cevabımı ver.

4.42. Şuara 38

Yemoş Bakıraye hadise 1938 ke biye, devadeve 15 seri de biya. Bırr de xu derdowo heni xeleşiya. Dıma ama dewe, çı ke biyo eve çımê xu diyo.

Hawe mevare kene wela sere diare dere Laçi.
Ax le mine wayi wayi pêro qırkerde tu rê kerde bine.
Awo çême Munzuri goni ra lix daro.
Vela qomı kene sere diare dere Laçi,
Ax te de şın u şivane!
Zerê mîxarı de estê peser, te de qırkerdo naver bover ra.
Çevêsaê lawık qumandan sera pay vıto,
Vano pane, pane, qır kere, qır kere, nawo pero Kırmanco.
Vano pane az cı ra nêmano.
Cendegê derê laçi este pêser, je lola kunkori.
Ax lemne wayi wayi wayi!
Ju hermete dota vozena yena: Vana biraê mı kisto.
Qelevina werte ekser pê cene.
Vane: Ma biraê tu nêkisto hurrenda xo kotiya ma ra vaze.
Vana: Hurenda birayê mı xo ra dere Laçi'ya.
Nanê pa a hermete uza kısene.
Sone diarê mîxara dere Laç'i.
Veng dane vane: Vejiye bêro u zından ro,
Ma sîma beme caune rındı beme surguni.
Cı ra ju vejino leme pepu!
Cı ra ju vejino vane: Sîma çond ten wuzo de re?
Vano: Wuza çor sey mordemo pıl ve qız ra.
Vane: Çıkê sîma esto sîma wenê?
Vano: Ju çape cêwe ma mendo,
Ma ve heve ra jumin ra bere kerdo.
Vane: So inu top ke biya.

Vano: Meke wele şerine cer.
Çape zerne mı estê zernune xo bijerne.
Milet ra topkere biarne.
Ni rese pıra giredane vane sono nino.
Helay qumaandare heredino ordiyê xo ra.
Vano: Ma xapneno sono nino.
U sono cer rese bîrnenê, zare ra nêvejino.
Bomba sera erzene zari mîxari,
Înu pereyune te de zeyirlemîşskene qîrkene.
Hire çor ser nara evî şî kot zare mîxari.
Astê domonune çêwreşî u pile qîzu kerdi torvu ard mîsnay mîlete zalîme.
Mîlete zalîmo unca pey ve jumuno.
Kes re keş de nênadane yê gona u zamani.
Î caverde kota ra dîsmen dîme, dîsmen de bene yardımci.
Gona pie kalkune xo, xo vira kenê.
Ma jar u diare ma xo jiyat kerdene,
Xo re ma xo xelesnene.
Jar u dare ma pêro, bînê uwa qîfçîlye de verday.
Jar u dar ma re kote dur, berveme zîrçe me veng dao.
Toa cae de nêvineme.
Ma werte de mendime, nêzoneme ke rae tever kemre.
Ma na haq u pêxemberunê xo kot bîvenime?
Na mîletê çêvesae werd dove cî mîsno werdene.
Ma ra vîsno jar u dar u pêxemberu ra vîsno,
Ma roza loza haqî kerda xo viri.

38 Ağıtı

Yemoş Bakıray, 1938 olayları olduğunda yaklaşık 15 yaşındaymış. Ormanda saklanarak kurtulmuş. Olaylardan sonra köye geldiğinde olup biten her şeye tanık olmuş.

Laç deresinin ahalisi şu an savaş veriyorlar.
Ah lemin bacı bacı hepsini öldürüp aşağı attılar.
Munzur suyu kandan sel akıyor.
Eyvah insanları Laç Deresi'in üstünde topluyorlar,

Ah içinde, feryat figanlar!
Her iki taraftan öldürüp mağaranın içinde, ölüleri üst üste yığmışlar.
Evi yanasıca genç kumandan başlarında durmuş,
Diyor vurun, vurun, öldürün, öldürün hepsi Kırmancıdır¹¹⁸
Vurun soylarını kurutun.
Laç deresinin cesetlerini üst üste yığmışlar, kunkor yığını gibi.
Ah lemin eyvah, eyvah!
Bir kadın öteden koşup geliyor diyor: Erkek kardeşimi öldürmüşler.
Askerlerin içine dalıyor yakalıyorlar.
Diyorlar: Kardeşini öldürmedik yeri kötüdür.
Diyor: Kardeşimin yeri zaten dere Laç'tir.
Vurup o kadını orada öldürüyorlar.
Laç Deresi'ndeki mağaranın başına gidiyorlar.
Sesleniyorlar diyorlar: Çıkın gelin o zindandan,
Biz sizi güzel yerlere sürgüne göndereceğiz.
İçlerinden biri çıkıyor eyvah eyvah!
Biri çıkıp diyor: Siz kaç kişi ordasınız?
Diyor: Büyük küçük dört yüz kişiyiz.
Diyor: Neyiniz var siz ne yiyorsunuz?
Diyor: Bir miktar arpamız kalmış,
Biz tane tane paylaştırmışız.
Diyor: Git onları topla getir.
Vallahi durun aşağı ineyim.
Biraz altınım var insanlardan toplayıp alıp geleyim.
Bunlar ip bağlıyorlar, diyorlar gidip gelmez.
Alay kumandanı kızıyor ordusuna.
Diyor: Bizi kandırıyor gidip gelemes.
O gidip aşağıda ipi kesiyor dışarıya gelmiyor.
Üstten bomba atıyorlar mağaranın içine.
Onların hepsini içinde zehirleyip öldürüyorlar.
Üç dört yıl bundan önce gidip mağaraların içine girdiler.
Büyük küçük kırklık bebeklerin kemiklerini,

¹¹⁸ Dersimlilerin etnik ve inanç yönünden kendilerini tanımladıkları bir kavramdır

Torbalara koyup getirdiler, zalim millete gösterdiler.
Millet zalimdir yine birbirinin kuyusunu kazıyor.
Kimse bir kere o zamanın akan kanına bakmıyor.
Onları bırakmışlar, düşmanın arkasına takılmışlar.
Atalarının kanlarını unutmuşlar, düşmana yardımcı oluyorlar.
Biz cümle ziyaretlerimize gidip kendimizi arındırıyorduk.
Ziyaretlerimizin hepsini kirli suyun¹¹⁹ altında bıraktılar.
Ziyaretler bizden uzaklaşmışlar ağlıyoruz, haykırıyoruz, sesleniyoruz.
Hiçbir yerde bulamıyoruz.
Biz ortada kalmışız, yolumuzu çıkaramıyoruz.
Biz bu Allah'ımızı kutsallarımızı nerde bulalım?
Bu evi yanasıca millete yiyecek (rüşvet) vermişler yemeğe alıştırmışlar.
Bizden koparmışlar, kutsallardan koparmışlar,
Biz Allah yolunun yordamını unutmuşuz.

4.43. Şuara Sekina

Sakina, dewa Tare rawa. Çêneka ozeva, nisanlıya. Dewuj nêvau soynene cı. Xu darde kena. Yemoş Bakıray Wele Wuse Yimami ra şuare hesna. Pero aqıl de nê menda.

Tare bivêsero Tare vera sona dari vali.
Haq adır wedaro,
Ser seveve Sekina mı Hese Vali.
Tare vera sono qerto dari.
Haq adire dey wedaro adire Bavi Qer¹²⁰
Ser seveve Sekina mı.
Wuy Sekina mı cigera mı!
we zo (ezo) pepugo qayulo gıle daru,
Daru sera fetelino to re waneno.
Ne cigêra ma mino malê, malvarlıgıya piye to zafo, zar zofa.

¹¹⁹ Barajları kast ediyor. Yapılan barajlarla birlikte Dersim de bazı ziyaretler suyun altında kaldı

¹²⁰ Yemoş Bakıray araya girerek Bave Qer'in Wele Wuse Yimami'nin kendisi olduğunu söylüyor.

Sakine'nin Ağıtı

Sakine, Tare köyünden nişanlı bir genç kızdır. Köylülerin iftirasına uğruyor. İntihar ediyor. Yemoş Bakıray ağıtı Wele Wuse Yimami'den dinlemiş. Tamamı aklında kalmamış.

Tare¹²¹ yansın Tare'nin önünden gidiyorsun söğüt ağaçlarıdır.

Allah ocağını söndürsün,

Saki'neme sebep olan Hese Vali'dir.

Tare'nin önünden gidiyorsun asırlık ağaçlardır.

Allah onun ateşini söndürsün Bave Qer'in¹²²

Sakine'min sebebidir.

Oy Sakine'm yavrum!

Ben ağaçların dallarının ucundaki pepug ve goyıl (kuşuyum)

Ağaçların üzerinde dolaşıp sana ötüyorum

Yavrum babanın malı çoktur, mal varlığı çok fazladır

Yemoş Bakıray ağıtta geçen olayı anlatıyor:

Hekata Şuare

“Tare de ju çêneka ozeve olwaza ma biye ma piya feteliyene ma jubin ra zof haskerdene. A piye daê merdo, babalixe amo çêyi ser. Vake dewa sima xelesneme, milke sima xelesneme noz sekeme çutır keme peê coy ke tey qaray. Vake çêneke waşti ye xo ra ama tika dıganıy huske soynevê çêneke. Nata dota herkeş cı re çımro vate. Çêneke ar kerd. Moa ke cı re kerd serevde. Waire dina sola astê moa ceneme kero. Moa ke cı re kerd serevde. Ae ke moa soj verde viya. Ero vato: “Tu na husko soynena mı, tu zur u polunê sarre inam kena, na de zernê piyê mı, mı nae bınê kılae mı dere, nae fosa xo tika nan ro. Ez son xo fin dare. Rese lewe ra gureto şiya, moa inam nêkerdo. Şiya gome mali de berzo nêrga sano vere xo, fişto dare. Kuresize viye namê xo Sekina viya. Domon nata pota şiya vato: “Sekina hawa çançolike kena.” Çêver mever sıkite. Kote zare ke hawa xo fişta dare. Gurete arde xevere de savcı, doxtor. Doxtor muane kerde vake guna çêneke mecere, hona çeneke ozova. Vato: “Niye dıganıya. Sıma çitır heni vane?” Doxtor vato: “Eken xem xeta guna ye, sima

¹²¹ Dersim de bir köy adı

¹²² Ağıtı söyleyen Yemoş Bakıray Bavi Qer'in ağıdı yakan Wele Wuse Yimam'in lakabı olduğunu söylüyor

vero.” Doxtor qılasna ra ke ozeva, xer xeta guna xo çına. Caverda şıyo. Sorxum ra nae sere lawuke vatine. Wele Wuse Yimame ney sero lewuke vate.” (Yemoş Bakıray)

Türkçesi

“Tare¹²³ köyünde genç bir kız vardı arkadaşımızdı, biz birlikte gezerdik, birbirimizi çok severdik. Babası üvey babaydı, evlerine mülklerine sahip çıkacağını onları koruyup kollayacağını söyledi. Sonra da zıtlarına girdiler. Kıza [Sakine’ye] iftira atıyorlar diyorlar ki nişanlısı ile gezmiş hamiledir. Her taraftan insanlar kötü gözle bakınca, annesi de başına kakınca kız da utandı. Allah annesinin kemiklerini cehenneme göndersin. Annesi de kınayınca, annesi ekmek yaparken kız diyor ki annesine: “Sen elalemin yalan dolanlarına inanıyorsun, bu iftiraları bana atıyorsun, bak babamın verdiği altın kesesi budur başlığımın¹²⁴ altında buraya indiriyorum. Ben de gidip kendimi asıyorum.” İpi annesinin yanından alıp gidiyor annesi inanmıyor. Ağıla gidip merdiveni tavana dayayıp kendini asıyor. Kureşanlı adı Sakine. Çocuklar gidip görmüş demişler: “Sakine odur salıncakta sallanıyor.” Kapıyı kırıp içeri giriyorlar bakıyorlar ki kendini asmış. Alıp götürüyorlar, savcıya, doktora haber veriyorlar. Doktor muayene ediyor, diyor: “Günahını almayın genç kızdır.” Diyorlar: “Hayır hamiledir. Siz niye öyle diyorsunuz?” Doktor demiş: “Öyle ise günahı vebali sizin olsun.” Otopsi yapmış ki genç kızdır. Bırakıp gitmiş. Sorxum’da bunun [Sakine] üzerine ağıt söylüyorlardı. Wele Wuse Yimam söylüyordu. (Yemoş Bakıray)

4.44. Şuara Sulo Sur (Varyant-2)

Şuare, moa Sılo Sur vata. Yemoş Bakırayê şuare Mursaê Sıleman ra gos da. Yemoş Bıkırayê vana na derge viye hama mı vira şıya.

Bıko, Hesên ra mene Hesên bıra wo qızıo.

Bıko, Ali ra mene Ali xısmo aşurunu.

Bıko Wuşên ra mene Wuşe pilê aşurunu.

U ki berveno vano: Dae ez ke ey mekışerne,

Meste biro yeno hêfe xo ma ra ceno.

Bırae pil eke melul şine u ke wurzono ra koke ma ano.

¹²³ Dersimde bir köy

¹²⁴ Zazaca da fose olarak geçen kadınların taktığı yuvarlak içi boş fes gibi bir başlık

Bıko, nao amo sono kam ciave moa kokıme bıdoro?

Bıko, Çıxeke vera bıvêsero sona koka tüye.

Noa sono, kam ciave moa kokımı bıdero?

Sılo Sur Ağıtı (Varyant- 2)

Ağıtı, Sılo Sur'un annesi yakmış. Yemoş Bakıray ağıtı Mursae Sıleman'dan dinlemiş. Ağıtın çok uzun olduğunu ancak unuttuğunu söylüyor.

Oğul, Hasan'ı vurma Hasan küçük kardeşir.

Oğul, Ali'yi vurma aşirete bedeldir.

Oğul, Hüseyin'i vurma Hüseyin aşiretlerin büyüğüdür.

O da ağlıyor diyor: Anne eğer ben onu öldürmezsem,

Yarın öbür gün gelip intikamını bizden alır.

Eğer büyük kardeşe acırsam o da kalkar kökümüzü kurutur.

Oğul, şimdi geldi, gidiyor kim yaşlı annesine cevap versin?

Oğul, Çıxek¹²⁵ önden yansın gidiyorsun dut ağacının köküdür.

Şimdi gidiyor, kim yaşlı annesinin cevabını verecek?

4.45. Şuara Soxariye/Aliyê Gırmı

Soxariye, hetê Pulumoriye de mezra dewa Harşiya. Ali hata waxtê 1938 de ko de kaçax fetelino. Ali çê Gırm rawo. Werte çê Gırm u çê Kekilê Momud Axay çino. Xıdê Alê İsme ki u waxt tufonge xu teslim nêkerde eve mordemunê xo ra ko dero. Rozê yene çê gırm meymaniye. Lazê Kekilê Momud sono çê Gırm ixpar keno. Dıma dewlete vana ef vejıyo. Xevera çê Gırm na ixpar ra çına. Ali yeno teslim beno. Cendermey Ali benê hetê Pulemoriye de pırde Xatune de boju cı ra kene eve ejat kısene. Şuare yê Qemerê Suriya/Lazê Begê Harşiye, Arekerdox u vengdox Sait Bakşıyo.

Bıra bıra, Aliyê mı kekilê mı, bırayê mı.

Ondera Soxariye royverdiyo sona şüye.

Bıra gere ma xori kerdo evraq giredo.

Vanê Ali bêro teslim vo efê Ali vejıyo.

Bıra seke xırava Comerd mı re ame.

Bırayê to ve kor vone, eve xu destı pışto têra,

Tederekê bırayê xo diyo, rusno suka Pılemoriye.

¹²⁵ Dersim'de bir köy adı

Bıra dewrê di-re asmiyo Pilemoriye de qaymakam çino,
Na yüzbaşıye Pulemeriye ma re keno vekiliye.
Nê vano: Bıra ez seke şuno Pulemoriye,
Laze Kekilê Momîd Ağayi gerê ma kerdo.
Vato Xıdırê Ali ve des u dî tenune xo ra
Ame şiyê Soxariye çê Gırmî meymaniye.
Yê Ali bıra, mî to ra va nunê xo ve naine mede.
Nu mêrdo Tırko, tivarê mêrde Tırki çiniyo
Nunê dine ve zonî serovo, cısne dine ke
Usto ra raneusto cısnê ma de qerezo.
Nê teresu dayma ma re kerda bebextiye.
Yê vano kesi lewe mî de çiniyo ke,
Elçi birusni bırayê xu Wuşî vaji.
Bıra ez endî to re nêkon bırayiye.
Tî tufonge xu bıje xo ve palaxe puse kowune Dersimkaniye sanê,
Ko ve koyê Dersimkaniye ra endî xo rê mîrd tew bîfeteliye,
Dina de ne teresu deste mekuye.
Bıra bıra, Aliyê mî, cıgerê mî, kekile mî,
Bıra romerdiyo sewtimala Soxariye.
Bıra dismeno, dismeni ra corî rejî nêbeno.
Bırayê mî berdo vera xu tıkmış kerdo.
Zar u zon nêzono cî ra pers keno,
Usul u sertunê vesayiya Kırmanciye.
Berdo ondere Pilemoriye bine Pîrdê Xatune,
Dest u payê bırayê mî cî ra kerdê eve weşîye.
Na dinade cî rê arda ve heşîriye.
Dezu ra derdu ra bıra derde tu zor kerdo,
Ez viarnune onde ra kal u kokımıye.
Bıra Comerd ke ru dê bırayê to ra nêkerd
Ez gereke hefê bırayê xo ve xo destî bijerî,
De bıra bıra, Ali'ye mî, eve kal u kokımıye.
Tesela mî ke merdê areyîj ra kewte,
Serva Tırkune Pilemoriye, zerê Soxariye de

Çeku sanênu domonê çewreşi miye.
Bıra ne zalumu şinu ke kerdo çê bırayê to,
Comerd ke bojiye Wuse bırayê to guret,
Ez ki kenu çê Kekil Momıd Axayi çolmaga Piriye.
Bıra tı şiya pošta mı ra pošta mı şikiye.
Bıra çor lazê tu estê Haq dina de esto,
Teqız ke ju cı ra vejino dustê mı ra,
Rew u herey vanê merdena bıra.
Tı ra merdena mı ver mekuye.

Bıra bıra, Aliyê mı, cıgerê mı, kekile mı.
Bıra Soxariye roymardiyo sono heniyo.
Sodıro tiji zerq do dormê ma masero.
Heto seren de tufonge ma arjino,
Meteris de dano pêro dormâ xo de seyr keno.
Meterisê bıraye mı tolo kes lewe mı de çiniyo.
Heto binen ra veng dano vano: Veyve Ali kotiyo?
Vana: Bıra tu pêrode Ali çê de niyo.
Xevere ama vanê bıraye to kişiyoy,
Coka ewro vengê tufongê bırayê mı çiniyo.
Bıra Wuşen bervenoy dano xo ro,
Vono: Bıra wele ve mı ro vone,
Ewro qanatê mınor rast şikiyo.
Ne qomo, bıraye mı qewxaciyo,
Vosno pêşir qero, şêrê beriyo.
Bıra tı ra merdena mı ver mekuye
Na tenya yê çê ma nia.
Qırkerdena mıletê Kırmancıya
Ferman veto defter Anqara de mor u imza biyo.

Bıra bıra Aliyê mı cıgerê mı bırayê mı
Serwtmala Soxariye romardiyo,
Bıra dismeno, dismeni ra coru reji nêveno,
Çê Kekilê Momıd Axay virende ra çêwo de seveviyo,

Lazê Kekile Momıd Ağay ma ra qerejiyo gere ma kerdo
Alem zonone ke u elçiyo seveve merdena tuyo.
Bıra ye tu ki bıraye de qolay niyo,
Haq ke ru de bıreyê to ra nêkerd
Laze Kekile Momıd Ağay qesase tuyo
Hire roj nêqediyo qesasê to, to sera ceriyo,
Murodê zarê Wuse bıraye tu biyo.
Lazê Kekilê Momıd Ağayi roza hireyine tu dıma yolçıyo.
Mordem bexte vazo çıxase ke dısmeno
Tu serawo tu vera niyo u ki tekê tu yo.
Sıro ke cematunê Kırmanciye de nisene ro
Qesey keno Haq zoneno ke cematçıyo
Suka Pulemoriye de kuno mekemu
Qesey keno u ki tu vana dewa vekiliyo.
Fekê kami ke cereno vanê
Xojive Wuşeni Gırmı veno ke
Qesasê bırayê xu feteliyo amo
Eve dest u bêçıka dêy ra cêriyo.
Eke Dersimkaniye de cemaat roniso cemate to ewro bıvo
Cematê tu lazê Kekilê Momıd Axayi
Wertê cemaatu de niyo

Soxari/ Aliyê Gırmı'nin Ağıtı

Soğariye, Pülümür'de Harşıye köyünün mezrasıdır. Ali 1938'e kadar kaçaktır, dağda geziyor. Ali Gırm ailesindendir. Gırm ailesi ile Kekilê Momud Ağa ailesinin arası yoktur. O sıralar Xıdê Alê İsme silahlarını devlete teslim etmemiş adamlarıyla dağdadır. Bir gün Gırm ailesine misafirliğe geliyorlar. Kekilê Momıd'ın oğlu gidip Gırm ailesini ihbar ediyor. Devlet bir ara af çıkardığını söyleyince ihbardan haberi olmayan Gırm ailesi, Ali'yi ikna ediyor, Ali gidip teslim oluyor. Jandarmalar, Pülümür tarafında Xatune köprüsünün altında kollarını keserek eziyetle Ali'yi öldürüyorlar. Ağıt Qemerê Sur /Bege Harşıyenin Oğlu'na aittir. Derleyen ve seslendiren Sait Bakşı'dır.

Kardeş, kardeş, Ali'm cigerim, kardeşim.
Yansın meret Soğariye gidiyorsun yamaçtır.
Şikâyetimiz kötü yapılmış evrak hazırlanmış.
Diyorlar, Ali gelip teslim olsun, Ali'nin affı çıkmış.
Yaradan bana nasıl kötülük verdiyse,
Kardeşin kör olsun, kendi eliyle seni giydirdi,
Kardeşinin tüm hazırlıklarını gördü, Pülümür'e gönderdi.
Bir iki aydır Pülümür'de kaymakam yok,
Pülümür'ün yüzbaşı yapıyor bize kaymakam vekilliği.
Diyor: Kardeş Pülümür'e gittim ki
Kekile Momıd'ın oğlu bizi şikâyet etmiş.
Demiş ki: Xıdıre Ali ile on iki kişisi,
Gelip Soğari de Gırm ailesine misafir olmuş.
Ali, sana dedim ekmeğini (yemeğini) bunlara verme.
Bunlar Türk soyudur, Türklere itibar, güven olmaz,
Sözünde durmaz, soyları var olmuş olalı bizim soyumuza düşman.
Bu teresler daima bize hainlik yapmış.
Diyor: Kimse yanımda yok ki kardeşim Hüseyin' elçi göndereyim,
Diyeyim kardeşim! Ben sana artık kardeşlik yapamam.
Tüfeğini al kendini otları sararmış solmuş Dersim dağlarına ver,
Dersim'i dağ dağ, doyasıya dolaş,
Bu tereslerin eline asla geçme.
Kardeş, kardeş, Ali'm cigerim, kardeşim,
Yansın yok olsun meret Soğariye.
Düşmandır, düşmana hiçbir zaman minnet olmaz.
Dil bilmeyen kardeşimi götürüp karşısına dikmiş,
Kırmancıye'nin yanasıca usul ve şartlarını soruyor.
Götürmüşler meret Pülümür'de Xatune köprüsünün altına,
Sağken kardeşimin ellerini kollarını kesmişler,
Eziyet etmişler bu dünyada.
Dert ve acılardan en zoru senin derdindir kardeş,
Beni tüketip yaşlandırdı.
Yaradan canımı almadığı sürece,

Kardeşim, Ali'm yaşlanmış da olsam,
İntikamını mutlaka alacağım kendi ellerimle.
Tesellim Areyizlerin soyundan kesilirse,
Pülümür Türkleri için Soğariye'nin içinde,
Kırklık bebeklerin beline silah kuşandıracağım.
Bu zalimlerin kardeşinin evine koyduğu yası,
Allah kardeşin Hüseyin'e yardım ederse,
Ben de götürüp Kekile Momıd Ağa'ların,
Çöl olasıca Pırı'ye deki evine koyacağım.
Kardeş sen gittin dayanağım kalmadı, belim kırıldı.
Allah var, er ya da geç ölüm (var)
Sen ölümüne üzülme kardeş.
Dört oğlun var, mutlaka içlerinden biri er ya da geç doldurur yerimi.
Kardeş, kardeş, Ali'm cigerim, kardeşim,
Kardeş yokolasıca Soğariye gidiyorsun çeşmedir.
Sabah olmuş güneş (ortalığı) aydınlatıyor, etrafımız sarılmış.
Yukarı tarafta biz savaşıyoruz,
Mevzide savaşıırken etrafıma bakıyorum.
Kardeşimin mevzisi boş, kimse yanında yok.
Aşağı taraftan sesleniyor diyor: Yenge Ali nerede?
Diyor: Kardeş, sen savaş Ali evde yok.
Haber gelmiş diyorlar: Ali vurulmuş,
O sebepten bugün kardeşinin silahı susmuş.
Kardeşi Hüseyin ağlıyor, dövünüyor,
Diyor: Toprak başıma olsun!
Bugün sağ kanadım kırılmış.
Millet! Kardeşim savaşçıdır,
Kara gerdanlı koçtur, aslan soyudur.
Kardeş, sen ölümüne yanma,
Bu sadece bizim ailenin değil,
Kırmanc milletin kırımıdır,
Ferman çıkarılmış, defter Ankara'da imzalanıp mühürlenmiş.

Kardeş, kardeş, Ali'm cigerim, kardeşim,
Yanasıca yok olasıca Soğariye
Düşmandır, düşmandan asla iyilik beklenmez.
Kekilê Momıd Ağa ailesi, eskiden beri her şeye sebep ailedir.
Kekilê Momıd Ağa'nın oğlu bana garezlenmiş, şikâyetimi yapmış.
Âlem biliyor ki senin ölümünün elçisi, sebebidir.
Senin kardeşin de işe yaramaz bir kardeş değildir.
Allah kardeşinin canını almazsa,
Kekile Momıd Ağa'nın oğlu senin intikamındır.
Üç gün geçmemiş ki intikamın üzerinden alınmış.
Kardeşin Hüseyin'in dileği gerçekleşmiş,
Kekile Momıd Ağa'nın oğlu, senden üç gün sonra yolcudur.
İnsan vicdanıyla konuşsun ne kadar da düşman olsa,
Senden üstündür aşî değildir, sana denktir.
Dersim camaatlerinde oturup konuştuğun da
Allah biliyor camaatçıdır (iyi konuşur).
Pülümür'de mahkemelere girdiği zaman konuşur,
Zannedersin ki dava vekilidir.
Kimin ağzı açılıyorsa diyorlar ki
Ne mutlu Hüseyini Gırmı'ye ki
Kardeşinin intikamı dolaşıp gelmiş,
Onun eli ve parmağıyla alınmış.
Eğer Dersim'de cemaat kurulsa bugün cemaat olsa,
Sen ve Kekile Momıd Ağa'nın oğlunun cemaati
Bu cemaatler arasında değildir.

4.46. Şuara Wuşenê Mozık

Wuşenê Mozık, qavxa Alu ve Demenu de kışıyo. Cıvê Keji do kıştene. Cıvê Keji eve xu tey çine biyo, lazê xo ve juye bini ra. Sonê mevziye i tersene tufong nêrzene, qolay qolay vane make bıvino, nano ma ra. Hemê Tuye vane mordeme Wuse Mozikiyo. Cıve Keji şestay zernu dano cı vano ma salıx de bıkişimi. Dısmen viye jumin nêdiyo nasnêkene. Heme Tuy cı salıx dano vano pane nu Wusê Mozıko. Nanê pa mevziye de kene dırvetın, kışene sone ser bêçika ke ey tufong esto a bêçike cı ra kenê. Wusê Mozık eve a bêçike güya vişt u ju teni kışte yane kılame de heni

vano. Bêçika Wusê Mozîk bene lazê Cîve Kejiyo ke kışîno kene mezela dey. (Sait Bakşî). Şuara yê Sey Qajîya, arekerdox u vengdox Sait Bakşîyo.

Da Wusene mî, Wuse, Wusene mî, Wuse.
Çolvaga Gereke, Mereta Gereke mî va meso meso.
Tufonce Kortasure Wuse tî ke miya xu vîle meke.
Korta Sure biroze, huskê na pereke,
Berze çêse u peleke vere sala xo ke.
Hardê Korta Sure tu re xo tove ke.
Na aşîra bêbexte xo rê mordem meke.
Ero tu kena duvaro u deke duvara u dekê.
Wusene Seyd sarê nora, na aşîra bêbaxte de
Kes nêzono heqvo halê linga çêke.
Mî vera selam ro apê mî Suli Ağay kerê.
Vaze uwa Zegeriye ra naver,
Na aşîra bêbexte rê pilên u wayrêni mekero.
Cîve Keji endi bêro ninu aredo bero,
Bînê derzu, suğriye xu kero.
Merdena Wuşene mî re dost murîjîno,
Dîsmen endi destune xu hene keno.
Wuşene mî, Wuse, Kortasure bîveso.
Onder duzi rasti, ondere duzi rasti.
Vaê der biye yeno na dormeyi tasti.
Qersuna Wuşene mî gîna ro hermê raşti.
Wuşene Seyd sarê no ra,
Alu ve Demenu ra jumin ra biyê haşti.
Cîvê Keji amo meyite sera pay vîneto,
Zîmelê xu vîraşti, zîmelê xu vîraşti.
Ma ra vîştî ju qesasi waşti vano,
Lawo! Weleve merdiye to re veno.
Meyî ra lom nêveno.
Mî ve na bêçika xo sîma ra,
Vîştî ju teni xo ra raver kerdê raşti

Da Wusenê mî, Wuse, Wusenê mî, Wuse.
Korta Sure bivêso, onder sonê leyî.
Cêniye vana: Wuse meso lingu berze are pêyi.
Mî hewnê de xiravî to ra diyo.
Çêverê ma ewro kerdo dî leteyî.
Vano: Çêne tu wertê na aşîra bêbaxte de,
Şîx u dewrêşenî bikerê hata keyî.
Kerumu na yê cêro yenê,
Axayê mî tey çîno, çekê xu yê teyî.
Vana: Haqo tu royê mî bijere,
Wertê na aşîra bêbexte de,
Sîtara mî dime, mî mefiye hereyî.
Ez na derdu bînalî hata keyî.

Da Wusenê mî, Wuse, Wusenê mî, Wuse.
Korta Sure bivêso, onder davacero.
De vaê derbiye yeno vaê geçê corî.
Civê Keji vano: Torê Wuse Seyid ke na torê vo,
Wusar nawo ame diaru ra ma ceno
Tufong keno ma ver ma de dano pêro,
Jê haliyê çoliyo, son u sodîr de ma sero.
Dara Heqî aşîru ver de ronê,
Kamo dewre hot serî aşîre jê aşîra Demi de,
Son u sodîr dano pêro.
Cevê Keji ra vase endî merax mekeroyê,
Wele ve merdiyê to ro vo, Wuşenî Seydî sare no ra.
Şêro oda sîpiyê de, dî dosegunê xu pêsero kero,
Endî pu re gîno te de mîrd hewnê xu bikero.
Tufengê Wuşen berdo, oda sîpiye de darde kerdo,
Aşurmê Wuşenî Haq veno corde sêro.

Da Wusenê mî, Wuse, Wusenê mî, Wuse.
Kortasure bivêso onderê pul u tulî.
Asurme fisegu kalekê ma bîrnê kerdê qulî.

Weşıya xo de, mı kerdî sîma zarê derd u kuli.
Sîma çîra rîyê mı ra honde biye gîrs u pili?
Wuşenê Seyd sarê no ra,
Endî şerê Cîve Keji rê berê sepetunê sîli.
Ye qomo, hefê mı yeno Wuşene Seyidi.
Ondero Kırîg de nundayenya Qemê Pori,
Musaye Melkîji, Memed Aliye Qoli,
Gemige de çêrena Hesene Seydij.
Îne ke sare no ra, ne bergê Dersimi Haqvo kerde toli.

Da Wusenê mı, Wuse, Wusenê mı, Wuse.
Korta Sure biveso onder sono henîyo.
Cîvê Keji ra vazê Wuşenê Seyid sare no ra,
Murodê zarê to biyo, zîmelune xu tado,
Endî mîrd bîfeteliyo, qesasê Hese bîrayî tu pêse cêriyo.
Nu san sanê sîma aşîra Demi niyo,
Ao ke no mı ra, mordeme mı no Hemo Tûyo.
Hirus u dî berî camordî este,
Wuşene mı hemî sefkano
Hemî nondawo bere de xo ra kemî niyo.
Cîve Keji qayîte dîrveta bîraye xu keno,
Wano Haq dina de esto, nu san sane Wuşene Seydiyo.
Vano bîra to rê merax mevono,
To ra têpiya tufonge ma endî cêvîşîyo.

Wusê Mızık'ın Ağıtı

Wuşenê Mozık, Alan-Demenan kavgasında ölüyor. Cîvê Keji öldürtüyor. Öldürölme sırasında Cîvê Keji yoktur, oğlu ile başka biri vardır. Mevziye gidiyorlar ancak cesaret edip ateş edemiyorlar, diyorlar bizi görürse ateş eder. Düşman oldukları için birbirilerini görmediklerinden tanıyamıyorlar. Adamı Hemo Tüy gösteriyor, diyor ateş edin bu Wusê Mozık'tır. Ateş edip öldürüyorlar. Yanına gidip silahı ateşleyen işaret parmağını kesip alıyorlar. Güya Wusê Mozık o parmağı ile onlardan yirmi bir kişiyi öldürmüş diye. Parmağını götürüp ölen oğlunun mezarına koyuyor. (Sait Bakşı). Ağıt Sey Qajî'ye aittir, derleyen ve seslendiren Sait Bakşı'dır.

Hüseyinim, Hüseyin, Hüseyinim, Hüseyin.
Çöl olasıca Gereke¹²⁶ meret Gereke ben dedim gitme, gitme.
Korta Sure'nin silahşorluğunu üstlenme.
Korta Sure köyünü sat, peşin paraya çevir,
Keseye koy, şalının önüne at.
Korta Sure toprağını kendine tövbe et.
Bu hain aşireti kendine dost yapma.
Sana iftira ve kötülük ederler, iftira ve kötülük.
Wuşene Seyd ölmüş, bu bahtsız aşirette,
İnan ki kimse bilmiyor, tüfek kullanmanın hasını.
Dedim ki: Amcam Suli Ağa'ya selam edin.
Deyin ki Zegeriye suyundan bu yana,
Bu hain aşirete ağılık ve sahiplik yapmasın.
Cıve Keji de gelsin artık bunları toplayıp götürsün,
Yüklerinin ve işlerinin altına koysun.
Hüseyin'imın ölümüne dost olan üzülür,
Düşman olan ellerine kına yıklar.
Hüseyinim, Hüseyin, Korta Sure yansın.
Meret düzlük ovalıktır, düzlük ovalık.
Rüzgâr kopmuş geliyor etrafı süpürdü.
Hüseyin'imın kurşunu sol omzuna değmiş.
Wuşeni Seyd ölmüş,
Alanlarla Demenanlar birbiriyle barışmış.
Cıve Keji geldi ölünün başında ayakta durdu,
Bıyıklarını burdu, bıyıklarını burdu.
Bizden yirmi birin intikamının hesabını soruyor.
Diyor: Toprak soyunun başına olsun!
Ölüden hesap sorulur mu?
Ben bu parmağımla sizden yirmi bir kişiyi
Kendimden önce yolcu ettim.
Hüseyinim, Hüseyin, Korta Sure yansın.

¹²⁶ Kota Sure (Çaylı) köyüne yakın bir köy

Gidiyorsun ağaçtır.
Karısı diyor Hüseyin gitme, acele etme.
Seninle ilgili bugün kötü bir rüya gördüm.
Kapımızı bugün ikiye bölmüşler.
Diyor: Kadın sen bu hain aşiretin içinde,
Ne zamana kadar şıgılık, dervişlik yapasın.
Kerimler¹²⁷ budur aşağıdan geliyor,
Ağam içlerinde yok, silahı kendilerinde.
Diyor: Ey Allah'ım canımı al!
Bu hain aşiretin içinde, kocamdan sonra geçiktirme ölümümü.
Ben bu dertleri ne zamana kadar inliyeyim.
Hüseyinim, Hüseyin, Hüseyinim, Hüseyin.
Korta Sure yansın, meret yokuş aşağıdır.
Rüzgâr kopmuş geliyor, kuzeyin rüzgârı.
Cıve Keji diyor: Hüseyine Seyd'in toresi devam ederse,
Bahar budur geldi, tepelerden bizi kollar.
Tüfekte bizi sürer, bizimle savaşır.
Çöl kartalı gibi gece gündüz tepemizdedir.
Allah'ın kutsal esasını aşiretin önüne koyun.
Kim Demenan aşireti gibi bir aşiretle,
Yedi yıldır, gece gündüz savaşıyor.
Cıve Keje söyleyin artık merak etmesin,
Toprak soyunun başına olsun, Wuşene Seyd ölmüş,
Gidip beyaz odada iki döşegini üste açsın,
Üstüne düşsün artık rahat, tasasız uyusun.
Hüseyin'in tüfeğini getirmişler beyaz odada asmışlar,
Kurşunların fişekliğini de üstüne koymuşlar.
Hüseyinim, Hüseyin, Hüseyinim, Hüseyin.
Yanasıca Kortasure meret tümsek tepedir.
Fişeklerin kayışı yanlarımızı kesmiş, yara yapmış.
Sağken ben de içinizi yara, dert yaptım.

¹²⁷ Korta Sure köylüleri için kullanılır, dedeleri Kerim'den geliyor isim.

Siz sayemde neden bu kadar büyüklenip, böbürlendiniz?
Artık gidip Cıvê Kej'in gübre sepetlerini götürünüz.
Millet! Yazığım geliyor, Wuseni Seyid'e;
Meret Kirig'de¹²⁸ misafirperver, cömert Qemere Por'e,
Mursaye Melkiji'ye, Memed Aliye Qoli'ye,
Gemig'de cesur, savaşçı Hesene Seydiz'e.
Onlar toprağa düştüğünden beri,
Allah için Dersim'in boşaltıldı bütün mevzileri.
Hüseyinim, Hüseyin, Hüseyinim, Hüseyin.
Korta Sure yansın gidiyor çeşme.
Cıve Keje söyleyin, Wuşene Seyd ölmüş.
Dileğin gerçekleşmiş, kardeşin Hasan'ın¹²⁹ intikamı peşin alınmış,
Artık bıyıklarını (keyifle) bursun doyasıya gezsin.
(Ancak)Bu marifet siz Demenanların marifeti değildir,
Beni vuran kendi adamım Hemo Tüy'dür.
Yiğit adamın otuz iki hüneri vardır,
Hüseyin'im hiçbirinden eksik değildir.
Hem silahşordur hem misafirperverdir, yardımseverdir.
Cıve Keji geldi kardeşinin yarasına bakıyor,
Diyor: Dünyada Allah var bu marifet Wuşene Seyd'in marifetidir.
Diyor: Kardeş sana merak olmasın,
Senden sonra silahlarımız artık susmuş.

4.47. Şuara Wusiv ve Waştiyera

Wusiv, Dağbeg rawo waştiya xu ki Dere Balaban rawa. Wusiv ve waştiya xo ra yene têhure. Wıxiv sono ke waştiya xu biremnoro. Waxto ke piya kune vere çêver. Peyra nane Wusiv ra Wusiv kısene. Wusiv waxto ke ware ginero deste xu erzono fistana waştiya xu serva payvinitene. Lazek kışino, cenderme Pulumır yene veyvike peyser benê çê. Xevere dane mao lazek. (Sait Bakşı). Şuare yê Sey Qajiya, arekerdox u vengdox Sait Bakşıyo.

¹²⁸ Dersim'de bir köy adı

¹²⁹ CD'de Hasan olarak geçen isim Sait Bakşı'nın kitabında Qemer olarak geçmektedir. Ses kaydı doğaçlama yapıldığından ismin Qemer olması ihtimali yüksektir. Bkz. (Bakşı, 2019)

Payizo, payizo, payizo cadey biyê poni.
 Mae vana: Cigere mî vînde, Wusivê mî ondere lêlê soni.
 Ma rê lozime niya, cigera mî, xînamenia Derê Bolevani.
 Vîrende ra wertê ma de estê, bîko, dewedê girani, des u dî yîmami.
 Çê Aliyê Yîvrayim Ağa'yi persena Wusivê mî
 Vîrendera çê seytani.

Nê daê, tezele ez pernu berdu, sat u deqê mî biye tamami.
 Ez şune waştiya ho mî gurete, zare ra vejune,
 Kewtune vere boni.
 Zalîmi peyra nayî ve mî ra.
 Daê wonderi qersunê Wunani,
 Henke gînê ro mî, hêvetê ho goyîlî ra
 Lêê ho de dest est ra waştiya ho, na pêşê fiştani.
 Waştiya Wusivê mî cî ra gurete bedre,
 Ondere dewunê Erzingani.
 Ala şerê, sîma ve Haq kerênê,
 Nê zalîmu berda, danê kami.

Dağbeği vera cigere mî, onder sona şuye.
 Vano: Daê ez sonu waştiya ho anu,
 Tî mayîne bîje, raa mî bîpiye.
 Mî mayîne gurete şune. Kêmer nêvîno!
 Cîneza Wusivê mî teng u mêras de vejîye.
 Haq adîrê cîgere wedaro,
 Mî heni zona ke kardi nêro cigera mî,
 Zera mîna bele, mî zerede hencîrîye.
 Xevere amê Memedê birayî re.
 Vake: Bîraê to kîşîyo, waştiya ho peyser şîye.
 Nê mae vana: Memed tî koti menda?
 Dayma yîsoni dest nêkuna birayîye.
 Nê vano: Daê mî qole xu guret, ho sana hetê Sola Dîzîye.
 Vano: Mî nêzona ke yenê vîrenîya ma bîrnenê,
 Cenderme Pîlemurîye.

Ma ra cenê benê waştiya biraê mı, eve heşiriye.
Coru keşi nêdiyo ke zama kışiyo,
Peyser şiya waştiya xu ya newuye.
Dina çımunê mı verde biya teng u tariye.
Nê daê, zoro derdê bırayiye.
Dina çımunê mı verde biya teng u tariye.
Esto gılê ko u gerisu, Wusivê mı na zereqê tiji.
Kêmer u dar u ber nêvino,
Kerdo hazır tosedede mendo, Henê dest u neniki.
Nê mae ve kore vone,
Wusivê mı soe nêgureta, nêşiyê serê şivıgi.
Nê bıko kami zot dave cencenia toro.
Vake: Destte bımano, henê gılê neniki
Tezelê cencenia Wusivê mı re,
Kêmer u dar u berê Dağbegi ra roniso,
Bıwano sewtimalê pepugi
Ez ke ronişi derdê xu u cigere xu,
Na dina çolmage re qesey bıkeri,
Estemol de nêfetelina, gêmiya sere dengiji.

Yusuf ve Nişanlısının Ağıtı

Yusuf, Dağbek köyünden bir gençtir. Nişanlısı da Dere Balaban köyünden. Yusuf ve nişanlısı anlaşıyorlar. Yusuf nişanlısını kaçırmaya gidiyor. Birlikte kapının önüne girince arkadan Yusuf'a ateş edip Yusuf'u öldürüyorlar. Yusuf ölmeden önce düşmemek için ağıtta da ifade edildiği gibi elini nişanlısının eteğine atıp ayakta durmaya çalışıyor. Pülümür jandarmaları gelini geri eve götürüyorlar. Oğlanın (Yusuf) annesine haber veriyorlar. (Sait Bakşı). Ağıt Sey Qaji'ye aittir, derleyen ve seslendiren Sait Bakşı'dir.

Sonbahardır, sonbahardır, sonbahardır.
Caddeler düzleşmiş.
Annesi diyor: Yavrum, Yusuf'um dur gecenin karanlığıdır.
Bize lazım değildir ciğerim, Dere Balabanların dünürlüğü.
Oğul, eskiden beri aramızda var çözülmemiş davalar, on iki imamlar.

Aliye Yivrayım Ağa'nın ailesini sorarsan Yusuf'um,
Eskiden beri şeytan ailedir.
Ah anneciğim, kader beni sürükledi götürdü,
Saat ve dakikalarım (artık) tamam oldu.
Gittim nişanlımı aldım evden çıktım,
Kapının önüne girdim,
Zalimler meret Yunan kurşunlarıyla
Arkadan vurdular beni anneciğim.
Öyle bir değdi ki bana (kurşun) derinden gelen acıyla,
Yanımda el attım, nişanlımın fistanının eteğine.
Yusuf'umun nişanlısını kendisinden alıp götürdüler,
Lanet Erzincan'ın köylerine.
Allah aşkına hele gidin, bu zalimler götürdüler kime verecekler.
Dağbeg'in önünden gidersen yavrum, meret yamaçtır.
Diyor: Anne gidip nişanlımı getireceğim, sen atı al yolumu gözle.
Atı alıp gittim ki taşın başına gelmesin.
Yusuf'umun cenazesi yol ağzında karşıma çıktı aniden.
Allah ciğer (evlat) acısını kaldırsın öyle sandım ki bıçağı alıp ciğerimi kestiler.
Kalbim içimde parça parça oldu.
Kardeşi Memet'e haber geldi.
Dediler: Kardeşin vurulmuş, nişanlısı geri gitti.
Annesi diyor: Memet sen nerde kaldın?
Her zaman insanın eline geçmez kardeşlik.
Diyor anne: Ben silahlı gücümü (qol) aldım,
Sola Dızı'ye tarafında pusuya yattım.
Diyor: Bilemedim ki gelip önümüzü kesecek Pülümür jandarmaları,
Alıp esaretle götürecekler kardeşimin nişanlısını.
Asla görülmemiş ki damat öldürülmüş, geri gitmiş yeni gelini.
Dünya gözlerimin önünde kapkaranlık oldu.
Ah anneciğim zordur kardeşlik acısı,
Dünya gözlerimin önünde kapkaranlık oldu.
Dağ, taş, ağaç görmesin

Tabakta kalmış hazırlanan el ve tırnak kınası.

Annesi kör olsun, Yusuf'um elma alıp damın üstüne çıkamamış¹³⁰

Ah oğul, kim beddua etti senin gençliğine,

Dedi: Ellerinde kalsın tırnak ucunun kınası.

Yusuf'umun geçliğinin talihsizliğine,

Dağbeg'in dağ, taş, ağacına konsun,

Ötsün yanasıca pepug kuşu.

Eğer oturup derdimi ve evlat acımı,

Bu çöl olasıca dünyaya konuşsam,

İstanbul'da hareket edemez deniz üzerindeki gemi

4.48. Şuara Ax Wayi Wayi

1938 de mir u axaune Dersim, eve çê peroyinê kene top kısene. Şurede kıstena axau ve çê axau ra name ve name vajino. Şuare yê Hesênê Mexsiya arekerdax u vengdax Sait Bakşıyo.

Ax wayi wayi wayi wayi lemîne lemîne lemîne wayi

Aşîrene çêvesayi bêrê tufong berzê

Zalım kafîrê Gazi Pasayi

Na zalım bi sevevê meytune ma

Derdi we hirus u dı padisayi

Ora têpya sırê arde Qoçkiriye, Qozun u Seyit Rızayi

Aşîrenê çêvesayene bi sevevê ma yê esmeri

Çê Xıdırê Ali, Uşênê Qereman Axayi

Têde koyê Dersimi ra qırkerdi

Lemîne lemîne axa u bavayi!

No çêvesaye çıra nêverdo

Niaz u qurvane Qemerê Hemed Axayi.

Tırku ostoni ardi berdi Jelê sero fişti kayi.

Ewro de endi mutaji non ra cê vışıye

Niaz u sau peskese u rayi

Ewro de Qırtığı serde yeno

¹³⁰ Bölgede düğünlerde uygulanan bir gelenektir, gelin damat evine getirilince damat dama çıkıp elma, yemiş türü şeyler gelinin başına atar.

Lemnê leminê çêfê çê Memed Axayi
Bi sevevê ma, zalımo Avdıle Pasayi
Tayê kerdi peskesi Mustafa Kemal rê rusnayi.
Çê lazê Sowşen Ağay ma ra raver,
Kertê Avzere vêsayi de rusnayi.
Azê ke pey de mendi surgun kerdi,
Qezu memleketu ra Haqvo fetelnayi.
Ne laz ve pira verdayi,
Ne mae ve çêna ra ne waa u bırayi
Pêro mazurêni u heşireni u
Xeriveni ra qırbi qediyayi.
Na dewa ma dewa çêverê tu ya
Xızırê serê dengiz u deryayi
Na dewa ma dewa çêverê tu ya
Tu nêzu zona Tuzık Bavayi
Bava tu na qeşî re koti menda
Tacê sere xu kerdo bine cîle şîayi
Bava tu na qeşî re koti menda
Tu ça sare xu kerdo binê cîle şî
Aşîrêne çêvesayene bêre şêre
Diyarê Harşîya vêsaiye
Lemine lemîne tenga Memed u Mustafa Axayi
Qarşiyê dost u dîsmeni de qonaxê vıraştî
Axayê mı sîma çutır caverdayi
Xırava Heqî ya ke sîma rê ame,
Sîma çekî xu miye ra kerdi eve xo dest
Berdi Pîlemuriya vêsaiye de teslim kerdi, dayi.
Ala bêre şêre tume Gomê vêsaiye
Meluleniya hire xanunê çê Dursun Axayi.
Bêre şêre diyarê Daxbegê vesayi
Qırkerdi rêzê çê Welê Kali ded u birazayi
Pancîrasê vesayi de hefê mı bêro
Nondayeniya çê İsmailê Sîlêman Axayi.

Bêrê şêrê dairê Tazînga vêsayiye,
Hefê mî bêro pil u qîzê çê Boz Axayi
Askîregê vesayi de hefê mî bêro,
Kîstena Hiroxlu Axayi.
Meçîya vesayiye de hefe mî bêro
Xanê çê Wuşen Axayi.
Bêrê şêrê diyarê Pardiya vêsayiye
Hefê mî bêro lazê Dewrêse Qemer Bavayi.
Mazra vesayiye de hefê mî bêro
Domonunê çê Xîdîre Îvîşî,
Hîrê rêzunê çê Heme Mîstefayi.
Hîrê rêzunê çê Ferat Axayi
Vîlê Kewlê vêsayi de
Hefê mî bêro to Aliyê Keki.
Aşîrênê Pîlemoriya vêsayiye de,
Vîst u dî tenî qîrkerdî
Pero kerdî zare zu xendegî
Zonî na ro serê zerya Ali u Mîstefa Axayi
Aliyê mî Mîstafayê mî Îsmailê mî heniyo
Nê bîra nu senê qanuno koro kutîko
Na dewr de wertê ma de noro ma rê vejîyo.
Veyve, dî laz u ju kî piyo
Ma wertê de coru qe piya nêviyo.
Nê bîra bîra yê maye ma,
Nafa Heq de çêverê keşî nêkero,
Na raye qesasê Hermenî yo.
Lêyê medaxî, topê kuraşî, qalîvê savunî
Keşî rê neşîv nêviyo.
Meyîtê keşî nîamo
Verê çêverê keşî de tenasurî ser nêniyo
Dua ma ke Cenabê Heqî ra esta.
Îmza des u hot dugelu juvo
Ju rozê Anqara de sarê na gawurî sero bîqedîyo

Ah Eyvah Eyvah Ağıtı

1938’de Dersim ileri gelenlerinin, ağalarının aileleriyle birlikte öldürölmesini isim isim sayarak anlatan ağıtı Hese Meğs’e söylemiş, derleyen ve seslendiren Sait Bakşı’dır.

Ah eyvah eyvah, lemin lemin eyvah!
Evi yanasıca aşiretler gelin tüfek sıkalım,
Zalim, kâfir Gazi Paşa’ya.
Bu zalimler ölülerimeze sebep oldular,
Otuz iki padişahı (Osmanlı) kaldırdılar,
Sonra sırayı Koçgiri, Kozan ve Seyit Rıza’ya getirdiler.
Evi yanasıca aşiretler, bu seneki ölümlemeze sebep oldu.
Xıdıre Ali ve Uşeni Qereman Ağa ailesini,
Dersim dağlarında öldürdü hepsini.
Ah, lemin lemin ağaları ve pirleri!
Neden kabul olmamış bu yıkılasıca
Qemerê Hemed Ağa’nın kutsal lokması ve kurbanı.
Türkler atlarını alıp götürdü,
Zel Dağı’nın tepesinde oynattı.
Bugün artık muhtaçlar, mahrum kaldılar yiyecekten
Niazdan, elmadan, kutsal lokmalardan.
Bugün Qırtıge üzerinden keyifle geliyor,
Memed Ağa ailesinin sesi.
Bize sebep oldu Zalim Abdullah Paşa,
Bazılarını hediye olarak Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdi.
Sowşen Ağanın oğlunun ailesini bizden önce,
Yanasıca Avzer gediğine gönderdiler
Geride tek tük kalanları da sürgün ettiler.
İnan ki ilçe ilçe, şehir şehir gezdirdiler.
Ne baba oğul, ne anne kız ne de kız kardeş ve erkek kardeşi bıraktılar.
Hepsi göçebelikte, gariplik ve hasret içinde sefaletle öldü gitti.
Bu davayı biz sana havale etmişiz,
Deniz ve deryaların üstündeki Hızır.
Bu davayı biz sana havale etmişiz

Bilmiyorum, sen biliyor musun Tuzik Baba'yı.
(Tuzik) Baba sen bu yakarışlar karşısında nerde kaldın?
Başındaki tacı kara çulun altına neden koydun?
Baba sen bu yakarışlar karşısında nerde kaldın?
Sen neden başını kara cübbenin altına koydun?

Evi yanasıca aşiretler gelin gidin,
Yanası Harşıye köyünde,
Lemin lemin, Memed ve Mustafa Ağa'nın eziyetini görün.
Dosta düşmana karşı konaklar yaptılar,
Ağalarım! Siz nasıl bırakıp gittiniz?
Allah'ın kötülüğü üzerinize geldi
Belinizdeki silahlarınızı belinizden çıkarıp
Kendi elinizle yanasıca Pülümür'de teslim ettiniz.
Hele bir gelin gidin yanasıca Gome tepesine, görün
Dursun Ağa'nın üç hanesinin hüznünü,
Gelin gidin yanasıca Dağbegi görün,
Wele Kali ailesinin yeni yetme gençlerini, amca ve yeğenlerini
Yazığım geliyor, yanasıca Pıncares'de
Comert, misafirperver İsmail Ağa'nın ailesine.
Gelin gidin yanasıca Tazınga'yı görün,
Yazığım geliyor büyük küçük Bozağa ailesine.
Yanasıca Askirik'te yazığım geliyor,
Öldürülen Hiroğlu Ağa'ya.
Yanasıca Meçi'yi görün, yazığım geliyor
Hüseyin Ağa'nın hanesine.
Gelin gidin yanasıca Pardi'yi görün,
Yazığım geliyor Dewreş'in oğlu Qemer Bava'ya.
Yanasıca Mazra'da, yazığım geliyor,
Xıdırê İviş'in çocuklarına,
Heme Mıstafa'nın üç fidan gencine,
Ferat Ağa'nın üç fidan gencine,
Yazığım geliyor, sen Aliyê Keki'ye.
Yanasıca Pülümür aşiretlerinden

Yirmi bir kişiyi öldürdüler,
Hepsini bir hendeğe koydular.
Dizleriyle Ali ve Mustafa'nın üzerine bastırdılar.
Eh, kardeş bu nasıl rezil kepaze bir kanundur,
Bize çıkarılmış bu devirde aramıza indirilmiş.
İçimizde asla beraber olmamış,
İki oğul ile bir babanın düğünü.
Ah kardeş, kardeş bizim çektiğimizi
Allah kimsenin başına vermesin,
Bu sefer Ermeni intikamıdır.
Ölünün hayır yemeği, bir top kefen, bir kalıp sabun
Kimseye nasip olmamış.
Kimsenin cesedi evinin önüne gelip
Teneşirin üztüne konulmamış.
Cenabı Allah'tan olan duamız şudur ki:
On yedi devletin imzası bir olsun
Bir günde Ankara'da bu zalim gâvurun başının üstünde bitsin.

4.49. Şuara Axaunê Çuxure

Çuxure dewa merkeziya. Axaê Çuxure hire bıraye. Suli Axa, Hesên Axa, Memed Axa. 1938 de lewe devlete de vînîte, tîfong nêesto. Qanun ke vejîyo tufongê xu berde teslim kerde. 1938 de pero kerde top eve çê ra berde kertê Mazgerd de kîste. Taê vanê hîrus ponc tenî viye taê vanê çewres tenî viye. Şuare yê Wakîla, arekerdêx u vengdêx Sait Bakşîyo.

Ax miro miro miro mire mî welatî
Way bego bego bege welatî
Ondêr piso piso piso qanunê hukmatî
Ondera Kîrmanciye dariya we
Noro Qanunê Cumureti
Şîme diarê merata Çuxure
Çê mirî pêro kerdê topî
Dorme de sanê pê sungiyê polatî
Mîrunê mî vera kerdê kosteq u saatî

Suli Axa vano: Nu zalım amo
Tersa mı çıke pil u qızê ma qırkeno,
Werte ra keno paki
Hesen Axa vano: Bıra tu meterse,
Jêde zor kero ma naza ra
Surgın keno, sugınê welati
Celal Bayar ferman veto
Axır makineyi ardê, qurmıskerde
Vera nayvê ma ra sıfıriyê polati.
Heni ke heyvetu gınayve ma ra,
Zerr u cıgerê ma, ma zare de poti.
Çuxure bivêso sona rawu kare
Şune daire ondera Çuxurê te de yeno şın u şuare
Mirunê mı Çuxure kerda isize
Barkerdo şıye kerte Mazgerdi ware
Alu ve Demenu ra ame
Çuxure juvin ra kerda hese u bare.
Axır makineyi qurmıs kerde
Cenc u cayile vejiri ma qır kerdê
Pêro kerdê têver u têvirare.
Fidan Xanım bervenana dana xo re
Laze xu ye qızı ra vana ti bê mı virare
Suli Ağa vano: Efkâr virare meke
Nu zalım nika ma qırkeno
Sıma keno bêciger u bêsitare.
Vana: Qadeyê Ağayê xu cêno,
Tu heni mavaze zoro derdê cıgera hare.
Ax dina dina dina bosa bêtivare
Sıma dina têdi gureti çê kerdive xo virare
Dina haq keşi de nina, cerena je şıya dare
Çerxê ondêre dina fetelino cereno je çerxê şıya dare.
Ondêra Çuxure bivêso bege mı sona cado kano

Suli Axa vejîyo re qonaxu sere axayê mî xu tadano,
Vano: Esker nawo Jêle ra cerîyo ra yeno
Tedarek bîvinê ewro ma rê meymano
Fidan Xanîm'e vana: Qadayê axaye xu bîjerî
Xayîn ma ra herediyo
Çay u qewa ma nêsmîno
Amo Çuxura vêsaiye de niştî ro
Ma re meymano gîrano
Qumandani inat kerdo
Zalîm çay u qewa ma nesîmeno
Riyêxu ma ra çarneno
Xayîn xayîn ma de niadano
Sulî Ağa vano zare mî terseno
Nî zalîm fermane ma veto
Ma qîrkeno ma ra az nêverdano
Hesen Ağa vano tezelê ma re
Sulî Beg wesniyo osporo şero mazra Xarpet de
Lewe Avdîlê Wuşen Pasayî de payrano
Derde ma u haqa mîletê Kîrmancî rê
Bege mî jê zarancî bîwano.
Mêrata Çuxure bîveso bege mî gavano
Hesen Ağa vano: Sulî Ağay rê xevere bîrusne
Vaze mevîndero bero
Eskere tîrçî amo pîl u qîzê ma qîrkeno
Dîsmeno kano ma ra az nêverdano
Haq zonono derde axlarunç Çuxure
Çor qatî derdu ra gîrano
Pepug bêro Çuxure de roniso
Cênc u ceyul u vejîru re mîrd bîwano.
Heq adîrê tu wedaro çîkê xo ve çê torano
Felek ke bero sere lozîna mordemî
Çewres tenî rê cî ra çor tanu şano mal u gay caverdano
Daye tu mevînde tedarîkê ma bîvine

Dersimo ke naver bover ra sare nora pero şehido lano
Goçe ma qentere nast u dosti ra vay lemıne ce nêmano

Çuxur Ağalarının Ağıtı

Çuxur, merkeze bağlı bir köydür. Çuxur ağaları üç kardeşir. Suli Ağa, Hasan Ağa, Mehmet ağa. 1938’de direnişe katılmamış devletten yana tutum sergilemişlerdir. Kanun çıkınca silahlarını götürüp teslim etmişler. 1938’de hepsini aileleriyle birlikte Mazgirt geçidine kadar götürüp öldürmüşler. Kimilerine göre 35 kimilerine göre 40 kişilermiş. Ağıt, Wakıle olarak bilinen kadın şairindir, derleyen ve seslendiren Sait Bakşı’dır.

Ah mirim, mirim, mirim, memleketin miri
Ah beyim, beyim, beyim, memleketin beyi.
Meret pistir, pistir, pistir, hükümetin kanunu.
Meret Kırmancıye kaldırılmış,
İndirilmiş Cumhuriyetin kanunu.
Meret Çuxur’u görmeye gittim,
Toplamışlar mirin ailesinin hepsini,
Etrafına dizmişler çelik süngüleri.
Mirlerin önünden çıkarmışlar, saatlerini kösteklerini.
Suli Ağa diyor: Bu zalim gelmiş
Korkarım ki büyük küçük hepimizi öldürüp
Ortadan temizleyecek.
Hasan Ağa diyor: Sen korkma kardeş
Çok zorlarsa buradan sürgün eder bizi.
Celal Bayar ferman çıkarmış,
Ağır makineleri getirip kurmuş.
Çelik kurşunlar önden öyle bir heybetle değdi ki bize
Yüreğimizi, ciğerlerimizi içimizde pişirdi.
Yanasıca Çuxur, gidersin yol ve yamaçtır.
Meret Çuxuru görmeye gittim ki
İçinden geliyor ağlayış yakarış sesleri
Mirlerim göç edip Mazgirt gediğine yaylaya gitmişler,
Çuxuru ıssızlaştırmışlar.

Alan ve Demenanlar gelmiş,
Çuxuru birbirine hisse ve pay etmiş.
Ağır makineleri kurdular,
Gencecik, cahil fidanlarımızı kırdılar¹³¹
Hepsini kucak kucağa yan yana attılar.
Fidan Hanım ağlıyor, dövünüyor,
Küçük oğluna diyor: Sen kucağıma gel.
Suli Ağa diyor: Kucağa meraklanma
Bu zalim bizi zaten öldürecek
Sizi evlatsız ve eşsiz bırakacak.
Diyor: Kurban olayım ağama,
Sen öyle söyleme zordur evlat acısının yarası.
Ah dünya, dünya, dünya, boş ve güvenilmez dünya
Allah'ın dünyası kimseyle gelmez, döner ağaç gölgesi gibi.
Meret dünyanın çarkı döner durur, ağaç gölgesinin çarkı gibi.
Yanasıca meret Çuxur, gidiyorsun beyim eski caddedir.
Suli Ağa çıkmış konağın üstüne dolanıyor,
Diyor asker odur Zel'den dönmüş geliyor.
Hazırlık görün bugün bize misafirdir.
Fidan Hanım diyor: Ağama kurban olayım,
Hain bize küsmüş, çay kahvemizi içmiyor.
Gelmiş yanasıca Çuxur'da oturmuş
Bize hatırlı, ağır misafirdir.
Kumandan inat etmiş,
Zalim çay, kahvemizi içmiyor.
Yüzünü bizden çeviriyor,
Hain hain bize bakıyor.
Sülü Ağa diyor içimde bir korku var.
Bu zalim fermanızı çıkarmış
Kırıp bizi bizden soy bırakmayacak
Hasan Ağa diyor kör talihimize,

¹³¹ Kırımdan geçirmek öldürmek

Suli Bey sağ değil ki atlanıp gitsin Elazığ'a
Abdullah Paşa'nın yanına.
Derdimizi ve Kırmancıların hakkını keklik gibi dillendirsin.
Meret yanasıca Çuxure beyim geçittir.
Hasan Ağa diyor Süli Ağa'ya haber gönderin
Diyin durmayın gelsin!
Türk askeri gelmiş büyük küçük hepimizi kıracak.
Eski düşmandır bizden soy bırakmayacak.
Allah biliyor ki Çuxur ağalarının derdi,
Diğer dertlerden dört kat ağırdır.
Pepug gelip Çuxur'da konsun
Gencecik filizlerimize doyasıya ötsün.
Allah ateşini atsın ocağını söndürsün,
Felek bile gelse insanın ocağının üstüne
Kırk kişiden dört tanesini hayvanlara çoban olarak bırakır.
Anne sen durma hazırlığımızı gör.
Dersimin her yandan toprağa baş koyanların hepsi şehittir.
Göçümüz eş ve dostların göç katarından ah lemin geri kalmasın!

4.50. Şuara Xoliki

Ni laz ve pira Xolik rae. Laz ve pi ra piya kune ra raê sone cae. Laz vano bao
ez tu kison şeytan kewto bedene mı nan to ra. Ostor ra sone. Pi vano "Bıko isu çıtur
piyê xu kisenö. Mı tu ewlade de xer zonene. Mı vatene tu xera tu niya ewlado bêxer
bena. Nano piyê xo ra piyê xu wuza kisenö. (Sait Bakşı). Şuare yê Sey Qajıya,
arekerdöx u vengdöx Sait Bakşıyo.

Ondere Xolıko İbrahime mı Xolıko cade sono ko ra.
Vano: Bao mı ra duri vınde
Şeytan kewto bedenê mı nanu to ra.
Vano: Bıko mı tesela xu to ra gureta tu lazê de bêxera
İsu çıtur wurzeno ra riyê temelê na dina de nano atayeê xo ra
Vano: qersuna destê laji piro çıxa guza çıxa honde zora
De way way lemıne zora
Merate Xoliki vera İbrahimê mı sone ondere na qeraji.

Vano: Zenge ke gino Xoliko vêsauze na veyvo niane nêdiyo
 Evo davulu saji mesto biro wertê aşuru de ilanet beno
 Vane: pi kışiyo eve qersune destê laji.
 Pi vano: Ez çituri texirê cıgere çê Omer u Osmani ra doxru vaji
 Vano: Dewa xu nêdanu Omer u Osmani danu pirê u Uli Divani
 Na dewa mı bîvêno, hata dewre aj ve aji.
 De wayi wayi wayi lemîno ajve aji
 Vano: Bao ez ve kore vine ez çıla de momine bijêri
 A dina de zarrê u gonulê atayê xo, xo ra vıraji.
 De wayi way lemîne ez vıraji
 Ondere Xolik bîveso, İbrahimê mı vera sona kare,
 Ala reê bîrê şêrê daire Xolike te de yeno vengê şin u şuare
 Elçi birusne kora maye, Xeyala waye
 Vaze: Mevînde bîrê pi ve laji ra pê sera biyê cayi
 Jumini ra wazenê hese u bare, way lemîne hes u bare
 Maye vana: Biko sito ke mı ra lito to re heramvo
 Tu çitur xu kerd bîata ez kerdune bêsîtare
 Vano: Dae tî heni mavaze ae ke ama vîrêniya mı
 Haq niaro vîrêniya dina u dare
 De way way lemîne dinau dare.
 Ondere Xolig verde sono İbrahime na hêgayi
 Elçi biare birusne Dursînê zamayi
 Sukunê vesau de Memedê bırayi
 Vaze: Mevîndê bîrê pi ve laji ra ewro pêse ra biye ciyayi
 Qersuna destê laji ra ewro rozê pi biye ve tamami.
 Kes nêzoneno kar u ise destê Comord Bari Talayi.
 De niyade niade, İbrahimê mı niade
 Kom saviyê mı wurze niade.
 Piyê xuyê kokım verdana derdunê çolmaga na dîna de.
 Tî ke şiya nêşiya Xoliko vêsae kerdo xan u xırave.
 Way way lemîne kerdo xanu xırave
 Ondere Xolike İbrayime mı sone barivani

İse na Comord Bari Talayi pers kena pêro eve merdivani.

Bıko! Tu ve çımu ra kor viyene tu çıtur ez kıstune

Xu kerd jê dısmenê kani

De way way lemıne jê dısmenê kani

Xolik Ağıtı

Baba ve oğul Xolik köyündendir. Baba ve oğul, birlikte yola düşüyorlar bir yere gidecekler. Oğlu diyor: “Baba ben seni öldüreceğim bedenime şeytan girmiş, seni vuracağım.” Atlarla gidiyorlar. Baba diyor: “Oğul insan nasıl atasını vurur. Ben seni hayırlı evlat biliyordum. Ben diyordum sen hayırlısın böyle hayırsız evlat olamazsın.” Babasına ateş edip babasını orada öldürüyor. (Sait Bakşı). Ağıt Sey Qajî’nindir, derleyen ve seslendiren Sait Bakşı’dır.

Xolik’tir İbrahim’im Xolik’tir meret yol gider dağdan.

Diyor: Baba benden uzak dur,

Şeytan bedenime girmiş vuracağım seni.

Diyor: Oğul ben senden umudumu kesmişim, sen hayırsız bir oğulsun.

İnsan nasıl kalkar yeryüzünde ateş eder atasına.

Diyor: Oğulun elinden gelen kurşun

Babaya ne kadar ağırdır ne kadar zordur.

Ah vah, eyvah ne kadar zordur!

Meret Xolik’in önünde İbrahim’im uzanır bayırlar.

Yanasıca Xolik’e temel atılmış atılalı

Görülmemiş böyle bir düğün.

İlan olur yarın öbür gün aşiretlerin arasında davul ve saz ile.

Derler: Baba vurulmuş, oğlun elinin kurşunuyla.

Baba diyor: Ben nasıl doğru söyleyeyim Ömer Osman’a¹³² yavrumun beyanını.

Diyor: Davamı Osmanlı mahkemesine vermem, Ulu Divan’ın pirine veririm.

Davamı görsün nesilden nesile

Ah vah, eyvah nesilden nesile!

Diyor: Baba ben kör olayım, kutsal bir çıra alıp

O dünyada atamın gönlünü, kendimden yana alayım.

Ah vah eyvah alayım!

¹³² Osmanlı idaresi ve mahkemesi

Meret Xolik yansın, İbrahim'im önünden gidersin yamaçtır.
Hele gelin gidin Xolik'te görün geliyor ağlayış ve ağıt sesi.
Elçi gönderin körolasica anneye, bacısı Xayal'e
Diyin: Durmayın gelin baba ve oğul birbirinden ayırmış evlerini,
Birbirinden istiyorlar hisse, pay ah lemin hisse, pay.
Anne diyor: Oğul benden emdiğin süt sana haram olsun!
Sen nasıl kendini atasız beni eşsiz bıraktın.
Diyor: Anne öyle söyleme benim başıma geleni
Allah, dünyada kimsenin başına vermesin.
Vah lemin vah vermesin.

Meret Xolik'in önünde gidersin tarlalardır.
Elçi gönderin damadı Dursuna, yanası Suku'da kardeşi Memet'e
Diyin: Durmayın gelin baba oğul bugün birbirinden ayırmış evlerini.
Oğlun elinin kurşunuyla bugün babanın tamamlandı günleri.
Kimsenin akli ermez Cenab-ı Allah'ın işine
Hele bak bak, İbrahim'im bak
Misafirperverim kalk bak.
Yaşlı babanı bırakıyorsun bu çölolasica dünyanın dertleri ile.
Yanasica Xolik harap viran olmuş gitmişsin gideli,
Ah vah, lemin harap viran olmuş.
Meret Xolik İbrahim'im giderler berivanlar¹³³
Cenab-ı Allah'ın işini sorarsan hepsi merdivenli
Oğul sen gözlerden kör olasın sen nasıl öldürdün beni?
Kendini eski bir düşman gibi yaptın
Ah vah, eyvah lemin eski düşman gibi.

4.51. Şuara Çême Sey Mamudan

Xelê varyante şware este. Şware sero, Memet Yıldırım dergiye Munzur de nusto. Suru mordemune xo re zorbajen kene. Mordemu kısene. Çê Wusene Çini ki Suru'ra Momud Ağa'y kısene. Dı bıray ramene sonê dewa Çemê Sey Mamudan. Qeytan çêwu nêsonê. Xo re sone hêgaunê gırgıl de xu danewe. Vane sola ma mekısere. Roze milis ve cendermu ra dorme cene. Î dı bırau wuza kısene. Sait Bakşı

¹³³ Süt sağan kadın

nêzono şware yê kamiye, ju kaseto kan ra gureta şeklo peên da cı vata. Kıtavo Kılâmê Kırmanci Ser de yê Wele Wuse Yimami vajiya.

Sonde, sonde, sonde, bira bira, sonde.

Hewnê mordemi wes yeno

Fılanunê Sey Momıdan de.

Hewnê mordemi wes yeno

Fılanunê Sey Momıdan de.

Çemê Sey Momıdan vano,

Bıra Hemed na gavano,

Amune ke şêri dewe pepug mı rê bıwano.

Vake "Çı şino, çı şıwan o tede mız u dumano"

Çemê Sey Momıdano, bira na hêni yo

Piro çı kewte ra mı dime?

Mal u gayê tu mı ver niyo.

Çıralıxo ke mı do to çıralıxê raa Haqi yo.

Çemê Sey Momıdano, bira na kemera bele

Ma nameve zuvini ra ax zuvini dame wele.

Yê ma ye pir u talıveni ya meke wertê ma mezele.

Çemê Sey Momıdano, bira mız u dumano.

Ponc teni gınê ro lazê bıraye tu

Çıtur pê ra maneno?

Dormê xo de dısmeni şer keno,

Jê morê polati çiv dano.

Çemê Sey Momıdano, bira birro hurdi yo

Vano makine bolig ra raver bıje meterisê taluwu bicêro.

Piro tıfangê mı neferonê dewlete mede

to re çuye Heqi yo!

Çemê Sey Momıdano, bira Hemed na gavano.

Ondêr tever nêkeno tıfangê Kırmanciyo.

Lawo Xıde Tade ra mene cısnê pir u rayverê tu yo.

Juyê gına ro buriye mı goni kewta çımunê mı

Pir u rayver ve beliniyo.
Piro mı dime meye, mal u gaye to mı ver niyo.
Tıfangê destê mı persena martino beleko nêwi yo.
Çıra honde nalena yê mı sese yê tu hona juyo
Çemê Sey Momıdano, Çemê Sey Momıdano,
Bıra navero, çeto bover ra amo kistene.
Seyisê Momıd Axay cendermê dewleto.
Bıra bıra, Weli rısvetê ke ma seru dayi,
Mı kincê bırayê xu gureti Dersim ra fetelnayi.
Mı kincê bırayê xu gureti Dersim ro fetelnayi.

Sey Mamudan Çayı'nın¹³⁴ Ağıtı

Birçok varyantı olan ağıt üzerine, Mehmet Yıldırım Munzur dergisinde bir yazı yazmıştır. Suran aşireti etrafına zorbalık yapıp adam öldürür. Wusenê Çini ailesi de suranlardan Momıd Ağa'yı öldürürler. İki kardeş olaydan sonra kaçıp Sey Mamudan köyüne giderler. Öldürülmemek için evlere gitmez, tarlalarda yatar. Bir gün etrafları milisler ve askerler tarafından sarılır. İki kardeş orada öldürülür. Sait Bakşı ağıtın kime ait olduğu konusunda bilgisi olmadığını, ağıtı eski bir kasette bulup düzenleyip seslendirdiğini ifade ediyor. Kılame Kırmanciye Ser kitabında ağıt Wele Wuse Yimam'ın olarak geçiyor.

Akşamdır, akşamdır kardeş akşamdır,
İnsanın uykusu güzel geliyor,
Sey Momudan'ın ekilmemiş tarlalarında.
İnsanın uykusu güzel geliyor,
Sey Momudan'ın ekilmemiş tarlalarında,
Sey Momudan Çayı diyor,
Kardeş Ahmet bu dar geçittir.
Köye gittim ki ne göreyim pepug bana yansın.
Dedi: Bu ne feryat figandır, her yer toz dumandır.
Sey Momudan Çayı'dır, kardeş bu çeşmedir.
Hey pir! Niçin arkama düşmüşsün?

¹³⁴ Dereden büyük akarsu anlamında

Mal ve davarların önümde değil ya.

Sana verdiğim çıralık, Allah yolunun çıralığıdır.

Sey Momudan Çayı diyor, kardeş bu kara kayadır.

Biz birbirimize ateş edip, birbirimizi toprağa düşürürüz.

Bizimki pirlik talipliktir yapma, koyma aramıza mezar.

Sey Momudan Çayı kardeş toz dumandır.

Beş tane kardeşinin oğluna değmiş,

Nasıl ayakta duruyor?

Etrafında düşmanı izliyor,

Yaman bir yılan gibi ordan oraya sığıyor.

Sey Momudan Çayı kardeş, ağaçlardır

Diyor makineyi bölükten öne al, talibin mevzisini tutsun

Pirim Allah hakkı için, tüfeğimi devletin neferlerine verme.

Sey Momudan çayıdır kardeş, Ahmet bu geçittir.

Meret Kırmancıye tüfeğidir patlamıyor.

Sakin Xıde Tade ateş etmeyin, pir ve rayverlerin soyundandır.

(kurşun) Biri kaşıma değmiş, kan gözlerime dolmuş

Pir ve rayver belli değil.

Pirim arkamdan gelme mal ve davarın önümde değil ya.

Elimdeki silahı sorarsan meşhur yeni martinidir.

Niçin bu kadar inliyorsun, benimkiler altıdır (kurşun yarası) senin daha birdir.

Sey Momudan, Sey Momudan Çayı'dır

Kardeş bu taraf vadi ağzıdır karşı tarafta öldürülmüş,

Momıd Ağa'nın seyisi devletin jandarmasıdır.

Kardeş Veli'nin, üzerimize dağıttığı rüşvetler,

Ben kardeşimin kıyafetlerini alıp dolaştırdım, Dersimde.

Ben kardeşimin kıyafetlerini alıp dolaştırdım, Dersimde.

4.52. Şuara Lazê Sey Rızay Bavai

Sinê dewa aşira Qırxızuna, Qırxu ve Şıxhesenu ra xele waxt kote tê, qavxa kerda. Rozê qavxa de Bava axaê Qırxu Memet axay keno dırvetın. Memet Axa

dirveta xora gost ve astu ra keno peskire xu vera darde keno. Dima hurd aşiri benê haşt. Laze Sey Rızay Bava ve axaê Qırxu Memet benê mısayıv. Bava rozê sono Xozat, dota kuno herey yeno Sine çê mısayıvê xo de beno meyman. Sodır yeno ke şêro honake oспор nebiyo wuza pey ra nanê pa kısıene. Tae çımu de ki vane bêçıkla lazê bıraê Sey Rızay Rayveri Qop'i ki pa biya. Seyit Rıza dezê lazê xo ra hefteê core Sine mevzi ceno, Sine keno têser têbn. Şuare yê Wele Wuse Yımami'ya dı hire varyante xu este. Varyantê gurenayis Sait Bakşı vata.

De vaji vaji cêncena Babaê xu sero vaji.

De vaji vaji cêncena Babaê xu sero vaji.

Babayê mı oспор biyo şıyo Xozato vêsayi,

Yeno ceno pilena Kırmancıye.

Seyit Rıza vano: Biko mordem çıtur yeno çê dısmeni de,

Tede vındeno eve meymaniye.

Lazê mı, mı to ra va ed u cedê ero xo tovekere,

Gos ro mine sona koti linga xo ra çê merde Qırxıji mefiye.

Qırxu dısmeno hêfê xu keşı re nêverdano

Ma rê keno bêbextiye.

De vaji vaji Babaê xu sero vaji.

De vaji vaji Babaê xu sero vaji.

Mı lazê xu sero roz u ceme

Şına vêsaiye de qevxa gurete de,

Ondere têde kerdê melulê çıla fener u qaji.

Derdê aşırınê Dersim lazê mı dero,

Ewro pêro Şına vêsaiye de xo ra kerde raji.

Meyitê lazê xu Pir Bavu de wedari,

Eve xu desti sero kometo turva vırajı.

Tarix u yaji berzive cı,

Xu vira mekere mınu Qırxu hata ve azve aji.

Şine romerdiyo Babayê mı cüno.

Şine romerdiyo Babayê mı cüno.

Ne biko sarê xu berz ke,

Ezo serva tu ware ve ware fetelinu.
Dewro di-re seriyo danu pêro
Tufonge mino Qırxu erjino.
Derdê Babayê mî girano,
Ax bîko, hefe tu nêcerino!
Dina de kam savano vazo
Coru emsalê cîgere çino.
Nê bîko sare xu berz ke,
Ezo serva tu ware ve ware fetelino.
Ne bîko sare xu berz ke,
Ezo serva tu heso dirvetino.
Şine romerdiyo Babae mî şêno.
Şine romerdiyo Babae mî şêno.
Seyit Rıza camê oda ontewe,
Raa Babae xu de şeyr keno.
Vane: Rayver qol şîyo vîrêniya lazê tu,
Na raye çêtin xu xelesneno.
Vano: Lazê mî çêro çêre de xêxo.
Çîtur seno wertê dîsmeni de
Evê meymaniye têde vîndeno?
Vano: Bao mî va rozê Xızırîyo.
Kes ve xîraviye hetê lazê to ser şêr nêkeno.
Bîko tu nêzona ke sîrode xîravîno?
Mordem xo ra bêîqrar u bêîmano,
Xeletino coka mîreno.
Şine romerdiyo Bavaê mî gavano.
Şine romerdiyo Bavaê mî gavano.
Seyit Rıza vano: Lazê mî çêro çêre de xêxo,
Sono verê çêverê dîsmeni de qesasu dano.
Vano: Bao mî va rozê Xızırîyo
Kes ve xîraviye hete lazê tu sero nîanedano.
Tu nêzona ke lazê Sîleman Ağay dirvetino,
Dirvetînê destê sîma Avasano.

Astê xu vetê kerdê pestemale
Vera xu dardê kerdê, roz reê ra
Jê hesê dirvetini tey niadano.
Ax biko çêvesaye hukmati biyo barê mî,
Ez nêzonu ke mî ra sevano?
Mî va Haq dire serri emaneta xu nêceno,
Na ax u waxe xo de Bavaê xu sero çeku giredanu.
Derdê Bavaê mî gırano nê efkaru xo de axrete niano.
Dara Haqî aşurunê Dersim verde rone,
Lazê mî xo ra Sultan Silemano.
Ax biko sarê xu berz ke, biko pepug mî re bîwano.
Cenaza Bavayê mî nawa kertê Pir Bavê de arde,
Şîx Hesên kewto virênîya cenaza bireyê xo,
Kemer u dar u ber nêvino, bervenno.
Seyit Rıza kewto zarê oda xu sero çêver kilit keno.
Şîx Hesên vano: Bao bê meytê lazê xu ser
Dormê ma çor pêrrî u kalu ma rê pêro dîsmeno.
Vano: Biko tarva cigere zora
Coru serm u edev nêzono
Seyit Rıza vano: Çekunê xu girêde
Vera mî şerê qula sîma ra kamo
Hurenda Sultan Silemanê mî cêno?

Seyit Rıza'nın Oğlu Bava'nın Ağıtı

Sine, Qırxaş aşiretinin köyüdür. Qırxaşlar ile Şîxhesenanlar uzun zamandan beri birbirine düşman kavgalıdır. Birgün kavga sırasında Bava Qırxaş aşiretinin ağası Memet Ağa'yı yaralar. Mehmet Ağa yaradaki et ve kemikleri mendile koyup önüne asar. Sonra iki aşiret barışır. Seyit Rıza'nın oğlu Bava ile Memet Ağa sağdıç olur. Bava birgün Hozat'a gider. Dönüşte gecikince Sine'de sağdıçının evinde misafir olur. Sabah kalkıp atına bineceği zaman daha üzengiye ayağını atmadan arkadan vurularak öldürülür. Bazı kaynaklarda Seyit Rıza'nın yeğeni Rayvere Qop'unda bu öldürülmeye parmağı olduğu söylenir. Seyit Rıza oğlunun acısı ile bir hafta boyunca Sine'nin tepesine mevzilenir Sine köyünü yerle bir eder. Birkaç

varyantı olan ağıt Wele Wuse Yimam'ın olup çalışmadaki varyantını Sait Bakşı seslendirmiştir.

Ah söyliyeyim söyliyeyim, Bava'mın gençliğine söyliyeyim
Ah söyliyeyim söyliyeyim, Bava'mın gençliğine söyliyeyim
Oğlum süvari olmuş gitmiş yanasıca Hozat'a
Gelip alacak Kırmanciye'nin beyliğini.
Seyit Rıza dyor: Oğul, insan nasıl gelir düşmanının evinde
Misafir olarak kalır?
Oğlum sana dedim, ecdadınıza, ecdanınızın sülalesine tövbe edin,
Bana kulak ver nereye gidersen git, Qırخانların evine ayak basma.
Qırخانlar düşmandır, intikamını kimseye bırakmaz,
Hainlik yapar bize.
Ah söyliyeyim söyliyeyim Bava'mın üzerine söyliyeyim.
Ah söyliyeyim söyliyeyim Bava'mın üzerine söyliyeyim.
Oğlumun üzerine bir buçuk gün
Yanasıca Sine'de kavgaya tutuştum,
Meretin tamamında çıra ve gaz fenerlerini söndürdüm.
Dersim aşiretlerinin derdi oğlumdu,
Bugün hepsini yanasıca Sine'de kendinden razı etmiş.
Oğlumun cenazesini Pir Bavu'da kaldırayım,
Kendi elimle üzerine kümbet ve türbe yapayım,
Üstüne tarih ve yazı yazayım,
(öyle ki) Unutulmasın benle Qırخانlar nesilden nesile.
Yokolasıca Sine, Bava'm harmandır.
Yokolasıca, Sine Bava'm harmandır.
Oğul başını dik tut,
Ben senin için hane hane gezip,
Birkaç yıldır savaşıyorum.
Ben ve Qırخانlar kavgaya tutuşmuşuz
Bava'mın derdi ağırdır,
Ah! Oğul alınamıyor intikamın.
Dünyada kim ne derse desin,

Oğlumun yoktur eşi benzeri
Oğul başını dik tut,
Ben senin için hane hane gezip,
Oğul başını dik tut,
Senin derdinle yaralı ayı gibiyim.

Yokolasıca Şine/Sine Bava'm şendir.
Yokolasıca Şine/Sine Bava'm şendir.

Seyit Rıza odanın camını açmış,
Bava'sının yolunu gözlüyor.
Diyorlar: Rayver¹³⁵ oğlunun önüne baskın çetesi gitmiş,
Bu sefer kendini zor kurtarır.

Diyor: Oğlum cesurdur ancak safdillidir.
(insan) Nasıl gider düşmanın içinde misafir olarak kalır.
Diyor: Baba ben dedim Xızır orucudur,
Kimse oğlundan yana kötülük yapmaz.
Oğlum sen bilmiyorsun ki kötü bir devirdir,
İnsan ikrarsız ve imansızdır,
Yanıldığı için ölür.¹³⁶

Yokolasıca Sine Bava'm dar geçittir.
Yokolasıca Sine Bava'm dar geçittir.
Seyit Rıza diyor: Oğlum cesurdur ancak safdillidir.
Gidip düşmanın kapısının önünde intikam aldırır.
Diyor: Baba ben dedim Xızır günleridir,
Kimse kötülükle oğlundan yana bakmaz.
Sen bilmiyor musun ki Süleyman Ağa'nın oğlu yaralıdır,
Siz Avasanların elinden yaralıdır.
(yarasındaki) Kemiklerini çıkarmış mendile koymuş önünde asmış
Günde bir kere yaralı ayı gibi bakıyor.
Ah oğul, eviyanasıca hükümet de benim yüküm olmuş,
Bilmiyorum ki benden ne istiyor?

¹³⁵ Seyit Rıza

¹³⁶ İfade ile söylenmek istenen insan bu devrin ve insanın kötülüğünü idrak edemediği için iyi niyetli düşünür ve yanılıp ölür.

Dedim ki Allah birkaç sene emanetini (canımı) almaz,
Bu yasımın içinde oğlum için silah kuşanırım,
Bava'mın derdi ağırdır, bu efkârı ahrete taşımayayım.
Allah'ın asasını Dersim aşiretlerinin önüne koyun.
Oğlum zaten Sultan Süleymandır.
Ah oğlum başını dik tut.
Pepug bana yansın,
Oğlumun cenazesini budur, Pir Bave gediğinden getirdiler.
Şıx Hesên geçmiş kardeşinin cenazenin önüne,
Dağ taş ağaç görmesin, nasıl ağlıyor.
Seyit Rıza odaya girmiş üzerinde kapıyı kilitliyor.
Şıx Hesên diyor: Baba gel oğlunun cenazesinin üstüne.
Etrafımız dört kuşaktır Kalululardır,
Hepsi bize düşmandır.
Diyor: Oğul evlat acısının darbesi zordur,
Hiçbir zaman utanma ve ayıp bilmez.
Seyit Rıza diyor: Silahlarınızı kuşanın
Karşımdaki mevziye gidin
Sizden kim alacak Sultan Süleyman'ımın yerini?

4.53. Şuara Güli/Guli Beg

Şuare, Herve Wuriş sero vajiya. Sıra ke Wurıs amo Pilemoriye axaune Dersim anê pêser vanê “Gâvur amo memleketê ma gureto pêrodime tey.” Serva hervê Wuriş milısu kenê top. Milıs qulo sıvılo. Wuriş hata Şevdin yeno. Milıs benê top sonê Şewdın. Şewdın hem namê dewo hem koy tedere hemi ki gemiyê. Hata Şenlik yene. Şenlik dewa Şah Wuşeni'ya mirê Dersimiyo. Wurıs a dewe işgal keno hermetu re haqaret keno. Şah Wuşen çê xu ceno yeno Balıg lewe ju çêy wuza niseno ro. Milıs hem Şevdin de hem dewunê Pilemoriye de dano pero. Güli Beg çê Bozaxa rawo. Waxto ke mılıs Wuriş de herv kerdo dewleta Osmanlıye rutbey dê mılusu, je yüzbaşen, je binbaşen. İleri gelenê Dersim hen şiye cêpe. Rutba Güli Beg ki yüzbaşen viya. Herv de, Pilemoriye de beno dırvetın. A roze hirus u ju ten şehit beno. Virenu ra gore mılusu dıma destek nêşiyo. Cephane milusu qedino. İ hirus ju teni wuza şehid bene. Taê ki vanê hermê Güli Bey sero rutbe biyo bereqıyo Rus

rutbe vînenî, Güli Bey ra nîsa cêno mevzî de nîno pî ra. (Sait Bakşî). Şuare yê Sey Qajî'ya, arekerdîx u vengdîx Sait Bakşîyo.

Way de bîko bîko, Güli Beg'e mî
Koê Hasan Qala, kowo de berzo.
Nê bawo eskere hetê qolê Goneliye
Ewro wusto ra têdîma nawo yeno.
Nêzonenu ke çîra honde ve lerzo?
Ewro roza cuamerduna,
Bakê Pasayî wes niyo
Vîreniya eskerê Mewrani de
Endî çoku rono, tîfong berzo,
Meytunê ma ki wertê ra vezo.
Nê bawo defterê zekareki mor mekerê,
Cencenia ma cencu re saredezo.
Sîma defter Wurişî re mor kerdo,
Wurişî zor kerdo welke gureto.
Vengê çêrunê u rezu
Na rae wertê sîma vezo.
Vano: Bawo meso nîsanê dewletê miya,
Cencenia ma re qest u qerezo.
Mordem çutur rawurzo şero
Hukmate dewlete de roso,
Fermanê hîrus u dî mordemu
Way lemîne! Eve xu deştî vezo.
Way de bîko bîko, Güli Beg'e mî
Ondera Tanjinige verde sono dero.
Nê vano: Haq vone esker nawo yeno
Güli Bege mîno eskerî vero.
Halê hervê dulgeru nêzono
Waxte aşîrtenia dano pero.
Qumandanê Wurişî pusîlara şer keno,
Güli Beg'e mî ez ve kor vine,

Nisanê dewlete ewro doskerdo hermê to sero.

Vano: Bawo to re merax nêvo

Lazê to lazo de qolay niyo.

Yıspatiya dinalıxiya,

Qomandar ve hire neferu ra

Mı ki naê dêve mewziye xu vera.

Baxtê camerdu re qolae mevazê

Keke Fatose Kalwuşenizo,

Lazê Reyverê Birayi

Meterisê mı ra ravêr dano pêro

Way de biko biko, Güli Beg'e mı

Wonderê Tanjızıge verde sono heniyo.

Nê haqo roza qolpeena esker yeno,

Güli Beg'e mı tey çiniyo.

Bawo, na dinade çê tu romerdiyo,

Lazê xo re tenya tı meberve

Wurze sarê mawo qol ewro yeno,

Hurê Wusê Hindi kışıyo, dırvetino?

Roza ewrei de hiris u ju yo

Xıremalo haqo yımdadê ma kerdo tengi,

Yê mewrani pee ma mêser biyo.

Eskere wurişi ma sero jediyo,

Bıko tu merdena xu ver mekuye,

Wuşen Axawo tornê Munzır Axa'yi

Ewro sare no ra, wu ki tekê tuyo.

Bawo awo ke ma sare no ra

Kes cı ra qolay niyo.

Kami ke hervê dugelu de

Hardê Dêsimi de sare no ra,

Raa peyxamberê homete de

Roza Kervela de seyîd biyo.

Way de biko biko, Güli Beg'e mı

Koê Hesenqala wonder ve kemero
Kekile Gulavi vano:
Wele ve mı ro vene lazê mı kışiyo,
Heşirê destê kafiriyo.
Gureto berdo ondere Erzingani
Verê sarayıya Munsur Pasa'y de ro.
Qumandarê Wurişi lazê mı berdo
Verê xo tikmişkerdo,
Eve weşiye soğur u sualê
Din u İslamiye cı ra pers kerdo.
Vano: Yelçiyê birusnê piyê mınê kokımı
Vazê: Mıle birusno meytunê ma
Bê yıqrar u bê yıman mekero.
Bıko kam ke raa Kervela ra seyîd biyo
Dayma mıle xu sero viyo.
Piyê mı ra vazê çor tenê Lolu u çor tenunê Arezu bearo pêser,
Cengê lazê xu cı ra pers kero.
Bawo ewro roza heser u meseriya,
Roza Kervela u Hesen u Wuşeniya.
Hire neferu ve qumandanê kafiri
Mı dıma, mı vera kero.

Way de bıko bıko, Güli Beg'e mı
Çolmagê Tanzıge vera sona hêgayi.
Bawo ma do pêro
Eskere Wurişi qılayno ra
Dêmdo kerdo hetê Erzingani,
Serê çolmane Maxaçore.
Dota mezal ma nêdano
Wondêr vaê pakayi
Ewro dormê mı de xori nalenê,
Bıra u ded u derezayi.
Domonê Memê Hagi dı bırayi
Kekê Fatose, Wuşen Axayi

Tornê Munzır Ağa'yi.
Pirê mîno Sa İsmayîlê Bavayi,
Roza cenge Pardiye
Sey Wuşen u Xıdır u Mîstefayi.
Roza cengê Şevdini,
Dursun u Sa Heyderi.
Defterê sîma juyo
Sîma ju defter de qeyd kerde
Roza Kervela de biyê haq bırayi.
Na zalimê Wurişi aze çê Mîste Heşi
Qırkerdi, qedenayi,
Zerê ju çêyi ra kışiyê, zewncê bırayi.
Vano: Bawo ma çê Gule Boz Axa'yi
Çıxaş ke hewl u reji kerdi weyiye,
Ceng u hervê dugelu de pêro kerdi raye.

Güli/ Guli Bey Ağıtı

Ağıt, Rus Harbi üzerine söylenmiş. Ruslar Pülümür'e girince Dersim ağalarını topluyorlar diyorlar: "Ruslar memleketimizi alıyor savaşalım." Rus Harbi için milis güçleri topluyorlar. Milis sivil insanlardır. Ruslar Şevdin'e kadar geliyor. Şevdin hem köyün adı hem de dağlık ormanlık bir yer. Şenlik'e kadar geliyorlar. Şenlik Dersim miri Şah Hüseyin'in köyüdür. Ruslar köyü işkâl edip kadınlara hakaret ediyorlar. Şah Hüseyin ailesini alıp Balıg da bir ailenin yanına geliyor orda kalıyor. Milisler hem Şevdin de hem de Pülümür köylerinde savaşıyorlar. Güli Bey Pülümür köyünden Bozağa ailesinden. Milisler Ruslarla savaştıkları zaman Osmanlı devleti, yüzbaşı gibi binbaşı gibi milis kuvvetlerine rütbe veriyor. Dersim ileri gelenleri cepheye o rutbelerle gitmişler. Güli Bey'in rütbesi de yüzbaşılıkmış. Pülümür harbinde yaralanıyor. O gün otuz bir kişi şehit oluyor. Bazıları da diyor Güli Bey'in omzundaki rütbe parlayınca Ruslar rütbeyi görüyor Güli Bey'e nişan alıp mevzide vuruyorlar. (Sait Bakşı). Ağıt Sey Qaji'nindir, derleyen ve seslendiren Sait Bakşı'dir.

Vah oğul oğul, Güli Bey'im
Hasan Kale Dağı yüksek bir dağdır.
Babacığım, Goneliye tarafındaki askeri birlik
Bugün kalkmış şu an peşpeşe geliyor.
Bilemiyorum ki niçin bu kadar acele ediyor?
Bugün yiğitlik günüdür,
Baki Pas'a sağ değil ki Mewran'ın ordusunun önünde,
Mevzilenip silah sıksın, ölülerimizi de düşmanın elinden alsın.
Babacığım Zekerek defterini imzalamayın,
Gençlerimizin gençliğine baş belasıdır.
Ruslar için defter imzaladınız.
Ruslar ülkeyi işgal etti.
Cesur delikanlıların sesini
Bu kez aranızdan kaldırsın.
Diyor: Babacığım gidip devlet nişanını alma
Gençlerimize ölüm sebebidir.
İnsan nasıl kalkıp gider,
Devletin hükümeti ile oturup
Otuz iki kişinin ölüm fermanını,
Ah lemin, kendi eliyle çıkarsın.

Vay oğul oğul, Güli Bey'im
Meret Tanjik önünde dere akıyor.
Diyor: Vallahi asker şu anda geliyor
Güli Bey'im askerin önünde,
Devletler savaşının usulünü bilmiyor,
Aşiret usulü çarpışıyor.
Rus askerinin komutanı dürbünden izliyor,
Gülü Bey'im kör olayım,
Omuzlarının üzerindeki devlet nişanını keşfetmiş
Diyor: Babacığım merak etme
Senin oğlun da sıradan bir oğul değil.
Fani dünyada ispatı,
Budur mevzimin önüne düşürmüşüm, kumandanla üç neferini.

Yiğitlerin onuruna kötü söz söylemeyin,
Kalwuşeniz ezbetinden Keke Fatose, Rayver Bıra'yın oğlu
Çarpışıyorlar benim mevzimden de önde.

Vah oğul oğul, Güli Bey'im,
Meret Tanzinig önünde akıyor çeşme.
Allah'ım, milis güçlerinin son dönüş günüdür.
Babacığım bu dünyada ocağın sönmüş

Sen ağlama sadece oğluna,
Kalk, silahlı güçlerimiz bugün dönüyor,
Wuse Hindi'nin oğlu ölmüş mü yaralı mı?

Bugün otuz bir gün oluyor,
Hey gidi Allah'ım Mervan'ın askeri arkamızı kuşatmış
İmdat imkânımızı ortadan kaldırmış.

Rus askeri üzerimizde çoğalmış
Oğul sen ölümüne üzülme,
Munzur Ağa'nın torunu Hüseyin ağa bugün vurulmuş,
O da senin dengindir.

Babacığım, bizimle ölenlerin hiçbiri kolay kişiler değildir,
Kim ki Cihan Harbi'nde Dersim toprağında ölmüş,
Ümmetin peygamberi yolunda Kerbela gününün şehididir.

Vay oğul oğul, Güli Bey'im
Hasan Kale Dağı meret kayalıktır.
Kekile Gulavi diyor: Toprak başıma (yağsın) oğlum vurulmuş
Kâfirin elinde esirdir.

Alıp götürmüşler meret Erzincan'a,
Mansur Paşa'nın sarayının önündedir.

Rus kumandanı oğlumu götürüp,
Hala sağken ayakta dikip
Din-İslam'ın sorgu sualini yaptırıyor.

Diyor: Elçi gönderin yaşlı babama,
Deyin: Ölülerimizin başına hoca (mîle) göndersin
Bizi ikrarsız imansız gömmesin.

Oğul kim ki Kerbela yolunda şehit olmuş
Daima hocası üzerindeymiş.
Babama deyin dört Lolanlı ile dört Arezanlı'yı¹³⁷ bir araya toplansın,
Oğlunun yaptığı savaşı sorsun.
Babacığım bugün sorgu sual günüdür.
Kerbela ve Hasan, Hüseyin günüdür.
Kâfirin kumandanı ile üç neferini,
Ardımdan yapsın benim bedelim.
Vay oğul oğul, Güli Bey'im
Çöl olasıca Tanzig önünden gidersen tarlalardır.
Baba biz çarpışmışız, Rus askerini çevirip, sökerek
Erzincan tarafına çöl olasıca Mağaçar köyünün üstüne (doğru) sürmüştük.
Öteden bize aman vermiyor ayaz rüzgârı.
Bugün etrafımda kardeş, amca, yeğenler derinden inliyor.
Meme Hag'ın iki çocuğu, Keke Fatose, Hüseyin Ağa Munzur Ağa'nın torunu,
Pirim Sa Yısmayile Bavayi,
Sevdin savaşında Dursun ile Sa Heyder,
Defteriniz birdir.
Sizi bir deftere kaydetmişler,
Kerbela gününde hak kardeşi olmuşsunuz.
Bu zalim Rusalar Mıste Heşi ailesini katledip soyunu kuruttular.
Bir evden iki kardeş vurulmuş,
Diyor: Babacığım, biz Boz Ağa ailesi
Ne kadar değerli gençler yetiştirdiysek de
Cihan Harbi'nde hepsini kaybettik.

4.54. Şuara Pardiye

Hervê Cihan de, işqalê Wuriş hata Pılomoriye yeno. Lazê Sowşen Mustafa Beg aşirunê Dersim keno top beno Bonê Tosni'ye de dano sondre. Vano: Qevxa caverde qarşiye dismende tê lewe de herv bıkere. Dewa Tasniye ra mılusu kenê top bene. Cepe Pardi de hervo çetun beno. Milis Wurişi peyser dane ham saake pero wuza

¹³⁷ Lolan ve Arazen Dersim'de iki aşiret

kışinê. Şuare inu ser Sey Qaji vata. Sait Bakşi şuarê bîrazaê Sey Qaji Îmame Sey Qaji ra qeyd kerda vata.

Bîra Pardiye, keko Pardiye
Hefê mî yeno to Wuşeni Kali
Lînga tufongê çêrye.
Hefê mî yêno Xîdîre Ağayi
Qesey kerdena u qomu rîndayiye.
Çêna Baba Bori vana:
Mî nêzona ke qusîr dîma sono
Haqa berjenî mî cî ra wastêne helaliye.
Wurişî gureta Anadolî'ye,
Gavuri gureta Anadolî'ye.
Mustafa Beg axlari dê arê berdê
Sondê Bonê Tosniye,
Vano: Aşîrenê juvin de mekere bêbaxtiye,
Juvîni de mekere babaxiye.
Zagonê gavuri xîravîno
Ma rê ano hêşîriye.
Xu ver bîde pêro de
Darîna we dinu Îslamiye.
Qavxa jumin gureto danê pêro
Kerdo bînê Lînga Dundîle
Boxazê Pîlemoriye.
Vîrêniya qerergahê Wurişî
Qîlayna ra kerda verê şuye,
Damae miluso do are kerdo verêniye.
Kîrmanciyê sero dîna kerdave tariye.
Xu ver bîdê pêro de qozê dewlata
Al-i Osmani eve na gavuri nêşikiye.
Mustafa beg vano xu ver bîdê pêro de,
Din quwetlîyo inşala nêdarinowe
Dînê ma dinê Îslamiye.

Bıra Sulvıso keko Silvıso.
Xu ver bıdê pêro de
Barê ma gırano, zalım Wurıso.
Zagonê gavuri zagunê de piso.
Pardiye bıvêso bırr u pagi.
Cenazey kerdi rast ardê
Zarê dewe nêverde.
Ardê berdê peê Pardiye
Serê çımê hêniye Hagi.
Hesen Axa ve tornê Dursın Axayi
Sero şuare vano.
Vano: Mı coru nêdiyo, na veyvê gırano
Ax de bêdawulo bêsazo.

Pardi Ağıtı

Cihan Harbi'nde, Rus işgali Pülümür'e kadar varır. Savşen Ağa'nın torunu Mustafa Bey, Dersim aşiretlerini toplayıp Bonê Tosniye'ye yemine götürür. "Aranızdaki kavgayı bırakın düşmana karşı birlikte savaşın." der. Tosniye köyünden milisleri toplayıp götürürler. Pardi cephesinde şiddetli çarpışmalar olur. Milisler Rusaları geri püskürtürler ancak milislerin neredeyse tamamı ölür. Ağıt Sey Qaji'nindir. Sait Bakşı ağıtı Sey Qaji'nin yeğeni İmame Sey Qaji'den derleyip seslendirmiştir.

Kardeş Pardi'dir, kardeş Pardi'dir.
Yazığım geliyor, cesur tetiğine sen Wuşeni Kali'ye.
Yazığım geliyor Xıdır Ağa'nın sohpetine, müneverliğine.
Baba Bori'n kızı diyor:
Bilemedim ki ecelinin arkasından gidiyor,
Karı kocalık hakkı için isterdim helallik.
Rus almış Anadolu'yu,
Gâvur almış Anadolu'yu.
Mustafa Bey ağaları toplayıp yemin için
Bone Tosniye (ziyaret) götürmüş.

Diyor: Aşiretler! Hainlik yapmayın birbirinize
Döneklik yapmayın birbirinize,
Gâvurun rejimi kötüdür
Esaret getirir bize.
Gayret edin savaşın (yoksa)
Ortadan kalkar din ve İslamiyet.
Kavgaya tutuşmuş, savaşıyorlar,
(kavga) Düldülün ayağının altındaki
Pülümür boğazına kadar gelmiş.
Rus karargâhının önünü söküp
Yamaca kadar getirmişler,
Zavallı milisleri toplayıp önüne koymuşlar.
Kırmancıyenin üzerinde dünyayı dar etmişler.
Gayret edin savaşın, koca Osamanlı Devleti
Bu gâvurlarla baş edemedi.
Mustafa Bey diyor: Gayret edin savaşın
Din kuvvetlidir, inşallah kalmaz
Dinimiz İslamiyet dini.

Kardeş Sülbüs'tür, kardeş Sülbüs'tür.
Gayret edin savaşın,
Yükümüz zalim Rus yüküdür ağırdır.
Zalimlerin rejimi pis bir rejimdir.
Yanasıca Pardiye orman ve harabelerdir.
Cenazeleri yola koyup getirmişler,
Köyün içine bırakmamışlar,
Alıp Pardi'nin arkasında,
Hag çeşmesinin kaynağının üstüne getirmişler.
Dursun Ağa'nın torunu Hasan Ağa,
Üzerine ağıt söylüyor.
Diyor: Ben asla görmedim böyle davulsuz, sazsız
Hüzünlü bir düğün.

4.55. Şuara Silo Sur

Silo Sur Demenuzu, Bor rawo. Zof şefkan viyo zof cesur viyo hama werte aşire de kes cı ra hasnêkeno. Peska re milet beno. Keşi ra eyvala nêvato çêr viyo silahşor viyo hemi ki şairo kemane cınito, kılami vato. Silo Sur keşi ra eyvala nêvano aşira xu Demenu vane ma ney werte ra wedarimi ma neyde basnêkeme. Çê Alê Hesê Kuri i peru ileri gelene Demenune wuzayiye. Çıra ke sono ko sono uwe verdano de. Tufonge xu dano lazê Hesê Alê Kur. Tabi ey ra avi qol wuza giredo, kerdo hazır. Sono werte bir seke sono wuza nane pa wuza kisenê Silo Suri. Demenune tepiya mordeme xoye (Sait Bakşi). Kılame moa Sile Sur vata, arekerdax u vengdax Sait Bakşiyo.

Wey de biko, biko, biko şêrê mı Silemano,
Xatirê aşira xu bızone zarê aşire to ra nêmano.
De vano nêvano gos ro moa kore nênano,
Biko hesarê xu vînde, herkes to ra têsano.
Dayê eke biye tamame, feleko kal reseno,
Dismeni ra raver, dest u paunê mordemi girê dano.
Vana ewro kodê qavxa Demiya
Vengê tufongu yeno tede mız u dımano.
Biko çê zalimê dısmeni bivêso,
Sılêman Axa mı nae ra bêgumano.
Vana biko mı va sê ten pênêreseno.
Poncas ten vireniya to nêno
Teper nêkeno beşli giredano
Hal ve hal to ra nênano.

Ondêrê koy romerdiyo Silemanê mı hiri
Ewre ko de tufong erjino, gulvang dano dura duri.
Moe vana: Ez kore vine ez vaji ko de,
Qol şıyo vireniya Silemanê mine Suri.
Vana: Biko tu mordeme de qolay niya,
Hala reê dest berze qevda sesadiri.
Vano: Dayê dısmeno dısmen ra reji nêveno.
Ver u pey ra ez kerdo wertê kıla adiri,

Îngilize mîne qol mî ra fişto duri.
Dayê dîrvetîya mî jêde xoriya,
Destê mî nêceno qevda sesadîrî.
Sileman Ağa mî kîsenê
Sîma ke kewtî tenge, roza anê ra xo virî,
Sîlo Sur ke wes vîyêne hîrus u heştî de
Tîrku çadîrî nêardene gîlê Koyê Suri.
Ax de biye biye biye bîko sarê tu ser cêriye,
Daê tu ve Haq kena
Îngilizê mî ve kemanê mî ra mî de mezele fiye.
Kam ke merdena mî rê saveno
Vazê wele ve merdiye sîma ro veno.
Sileman Axaê mî kîşîyo bêbextîye.
Ondere koy bivêso Silemanê mî leya sulule.
Duzmînê lazê mî biyare miye sane, asurme berze vîle.
Vano daê roza duzmînu u asurmî niya
Kemanê mî mî rê biya dîrveta mî jêde xoriya,
Nanu ro serê dîrvetîya xuya qûle
Dayê hona ke ez wesune, reyna wuşîre tîra kerîne.
Aşîru ra vazenê wele ve merdiye sîma ro vone,
Sîlo Sur sare nora, çîla aşîra Demu kerda melule.
Way de biye, biye, biye, ame sarê tu ser ceriye
To ve aşîru ra dêne pêro, coru na nêviye,
Daê mî vera selam ro lazê Alê Hesê Kuri kerê
Vazê bêarera xu virî qevxa Texte Zegeriye.
Dîrveta tu jêde xori viye mî ve deste xu melem vîrast,
Nare dîrveta tu, dîrveta tu kerde hediye.
Dae mî nêzona ke merdo dem wurzone ra,
Mî rê keno babextîye.
Ondere koy royverdiyo Silemanê mî gavano.
Sona hardê Pilvangi meke giraniye hardê onca axaeno.
Ne bîko Îsmail ra menê mordemê hewlo camatano.

Xıde laji ra menê hona domono.
Qereman ra menê wertê sîma de îqrar imano.
Heseni ra mene hefo bege Avasano.
Lazê mî ke verê tufongê xo hetê kami ra kerdo,
Heq dina de esto dayma wes nêverdano.
Dare Haqî aşîru verde ronê xîsmê ordu taburano,
Eke kune çîmê qevxa eve vîraru beşli ano.
Sulemanê mî sare no ro tufengê xo gulvang nêdano.
Bîko sarê xo berz ke pepug mî rê bîwano.
Ax de bîko, bîko, bîko şêrê mî Sîlemanano.

Ondere koy romerdiyo Sulemanê mî heniyo.
Bîko, ko meso mî hewnêde xîravîn to rê diyo.
Mîsavre kerdo qeso aşîre u dîsmen juyo.
Vane: Biare Sîle Sur bîkîşîmê endî serê loda bîcêriyo.
Vano: Dae aşîra bêbexta mordemo hewl u çêr, cî rê lazîm niyo,
Aşîrê Dersîm amê pêser juvin salîx danê ,
Vane: Haq kene ke Sîlo Suro ke vane kamejiyo
Maye vana Dare Heqî aşîre verde rone
Teke lazê mî vertê aşîru de çîniyo.
Sîma vengo lazê mî kerdene
Xo re bîdiyene camorde hewlo qolay çutîrîyo.
Vano daye mordemo ke wurzeno ra
Mordeme xu yo hewl re bêbaxteni keno
O ki haq zoneno, wertê aşûru de once şeref u namusniyo.

Sîlo Sur Ağıtı

Sîlo Sur Demenanlıdır, Çıralı (Bor) köyündendir. Çok cesur, savaşçı biri ancak aşîreti içinde birbiriyle husumetleri olduğundan çekilmeyen biridir. Çevresine sataşan kimseye eyvallahı olmayan, bu yüzden pek sevilmeyen biri. Yiğit, silahşor aynı zamanda keman çalan şair biriymiş. Aşîreti birgün aralarında anlaşır: “Biz bununla baş emdeyiz bunu ortadan kaldıralım.” der. Alê Hesê Kur ailesi Demenanların ileri gelen ailelerindendir. Birlikte gittikleri bir yerde tuvalete gitmek için silahını Hese Ali Kur’un oğluna verir. Biraz ormana doğru uzaklaştığında

arkadan vurup orda öldürürler kendi adamları.(Sait Bakşı). Ağıtı Silo Sur'un annesi yakmıştır, derleyen ve seslendiren Sait Bakşı'dır.

Ah oğul, oğul, oğul aslanım Süleyman'ım
Aşiretinin gönlünü hoş tut, aşiret sana kırılmasın
Söylüyorum söylemiyorum körolası annesine kulak asmıyor.
Oğul kendine mukayyet ol herkes sana düşmandır.
Anne eğer (kader) tamam olduysa ihtiyar felek yetişir,
Düşmandan önce elini kolunu bağlar insanın.
Diyor: Bugün dağda Demenanların kavgasıdır,
Tüfek sesleri geliyor ortalık toz dumandır.
Oğul, zalim düşmanın ocağı sönsün,
Süleyman Ağa'm bundan habersizdir.
Diyor: Oğul dedim yüz kişi birleşemez
Elli kişi yoluna çıkamaz
Cesaret edip beşli (silah) bağlamaz,
Kolay kolay seni vuramaz.
Meret yokolası dağdır, Süleyman'ım yamaçtır,
Bugün dağda tüfekler sıkılıyor, ses veriyor uzaktan uzağa
Annesi diyor: Körolayım, zannederim,
Bugün baskın gitmiş Süleyman'ımın yoluna.
Diyor: Oğul sen kolay adam değilsin,
Hele bir el at beşlinin kabzasına.
Diyor: Anne düşmandır, düşmana minnet edilmez.
Önden ve arkadan beni ateşin alevinin içine attılar.
İngilizimi benden uzaklaştırdılar,
Anne, yaram çok ağır
Elim tutmuyor altılının kabzasını.
Süleyman Ağa'mı öldürüyorsunuz ama
Dara düştüğünüz de bir gün hatırlarsınız.
Silo Sur sağ olsaydı otuz sekizde,
Türkler çadırları getiremezdi Kırmızı Dağ'ın tepesine.
Ah oldu, oldu, oldu oğul senin başına da geldi.

Anne! Allah'ı seversen.
İngilizim ile kemanımı benimle mezera koy.
Kim ölümüne sevinirse de ki
Toprak başınıza olsun
Süleyman Ağa'm öldürüldü hainlikle.

Süleyman'ım yansın meret dağlar, üzüm ağacıdır.
Oğlumun fişkeliğini getirin takın beline silahını atın boynuna.
Diyor: Anne silah ve fişeklik zamanı değil.
Kemanımı getirin bana yaram çok derindir.
Ağır yaramın üzerine bırakayım,
Henüz sağken yayını bir kez daha süreyim.
Aşiretlere söyleyin toprak soyunuzun başına olsun.
Sılo Sur toprağa düşmüş, zayıflamış Demenana aşiretinin çırası.
Ah oldu, oldu, oldu gelip seni buldu
Senle aşiretler her zaman savaşıyordunuz, bu asla olmazdı.
Anne, benden taraf selam söyleyin Ale Hese Kuri'nin oğluna,
Deyin ki hatırlasın Zegeriye Tağtı'ndaki kavgayı.
Yaran çok ağırdı merhem yaptım elimle,
Üzerine sürdüm, acını dindirdim.
Anne ben bilemedim ki Demenanlar kalkar,
Bana hainlik yapar.

Süleyman'ım meret yokolasıca dağdır, dar geçittir.
Pilvenk tıprağına gidersen ağaların toprağıdır, kibirlenme.
Oğul, İsmail'i vurma ağırbaşlı cemaat insanıdır.
Oğlu Xıdır'ı vurma henüz çocuktur.
Qereman'ı vurma aranızda mısaiplikti.¹³⁸
Hasan'ı vurma yazıktır, Avasanların Bey'idir.
Oğlum tüfeğinin önünü kime doğrultsa,
Allah var asla sağ bırakmaz kimseyi.
Allah'ın kutsal اساسını aşiretlerin önüne indirin
Ordu ve taburlara bedeldir.

¹³⁸ İqrar iman/sağdıçlık

Kavgaya girdiği zaman kucak dolu beşliler getiriyor¹³⁹
Süleyman'ım toprağa baş koymuş, silahı ses vermiyor.
Oğul! Başını doğrult pepug derdime yansın.
Ah oğul, oğul, oğul aslanım Süleyman'ım.
Süleyman'ım meret yokolasıca dağdır, çeşmedir.
Oğul, dağa gitme senin üzerine kötü bir rüya görmüşüm.
Anlaşmışlar aralarında, aşiretle düşmanın sözü bir:
Diyorlar ki gelin Sılo Sur'u öldürelüm.
Kavga sebebiyle birlikte ortadan kalksın.
Diyor anne: Hain bir aşirettir, yiğit, silahşor adam kendisine lazım değil.
Dersim aşiretleri yan yana gelmişler birbirilerine soruyorlar.
Diyorlar: Allah'ımızı severseniz Sılo Sur dedikleri hangisidir?
Anne diyor: Allah'ın kutsal اساسını aşiretlerin önüne indirin,
Oğlumun eşi benzeri, aşiretlerin içinde yoktur.
Eğer siz oğluma seslenseydiniz,
Görecektiniz yiğit adam ile korkak adam kimdir.
Diyor anne: Bir adam kalkıp yiğit adamına kalleşlik yapıyorsa
Allah biliyor, o da aşiretlerin içinde şeref ve namus yoksunudur.

4.56. Şuara Xıdê Gove

Şuare, perodaisê Alun u Demenu ser vata. Kılame de vano Cıve Keji kisto.
Xıdır zof şekvan viyo. Zeweje ya neviyo. Xorto ju çêyi viyo. Kağita eskeriye ama
qura sero vıto ke şero eskeriye. Cıvê Keje roze dustê Gove ra vêreno ra kune
qavxa. Xıdê Gove cencena xo ra gore Cıvê Keji fino tenge. Tufonge xu wertede tever
nêkeno. Cıvê Keji pey ra yeno nano pa kısıno. Piyê Xıdê Gove ki wuza beno
dırvetın. Hefte ra tepiya mıreno. Moa ki damis nêbena xu kısına. Şuare Sey Qaji
vata, arekerdax u vengdox Sait Bakşı'yo.

Wey de bıko, bıko, bıko, Xıdırê mı
Gove, Gove Xıdırê mı Xıdo!
Kaxıta eskeriya laze mı ama
Kurê ondere Xarpetiyo.
Cıgerê mı şêro bedelê eskeriya xo bıdo.

¹³⁹ Öldürdüklerinin silahlarını alıyor.

Nê biko meso qavxa Alu Demi,
Çond serrio Gove de tufong erjino.
Sima cêncu rowalu rê qest u qerezo, zıdo
Wuy biko qest u qerezo, zıdo
Xıdırê mı meso meterisê Cıve Kej ser,
Zalım dısmene de guzo.
Biyo suvê resiyê Mamekiye,
Ondêro Harçık cı ra nêjdiyo,
Cenc u ruwalu dano arê rusneno
Nahaye ondêra Pêre.
Tern u cêncê mı biko, Xıdo.
Way de Gove Gove cıgere mı
Gove Xıdıre mı Xıdo!
Tesela mı kewta, zalımo Cıvo Keji
Na raye derdê cıgerê ve mı do.
Bıko dısmeno dısmeni ra reji nêveno
Şêri vereniye cı ra minete bıkeri,
Vaji biaro reyna Xıdi eve wêşiye mı do.
Nê biko zalumê Cıvê Kejiyo çêvesae
Şêri vereniye vaji Xıd xani sero juyo,
Biaro eve weşiye lemıne mıdo.
Ede cedê ma qavxa Alu u Demi ro xo tove kero.
Bıko, bıko Xıdo sefkanê mı bıko cenco cayılo mıno Xıdo.
De Gove, Gove, bıko
Xıdıre mı verde heni girino
Bıko tı meso qewxa Cıve Keji
Bıreyê xo kışiyo, heso dırvetıno
Cıgerê mı vergo fekê gonino.
Kam ke kewto qevxa yê zalimi,
Hal ve hali coru eve weşiye
Sonde nêcêreno ra wertê zav u zêçê xo nino.
Haq ve xezevo gıran nêdo
Lazê Sodê Yıve Duji kışiyo, pi dırvetıno,

Maye xu darde kerdo.
 Vana: Bıko, to ra tepiya çê Sodê Yive Duji de endi laz çiniyo.
 Wuşen Axao tornê Hesene Seyidi vano dewre dire seriyo,
 Aşura Alu Demi ra cencu rowali natu dot,
 Sarê nane ra jê eskeriyo nêqedino.
 Ax bıko Xıdo cıgere mınno,
 Harçuko sewtimal persena,
 Bıko verde sono ondêr dereo.
 Qomo kes lom mekeru,
 Derdê cıgera ozaxkore derdo de bêçêvero,
 Yê ontene nêno Haq vone.
 Haq ve vergê yavan serde niaro.
 Mordem çutır ju laji weyi kero
 Çeku miye sano, bırusno qevxa Ali u Demi,
 Way lemıne eve weşıye peyser nêro.
 Maye wurzera çı wele ve kali kokımıya xore kero.
 Xo sero çêver bıjero
 Soji vureşıye edirê xo kero,
 Meresê ju laji xo bêro sari re bare kero.

 Merat Gove, Gove, Gove, cıgere mı
 Cenc u rowalê mı, Xıdırê mı vialê reji
 Daye çêkune mı, mı de reye ez şêri
 Daire ondere kemere Beji
 Haq adire dısmeni wedaro
 Nêverdano meteris ra ez sare xu veji.
 Daye qersuna mı persena qersuna zalımê Cıve Keji.
 Qersuna polate pey ra gına ro qolıncunê Xıdıre tu,
 Verde kaykerdo ama mavenê serê cızı.
 Maye berverna vana sımave Oli kene
 Cenazê cıgerê mı biare ronê,
 Heştire mı de qersuna lazê xo eze xu deşti bıvrıne veji.
 Vano: Daye tı meberve nu qedere mınno ez kami ra sevaji.
 Haq de vıreniya hazuru nêkero çıxaş qesê da zoro,

Des u heşt rojo neqediye mı diya kıstena piyo laji.
De Gove, Gove Xıdıre mı verde sone mergu teji
Daye dewre çon seriyo qewxa Alu Demiya
Ondêra Gove de tıfong erjino qal u qıro.
Naver bover sarê nanero xorto reji cenc u cayıle bilmeji.
Maye vana: Ez ju kerî çewresê piy u laji,
Roza heşti xo darde erji.
Tarva cıgerê hazuru nêdo
Tawura asm u roji.

Goveli Hıdır'ın Ağıtı

Ağıt, Alan-Demenan kavgası üzerine söylenmiş. Ağıta göre Cıvê Keji, [Hıdır'ı] öldürmüştür. Xıdır genç, evlenmemiş, iyi nitelikli bir gençtir. Ailenin tek evladıdır. Askerlik kâğıtları gelmiş kurasını beklemektedir. Cıvê Keji bir gün Gove köyünün yakınlarından geçerken karşılaşır. Mevzilenip silah sıkırlar birbirilerine. Xıdır genç olmasına rağmen Cıvê Keje zor anlar yaşatır. Bir ara tüfeği tutukluk yapar. Cıvê Keji arkadan dolanarak Xıdır'ı vurur. Xıdır'ın babası da bu kavgada ağır yaralanır. Bir hafta sonra ölür. Annesi de yaşananlara dayanamaz intihar eder.

Vah oğlum, oğlum Hıdır'ım
Gove, Gove Hıdır'ım Hıdır!
Oğlumun askerlik kâğıdı gelmiş,
Meret Elazığ'ın kurasıdır.
Yavrum gitsin askerlik bedelini ödesin.
Ah oğul gitme Alan Demenan kavgasına.
Kaç yıldır Gove'de silah sıkılıyor.
Siz genç fidanlara kindir, kasıttır, düşmanlıktır.
Ah oğul kin, kasıt, düşmanlık.
Hıdır'ım gitme Cıve Kejin mevzisinin üstüne,
Zalim çetin düşmandır.
Meret Harçık kendisine yakındır,
Olmuş Mamakiye'nin şube reisi,
Genç fidanları toplayıp gönderiyor,
Meret Peri nahiyesine.

Genç fidanım Hıdır'ım.
Vah Gove, Gove yavrum
Gove, Hıdır'ım Hıdır!
Tesellim kesildi, Zalim Cıvê Keji
Bu sefer, bana evlat acısı yaşatsın.
Oğul düşmandır, düşmana minnet olmaz,
Önüne gideyim yalvarayım kendisine,
Diyim getirsin Hıdır'ı bana tekrar sağ olarak teslim etsin.
Oğul ocağı sönesice zalim Cıve Kej'dir.
Gideyim önüne diyim Hıdır henenin tek evladıdır,
Getirsin sağsalim bana teslim etsin,
Ecdadımız Alan Demenan kavgasını kendine tövbe etsin.
Ah Gove Gove oğul,
Hıdır'ım önünde çeşme kaynıyor.
Oğul sen gitme Cıve Kej'le kavgaya,
Kardeşi ölmüş yaralı ayı gibidir.
Cigerim, ağzı kanlı kurttur.
Kim zalimin kavgasına girmişse,
Kolay kolay akşam dönüp sağsalim gidememiş çocuklarının arasına,
Alalh'ın gazabıdır.
Sode Yive Duj'in¹⁴⁰ oğlu öldürülmüş, babası da yaralıdır.
Annesi kendini asmış.
Diyor oğul senden sonra Sode Yive Duj'in hanesinde artık erkek kalmamış.
Hesene Seyd'in torunu Hüseyin Ağa diyor birkaç yıldır,
Alan Demenan aşiretinden gencecik fidanlar karşılıklı toprağa düşüyor.
Asker gibiler bitmiyor.
Ah oğul, Hıdır'ım yavrum.
Yanasıca Harçık'i sorarsan
Oğul önden akıyor dere.
Millet! Kimse sitem etmesin
Evlat acısının derdi, dermansız bir derttir.

¹⁴⁰ Hıdır'ın ailesi için kullanılan unvandır.

Allah biliyor çekilir gibi değil,
Allah yabandaki kurdun başına vermesin,
İnsan nasıl tek evladını yetiştirsin,
Beline silah taksın, Alan Demenan kavgasına göndersin,
Ah lemin sağ geri gelmesin.
Anne kalkıp hangi toprağı döksün, yaşlı çaresiz başına,
Üstüne kapıyı kilitlesin,
Sacı ateşinin üzerine kapatsın,
Tek oğlunun mirasını götürüp millete pay etsin.
Meret Gove, Gove, cigerim,
Gencecik fidanım, Hıdırım taze söğütlerdir.
Anne silahlarımı bana ver, bir kere gideyim
Meret Bej kayalığının başına.
Allah düşmanın ocağını söndürsün,
Bırakmıyor siperden başımı çıkarayım.
Anne kurşunumu sorarsan,
Meret Cıvê Keji'n kurşunudur.
Çelik kurşun arkadan girmiş Hıdır'ının omzuna,
Hareket ederek önde gelmiş göğsünün arasına.
Anne ağlıyor diyor: Ali'yi severseniz,
Oğlumun cenazesini getirip indirin,
Usturayı verin bana, oğlumun kurşununu kendi elimle kesip çıkarayım.
Diyor: Anne sen ağlama bu benim kaderimmiş kime me diyeyim.
Allah kimsenin başına vermesin ne kadar zor bir sözdür,
On sekiz gün geçmemiş gördüm, baba ile oğlun ölümünü.
Ah Gove, Gove Hıdır'ım önünde uzanır çayırlar, tarlalar.
Anne kaç yıldır Alan Demenan kavgası var,
Meret Gove de silah sıkılıyor, boş lakırdıdır.
Karşılıklı toprağa baş koyuyorlar yeni yetme gencecik cahil delikanlılar.
Anne diyor: Ben baba ile oğlun kırkını bir yapayım
Sekizinci gün kendimi asayım,
Evlat acısının darbesini binlere vermesin,
Ay ve güneşin taburu.

4.57. Şuara Merxoyi Vera

Şuare, hadisei 1938 sero vajiya. Merxo dewa Dersim'iya. Pas, Pasê Heydrio pilê aşira Suranuno. Taê vane waa merik vata. Hama Sait Bakşi ra gore na ki saa ke ye Wele Wuse Yimamiya. Varyantê gurenais tenena zovinavo. Vengdoxe na varyant Sait Bakşi'yo.

Merxoyi vera bîra hardê mergi.

Gule vana mî biray rê sekerdo ez biray rê bımırı.

Eskerê kâfiri amo gureto serê hardi,

Vano: Ez xo re çefê bikeri isonê Dersimi.

Nê zalmu ma rê jednayi bîra derdu kuli.

Ne zalimi ma re jednayi bîra derdu kuli.

De wayi, wayi lemine wayi!

Nê zalumi ma qırkerdime,

Fıştime ra vera tij u vayi.

Merxoy vera sone karani.

Bîra tu ra merdana xo ver mekuye,

Hata pêniye keşi de nîamo dem u dewrani.

Vano lawu qırvanu bîjere

Şimê vere Heyder Bavayi,

Ça honde xori ma ra herediyo?

Îsonê ma ca ve ca pêro vêsniyi.

Ça honde xori ma ra herediyo?

Îsone ma ca ve ca pêro vêsniyi.

De wayi wayi, lemine wayi!

Ne zalumi ma qırkerdime

Fıştime ra vera tij u vayi.

Merxoy vera bîra sona kare.

Mî vera lewe moa mîna kokimê destnê,

Vazê çekune mî rînd wedare,

Beli nêveno dewranê na zamani.

Cereno yeno sono jê şuya dare.

Gule vana bîberve ma bîbervime,

Na kâfiri ma qırkerdi me,
Cısnê ma kerdo bêhesewe bêbare.
De wayi wayi, lemıne wayi!
Ne zalumi ma qırkerdime
Fıştime ra vera tij u vayi.

Merxoy vera sonê gavani,
De bıra bıra ez bijeri qedayi cani.
Tı ra merdena xu vermekuye,
Keşı de nêne dem u dewrani.
Fermanê ma veto Mustafa Kemali,
Kervanê Dersimi der biyo yeno,
Bıra jê celevê ga u mali.
De wayi, wayi lemıne wayi!
Ne zalumi ma qırkerdime,
Fıştime ra vera tij u vayi.

Bıra payızo onder zımıstano.
Çê piyê çerxe dina bivêso,
Pas biyo telal çiye xu roseno.
Ma arzuhale da mufetişı,
Kâfir cavê ma nedano.
Gule vana mı Paşı re sekerdo,
Ça mı ra xori heredano?
Gule vana mı paşı re sekerdo,
Ça mı ra xori heredano?
De wayi wayi, lemıne wayi!
Ne zalumi ma qırkerdime
Fıştime ra vera tij u vayi.

Merxo'nun Önünde Ağıtı

Ağıt, 1938 hadiseleri üzerine söylenmiştir. Merxo Dersim'in köyüdür. Ağıtta adı geçen Pas, Pasae Heyder olup Suran aşireti ileri gelenidir. Bazı sözlü kaynaklar kız kardeşinin ağıtı yaktığını söylüyorlar. Sait Bakşı'ye göre Wele Wuse Yımam'ın

de olabilir.¹⁴¹ Çalışmada yer alan ve biraz farklı olan varyantını Sait Bakşı seslendirmiştir.

Merxo'nun önünde gidersin tarla, çayırdır.
Gule diyor: Ben kardeşe ne yapmışım kardeşe öleyim.
Kâfirin askeri gelmiş sarmış her yanı,
Diyor: "Ben kendime eğleneyim Dersim insanı ile."
Bu zalimler bize çoğalttılar kardeş, dert ve yaraları.
Bu zalimler bize çoğalttılar kardeş, dert ve yaraları.

Ah vah, eyvah lemin, eyvah!
Bu zalimeler bizi katlettiler,
Güneşle rüzgârın önünde bıraktılar.
Kardeş öleceğine yanma,
Sonuna kadar kimsede gelmemiş bu devran.
Diyor kurbanlar alın
Gidelim Heyder Baba'nın önüne.
Niçin bu kadar derinden bizden küsmüş?¹⁴²
İnsanımızın hepsini yer yer yaktılar,
Niçin bu kadar derinden bizden küsmüş?
İnsanımızın hepsini yer yer yaktılar.

Ah vah eyvah lemin eyvah!
Bu zalimeler bizi katlettiler,
Güneşle rüzgârın önünde bıraktılar.
Merxo'nun önünde gidiyor su harığı
Benim yerime yaşlı anamın elini öpün,
Diyin silahlarımı iyi saklasın,
Belli olmaz bu devirde ne olacağı,
Döner gelir gider ağaç gölgesi gibi.
Gule diyor: Ağlayın, ağlayalım,
Bu kâfirler bizi öldürdüler,
Bıraktılar güneşle rüzgârın önünde.

¹⁴¹ Sait Bakşı bu görüşleri ifade ederken altını çizerek kesin bilgi olmayıp sözlü kaynaklara dayandırarak konuştuğunu belirtmiştir.

¹⁴² Neden yardıma yetişmiyor.

Soyumuzu hissesiz paysız bıraktılar.

Gule diyor: Ağlayın ağlayalım,

Bu kâfirler bizi öldürdüler,

Güneşle rüzgârın önünde bıraktılar.

Merxoy'un önünde gidersin dar geçittir,

Ah kardeş kardeş, kurban olayım canının belasına.

Ölümüne yanma,

Sonuna kadar kimsede gelmemiş bu devran.

Fermanımızı çıkarmış Mustafa Kemal,

Dersim'in kervanı dizilmiş geliyor,

Tüccara satılmış sürü gibi.

Fermanımızı çıkarmış Mustafa Kemal

Dersim'in kervanı dizilmiş geliyor

Tüccara satılmış sürü gibi.

Ah vah eyvah lemin eyvah!

Bu zalimeler bizi katlettiler,

Güneşle rüzgârın önünde bıraktılar.

Kardeş sonbahardır, meret kıştır.

Dünyanın babasının çarkı yıkılsın,

Paşa tellal olmuş malını satıyor.

Müfettişe dilekçe vermişiz,

Kâfir cevabımızı vermiyor.

Gule diyor: Ben Pasa ne yapmışım

Niye bana derinden küsüyor?

Gule diyor ben Pasa ne yapmışım,

Niye bana derinden küsüyor?

Ah vah eyvah lemin eyvah!

Bu zalimeler bizi katlettiler,

Güneşle rüzgârın önünde bıraktılar

4.58. Şuara Bıraê Hesene Ceng

Şuare, hirus u heşt sero vajiya. Hesenê Ceng, biraê xu ser vata. Bira dey 1938 de kisto. Vengdox Sait Bakşi'yo.

Wax de dina dina, zalıma dina!
Bıra tı ke na dina ra şiya
Ça reyna daire bıraê xo nina?
Yê xojivo keşivo ke cıgera xu zarê de butına.
Xojivo i keşivo ke cıgera xu zarê de butına.
Bıra Heqe dina zonone ke yê mîne mı,
Sevata tu zarê mı de dırvetına.

Wax de dina dina, zalım dina!
Bıra eve sale ve corde
Bıra u birazayê mı pê ra girede,
Ondêre axır makine verde.
Bıra to rê efkarê dina nêvo,
Ama serê cırm u alemi serde.
Bıra kâfir nêçe mordemi qırkerde,
Cendegi verdayi tija amnoni verde.
Nêçe cendegi verdayi tija amnoni verde.
Bıra to re efkarê dina nêvo,
Mı xatirê bırayiye ra
Cıgera xu to de bare kerde.

Ax de dina dina zalıma dina
Ondêre ve qal u qırı hewayiye.
Bıra Mısti fermane Dersimi veto,
Do ra destê teresê Celal Bayari.
Zalimi kardi arda wertê Dersimi,
Bêbexti oncene je mal u gayi.
Avderê koyê Dersimi qırkerdi qedenayi,
Feqirê ke vere dêsû de mendi,
Hukmati kerd makinu welatu ro rusnayı.
Feqirê ke vere dêsû de mendi
Zalımu kerd makinu welat ra fetelnayı.

Hesenê Cengin Kardeşinin Ağıtı

Ağıt, 1938 üzerine söylenmiştir. Hesenê Ceng, kardeşi üzerine söylemiş. Kardeşi 1938'de öldürülmüş. Ağıt Sait Bakşi seslendirmiştir.

Ah dünya dünya, zalim dünya!
Kardeş sen bu dünyadan gittin gideli,
Niçin bir daha görmeye gelmiyorsun kardeşini?
Ne mutlu ki cigeri içinde bütün olan kişiye,
Ne mutlu ki cigeri içinde bütün olan kişiye,
Kardeş Allah biliyor ki benim cigerim,
Senin için, içimde yaralıdır.

Ah dünya dünya, zalim dünya!
Ağır makinenin¹⁴³ önünde
Kardeşimle kardeşimin oğlunu
Yukardan birbirine kuşağı ile bağladılar.
Kardeş, sana dünyanın efkârı olmasın,
Gelmiş dünya âlemin başına
Kâfir nice insan öldürdü,
Cesetleri bıraktı yaz güneşinin altında.
Nice cesetleri bıraktılar yaz güneşinin altında.
Kardeş, sana dünyanın efkârı olmasın,
Ben kardeşliğin hatırına,
Ciğerimi pay etmişim sana.
Ben kardeşliğin hatırına,
Ciğerimi pay etmişim sana.

Ah dünya, dünya zalim dünya!
Meret, boş laf lakırdı dolu dünya.
Mustafa Dersim'in fermanını çıkarmış,
Teres Celal Bayar'ın eline vermiş.
Zalim bıçak getirmiş Dersim'in içine,
Haince çekiyor hayvanlara çeker gibi.
Öldürüp bitirdiler, Dersim ileri gelenlerini
Geride kalan çaresiz, garibanları

¹⁴³ Ağır makineli silah.

Doldurdu kamyonetlere hükümet, memleketlere gönderdi.
Geride kalan çaresiz garibanları,
Doldurdu komyonetlere zalimler, memleketlerden dolaştırdı.

4.59. Şuara Sa Wusivi

Wusiv, Kuresizo dewa Tariye rawo pee koe Bedroy dera. Elaziz de (Xarpet) şuyo mekteve ruştiye. Mektev de nêwes kewto şiyu heqiya xu. Piyê xu Dewreş Wusiv, Sey Qaji ra vato “Baba Sey Qaji na laze mı niya na cencen de şiyu haqiya xu bı ser şuare vaze.” Na Sey Qaji vata i lazek ser vata.(Sait Bakşi). Arekerdox u vengdox Sait Bakşi’yo.

Way merdene merdene, Sa Wusivê mı merdene,
Odetê ye Comêrdi dina ra nêno wedardene.
Pi vano: Qomo mı hewesê malê dina nêkerdo
Cigerê xu mı rusno vêsayiye mazra Xarpêti de
Onderê mektevi yazi u qeleme.
Têlgrafê merdena Sa Wusivê mı amo Taruya vêsayiye de
Bertal Efendi’ye Xormeçiki ki gureto mı ra duri şiyu,
Kosê boni de dızdiye dano wendene.
Nê vano: Bertal Efendi tı ki niya meke,
Merdena zalım cigerê rew herey vone ke
Maa u pi ra nêna inkar kerdene.
Nê hala ciavo ke ma rê rusno hirê sew u hirê rojiyo ke
Ma rê çina ronışten u rakewtene.
Yê bawo maa mı ra vazê sîtê xu mı re helal kero,
Mı rê mebervero bervis ra kesi peyser niamo.
Rew u herey vonê axrete de zuvini vinemê.
Poxos’o Poxos’o wey bıko Sa Wusivê mı bır u gemi.
Yê vano: Ez kewtune ra raê Xarpêti’ya vêsayiye,
Haq adirê cigerê wedaro lemıne derdo,
Fıra zoninê mı kerda kêmi.
Nê vano: Bao tu meberve,
Na merdene teyna mı re odet nêbiya,
Ama verêniya cırm u canı.

Wey de biko, biko, Sa Wusı ve mı biko
Vano: Sari sero germo, gul u nuro
Cigerê mı sero vorono, serd u puko.
Vano: Qomo sîma ve Oli kenê
Têlgırafê bîdê piyê mı bêro eve weşıye mı reso,
Endi na dîna de tesela xu mı ra biko.
Nê piyê mı ke nêro eve weşıye mı nêreso,
Endi zarê xu na dîna de mı ra siko.

Poxos' o, Poxos' o, wey biko cigêrê mı ondere Poxos' o.
Ne vano: Bawo ez zonene ke tu ki xêlê emeg, mı verde werdo,
Bawo emegê tu emegê de boso.
Nê biko nu is isê destê quli niyo ke,
Piyê tu malê dînalîg zofo bîdo
Cencena Sa Wusivê xu ve mereso.
Nê biko kami zotî davê to re
Vake mektevê Xarpêti ra wurzo,
Tırki Xarpêti bêro hurendia to de roso.
Nê vono: Bawo tu meberve,
Derdê na zalim cigêrê tenya to re odet roneniyo,
Amo vîrniya cîrm u cano ve herkeşı.

Poxos' o Poxos' o wey biko cigêrê mı onder ve kêmeri.
Nê vano: Qomo sîma ve Oli kenê dulgeri biare,
Mafa vîrazo ez cigêrê xu cı kerî berî.
Mı cênazê cigêrê xu fistara rae
Hirê rojiyo ke ardo kerdo meyman,
Çê Elifa wae de ondêre Seteri.
Nê qomo Oli vono derdê cigêrê zoro,
Ez moa zalimê çutur qan kerî.
Mı cenaza cigêrê xu gureta arda
Vêşaiya Taruye de verê çêveri,
Nê maye ama bivena dana xo re vana:
Çê to bîvêsevo Xarpêt de teslimê qelvi kerdo

Mefto bos mı re ardo na memleket,
Ez çı wele ve xo re kerî.

Nê vana: Qomo ala reê ri radene
Ez xo rê mîrdî tey sêr bîkerî.

Dest esto ondêre mavzerî vana mekere,
Ez xo rani riyê temelê na dîna de,
Mîrdena xo cigere xu ez ju kerî.

Way de bîko bîko çolmaga Wuşenik bivêso,
Sa Wusîve mı leminê derdo duzo rasto.

Nê vano: Memed Efendî'yê Xormeçîkî
Resmê sarayunê Estomolî Anqara ardo,
Do pu ro têde qonax vîrasto.

Nê bao tu ez rusnune mektevî Xarpêti,
Mı va endî u Comerdi Bari Tala,
Kalê Şixî ra tepî ya to ra hasto.

Nê vano: Bîko mı kî nêzona ke,
Mı zarê î Comerdi koti de verdo,
Ça xo ra nêvîrasto?

Nê bawo tu kî terqîz ke zarê î Comerdi
Caê de xo ra verdo, semê Sa Wusîve xo rê ça nêvîrasto?

Sa Wusiv'in (Yusuf) Ağıtı

Wusiv(Yusuf), Tariye köyündendir. Tariye Bedroy Dağı'nın ardındadır. Yusuf Elazığ'da ortaokula gidiyor. Okulda hastalanıp hayatını kaybediyor. Babası Dewreş Wusiv Sey Qajî'ye diyor: “Baba Sey Qajî oğlum bu genç yaşta hayatını kaybetti, gel üzerine ağıt söyle.” Ağıtı Sey Qajî o çocuk üzerine söylemiş. (Sait Bakşı). Derleyen ve seslendiren Sait Bakşı'dır.

Ah ölüm ölüm, Sa Yusuf'um ölüm,
Yaradanın kanunudur, dünyadan kaldırılamaz.
Baba diyor: Millet ben dünya malına heves etmedim
Oğlumu gönderdim yanasıca Elazığ'da
Meret okul okumaya.

Sa Yusuf'un ölüm telgrafı gelmiş yanasıca Taru'ya¹⁴⁴
Hormekli Bertal Efendi almış benden uzağa gitmiş,
Evin köşesinde gizlice okuyor.
Diyorum Bertal Efendi, sen de böyle yapma,
Zalim, evlat acısı er ya da geç anne babadan gizli kalmaz.
Bize öyle bir cevap gönderilmiş ki
Üç gün, üç gecedir ne oturmuşuz ne uyumuşuz.
Baba, anneme de ki sütünü helal etsin,
Ağlamasın bana, ağlamayla kimse geri gelmez.
Er ya da geç ahrette görürüz birbirimizi.

Poxos'tur, Poxos'tur¹⁴⁵ ah oğul Sa Yusuf'um ağaçlık ve ormandır.
Diyor: Ben düştüm yanasıca Elazığ yoluna,
Allah evlat acısını kaldırsın lemin,
Dizlerimde dermanı kalmadı.
Diyor: Baba sen ağlama,
Ölüm sadece benim başımda değil,
Dünya âlemin gelmiş başına.
Ah oğul, oğul Sa Yusuf'um oğul,
Diyor: Elalemin üzerinde sıcak, gül, nurdur,
Yavrumun üzerinde yağıyor, ayaz, soğuktur.
Diyor: Millet, Ali'yi severseniz.
Telgraf gönderin babama sağken gelip bana kavuşsun.
Eğer babam gelip sağlığında bana kavuşamasa,
İçi benden yana daima şüphelidir.

Poxos'tur, Poxos'tur vah yavrum meret Poxos'tur.
Diyor: Baba biliyorum ki sen bana çok emek verdin,
Baba, emeğin boş emektir.
Ah oğul bu iş kul eliyle olacak iş değil ki
Dünya malı çok baban versin,
Sa Yusuf'un gençliğini satmasın.
Ah oğul kim beddua etti sana?

¹⁴⁴ Dersim'de bir köy

¹⁴⁵ Dersimde bir köy adıyla

Dedi ki Elazğ'ın okulundan kalksın,
Elazığ'ın Türkü gelip yerinde otursun.
Diyor: Baba ağlama,
Bu zalim evlat acısı sadece sana kanun indirilmemiş,
Dünya âlemin, herkesin başına gelmiş.

Poxos'tur, Poxos'tur vah cigerim meret taşır.
Millet Ali'yi severseniz marangozu getirin
Tabut yapsın, ben yavrumu koyayım, götüreyim.
Cigerimin cenazesini yola koydum,
Üç gündür ki Elif bacısının evinde meret Seter'de misafir.
Millet! Allah için evlat acısı zor,
Ben zalim annesini nasıl ikna edeyim?
Yavrumun cenazesini alıp getirdim,
Yanasıca Taru'da kapının önüne.
Annesi geldi ağlayıp dövündü,
Evin yansın Elazığ'da kalbi durmuş,
Ölü bedeni bana bu memlekete getirmiş.
Ben hangi toprağı üzerime dökeyim?
Diyor: Millet bir kere yüzünü açaydınız
Ben doyasıya kendime seyredeydim.
El atmış lanet mavzere, diyor bırakın!
Kendimi vurayım bu dünyada,
Oğlumla kendi ölümümü bir edeyim.

Vah oğul, oğul çölolasıca Hüseyinik¹⁴⁶ yansın
Sa Yusuf'um lemın düzlük, ovalıktır.
Diyor: Xormekli Memet Efendi
Ankara ve İstanbul saraylarının resmini getirmiş
Temel vurup konaklar yapmış.
Baba sen beni Elazğ'ın okuluna gönderdin.
Ben dedim artık Alahu Teala
Kale Şıktan sonra seninle barışıktır.

¹⁴⁶ Sa Yusuf'un okulunun bulunduğu Elazığ mezarası.

Diyor: Oğul ben de bilemedim ki
Ben Yaradan'ın gönlünü nerde kırdım,
Niçin almadım?
Baba sen de muhakkak ki Yaradan'nın gönlünü bir yerde kırdın,
Niçin Sa Yusuf'unun payına gönlünü almadın.

4.60. Şuara Sevdin/Şevdin

Şuare, işgalê Wurişi sero vajiya. Eskere Wuriş hata Sevdin yeno. Milisi Dersimi qarşiye Wurişi de dano pero. Herv çetı verono ra. Saire Dersim Sa Heyder ve mordemê xo Dursun ra kışine. Şuare yê Sey Qaji'ya arkerdox u vengdox Sait Bakşi'yo.

Ondêre Şevdino Sa Heydere mı Şevdino,
Merete Şevdino Sayire mı Şevdino.
Sodır ke tij zereq dana te de tufong erjino.
Dursun vano: Bıra pêrode ma pêrodimê,
Ma rê devletê ra pere vejino.
Bıra, pere devletê fincanê axuyo,
Ne werino ne ki sımıno.
Sayirê mı tu lerzeê meke
Eskerê Wurişi zofo qersunu ra nêqedino.
Kamu ke kuno merevê Wurişi
Core eve weşiye cı ra nêvejino.
Mustafa Beg xu sano qoriyê Herdifi
Xo ve xo hurdi hurdi fikirino.
Vano xıremale sae mı no Same Qero,
Koê Şevdin ra ekserê Wuriş dıma
Meteris ve meteris fetelino.
Eskere Wurişi zofo,
Merevê mı ne tu biray nêqedino.
Xevere ama vanê Sa Heyder dırvetino,
Kışiyo bıra Dursino.

Ondere Şevdino Sa Heydere mı gavano,
Merato Şevdino sairê mı gavano.

Pano, pano, pano, Saye mı pano!
Ondêre kemero mı kemo, poşt cı sano.
Hemi puro do hemi ke pano.
Saydere mı hem sayiro hemi şevkano,
Jê zarance mı re endi mirdi pa bıwano.
Sey Wuşenê Îsamail Efendi xu sano pule Herdifi,
Bıbexti pusulara nadano.
Vano: Hale Sa Heydere mı ke na halvone
Hata su (sonde) kafe eksere Wurişi ano.
Hale Sae mı ke na halvone
Vıreniye eskere Wurişi nêdana.
Hezrête Xızır ke bojiyê Sa Heydere mı bijero,
Pılemoriye eskere Wurişi nêdano.
Telmase Balıge persene biro deriye
Onder berzo te de va yeno vaye veri.
Vano dae kincunê mı buşiye
Ma meste some merevê kafiriye.
Sa Heydere mı sodure wustera xu piştı tera,
Kewte ra mılısı vere kılamu vano je ostere deste sodiri.
Bıra Dursini persene estuna çêwuna.
Vano Haqi ke dest dama damê pêro,
Eskere Wuriş uzara fime duri.
Dewro dire rojiyo dame pero
Mevran welatê ma ra nêkune duri.
Dırveta mı jede xoriya
Ez weşiya xo de weşunê xu bıkeri.
Namusê şerefê Dersimkaniye,
Xo vira mekere bêare xu viri.
Ondêre Şevdino Sairê mı dale,
Merate Şevdino Sayirê mı dale.
Qersuna polate vera gına ro Saye mı
Peyde gureto ondere life sale.
Cenaza Saydere mı gureta arda,

Vêsaê Balıĝ de bine şiya viale.
Moe qırvanê Sa Heydere xo vone,
Dızmunê bine kostekune sere sale.
Vana: Bıko tu sero aşiri reste pê
Damisve cigere mı tene hedi bınale.
Dae çêkunê Sa Heydere xo ra darde fiye,
Tı endi na dinade mırd bınale.
Destê Sa Heydere xo bıje
Ma şime raa İmam Huşeni destê Kerbela de.
Na dına bosa bifaydiya keşi rê nêbiya mıku male,
Wusar bena cence payij bena kale.

Sevdin/Şevdin Ağıtı

Ağıt, Rus işgali üzerine söylenmiş. Rus askeri Sevdin bölgesine kadar gelir. Dersim milisleri Ruslara karşı savaşıır. Hayli zorlu geçen savaşta Dersim şairi Şah Haydar ve akrabası Dursun hayatını kaybeder. Ağıt Sey Qaji'nindir, derleyen ve seslendiren Sait Bakşı'dır.

Meret Şevdin'dir Şah Haydar'ım Şevdin'dir,
Meret Şevdin'dir şairim Şevdin'dir.
Sabah gün aydınlanır aydınlanmaz içinde kavga başlar.
Dursun diyor: Savaşın savaşalım,
Bize devletten para gelecek.
Kardeş, devletin parası bir fincan zehirdir,
Ne yenir ne de içilir.
Şairim hedef alarak ateş et¹⁴⁷
Rus askeri çoktur kurşunla bitmez.
Rusalarla muharebeye giren kimse,
Asla sağ çıkamaz.
Mustafa Bey Herdif korusuna vermiş kendini,
Derin derin düşünüyor.
Hey gidi Sey Same Qere,

¹⁴⁷ Şiirde acele etme deyiimi kullanılmış ancak kast edilen gelişigüzel değil hedef alarak temkinli ateş etmektir.

Şevdin Dağı'nda Rus askerinin ardından,
Mevziden mevziye geziyor.
Rus askeri çoktur,
Ben ve senin savaşınla bitmez kardeş.
Haber gelmiş diyorlar: Şah Haydar yaralıdır,
Ölen kardeş Dursun'dur.

Meret Şevdin'dir Şah Haydar'im Şevdin'dir
Meret Şevdin'dir şairim dar geçittir.
Vursun, vursun, Şahım vursun!
Meret taş-kaya azdır sırtını dayasın
Hem dayasın hem de ateş etsin.
Şah Haydar'ım hem şairdir hem savaşçıdır,
Keklik gibi artık bana doyasıya ötsün/söylesin.
Şah Hüseyin'in İsmail Efendi
Kendini Herdif tepesine dayamış
Çaresiz dürbünden bakıyor.
Diyor: Şah'mın hali böyle devam ederse
Akşama kadar bir hayli Rus askerinin sonunu getirir.
Şah'mın hali böyle devam ederse,
Rus askerine fırsat vermez.
Hazreti Hızır Şah'ıma yardım ederse
Pülümür'ü Rus askerine vermez.

Meret Balığ'ı sorarsan
Yüksektir içinde geliyor yamaç rüzgârı.
Diyor: Anne kıyafetlerimi yıka,
Yarın kâfırle muharebeye giriyoruz.
Şah Haydar'ım sabah kalkmış giyinmiş,
Milisin önüne düşmüş kılamlar söylüyor, şafak vaktinin atı gibi
Kardeş Dursun'u sorarsan evlerin direğidir.
Diyor: Allah yardımcımız olursa savaşırız,
Ruz askerini oradan uzaklaştırırız.
Birkaç gündür savaşıyoruz,

İşgalci ÷lkemizden uzaklaşmıyor.
Yaram çok ağırdır,
Henüz sağken vasiyetimi yapayım
Dersim'in namus ve şerefini unutmayın, daima aklınıza getirin.

Lanet Şevdin'dir Şah'ım çayırlıktır.
Meret Şevdin'dir Şah'ım çayırlıktır.
Çelik kurşun önden Şah'ıma değmiş,
Arkadan kuşağının katına kadar gelmiş.
Şah'ımın cenazesini alıp getirmişler,
Yanasıca Balığ'da söğüt gölgesine.
Annesi Şah Haydar'ına kurban olsun,
Kösteğinin altındaki fişekliğine, kuşağının üstüne.
Diyor: Oğul senin için aşiretler toplandı,
Dayan yavrum biraz yavaş inle.
Anne, Şah Haydar'ının silahlarını ağaca as.
Artık bu dünyada doyasıya inle.
Şah Haydar'ının elini tut,
Gidelim Kerbela'da Hazreti Hüseyin'in yoluna.
Bu dünya boş, faydasızdır, kimseye olmamış mal mülk,
İlkbaharda gençleşir, sonbaharda yaşlanır.

4.61. Şuara Herve Wurişi

Herve Wuriş de, Erzurum de Kars de xele mılete Dersim kışiyo na şware inu sero vata. Sait Başı Sile Qiji ra hesna ye deya ye dey niya nêzono. Kasete serune viren de ama destê Sait Bakşı u kaset ra gureta hama nêzono ye kamiya. Vengdox Sait Bakşı'yo.

Way de biko biko, Xosım'o,
Lemine lemine, onder bırr u tumiye!
Haq adırê derdê cıgêre wedero,
Cıgêre mı zarê mı de kerde kuli.
Ye mı va wurzira lemine lemine!
Mereva Mıslımaniyo ozaxkore mevraniya,
Xore şêri kowunê Erzurumi,

Meyitê cığêrê xo ez wertê re bivini.
Terkito şune ke pêro tede nalenê,
Lemine, vengê xu sono juvini.
Haq veno pêro rezê xortê Dersimi.
Haq adirê sera esmerê newu mereva Wurişi
Mevrani wedaro, qır kerde kerde têvîrare,
Lemine pero ded u derazayi bıraye juvini.
Mı va derdê sîma rezu rê ez pepugvi,
Lemine lemîne, şêri pa buwani
Xo rê na kowunê Dersimi.

Way de bıko bıko, Xosîmo,
Lemine lemîne, verde sono dero.
Haq veno merdene ma rê tazû zernino.
Na wuzexkoro kerdena Wurişi mervena Hermeni,
Lemine lemîne, ontene nina derdâ de zoro.
Gonî dîrvetunê rezunê mı ra
Cemediya gîna waru vore cemed sero.
Kes ke hawure dîrvetiya keşî,
Lemine lemîne, derdê keşî niyo.
Kowunê Erzurum ra dae Haq vone,
Herkes dîrvetune, wuy teynaro,
Lemine lemîne, kes lewede çiniyo.

Way de bıko bıko Xosîmo,
Lemine lemîne, verde heniyo.
Terkute şîno mı va belkia cıgera mı teyna mendo.
Pêro rezu xorti dorme de nalenê,
Lemine lemîne, eke Xıdırê mı tenya niyo.
Ero cı fetelune meyitê cığêre xo mı werte ra nêdiyo.
Haq veno meyitê Mıslımanu gînê wari,
Lemine lemîne, cêmed, vore sero mendi.
Dorme meyutune Hurişi de feteline,
Derdê mı neweno dêpîro, lemîne lemîne Hermeniye.

Rus Harbi Ağıtı

Rus Harbi'nde, Erzurum ve Kars'ta birçok Dersim insanı hayatını kaybetmiş, bu ağıt onların üzerine söylenmiş. Sait Bakşı ağıtı Sılo Qız'dan dinlemiş ancak ona ait olup olmadığı konusunda bilgisi yok. Eski dönemlere ait bir kasetten eline geçmiş, kime ait olduğunu tam olarak bilmiyor. Seslendiren Sait Bakşı'dır.

Ah oğul oğul, Xosum'dur,¹⁴⁸
Lemın lemın meret orman tepeliktir!
Allah evlat acısını kaldırsın,
Cigerlerim içimde yara oldu.
Dedim kalkayım lemın lemın!
Müslümanların lanet işgalcilere karşı muhaberesidir,
Ben de gideyim Erzurum dağlarına,
Yavrumun cesedini aralarında göreyim.
Kalktım gittim ki hepsi inliyorlar,
Lemın, sesleri birbirine gidiyor.
İnan ki hepsi Dersim'in fidan gençleri.
Allah bu yeni yılı ortadan kaldırsın,
Ocağını söndürsün işgalci Rusaların muharebesinin,
Öldürüp kucak kucağa atmışlar,
Hepsi birbirinin amcası, yeğeni, kardeşi.
Dedim ki siz gencecik fidanların derdine pepug olayım,
Lemın lemın, gidip Dersim dağlarına konup inleyeyim.
Vah oğul oğul Xosum'dur,
Önünde akar dere.
Vallahi ki ölüm bize altından taçtır.
Bu ocağı sönesice Rus ve Ermenilerin yaptığı,
Lemine lemıne, çekilmiyor ağır bir derttir.
Kan gencecik fidanlarımın yaralarından donarak
Yere karın buzun üzerine düşmüş.
İnan ki anne Erzurum dağlarında,
Kimse kimsenin yarasından,

¹⁴⁸ Erzurum'un bir köyü

Derdinden haberdar değil.
Herkes yaralı, yalnız,
Lemın lemın, yanında yok kimse.
Vah oğul, oğul Xosum'dur,
Önünde çeşmedir.
Kalkıp gittim dedim belki yavrum yalnız kalmıştır.
Etrafında hep gencecik fidanlar inliyorlar,
Lemın lemın, meğer Hıdır'ım yalnız değilmiş.
Aradım cigerimin naşını içlerinde göremedim.
Vallahi ki Müslünamların cesetleri,
Yerlerde kar ve buzun üzerinde kaldı.
Rusların ölülerinin etrafında dolaştım,
Ermenilerdir, yeni dertlerim depreşti lemın lemın.

4.62. Şuara Xıdê Alê İsme

Dewlate, ef veto Dersim de. Vato biare tufongunê xu teslim kere. Ef vejıyo sına re towa nêbeno. Tufong kerde top oncia ki qırkerde na kılame dinu ser vata. Kılame de çond çêy ke kışiye na me ve name vajiye. (Sait Bakşı). Kıtavê Kılamê Kırmancıye Ser de şuare yê Kazımê Seyd Hesenê Dewresê Demeni'ya. Sait Bakşı ra gore na Weliye Wuşeni Yimam'ya. Arekerdox u vengdox Sait Bakşı'yo.

De wayi wayi, wayi, Keko bira wayi!
Xıdır vano bira kora ke ma rê amê,
Ma çekê xu kerd top berdi,
Ondêre Qısle de teslim kerdi dayi.
Vano u sire de jaru dari pêro ma ra heredayi.
Waxto ke jaru dari Dersimi hona ma ra haştibi,
Cı ra amenê ma rê destmal u soi.

De wayi way wayi, Keko bira wayi!
Wano milis qeyd biyo hedeke ma nêdano,
Ax çêvesae tornê Mamed Axayi.
Sanay xu vere berdi tê de qırkerdi,
Bırau dedu derezayi.
Memed Aliye Qoli,

Mursae Belkiji,
Wole Bolebaniji,
Hesene Seydiji
Mazra setwmale de çê Ale Areyiji,
Jara Paçkine de çewres xortê Kuresiji,
Çuxura vêsaiye de çê Hesên Axayi,
Aliye Gaxi,
Wusvunê sewtmale de çê Murtê Oji,
Sîma ke şîye nêşîye koyê Dersimi biye ip u isizi.

De wayi way way Keko bîra wayi!
Bîra roji ame ondêre rozê payiji.
Eskere dîsmen zalum amo,
Koyê Dersimi kerde ve rast u duji.
Vano bîra ne zalîmi ma qırkerdime,
Pêro cenc u cayil u reji,
Cendegê ma têde kerdi vera tiji.
Bîra Xıdır vano: Na kelepurê ma
Wertê aşuru de çî ra hondê biye wujiji?

De wayi wayi, wayi, Keko bîra wayi!
Teresu na zabutunu mamuru
Osteri Jele sero fişte kayi.
Ewre qe nêvereno nîaz qırvanê Xıdır Ağay.
Sere koye Jele bînê lîngunê dîsmeni de
Kerde demu duzi raşti.
Pile Dersim ke qır kerdi qır nêkerde,
Pey de qısle u qaraqoli vıraşti.

Xıdê Alê Îsme'nin Ağıtı

Devlet, Dersim de af çıkarmış, gelip silahlarınızı teslim edin bir şey olmayacak diye. Silahları toplamış yine de öldürmüş. Bu ağıt onların üzerine söylenmiş. Ağıtta öldürülen aileler tek tek isim isim sayılmıştır (Sait Bakşı). Kılame Kırmancıye Ser kitabında ağıt Kazımê Seydî Hesênê Dewresê Demenî'nin olarak geçiyor. Sait

Bakşı'ye göre ağıtı Wele Wuse Yimami söylemiş, derleyen ve seslendiren Sait Bakşı'dır.

Ah vah, eyvah, kardeş eyvah!
Hıdır diyor kardeş basiretimiz bağlandı,
Silahlarımızı topladık,
Meret Nazimi'yede teslim ettik.
O sırada cümle ziyaretler bize küstü.
Dersim'in cümle ziyaretleri henüz bizimle küs değilken,
Bize kendilerinden geliyordu mendiller dolusu elmalar.¹⁴⁹

Ah vah, eyvah, kardeş eyvah!
Ah evi yanasıca Memed Ağa'nın torunu,
Milis olarak kayd olmuş, bize aman vermiyor.
Önüne koyup götürdüler, hepsini kırdılar/öldürdüler,
Kardeş amca ve yeğenleri.
Memet Aliye Qoli,
Mursae Belkiji,
Wole Bolebaniji,
Hesene Seydiji,
Yanasıca Mazra'da Ale Arayijlerin ailesi,
Jara Paçkine ziyaretinde kırk Kureyşan genci,
Yanasıca Çuxur'da Hasan Ağa'nın ailesi,
Aliye Gaği,
Yanasıca Yusufhanda Murte Oji ailesi,
Siz gittiniz gideli ıpıssız oldu Dersim dağları.

Ah vah, eyvah kardeş eyvah!
Kardeş günü gelmiş, meret sonbahar günü.
Zalim düşman askeri gelmiş,
Dersim dağlarını dümdüz etmiş.
Diyor: Kardeş bu zalimler bizi öldürdü,
Hepsi gencecik fidan, yeni yetme, delikanlı.
Cesetlerimizin hepsini koydular güneşin önüne.

¹⁴⁹ Ziyaretten gelen lokmayı/hayırı kast ediyor

Kardeş Hıdır diyor: Bizim bu ganimetimiz,
Aşiretler arasında neden bu kadar ucuzladı.

Ah vah, eyvah kardeş eyvah!

Teres maaşlı subaylar,

Atlarını Zel Dağı'nın üstünde oynattılar.

Bugün hiç kabul olmuyor Hıdır Ağa'nın niaz ve kurbanları,

Zel Dağı'nın doruğu düşmanın ayaklarının altında,

Dümdüz oldu.

Dersim'in ileri gelenleri öldürülür öldürülmez,

Ardından karakol ve kışlalar yapıldı.

4.63. Şuara Derê Laçi

Şuare, 1938 de Dere Laçi de çêrê Dersimiye ke herv kerdo qarşiye ordi ame inu sero vajiye. Bilhassa çêrena Yivîsê Sey Kali şuare de xele ca de yena werte. Xele waxt ordi beseneken Derê Laç kuyo. Corde eve uçaxu bomba kene. Sefkanê Demenu ve Yivîsê Sey Kali ke kışino hona kune Derê Laçi. (Sait Bakşi). Xele varyantê xu este. Çime mı ra gore sıfte xu na şuara. Na Welîye Wuşeni Yimam vata. Arekerdox u vengdox Sait Bakşi'yo.

Halo halo, halê ma yamano.

Ordi onte ma sero dormê ma qapano,

Zalim caê de raê welaxê ma nêdano,

Ordîyê çevesayi zofo verve ver ano.

Ala bêrê şêrê dere Laçi têde şino şivano.

Gayê minê şay dane pêro, têde mîzo dumano.

Hen ke jumin qırke me, Çemê Munzur cendegu lesu ano.

Haq adîrê aşuru wedaro,

Kes ma rê Alaqutare nêvano.

Bextê aşîru birîjiyo,

Kes ma rê alaqutare nêvano.

Yivise Sey Kali vano pêrode ma pêro dime,

Na qavxa aşîru niya,

Merevê Kırmancunê zalîmunê Tırkano.

Merdene ma re kayê camordana.

Destê xo ra xo mecêrê, sar ma rê xirave vano.
Bextê camordu rê kes deyma xirave nêvano.
Derê Laçi verde Yivîs Axaê mî gavano.
Ordiyê çêvesayi zofo verve ver ano.
Ala bere Qemere Hesên vere mîxara de gîno ware,
Malê şêrê mîno berano.
Hesê Gewe persena, xîsmê ordî taburano.
Hemedê Cîvrayîl dano pêro,
Son ve son beşî ve hermî sero ano.
Hesene Kalê Qonci persenê kuno qavxa,
Gaê mîno şîa, dormê ordî de cîv dano.
Aliye Qîz, lazê Heme Mîrje Sîlî,
Haq zoneno ke vergê qatarano.
Bî ra pepug bêro roso,
Cenc u cayîlunê ma rê bîwano.
Yivîs Axa mî xu sano dairê pulê Pil Xatune,
Hem dano pêro hem qeydu vano.
Alay qumandani xo sano daire Alatole,
Bêbaxt pusulara ma de niadano.
Gos de vengê Yivîs Axa mî yeno,
Ala şêrê mî cavê alayu çutîr dano.
Zalumi hirê ordî ontê ma sero,
Nêvano axîr dîno Îslamo.
Haqî ke dest da ma dame pêro,
Nafa ordiyê to ra tek nefer ranêverdano.
Aşîru ra vazê nîka ke teseliya xu
Ma Demenu ra gurete,
Meste biro halê sîma jê hale Hermaniyano.
Derê Laçi ver de Yivîs Axayê mî çêto.
Derê Laçi ver de cayîlê mî çêto,
Ala bêrê şêrê dairê derê Laçi
Asmên ra roz vîneto.

Merdena koy persenê
Ma rê çêf u saltenêto.
Kam ke ma ra derê Laçi de bımıro,
Roza des u dı Îmamnê axrete de caê xu ceneto.
Baxtê camerdu rê coru xırave mevaze.
Mao do pêro hefê hot bedeli gureto.
Qırkeme qırnêkeme nêqedino ordiyê dewleto.

Derê Laçi verde Yıvıs Axaê mı şuya sure.
Yıvıse mı dest u boji semernê we
Kewto wertê ordi tavrê.
Bıko lerze meke, raver meso rew memire.
Ordıyê zalimi zofo dina ma sere kerda soja sure.
Ewro peyser amo qolê hetê Petere,
Ordi zor keno Yıvıs Axaê mı
Meteris xu bıçarne peyê kemere.
Moa vana Haq beno heqê mı,
Kıstena Yıvıs Axaê mı nafa bena zure.
Dina de ontene nina tarva cigere
Bêrê minu na betere.
Qersuna polate ke gıne ro Yıvıs Axaê mı
Eskerê Tırki xırbi kot ve dere,
Kam moa piye to re bere bıko na xevere?
Bao meytê mı ca meverde, tey bere.
Qırkerdena ma Demenu,
Aşurure bıyo rısvet u pere.

Laç Deresinin Ağıtı

Ağıt, 1938’de Laç Deresi’nde Dersim direnişçileri ile ordu arasındaki çatışmaları anlatıyor. Özellikle Yıvısê Sey Kali’nin cesaret ve direnişi ağıtın birçok yerinde dile getiriliyor. Ordu uzun bir süre Laç Deresi’ne giremiyor. Yukardan bombalıyor. Demenan direnişçileri ve Yıvısê Sey Kali ölünce ancak Laç Deresi’ne girebiliyor (Sait Bakşı). Birçok varyantı olan ağıtın, Sait Bakşı’ye göre orijinali bu

ağıt olup Wele Wuse Yimami tarafından söylenmiştir. Derleyen ve seslendiren Sait Bakşı'dır.

Hal, hal halimiz yamandır hal.
Ordu üstümüze gelmiş etrafımız kapalıdır.
Zalim bir yerde bize yol yolak vermiyor.
Evi yanasıca zalimin ordusu çoktur, peyder pey getiriyor.
Hele bir gidin bakın Laç deresine içinde feryat figandır.
Kara öküzlerim çarpışıyor, her yer toz dumandır.
Öyle birbirimizi kırıyoruz ki
Munzur suyu ceset ve leşleri getiriyor.
Allah aşiretelerin ocağını söndürsün,
Kimse bize Allah kurtarsın demiyor.
Aşiretlerin bahtı yıkılsın,
Kimse bize Allah kurtarsın demiyor.
Yivise Sey Kali diyor savaşın, savaşalım,
Bu aşiretlerin kavgası değil,
Kırmanclarla zalim Türklerin kavgasıdır.
Ölüm biz erkeklere oyundur.
Kendinizi kavgadan geri tutmayın,
Âlem bize kötü söz söyler,
Yiğitlerin şerefine ise kimse asla kötü söz söyleyemez.
Laç Deresi'nin önünde YıvıS Ağa'm dar geçittir.
Ocağı sönesicenin ordusu çoktur peyder pey geliyor.
Hele gelin Qemere Hesene mağaranın önünde düşmüş,
Vah, benim eşsiz aslanım.
Hese Geweyi sorarsan ordu ve taburlara bedeldir.
Hemede Cıvrayıl savaşıyor,
Akşam oldu mu beşliyi omzunda taşıyıp getiriyor.
Hesene Kale Qonci'yi sorarsanız kavgaya tutuşuyor,
Kara öküzüm ordunun etrafında fır dönüyor.
Aliye Qız Heme Sıle Mırj'ın oğlu,
Allah biliyor tam cengâverdir.

Kardeş pepug gelip konsun,
Gencecik cahil fidanlarımıza ötsün.
Yıvıs Ağam kendini Pil Xatun tepesine dayamış,
Hem savaşıyor hem türküler söylüyor.
Alay komutanı kendini Alatul'un tepesine vermiş,
Haince dürbünden bize bakıyor.
Dinle hele Yıvıs ağam ne diyor,
Aslanım alayın cevabını nasıl veriyor.
Zalim üç ordu çekmiş üstümüze,
Demiyor ki ne de olsa dini İslam'dır.
Allah yardım ettiği sürece savaşıyoruz,
Bu sefer ordudan tek nefer bırakmayız.
Aşiretlere diyin biz Demenanlarla işi bitince
Yarın öbür gün haliniz Ermenilerin halidir.
Laç Dersi'nin önünde Yıvıs Ağam dar vadidir.
Laç Dere'sinin önünde delikanlım dar vadidir.
Hele gelin gidin Laç Deresi'ne,
Gökte güneş durmuş.
Dağda ölmeyi sorarsan,¹⁵⁰
Bize keyif ve saltanattır.
Kim bizden Laç deresinde ölürse,
On İki İmamlar günüdür, ahrette yeri cennettir.
Yiğitlerin şerefine asla kötü söz söylemeyin,
Bizler savaştığımız, yedi bedelin intikamını almışız.
Öldürüyoruz öldürmüyoruz ki bitmiyor devlet ordusudur.
Laç Deresi'nin önünde Yıvıs Ağam kırmızı sırttır.
Yıvısım ellerini kollarını sıvamış
Girmiş ordu taburun arasına,
Oğul acele etme, önden gitme, erken ölme,
Zalimin ordusu çoktur.
Dünyayı üzerimizde kızgın saca çevirmiş.

¹⁵⁰ Çarpışarak, savaşarak anlamında kullanılmıştır.

Bugün geri gelmiş Peter tarafının kuvveti,
Ordu zorluyor Yıvıs Ağam
Siperini taşın arkasına çevir.
Annesi diyor: Allahım bana sahip çıkarsa
Yıvıs Ağa'mın ölümü bu sefer yalan olur.
Gelin görün benim bu felaketimi,
Asla çekilmez evlat acısı.
Zalim kurşun değdi Yıvıs Ağa'ma
Türk askeri yığıldı dereye girdi.
Kim anne babana oğul, götürsün bu haberi
Baba: Naşımı bırakma kendinle götür,
Demenanların katliamı,
Aşiretlere rüşvetle para oldu.

4.64. Şuara Qamer Axaê Wusıvu

Qemer Axa, axaê Wusıvuno Axdar rawo. Hona ke qaraqole dewlete Dersim name qaraqol wazeno dewa xo. Dewlete wastena Qemer Axay ra gore Qaraqol Şaxseg de vırazena. Tae waxt ra dıma werte qaraqol ve dewuzu de meseley vejine. Harekatê 1937 de Qemer Axa teslim beno. Laze xu Fındıq teslim nêbeno kuno qevxa. Na şuare ey ve piyê dey sero vata. Qemer Ağay erzene hapis, hapis de mıreno. Fındıq Axay ki Elaziz de darde kene. Şuare yê Wele Wuse Yımami'ya. Arekerdox u vengdox Sait Bakşı'yo.

Way derdo derdo, derdo bira zalumo derdo.
Way derdo derdo, derdo bira zalumo derdo.
Mektuva Qemer Axaê mı
Xepıxanu sewtumalade ama.
Pil u qızo koyê Dersimi re selam kerdo.
Vano: Qomo sima ve Oli kene
Xortunê mı ra kamı weso kam merdo?
Ale Wusê Zengi vano apo servê to vo,
Torge sano gılê koyê Suri,
Ondêre laseri wusari lemıne amo,
Qonaxe tu Haq vone bın ra berdo.

Way derdo derdo derdo, derdo tu derdo de girano.
Way derdo derdo derdo, derdo tu derdo de girano.
Bıra Haq zoneno ke zeru cıgera mı werdo.
Way derdo derdo derdo, bıra zalumo derdo.
Way derdo derdo derdo, bıra zalumo derdo.
Vano: Qemer Axa to rê efkar nêvo,
Qımılê sera vêsaliye amo,
Bax u baxçe u gul u sosinê to ra çerdo.
Qemer Axa vano: Waye eskere zalımı amo
Kamê ma weso kemê ma merdo?
Waye qadaê cane bıray bıjero,
Azo ke tu dime mendo
Memleketu serde surgın kerdo.
Avdile Pasay, kardi arda wertê xortunê tu
Haq veno ware to de az nêverdo.
Axdato Axdato, axaye mı sonê qerazo.
Axdato Axdato, axaye mı sonê qerazo.
Fındıq Axa vano: Bao qereqolê Tırku werte ma miya,
Rew u herey vone ma rê sarê dezo.
Taê xortê ma reste ra Heq veno tu vana pago rezo.
Silo Sur Qemer Axay re xevere rusna,
Vano: Axaê mı qedrê Fındıqı bizonê
Xo re dire roji kemere Çıle de tufong berzo.
Way derdo derdo derdo, bıra zalumo derdo.
Way derdo derdo derdo, bıra zalumo derdo.
Derde tu bırayi zaf girano,
Zer u cegere mı zare mı de werdo.
Way derdo derdo derdo, bıra zalumo derdo de luko.
Way derdo derdo derdo, bıra zalumo derdo de luko.
Bıra Tırko Tırko Tırko, Tırko zındıqo,
Bıra Tırko Tırko Tırko, Tırko zındıqo,
Ma rê qanun veto qanunê kore de kutıko.

Xarpet de dardê kerdo birayê mî Fındıqo,
Xarpeto vesayî ewro xerepito.
Pilê Dersim ke şîye nêşîye
Tufongê Dersim endî vîneto.
Dîsmeno amo lemin Dersim teslim gureto.
Awo ke serva Dersim sare no ra,
Raa Kervela ra şîyo caê xu cêneto.
Way derdo derdo derdo, bîra zalumo derdo de gîrano.
Way derdo derdo derdo, bîra zalumo derdo de gîrano.
Derde tu bîrayî zer u cegere mî werdo.
Derde tu bîrayî zer u cegere mî werdo.

Yusufanlı Qamer Ağa'nın Ağıtı

Qemer Ağa Yusufhanlıların ağasıdır, Ağdat köyündendir. Henüz devletin hiçbir karakolu Dersim'de yokken Qemer Ağa köyüne karakol istiyor. Devlet Qemer Ağa'nın isteği üzerine Şıxseg de karakol yapıyor. Bir süre sonra karakoldaki askerler ile köylüler arasında hadiseler yaşanıyor. 1937 Harekâtı'nda Qemer Ağa teslim oluyor. Fındık Qemer ağanın oğludur. Fındık teslim olmayıp direnişe katılıyor. Ağıt Fındık'la babası üzerine söylenmiş. Qemer Ağa hapse atılıyor, hapiste ölüyor. Fındık Ağa da Elazığ'da idam ediliyor. Ağıt Wele Wuse Yimami'ye aittir. Derleyen ve seslendiren Sait Bakşı'dır.

Vah derttir derttir, kardeş zalim derttir.
Vah derttir derttir, kardeş zalim derttir.
Qemer Ağa'nın mektubu gelmiş
Yanasıca hapishaneden.
Dersim Dağlarında büyük küçük herkese selam göndermiş.
Diyor: Millîlet Ali'yi severseniz,
Oğullarımdan kim sağ kim ölmüş?
Ale Wuse Zengi diyor: Amca başın üzerine yemin olsun ki
Kırmızı Dağ'ın tepesine dolu vurmuş,
Ah lemin meret ilkbahar seli gelmiş,
Vallahi ki konağını temelden götürmüş.
Vah derttir derttir, ağır bir derttir.

Vah derttir derttir, ağır bir derttir.
Allah biliyor ki ciğerimin içini yemiş.
Vah derttir derttir, kardeş zalim derttir.
Vah derttir derttir, kardeş zalim derttir.
Diyor: Qemer Ağa sana efkar olmasın
Kıtlık senesinin çekirgesi gelmiş,
Bağ bahçen, gül ve nergizlerini yemiş.
Qemer Ağa diyor: Bacı zalim asker gelmiş
Kimimiz sağ, kimimiz ölmüş?
Bacısı abisinin canına kurban olsun.
Ardında kalan tek tük nesil de
Memleketlere sürgüne gönderilmiş.
Abdullah Paşa, bıçak getirmiş gençlerinin arasına
İnan ki hanende tek bir soy bırakmamış.
Ağdattır ağdattır, ağam gidiyorsun çorak tarladır.
Ağdattır ağdattır, ağam gidiyorsun çorak tarladır.
Fındık Ağa diyor: Baba Türklerin karakolunu içimize getirme,
Er ya da geç bize baş ağrısıdır.
Öyle gençlerimiz yetişmiş ki inan dersin, hanenin temel direğidir.
Sılo Sur Qemer Ağa'ya haber göndermiş,
Diyor: Ağam Fındık'ın değerini bil
Birkaç gün Çile kayalığında savaşsın.
Vah derttir derttir, kardeş zalim derttir.
Vah derttir derttir, kardeş zalim derttir.
Kardeş derdi, çok ağır derttir,
Kalbimle cigerimi içimde yemiş bitirmiş.
Kardeş derdi çok ağır derttir,
Kalbimle cigerimi içimde yemiş bitirmiş.
Vah derttir derttir, kardeş yaman bir derttir.
Vah derttir derttir, kardeş yaman bir derttir.
Kardeş Türktür, Türktür, Türk zındıktır.
Kardeş Türktür, Türktür, Türk zındıktır.

Bize kanun çıkarmış rezil kepaze bir kanundur.

Elazığ'da asmışlar, kardeşim Fındık'tır,

Yanasıca Elazığ'ı bugün lanetlemiş.

Dersimin büyükleri gitti gideli

Susmuş Dersim'in silah sesi.

Düşman gelip teslim almış Dersim'i.

Kim Dersim için baş toprağa koymuşsa

Kerbela yolunda gitmiş cennettir yeri.

Vah derttir derttir, kardeş zalim ağır bir derttir.

Vah derttir derttir, kardeş zalim ağır bir derttir.

Kardeş senin derdin kalbimizi ve ciğerimizi yemiş.

4.65. Şuara Ali

Namê lazek Aliyo xorto. Vîyve Ali kene hazır. Dawul zurna yena veyve danê pu ro. Sone veyvîke ane. Ali verê çêver de sono goze ser, goze ra gînenî var mîreno. Veyve lete de maneno. Sait Bakşî ra gore şûare ape lazek Mursay vata. Kılame mî kewra xu Süleyman Çelik ra gurete. Zof rîndek tomur cîmîtene kılame vatene (Sait Bakşî). Arekerdox u vengdox Sait Bakşîyo.

De wurze wurze, lemîne bawo!

Aliye mî cîgêre mî nao sodîro.

Bawo tedarîkê mî bivîne yolcuyo, yolciyê raa dîrûyo.

Vîreniya kemer u dari nêvo veyvê lazê mî amo pêser,

Saz u davulu ame verê çêver de danê pu ro.

Bîko qesê de zora lemîne wele ve biye cencena to rê.

Bawo davul u sazu pu ro de veyvîka mî ospor kere,

Bîrame ve bêare cênaza mî ro.

Nu qederê mîno honde viyo bao endî qediyo.

Endî wele bena kalena u sîma re cêncena mî ro.

Desta sewtimale roverdiyo, tarnu cence mî bîko sono cuno.

Mî va Haqo tî sıkır mî veyve lazê xu diyo.

Şune zarê merete bon pêruga veyvîka lazê xu gîrede,

Ez amune verê çêveri çêvesawo xojiyo,

Meytê lazê mî xu verde şuno.

Nê biko çêvesaye mî to ra va ondere gozê ser mevejiye,
Hewno de xırawın mî ewro to ra diyo.
Bao dire rojiyo mîze sare mî sero niştoro,
Mî nezona ke feleko kalo, lazê tu dîma fetelino.
Ez nêzonon ke nu tezele tıyo bawo lemîne nu qusure mîno.

Ondera sertmale duste sone biko henîyo.
Nê biko dina vêsayiye kêşî re fayde xu çîniyo.
Adır de çê zalımî feleki kuyo.
Ça ondera goze to rê kerda ve maniye.
Qomo u yel Haq kene hala bêrê!
Veyvîka lazê mî ewro kewte ra cenaza cığêrê mî vere şîye.
Vano bao tu endî xo rê pepugê kowuve
Dina sewtimale de ko ve ko ra mîrdî bîfeteliye.
Nê biko Aliyo cıgere mî Aliyo terno cence mî Aliyo!
Nê qomo, mî tedarekê veyvê lazê xu diyo.
Tezele u taliye cenciya cıgere mî rê
Roze bîmbarekunê Îmamu nejdiyo.
Kemer u dar u ber nevino,
Xevere ame vake cencê tu goze rê şîyo.
Ne bextê yê bîbexte biko baxte mî re cıgere mî bîrîjiyo.

Desta seetmale roverdiyo tarnê cencê mî biko Aliye mî,
Cıgera mî onder sono cade.
Vîreniya kemer u dari nêvo,
Veyve lazê mî amo pêser ewro,
Cıgera mîna ke lete kerde.
Şune zerê merate bonî,
Mî va xo rê xo veyve lazê xu de şer bîkerî.
Cerune ra amune çêvesawo xociyo,
Meytê lazê mî şuno xo verde,
Kefe savini kerdo çîmu serde.
Vîreniya kemeru dari nevo,
Cenaza lazê mî gîreda verver de veyvîke ospor kerde.

Veng dane vane veyvıka laze tu ki hawa osper kerde bedre.
Haqo zoro qesê de niane comerd niero vıreniya hazuru,
Kemer u dari serde.
De wayi wayi cıgêre mı wayi!
Tarn u cencê mı Aliye mı wayi!
Bexte mı rê bırıjıyo cıgerê mı,
Çê feleke kali çêrjayı.
Ez nezon ke mı koti de xo ra verdo,
Zare Comerd Bari Talayı,
Soy u hene lazê mı sandıqe de caverdayi.
Qom u yelu Heq kene ala bêrê ewro,
Cıgere mı nêro pêser destu payi.
Hala bere cıgere mı nêro pêser ,
Lemıne çım buriye şıayi.
Vano bao Haq kena elçiye birusne,
Hopa vesayıye apê mı Mursayı.
Vaze: Mevındo bêro ewre zalımê feleke kali,
Pe ve laji ra pêsera kerde cayı.
Bao tı meberve, daye tı meberve,
Rozu qedere mı ke endi honde viyo,
Endi pero ewre qediyayı.

Ali'nin Ağıtı

Çocuğun adı Ali'dir. Ali gençtir. Ali'nin düğün hazırlığı yapılıyor. Gidiyorlar gelini getirmeye. Davul zurna geliyor düğün başlıyor. Ali kapının önündeki cevize çıkıyor, cevizden düşüp ölüyor. Düğün yarım kalıyor. Ağıtı ben kirvem Süleyman Çelik'ten aldım. Çok güzel saz çalardı, kılam söylerdi (Sait Bakşi). Sait Bakşi'ye göre ağıtı Ali'nin amcası Mursa söylemiş. Sait Bakşi ağıtı kirvesi Süleyman Çelik'ten derleyip söylemiş.

Kalk kalk, lemin babam!
Ali'm cigerim sabah oldu.
Baba hazırlığımı gör yolcuyum, uzak yolun yolcusu.
Dağ taşın başına gelmesin oğlumun düğünü toplanmış,

Davullar ve sazlar gelmiş kapının önünde çalıyor.
Oğul çok zor bir durum, olan senin gençliğine oldu.
Baba duvulları, sazları çalın gelinimi ata bindirip getirin,
Sürün cenazemin yanında.
Kaderim bu kadarmış baba artık bitmiş.
Artık olan sizin yaşlılığınız ile benim gençliğime oldu.
Yanasıca Deşt yokolsun, genç delikanlı yavrum gidersin harmandır.
Dedim Allah'ım sana şükürler olsun oğlumun düğününü gördüm.
Meret evin içine gittim oğlumun gelininin gelinlik örtüsünü bağladım¹⁵¹
Kapının önüne geldim ki ocağı sönesice hoca,
Oğlumun naşını önünde yıkıyor.
Ocağı sönesice, oğul sana dedim meret cevizin üzerine çıkma,
Bugün senin üzerine kötü bir rüya görmüşüm.
Baba birkaç gündür bir felaket başımın üzerinde dolanıyor,
Bilemedim ki yaşlı felek oğlumun ardında geziyor.
Bilemiyorum ki baba, bu senin talihin, benim de kusurumdur.
Oğul gidiyorsun meret karşıdan, çeşmedir.
Ah oğul, yanasıca dünyanın kimseye yok bir faydası.
Ateş zalim feleğin evine düşsün,
Niçin lanet cevizi ölümüne sebep etti.
Ey elalem! Alalh'ınızı severseniz hele bir gelin,
Oğlumun gelini bugün yavrumun cenazenin önüne düşüp gitti.
Diyor: Baba sen artık dağların pepugu ol,
Yanasıca dünyada dağ dağ doyasıya dolaş.
Ah oğlum, Alim, cigerim, Ali gencecik fidanım Ali!
Millet! Ben oğlumun düğün hazırlıklarını görmüşüm,
Yavrumun gençliğinin talihine,
Kutsal On İki İmamlar orucu yakındır.
Dağ, taş, ağaç görmesin,
Haber geldi dediler gencin cevizden düşmüş.
Oğul o bahtsızın bahtı, benle yavrumun payına yıkılsın.

¹⁵¹ Pêrüge denilen eskiden tavandan yere doğru gelinlerin önüne asılan ve gelinin görünmesini engelleyen örtüye verilen isimdir.

Yanıp yıkılasıca Deşt, gencim, oğlum, Alim!
Giderler meret caddedir.
Dağ taşın başına gelmesin,
Oğlumun düğünü toplanmış bugün,
Cigerim parçalandı.
Meret evin içine gittim,
Dedim oğlumun düğününü seyredeyim,
Dönüp geldim ki eviyanasıca hoca,
Sabunun köpüğünü gözlerine koymuş,
Oğlumun cesedini önünde yıkıyor.
Dağ taşın başına gelmesin,
Oğlumun cenazesini hazırladılar
Yanında gelini ata bindirdiler.
Seslendiler dediler: Oğlunun gelinini de ata bindirip getirdiler.
Allah'ım o kadar zor ki Allah binlerin başına vermesin.
Dağ taşın başına vermesin.
Ah vah, eyvah cigerim eyvah!
Genç delikanlım, Alim, eyvah!
Bahtıma yıkılsın,
Eviyıkılasıca yaşlı feleğin evi.
Bilmiyorum ki nerde kendimden yana kırdım,
Alahu Teâlâ'nın gönlünü,
Kınası ile elmasını sandıkta bıraktı.
Ahali, Allah'ınızı severseniz hele bir gelin,
Bugün oğlum elini kolunu üst üste indirmiş,
Hele gelin yavrum indirmiş kara kaş gözleri.
Diyor: Baba Allah'ı seversen elçi gönder,
Yanasıca Hopa'da¹⁵² amcam Mursa'ya
Deki: Durma gel bugün zalim yaşlı felek,
Baba ile oğlun evini ayırdı.
Anne ağlama, baba ağlama
Benim kaderim, ömrüm de demek ki bu kadarmış,

¹⁵² Dersimde köy adı

Artık bugün hepsi bitmiş.

4.66. Şuara Dağbegi

Şuare, perodaisê Lolan-Bolanu sero vajiya. Ave ra ki werte hurd aşire de husumet biyo. Lolu lazê Pasaê Temir kışenê. Na hadise ra dıma dewa xu ca verdane sone dewa Aşkirege. Gegane yene dewa Dağbeg de hêgaunê xu ramene. Roze sonê hata paroz Dağbeg de hêga ramene. Tene oreşine ra. Aşira Bolan ra taê yenê gau verdane ra bene. Kune tê jumin. Na qavxa da lazê Gule Boli, Gulavi ve lazê Weli Kali Memed ra piya kışine. Şuare inu ser Sey Qaji vata, arekerdox u vengdox Sait Bakşi'yo.

Tever ra hewr amo ra, Memede mı, cığêrê mı,
Delxê wusariyo, voreno hurdi hurdi xunivino.
Diregê Şenit re savaqê sodır sokmis kerdo,
Zereqê tiji esto gilê kou venga çê Wele Kali denê,
Dağbeg de tufong erzino jê kelê germi girino.
Waye ama tever vana: No duman dumanê kouno,
Mızê çêverê çê piyê mınno.
Sıfıya polata ke veta tesela mı kewta,
Vengê şerunê nat u doti bırino.
Pasaê Temir vano: Weli Kali ra vazê
Nat u dot ra sarê nanê ra,
Tifongê na qavxa rew cê vışına.
Weli Kali vano: Pasaê Temir ra vazê
Honde ke azê nat u doti bıvo,
Tufongê na qavxa dina de cê nêvışına.
Tedarekê xo bıvino na dogiso
Sono peê çê dêy de cerino.
Dağbeg biveso wey bıko, Memedê mı!
Cıgerê mı sona dara teke.
Uwe gına deru de biya sele biya serte.
Comêrd adırê xo bijero bêro Pilemoriye de
Berzo çê sevevê na dewa, çê qaymeqamê dewlete.
Na wusaro na beter u felekate,

Memedê mî cîgerê mî bîko bîko, ma sare vete.
Nê bîko mî to ra va meso Dağbeg de romenise,
Çixase ke qaymeqami vato, onderi de tî cîte meke.
Sîma hot pêriyo danê pêro,
Daverê nêvena dîlig nênanê ro têhete.
Daye kemer serê zera xo ke,
Vera dîsmen şuare mevaze.
Daye daye, meberve kîle tu veng meke.
Dîsmeno dîsmeni kani ra nêbena rîza, nêbena minete.
Lazê Gulê Boli gîno ware çixase ke dîsmeno,
Haq zoneno mî serawo mî vera niyo.
Meytê xu meytê mî vete.
Ax bîko sîfriya polate vete,
Memedê mî bîko bîko
Sîma rezunê çê Weli Kali rê vete.
Bîko sarê xu berz ke
To çîra pergala aşîre kerda lete.
Dağbeg biveso, Memedê mî cîgerê mî
Onder hêgayîye.
Memedê mî ve lazê Guli Boli ra,
Sond werdo serva hardê Heqî re
Piya sarê no ra ardê cunê Dağbeg de,
Têhet de nêro piya kerdê Heq bîrayîye.
Maê vana: Bîko ez ra merdena sîma ver nêkunu,
Lazê canuku, camerdu daima mîrenê
Ser sevevê sîma çor cîtê gayî.
Daye aye mevaze çê Guli Boli heşîne pê,
Çê Gulê Ali ra, heşt tenî
Zarê Dağbeg de ronîştayî,
Tolanê dinê ma ver ve ver fîşt ra raye,
Çîmê xo ma de perayî.
Daye mektuve bîrusne Şîpko vêsayîye bîrayê to Rîzayî.
Bîko Rîzayê mî Pasê Kîrmancîvî,

Cengunê giranu de kewetênê çimê qevxa,
Denê pêro Heq zoneno je cengê Baki Pasayi.
Camerdu re xirave mevaze meterisê mî ra ravi,
Qewto qevxa dano pero qolay mordem niyo,
Sermiyanê merdê Loliyo tornê Dursin Axayi.
Bîko zere ra tever meve to ra cor qulê Bake Pasayi
Daye ez ke zere ra tever mevîne,
Bolu dîsmene nîka vane:
Lolu senikvî mara tersayi.

Onder Dağbeg, Memede mî cîgerê mî gavano.
Vaye biyo ra fırtınî kerdo pî ra voreno,
Tever ra niade ala serdo seveno.
Mursaê Îlaşî meytê lazê Gulê Boli no ro qatirî,
Wertê Pancırasi ro giran giran ano beno.
Cênike ama tever vana: Mursa Ağa!
Îson çixase ke pilo xo sero Haqî nas keno.
Lîngê xo hard derê coru asmên puf nêkeno,
Memuriyê xo nîano meytunê aşîru
Ero qatîru nênano, wertê aşîru ra nêveno.
Merdo kal ke veng bîvrîyo cî ra az nêmano
Warê de ju cênîya viae bîmano,
Sojî vîroşîyê lozînê xo keno
Dîna de nae qewul nêkeno.
Ça benê sevevê cêncunê nat u dotî
Vengê şêru dere Pancıraşî de bîrreno.

Dağbeg Ağıtı

Ağıt, Lolan-Bolan aşîret kavgası üzerine söylenmiş. Önceden de iki aşîret arasında husumet oluyor. Lolanlar Pasae Temir'in oğlunu öldürüyorlar. Bu olaydan sonra köylerini bırakıp Aşkireg köyüne gidiyorlar. Bazen köylerindeki tarlaları sürmeye geliyorlar. Bir gün gidip öğlene kadar Dağbeg'de tarla sürüyorlar. Biraz dinleniyorlar. O sırada Bolan aşîretinden birileri gelip öküzleri çözüp götürüyorlar. Kavgaya başlıyorlar. Bu kavga sırasında Gulê Boli'nin oğlu Gulavî ile Wele Kalî'nin

oğlu Memet birlikte vuruluyorlar. Ağıtı onlar üzerine Sey Qaji söylemiştir, derleyen ve seslendiren Sait Bakşı'dır.

Dışarda hava bulutludur, Memed'im ciğerim
Bahar havasıdır, ağır ağır çiseleyerek yağıyor.
Şenit'in tepesinden sabahın şafağı sökmüş,
Güneşin ışığı dağların tepesine vurmuş,
Wele Kali'nin ailesini çağırıyorlar,
Dağbekte silah sıkılıyor, köpüren aşure gibi kaynıyor.
Kız kardeşi dışarı çıkmış,
Diyor bu gazap dağların gazabıdır,
Babamların evinin felaketidir.
Çelik kurşun icat edileli kalmadı tesellim,
Her iki tarafın aslanlarının sesi kesilir.
Pasae Timur diyor: Weli Kali'ye diyin
Her iki taraftan toprağa düşüyorlar,
Bu kavganın silahı erken susacak.
Weli Kali diyor: Pasae Timur'e söyleyin
Her iki yanın nesli olduğu sürece,
Bu kavga asla son bulmayacak.
Hazırlığını görsün bu kavga,
Dönüp dolaşıp onun kapısını bulacak.
Dağbek yansın ah oğul Memed'im!
Cigerim gidiyorsun tek ağaçtır.
Derelere su düşmüş coşup sel olmuş.
Yaradan ateşini alsın gitsin Pülümür'de
Bu davaya sebep devletin kaymakamının evine atsin.
Bu baharda bu beteri, felaketi,
Memedim, cigerim, oğlum başımıza çıkardı.
Ah oğul! Sana dedim gitme Dağbeg de oturma,
Her ne kadar kaymakam demişse de merette çift sürme.
Yedi kuşaktır savaşıyorsunuz,
Bu davaya her iki taraftan da uzlaş, birlik sağlanamaz.

Anne bağına taş bas,
Düşmana karşı ağıt yakma.
Anne, anacığım, ağlama sesini çıkarma.
Düşmandır, düşmandan asla rıza, minnet olmaz.
Gule Boli'nin oğlu düşmüş toprağa,
Her ne kadar da düşmansa
Allah biliyor benden üstündür aşağıda değil,
Cesedi cesedimin yanında.
Ah oğul çelik kurşun icat edildi,
Memedim oğul, oğul
Siz Weli Kali'n gençleri için icat edildi.
Oğul, başını dik tut.
Neden aşiretlerin kanadını ikiye böldün.
Dağbek yansın Memedim, cigirim, meret tarladır.
Memet'le Guli Boli'nin oğlu
Allah'ın toprağı için birlikte yemin etmişler,
Birlikte baş koymuşlar toprağa,
Getirmişler Dağbek harmanına
Yanayana koymuşlar birlikte hak kardeşi yapmışlar.
Anne diyor: Oğul ben ölümünüze yanmıyorum
Onurlu kadın ve erkeklerin oğulları her zaman ölür.
Sizin ölüm sebebiniz dört çift öküzdür.
Anne öyle söyleme, Gule Boligil duyarlar,
Gule Boligilden sekiz kişi
Dağbeg'in içinde oturuyorlardı
Onların talanı bizi sırayla yola düşürdü,
Gözleri yolumuzda kalakaldı.
Anne mektup gönder yanasıca Şipko'ya kardeşim Rıza'ya.
Oğul Rıza'm Kırmanc paşasıydı,
Zor savaşlarda kavgaya tutuşurdu,
Dövüşürdü, Allah biliyor Baki Paşa'nın dövüşü gibi.
Yiğitlere kötü söz söylemeyin, benim mevzimden önce
Kavgaya girmiş savaşıyor sıradan adam değil,

Lolanların büyüğü Dursun Ağa'nın torunu.
Oğul siperden dışarı çıkma
Senden yukarda Baki Paşanın siperi var.
Anne eğer ben siperden dışarıya çıkmazsam
Bolanlar düşmandır şimdi derler:
Lolanlar az kişiydi bizden korktu.

Meret Dağbektir, Memedim, cigerim geçittir
Rüzgâr çıkmış, fırtına kopmuş yağıyor,
Dışarıya bakın soğuktur hele nasıl olacak.
Mursai İlaşi Gulê Boli'n oğlunun naşını katıra bindirmiş
Pıncares'in içinden ağır ağır çekip götürüyor.
Kadının biri dışarı çıkarak diyor ki Mursa Ağa!
İnsan ne kadar büyük olsa da kendinden büyük Allah var.
Ayakları yerdedir asla gökyüzüne üfleyemez,
Kibirle birlenip büyüklük taslayarak aşiretlerin cesedini,
Katırla getirip diğer aşiretlerin içinden geçirmez.
Kalan aşiretinin sesi tamamen kesilse bir tek soy kalmasa,
Hanede tek bir dul kadın kalsa
Sacı ocağının üzerine kapatıp
Bu yaptığını asla kabul etmez.
Niçin her iki tarafın gençlerine sebep oluyorsun
Aslanların sesini Pancıras deresinden kesiyorsun.

4.67. Şuara Şahan Axay

Şahan Axa, axayê Baxtiyaruno. Sefkano, çero, qulo ke haqanet vineno lewe inu dero, mordemo baqilo. Werte qomi de herkes cı ra haskeno. 1937 de qerşiyê dewlete vejıyo. Kam ke kuno tenge ino re yardım keno. Sera 1937 Ağustosê de dewa Xozat Kuresan de benê meyman. Bıra xo Xıde Pırçoy ve Meme Hure ra bêbaxtiye hewn de kısıene. Sarê cı ra kene eve tufong ra serva peru rusnene ordi qomutanê Xozat. Kıtave Kılâmê Kırmancıye ra gore şuare yê Deliye Fırıkı'ya (Firik Dede). Kıtavê Öyküleriyle Dersim Ağıtları-II de varyanto kılmek yê Hesene Gaj'i asena. Sait Bakşı ra gore yê Wele Wuse Yimamiya. Sait Bakşı hem pirê xu hemi ke kewrae xu Suleyman Çelik ra gureta vata.

Xozati persena cadê tomoфіli.
Haq adire Avdile Pasay wedaro,
Kewto qerecê mordemê pili.
Şahin vano qedrê canê xo bizonê,
Ma sero cerene qanune kâfiri.
Şahin Ağa mı qolê xu gureto
Şiyo dustê koye Munzuri.
Vano: Lao bêbextêni mêkere,
Ma piya werdo qırbânê Xızırı.
Aşiri merdena mı rê qail nêbenê
Roza imamuna Torne Babay ma kerdime heşiri.

Xozat romerdiyo bıra heniyo.
Şahin Ağa mı qolê xu gureto,
Şiyo baskınê alayiye.
Eskerê dısmen amo koê Dersim muniyo.
Şahin vano dı sarey viarnay mı ra
Ju yê Xanimo, ju yê Alişer Efendiyo.
Vano: Ez era merdena xo ver nêkuno,
Tersam çı ke mı ra dıma koyê Dersimde
Nêmaneno domono, çenao ceniye.
Şahanê mı ke şıyo nêşıyo
Şikiyo tılısımê Kırmancıyê.
Bıraê mı ke şıyo neşıyo.
Şikiyo tılısımê Dersim kaniyê.

Xozati persena Qareoğlan ra nato,
Qanunê dısmeni persenê çiyodê berbato.
Şahin vano lazê Pırçoy mısawre meso,
Mıne to cızike je moe lito.
Haq hotunê hozuru serde nêare,
Bıray berdo sarê bırayê xu Xozat de vay lemne roto.

Şahan ağa mı to re efkâr nêbo,
To re merdana xu ver mêkuye,
Hesen Ağay to ra tepiya hêfê tu goreto.
Bıra pilê Dersim ke şıye neşıye,
Îne dıma tufongê aşure vıneto.

Şahan Ağa'nın Ağıtı

Şahan Ağa, Bextiyar (Bahtiyar) aşiretinin lideridir. İyi silah kullanan, ezilenin, haksızlığa uğrayanın yanında duran, bilgili sevilen bir kişidir. 1937 Dersim direnişine katılır. Zorda kalan herkesin imdadına yetişen saygı duyulan sevilen biridir. Ağustos 1937 yılında Hozat'ın Kuresan köyünde misafir oldukları yerde kardeşi Xidê Pırçoy ve adamı Meme Huri tarafından tuzağa düşürülerek uykudayken öldürülür. Baş keserek silahı ile birlikte para için Hazat'taki komutana gönderirler. Ağıt Kılame Kırmanciye Ser kitabında Deliyê Firik/ Firik Dede'nin olarak geçmektedir. Öyküleriyle Dersim Ağıtları-II kitabında kısa bir varyantı Hesene Gaj'a ait olarak gösterilmiştir. Sait Bakşı'ye göre ağıt Wele Wuse Yımami'ndir. Sait Bakşı ağıtı kirvesi ve piri Süleyman Çelik'ten derleyip söylemiştir.

Hozatı sorarsan otomobil caddesi.
Allah Abdullah Paşa'nın ocağını söndürsün,
Yiğit adamlara kindar olmuş.
Şahin diyor ki canınızın kıymetini bilin,
Üzerimizde dolaşıyor kâfirin kanunu.
Şahin Ağam almış baskın gücünü,
Gitmiş Munzur Dağı'nın karşısına.
Diyor: Bre hainlik yapmayın
Biz birlikte yemişiz Hızır'ın kurbanını.
Aşiretler ölümüne razı olmazlar,
İmamların günüdür¹⁵³ Bava'nın Torunu¹⁵⁴ esir etmiş bizi.

Hozat yok olsun kardeş çeşmedir.
Şahin Ağam almış baskın gücünü,

¹⁵³ 12 İmam Orucunu kast ediyor

¹⁵⁴ Yörede Seyit Rıza'nın adı genellikle kullanılmayıp saygıdan ötürü Bava'nın Torunu olarak adlandırılmıştır.

Alayın baskınına gitmiş
Düşmanın askeri gelmiş sarılmış Dersim dağı,
Şahin diyor iki kesik baş geçirdiler yanımdan,
Biri Hanım'ın biri Alişer Efendi'nin.
Diyor ben ölümüne yanmıyorum,
Korkarım ki Dersim dağında benden sonra,
Kalmasın ne bir çocuk ne bir kız ne bir kadın.
Şahan'ım gitmiş gideli bozulmuş büyüğü Kırmancıyenin.
Kardeşim gitmiş gideli bozulmuş büyüğü kadim Dersimin.

Hozatı sorarsan Karaoğlan'dan bu yanadır.
Düşmanın kanununu sorarsan berbat bir şeydir.
Şahin diyor ki: Pırço'nun oğlu komplo kurma,
Benle sen bir annenin göğsünü birlikte emmişiz.
Allah kimselerin başına vermesin,
Kardeş götürüp kardeşinin başını ah lemin, satmış.
Sen ölümüne üzülme,
Şahin Ağam sana efkâr olmasın.
Hasan Ağa senden sonra intikamını almış senin.
Kardeş, Dersim'in büyükleri gitmiş gideli,
Onların ardından susmuş aşiretlerin silah sesi.

4.68. Şuara Çıxê Derê Hewri

Şuare, sera 1896 de des çor tene ke bine çıxe derê Hewr de mende i nu sero vajiya. Dere Hewr Gemike ra dot hete Pilemoriye de werte kowu de derewo de xoriyo. Mordemê sono ju cinika morebere ramneno. Odete Kırmancıye de cae çiye nianen çino. Dewa Cıvrak u Maskan ra ileri gelene Dersim beno top serva mesela sone dewa Tasni'ye. Camat giredane mesela hale kene. Piyê Sey Qaji, Sey Qajiyê Weli ke te de beno. Hewn vineno vano derê Hewr re meşime. İye ke lewe dere gos nêdane. Zımust beno, des heşt teni kune ra rae, dota yene kune dere Hewr, çıx yeno. Dı teni tene pey de manene. İ xeleşine. Dı tanu ke bine çıx ra vezene. Des çor teni wuza mirene. Piyê Sey Qaji Weliye Gemike/Qaji ki bine çıx de maneno. Şuare yê

Sey Qaji'ya. Sait Bakşi, şware sifte qıjen de Meme İvişi (Memet Güleç) ra hesna.
Arekerdox u vengdox Sait Bakşıyo.

Dê va der biyo yeno, vaê hete Xılveşi.

Dê va der biyo yeno, vaê hete Xılveşi.

Vakutê vayê pakayi no pa,

Bıra onder je qela dêşi.

Sılêmanê Mıstefaê Mirzali vano:

Lao xo rındek têrapisê,

Ma some vertê sarê pêşi.

Lao çekunê xo girede,

Ma some wertê sarê pêşi.

Des u çor teni binê çixê derê Hewr de mendê,

Pêro beran u rınd keşi.

Des u çor tenê bine çixê derê Hewr de mendê

Butu sermiyan u rınd keşi.

Meretê Civraki persenê, onder ve dere u viyali

Bınê çixê derê Hewr de ewro xori naleno,

Pilê aşiro Memedê Ali.

Bınê çixê derê Hewr de naleno,

Sermaniyanê aşira Xormeçkuno, Haq vonê Memedê Ali

Zera Şixi berverna vana: Ez honde ke wesune,

Ez ve na derd u kulu xo rê bınalı.

Vora payizi vora ko u gerişi kerdê şışı.

Bınê çixê derê Hewr de mendo, Cıvrak ra Wusenê İvişi.

Vano: Zerê kincunê mı biya ez rındek xo têrapışı.

Vano: Werde kincunê mı biya ez rındek xo têrapışı.

Xırêmalo vazê derdo,

Hefê mı bêro bıra rındêniya to Uşene İvişi.

Meretê Balixi persenê, onder Cıvrak ra yano.

Mıstafayê Uşeni kincê lazê xo ve çêku ra,

Ardê oda de darde kerde,

Derga derg tey niadano,

Vano: Xo ra zu lazê mî vi, u ki çêyi sero sermiyano.

Nawo amê sewtimalo wusaro,

Tezelê cêncena cîgêrê mî re,

Pepugê asma gulane bêro roso,

Endi mîrdi bîwano.

Onderê Balixi persenê, binde bîrr u gemi.

Bînê çîxê derê Hewri de mendo,

Hefê mî yeno bîra çêrunu aqîldarêni,

Şefkanêni u osporêni ya to Memedê Melemi.

Hefê mî yeno bîra çêrunu aqîldarêni

Şefkanêni u osporêniya to Memedê Melemi.

Gemika vêsaiye persenê, ondere ve hêgayi,

Ewro Gemike de Fata Pukeleke ve hirê çênune xo ra

Zu rozê piya biyê viyayi.

Vana: Bînê çîxi de nalenê

Fata Pukeleke ve hirê çênune xo ra piya,

Zu rozê biyê viyayi.

Wusar nawo yeno,

Haq adîrê memleketi wedaro,

Endi xo bıgoyna bînê hardê şiyayi.

Derê Hewri persenê, lemîne dero de yaro

Onderê çîxi tayê amo, tayê hona pa ro.

Risipiyê Sawoli vano: Lawo lerze bîkerê,

Meytunê aşîru vezê, nowo ame wusaro

Silemanê Mîstefayê Mirzali,

Baro cor de eve poştîya ma ro.

Vora payizi vora, xo sano hetê zîmî.

Na des u dî çor tenê ke,

Bînê çîxê derê Hewr de mendê,

Pêro sermiyan u rêzê Desimî

Ne biyê kali ne çi biyê kokimî

Hata asma amnoni bînê vore de nalenê

Herdif ra meytê Memê Aliye Sîmî

Hewr Deresi Çığının Ağıtı

Ağıt, 1896'da Hewr deresi çığının altında kalan on dört kişi için söylenmiş. Hewr Deresi Gemik köyünden öte de Pülümür dağlarının arasında sarp bir vadide yer almaktadır. Adamın biri evli bir kadını kaçıır. Bu durum Kırmanciye törelerinde kabul edilemez bir durum olunca Cıvrak ve Maskan köyünün ileri gelenleri meseleyi çözmek için Tasnî'ye köyüne giderler. Cemaati toplayıp meseleyi hallederler. Sey Qajî'nin babsı Sey Welîye Gemîke de içlerindedir. Rûya görür yanındakilere Hewr Deresi'nden gitmemelerini söyler. Onlar dinlemezler. Kış mevsimidir on sekiz kişi yola düşerler, öteden geldiklerinde Hewr deresinde çığa yakalanırlar. İki kişi biraz arkada kalır. Onlar kurtulur. Sağ kalan iki kişi, iki kişiyi de çığın altından çıkarır. On dört kişi orda hayatını kaybeder. Sey Qajî'nin babası, Sey Welîye Gemîke de orda çığın altında kalır.

Rûzgâr kopmuş geliyor, Xılveş tarafının rûzgârı.

Rûzgâr kopmuş geliyor, Xılveş tarafının rûzgârı.

Ayaz soğuk rûzgâr yığmış karı,

Meret kale duvarı gibi.

Sîlemanê Mustafaê Mirzali diyor,

Bre sıkı giyinin,

Elalemin içine gidiyoruz.

Bre silahlarınızı iyi kuşanın,

Yabancıların arasına gidiyoruz.

On dört kişi Hewr Deresi çığının altında kaldılar,

Hepsi ilerici, iyi kişiler.

On dört kişi Hewr Deresi çığının altında kaldılar,

Hepsi yiğit iyi kişiler.

Meret Cıvrak'ı sorarlar dere ve söğütlerdir.

Hewr Dersi çığının altında bugün derinden inliyor,

Aşîretin büyüğü Memhmet Ali.

Hewr Dersi çığının altında inliyor inan ki

Xormek aşîretinin büyüğü Mehmet Ali.

Zera Şîxe ağlıyor, diyor: Sağ olduğum sürece

Bu dert, yarayla inleyip durayım.

Sonbahar karı yağmış dağ, tepeleri doldurmuş.

Hewr Dersi çığının altında kalmış, Cıvrak'tan Wuşene İvişi.

Diyor: Zere kıyafetlerimi getir güzel giyineyim.

Diyor: Werde kıyafetlerimi getir güzel giyineyim.

Hey gidi dert!

Yazığım geliyor kardeş

İyiliğine Uşene İviş'in.

Meret Balig'ı sorarsan Cıvrak'tan biraz yandır.

Mustafaê Wuşeni oğlunun kıyafetleri ile silahını,

Getirip odada asmış uzun uzun bakıyor.

Diyor: Yalnız bir oğlum idi o da evimin miri idi.

Budur gelidi yanasıca ilkbahar,

Cigerimin gençliğinin talihine,

Mayısın pepug kuşu gelsin konsun,

Artık doyasıya ötsün.

Meret Balig'ı sorarsan altında koruluk ve orman.

Hewr Dersi çığının altında kalmış,

Yazığım geliyor, cesaretine, akıllılığına,

Savaşçılığına, süvariliğine, Memede Memli'nin.

Yanasıca Gemik'i sorarsan meret tarlalarıdır.

Bugün Gemik de Fata Pukeleke ile üç kızı,

Bir günde birlikte dul kaldılar.

Artık bahar geliyor,

Allah memleketin ocağını söndürsün.

Kendini övsün kara toprağın altı.

Hewr Deresi'ni sorarsan lemin uçurum deresidir.

Meret çığın birazı gelmiş birazı hala duruyor.

Risipiye Suvali diyor: Bre acele edin,

Aşiretlerin cesedini çıkarın artık geldi ilkbahar.

Mustafaye Mirzali sırtımızdaki yüküdür.

Sonbahar karı yağmış kuzey yamacına yığılmış.

Hewr Dersi çığının altında kalan bu on dört kişinin,
Hepsi Dersim'in ileri gelen, güzel insanları.

Ne değişmişler ne de yaşlanmışlar.

Yaz ayına kadar karın altında inliyor,

Herdif'ten Memed Ali'nin cesedi.

Sait Bakşı olayın meydana geliş hikâyesini anlatıyor:

Hekata Şuare

Ju mordem Pilemoriye de dewa Tasniye ra sone ju cınika morebere ramneno ano. Torê Kırmancıye de nu haqareto de gırano. Axa dewa Maskan Suleyman Ağa vano “Na dewa niya biya, ma şime gereke na dewa pak kerime.” U waxt mekeme çino. Dewey berde pire xu, rayvere xu, henı cemat sero hal kerde mesele xu. Şiye a dewe camat kerdo mesela hal kerda. Ame puk viyo zımustan viyo. Dı hire cay de biye meyman dewe ve dewe ame. Wuza Sey Weliye Gemıke vane, Sey Weliye Gemıke piye Sey Qajiyo. İ ame cao ke te mende Sey Weliye Qaji/Gemıke cem gıredo. Olvoze ke lewe dere inu ra vato: “Bıra, bêre ma dere Hewr re meşime.” Dere Hewr hete Gemıke dero, dewa Sey Qajiya. Dere xoriyo honde ke asmen aseno nat dote xu toa nêaseno. Eke henı vato i kote ra cı. Vato: “Niye ma gereke şime Gemı ke tu ma re bize sarebıbirne, tu cokare nêwazena. Ma gereke wuzaro şime.” Dire roj ra tepiya Sey Weli oncia vano: “Bıra mı hewn di ke ma des heşt teni binê çadire de mı hama çor teni tij vera mendime. Ae bin ma pêro binê çadıra şae de mendime.” U merık onca vano: “Ne nê ma gereke Gemıke re şime to de meyman vime. Tu mare bize sarebıbirne.” Vano: “Bıra bıra bize niya mı hewn diyo meşerme.” Vato: “Niye” “De vato wurze.” Wurzene ra kune ra raye yene derê Hewr. Seke kune derê Hewr Suleyman Axa vano: “Ere vınde na budela dı rojiyo hewn vınenı, tu tufonge mı bije ma tene dıma bımanime.” İ dı teni xu peyser dane, i des ses teni bini raver sone. Kune u zari deri niadane ke bi dımduz. Çığ xeleşino ra yenu, butu bine çıx de manene. İ dı tene ke peyde manene i xeleşine. Dı tanune binu binê çıx ra vezene. Des çor teni wuza binê çıx de manene. Suleyman Ağa vano: “Ma ez endi ciave kami bıdıne na mılet niya ta bine çıx de mend. (Sait Bakşı)

Türkçesi

Bir adam gidip Pülümür'ün Tasni'ye köyünde evli bir kadını kaçıırır. Kırmancıye töresine göre hakaret sayılan bu duruma, Maskan köyünün ağası

Süleyman Ağa der ki: “Bu olay olmuş gelin biz gidip bu davayı çözelim.” O zaman mahkeme yok tabi davaları pirlere, rayverlere götürüp cemaat yapar öyle hallederlermiş. Köye gidiyorlar, meseleyi hallediyorlar. Kışmış soğuk ve kar yağışlıymış. Birkaç köyde misafir kalarak yol alıyorlar. Misafir kaldıkları bir yerde cem bağlıyorlar. Orada Sey Weli’ye Gemike yanındaki arkadaşlarına diyor -Sey Qaji’nin babasıdır- “Gelin biz Hewr deresinden gitmeyelim. Hewr deresi Gemig tarafında Sey Qaji’nin köyünün ordadır. Oldukça derin bir vadide olan derenin her iki yanı görünmeyip sadece gökyüzü görünürmüş. Sey Weli öyle söyleyince onlar takılmışlar, demişler: “Yok illa biz ordan gideceğiz sen bize keçi kesip yemek yapacaksın, sen o yüzden istemiyorsun ordan gitmemizi.” Birkaç gün sonra Sey Weli yine rüya görüyor, diyor: “Ben rüyamda gördüm ki biz on sekiz kişi çadırın altındayız ama dört kişi güneşin altında. Diğerlerimiz hep siyah çadırın altında kaldık.” Yanındaki diyor: “Yok yok, biz Gemik’ten gidelim sana misafir olalım. Sen bize keçi kes.” Diyor: “Kardeş keçi mesele değil, ben rüya gördüm gitmeyelim.” “Yok.” diyorlar çaresiz kalkıp yola düşüyorlar Hewr deresine geliyorlar. Hewr dersine girdikleri zaman Süleyman Ağa yanındakine diyor: “Bu budala iki gündür rüya görüyor sen silahımı al biz biraz geride kalalım. O iki kişi geride kalıyor, diğer on altı kişi önden gidiyor. Dereye girdiklerinde görüyorlar ki dere dümdüz oldu. Çığ kopup geliyor, hepsi çığın altında kalıyor. Geride kalan iki kişi kurtuluyor, iki kişiyi de çığın altından çıkarıyorlar, on dört kişi de orda çığın altında kalıyor. Süleyman Ağa diyor: “Bu insanlar burada çığın altında kaldı ben şimdi kime ne cevap vereyim.” (Sait Bakşı)

4.69. Şuara Kore

Xıdır dewa Xagu rawo. Kore de şehid biyo, şware moa Xıdır vata. Waxte Demokrat parti de qerar gureto westana Amerika ra gore milet berdo Herve kore. Sait Bakşı na şware ju kaset ra gureta. Sera 1974 de kaset amo deste Sait Bakşı na şware u kaset ra gureta vata, hama beliniyo kaset de kami vata.

Onder Xagu vera Xıdırê mı cıgera mı sona raye.

Tu dime ra berverna na pepuga kora moye.

Wayi wayi, lemin lemin, Xıdırê mı!

De biye biye, Xıdırê mı, cıgera mı, lemin biye!

Daye ma rê ondera Kore icad biye.

Wayi wayi, lemin lemin, Xıdırê mı!

De meso meso, biko Xıdo gos re mine lemin meso.

Tu xapneneno beno, biko Xıdo zalım hukmato tereso.

Wayi wayi, lemin lemin, Xıdıre mı!

Onder Mamekiya, Mamekiya daye lemin, Mamekiya.

Zalumi ma dayme are berdime des u ponc mordem piya

Wayi wayi, lemin lemin, Xıdıre mı!

Daye Kore de puko xedevo, Xıdıre mı onder voreno.

Vano dota heni ke nanê ma ra daye mezal ma nêdano.

Wayi wayi, lemin lemin, Xıdıre mı!

De biye biye, Xıdıre mı cıgera mı lemin biye.

Vano daye ma re kaxıta şıaye vejiye,

Çêvêsayi endi tesela xu mı ra bıfiye.

Onder payızo velg u vas daru ra rışıyo.

Vereniya sewqatê hevalunê tı ber biyo.

Ere wayi wayi, lemin lemin, Xıdırê mı!

Xıdırê mı, biko cıgera mı, omo wusaro.

Tı ke şıya nêşıya ne sono ne sodıro mı sero.

De wayi wayi, lemin lemin, Xıdıre mı!

De vazo vazo Mursaye mı lemin mı vazo.

Ware sero Xıdıre mı teko ju azo.

Wayi wayi, lemin lemin, Xıdıre mı!

Kore Ağıtı

Xıdır, Xagu köyündendir. Demokrat Parti döneminde Amerika'nın isteği ile Kore'ye asker gönderiliyor. Xıdır Kore'de şehit düşüyor. Ağıtı Xıdır'ın annesi söylemiş. Sait Bakşı ağıtı 1974'te eline geçen bir kaset kaydından almış, seslendirmiş ancak kasette kimin söylediği belli değilmiş.

Meret Xagu'nun¹⁵⁵ önünden Xıdırım, yavrum gidiyor yoldur.

Arkandan ağlıyor pepug gibi körolası annen.

¹⁵⁵ Dersim'de köy

Ah vah, lemin lemin, Hıdır'ım!

Ah oldu oldu, Hıdır'ım cigerim lemin oldu.

Anne, bize meret Kore icad oldu.

Ah vah, lemin lemin, Hıdır'ım!

Gitme, gitme oğul! Hıdır'ım kulak ver lemin gitme.

Seni kandırıp götürür oğul, Hıdır bu zalim teres hükümet.

Ah vah, lemin lemin, Hıdır'ım!

Meret Mameki'dir Mameki'dir anne lemin Mameki'dir.

Zalim bizi toplayıp götürdü on beş kişiyi birlikte.

Ah vah, lemin lemin, Hıdır'ım!

Anne Kore'de meret fırtına, kardır yağıyor,

Diyor: Öteden öyle bir ateş ediyor ki bize aman vermiyor.

Ah vah, lemin lemin, Hıdır'ım!

Ah oldu oldu, Hıdır'ım cigerim, lemin oldu.

Diyor anne bize siyah kâğıt çıktı,

Garibim, artık benden tesellini kes.

Meret sonbahardır, dökülmüş ağaçların yaprakları.

Arkadaşlarının sevkîyatının kesilmiş önü.

Ah vah, lemin lemin, Hıdır'ım!

Hıdır'ım, yavrum, cigerim gelmiş ilkbahardır.

Sen gittin gideli ne gecem ne sabahım belli.

Ah vah, lemin lemin, Hıdır'ım!

Ah söylesin, söylesin Mursa'm lemin söylesin.

Hıdır'ım hane üzerinde tek evlattır.

Ah vah, lemin lemin, Hıdır'ım!

4.70. Şuara Xalis

Halis, dewa Sait Bakşı Balıg ra lazê Mursaiyo. Akraba Sait Bakşıyo. Halis, 18 seri dero. Piyê xu sono Estemol de gurino. Laze xu dewe de maneno. Lazek kuno bunalım, zımustan xu erzeno dare. Şuare yê Sait Bakşıya.

Çolvage hardê Balıxıyo Halise mı bonê piye tuyo.

Merat verê ondêra şuyo biko rozê endi qediya,
Cıgera mı tariye sonıyo.
Moya vana nat u dotê xo de şerkeno,
Cence mı caye çiniyo.
Mı ki nêzona ke wustero
Merate qatê bını de şıyo,
Eve xu qemise canê xo biyo.
Şune ke cıgerê mı hewn dero,
Qesey nêkeno xo de niyo.
Vano biko, ala sarê xu berz ke.
Çıra moa zalıme ra herediyo?
Mı zona ke qomo nu dumano,
Dumanê sarê ye mı viyo.
Moa zalıme berverna dana xo re,
Vana feleke bertegê to de
Cıgere mı cenco hona nêzewejıyo,
Muradê xu sa nêviyo.
Ewro deru cıran biye top,
Cenc u cayile mı wertê de çino.
Vano dakıla mı tu meberve,
Nu qederê mı endi qediyo.

Sewtimal harde Balıxiyo
Onder ve bırr u gemiyo.
Maye berverna vana biko,
Nu zotê kami viyo,
Tu ki ça u morod nediyo?
Felek ezu baxtê to dero
Xalisê mı Xaliso juyo.
Vana qomo sima ve Haq kene,
Tedareke cıgerê mı rınd bıvine,
U ki moa kore zof nazliyo.
Moe piyê tu derde tu ju laji,
Na dina Çolvage de biko niyo.

Vano: Dakıla mı, bakıla mı sîma ki meberve,
Mı ve destê xo ra kerdo,
Nu is ise destê keşi niyo.
Nu qederê mîno ewro qediyo.
Comerd Bari Tala mı ra herediyo.
Bao na dina de çê tu romerdiyo,
Çêvere tu ewre kilit biyo.
Daye to rê merx u derd meveno,
Na dina de kes hata peyniye
Peyde nêmando nêfeteliyo.
Dae na dina de çî omo çî şîyo,
Harde haqî keşi re mîlk u mal nêbiyo.
Harde Balıxiyo bıko xo vera sona şuye.
De biye biye cenc u cayile mı biye.
Halise mı ondêre payız qediyo,
Zumisto vore vora sano miye.
Xevere bîrusnere piyê mı re,
Estemole vêsayiye ondera Qazliye.
Endi mevîndo vaze bêro,
Çîla tu ewre peyde şîye,
Be çê xo rê tu ki bıke wayriye,
Ez endi to rê nêkon lajiye.
Na dinawa bosa bêfaydiye,
Soe hene mı, mı de mezelefiye.
Vano bıko tu çîra nave xu kerde?
Direga zare mı endi şikiye,
Cıgera mı zerê mı de kerda letiye.
Bao cenaza mı ra raye fiye,
Cencena mı bine hardi ke.
Endi xo re bînale hata kalu kokımıye.
Era mîser kere wela sıpiye,
Na dina de cencena mı ke qediye,
Mı ve destê xu ra arda xu vîreniye,

Dakıla mı zaf mı ra herediye.

Dae, ç1 ke biye cencena mı re biye.

Bao, ç1 ke biye cencena mı re biye.

Halis'in Ağıtı

Halis, Sait Bakşı'nın köyü Balıg'dan akrabası Mursa'nın oğludur. Halis, 18 yaşlarında bir gençtir. Babası İstanbul'a gidip çalışıyor, oğlu köyde yalnız kalıyor. Çocuk bunalıma giriyor, kışın kendini asıyor. Ağıt Sait Bakşı'ye aittir.

Çölolasıca Balıg toprağıdır.

Halis'im babanın evidir, meretin önü gölgedir.

Oğul, gündüz artık sona eriyor.

Cigerim akşam karanlığıdır.

Anne diyor: O yanıma bu yanıma bakıyorum,

Delikanlım bir yerde görünmüyor.

Bilemedim ki kalkıp gitmiş alt kata,

Kendi eliyle kıymış kendi canına.

Gittim ki yavrum uyuyor,

Kendinde değil konuşmuyor.

Diyor: Oğul hele başını kaldır!

Niçin zalim anneye küssün?

Ben bildim ki millet

Bu duman benim başımın dumanıdır.

Zalim annesi ağlıyor dövünüyor,

Diyor: Felek kapına, eşiğine düşmüşüm,

Yavrum gençtir henüz evlenmemiş,

Muradına henüz ermemiş.

Bugün konu komşular toplanmış,

Genç delikanlım içinde yok.

Diyor: Anacığım ağlama!

Bu kaderimmiş artık tamamlanmış.

Yanasıca Balıg toprağıdır, meret koruluk ormandır.

Anne ağlıyor: Diyor yavrum,

Sen neden muradını görmedin.

Bu kimin bedduasıydı?
Felek sana sığındım,
Halisim, Halis'tir tek evlattır.
Diyor: Millet Allah'ınızı severseniz,
Yavrumun hazırlığını iyi görün.
O da körolasica annesinin nazlısıdır.
Annen, babanın derdi tek evlat derdi
O da bu çölolasica dünyada değil.
Diyor ki: Anacığım babacığım siz de ağlamayın,
Bu iş kimsenin işi değil,
Ben kendi elimle yapmışım,
Bu kaderimmiş bugün bitmiş.
Alahu Teala bana küsmüş.
Baba bu dünyada ocağın sönmüş,
Kapın bugün kilitlenmiş.
Anne sana dert ve tasa olmasın,
Bu dünyada kimse sonuna kadar
Geride kalıp dolaşmamış.
Anne bu dünya da ne gelmiş ne gitmiş,
Alalh'ın toprağı kimseye mal mülk olmamış.
Balıg toprağının önünde gider gölgedir.
Ah oldu oldu cahil genç delikanlım oldu.
Halis'im meret sonbahar bitmiş,
Kıştır, bele kadar kar yağmış.
Yanasica İstanbul meret Gazi'dir¹⁵⁶
Söyleyin artık durmasın gelsin,
Çıran bugün sönmüş,
Gel evine sahip çık,
Ben artık sana yapamam evlatlık.
Bu boş ve faydasız dünya,
Kınamla elmamı koyun benimle mezara.

¹⁵⁶ Halis'in babası İstanbul Gazi'de çalışmaktadır.

Diyor: Oğul sen neden bunu kendine yaptın?

İçimin direği artık kırıldı

Cigerim içimde ikiye ayrıldı.

Baba cenazemi yola koy.

Gençliğimi toprağın altına koy.

Artık kendine inle yaşlığa kadar.

Üzerime koyun beyaz toprağı,

Bu dünyada gençliğim bitti,

Ben kendi elimle başıma getirdim.

Anacığım bana çok kızdı.

Anne ne olduysa benim gençliğime oldu.

Baba ne olduysa benim gençliğime oldu.

SONUÇ

Türü ne olursa olsun bir edebi ürünün dil aracılığıyla kendini ifade etmesinin iki temel yolu vardır: Söz ve yazı. Sözün yaşanabilirliğinin insan hafızası ile sınırlı olması, edebi ürünlerin korunmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında, yazının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Dersim bölgesinin sözlü kültür ürünlerine bakıldığında, ürünlerin tamamının yazıya dayanmadan kuşaktan kuşağa sözlü gelenekle aktararak varlıklarını sürdürdükleri görülür. Bu durum, bir taraftan ürünlerin içerik açısından zenginleşip varyantlaşmasına katkı sağlarken, diğer taraftan orijinalliğini bozarak geleneksel çizgiden uzaklaşmalarına sebep olmaktadır. Bu yüzden Dersim sözlü kültür ürünlerinden olan ağıtların ilk söylendiği biçimiyle dolaysız, yalın, lirik anlatımlarıyla kayıt altına alınarak yazıya geçirilmesi ve bu yolla korunması oldukça önemli görülmektedir.

Ağıtın sözlü anlatım geleneği içinde, yaşayan hafızalarla sınırlı kalmaması için sözlü kültür ürünlerinin derleme çalışmalarına önem verilmiş, çalışmada incelemeye tabi olan Kırmancı/Zazaca 70 ağıtın, 44'ü araştırmacı tarafından derlenmiş olup, 34¹⁵⁷ ağıtın tamamı ilk elden söylenen ağıtlar olarak literatüre kazandırılmıştır. 26 ağıt Sait Bakşı'nın ses kayıtlarından alınıp bu ağıtların transkripsiyonu ve Türkçe çevirisi tarafımdan yapılmıştır. Sait Bakşı'nın seslendirdiği ağıtların hikâyeleri ve ağıtlarla ilgili genel bilgilere dair eksiklikler, Bakşı ile yapılan görüşme sonrasında giderilerek çalışmaya eklenmiştir.

Genel anlamda sözlü kültür ürünlerinin ve çalışmaya konu olan ağıtların, derlenerek sonradan yazıya geçirilmelerinden kaynaklı beliren bir diğer sorun da ağıtların, ilk söyleyenin kim olduğunun tespit edilmesinde yaşanan güçlülüdür. Türk Halk şiirinde, şiirler sözlü gelenekte yayılsa da mahlas kullanılması, şiirlerin icracılarının kimlik taşıyıcısı olarak, şiirde varlığını korurken bölgede dillendirilen şiirlerde mahlas geleneğinin bulunmaması, şiirlerin süreç içinde anonim bir malzemeye dönüşmesine sebep olmakta, dolaylı olarak da ürünün ilk söyleyenin emeğinin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Dersim bölgesinde söylenen ağıtların, neredeyse tamamı anonim olmayıp büyük çoğunluğunun kime ait olduğu bilinmekte iken bir kısmının icracılarının kim olduğu sık sık tartışma konusu olmaktadır. Ağıtların söylenme, kayda alınma ve yazıya geçirilme zamanı farklı olduğundan

¹⁵⁷ Üç ağıt kaynaklarda bulunamadığından varyant olup olmadıkları belirlenememiştir.

ağıtların kime ait olduğu konusunda belirsizlikler yaşanmakta, ağıtı söyleyen (asıl var eden) ile seslendirenin birbirinin yerine geçtiği görülmektedir. Bazen de derleyen kişinin, ağıtın kime ait olduğu ya da hangi kaynak kişiden derlediği konusunda bilgi vermemesi sorunu arttırmaktadır.

Bölgede icra edilen ağıtlarla ilgili sorunlardan biri, ağıtların geleneksel tarzda icra özelliğini her geçen gün kaybetmeleridir. Kimi sanatçıların ağıtları orijinal ezgileri ve sözleriyle söylemek yerine, modern müzik formu ile söylemeleri bir yandan ağıtın tanınmasını sağlarken, diğer yandan melodi bazen de söz yapısını bozarak ağıtı popüler kültürün malzemesi haline getirmektedir.

Ağıt, her ne kadar edebi bir tür olsa da yaşanmış olayları konu alması bakımından, yazılı tarihin bulunmadığı toplumlarda, yazılı tarihe kaynaklık edebilecek önemli kültürel bellek aktarıcısı konumundadır. Bölge ağıtları ile ilgili yapılan çalışmalarda, bölgenin tarihi ile ilgili bilgiler, genellikle ağıtların hikayeleri içinde sınırlı kalarak aktarılmış, konu ile ilgili ayrıntılı literatür çalışması yapılmamıştır.

Bu çalışmada ağıtın kültürel bellek aktarımındaki önemi göz önüne alınarak bölgenin tarihi, sosyoekonomik yapısı ilk kez bilimsel literatür çerçevesinde ele alınmış ve bu yapıların ağıtların oluşmasındaki önemi üzerinde durulmuştur. Ağıtların sosyolojik ve psikolojik boyutu, toplumsal hafıza çerçevesinde, oluşukları dönemin bağlamından koparılmadan, ağıtlardan verilen örnekler üzerinden incelemeye tabi tutulmuştur. Çalışmada yer alan ağıtların tamamının, söz ve ezgiyle geleneksel tarzda icrasını koruyan ağıtlar olmasına özen gösterilmiştir.

Bölgenin jeopolitik konumu ve coğrafi şartları, inanç ve etnik kimlik farklılığının, ağıtları var etmedeki rolünün anlaşılabilmesi için ağıtların konu yelpazesi geniş tutularak örnek ağıt çeşitliliğine önem verilmiştir. Bölgenin jeopolitik konumunun kaçınılmaz sonucu olan Cihan Harbi-Rus Harbini konu alan ağıtlar, sosyoekonomik yapının dayattığı aşiret kavgalarını konu alan ağıtlar, Dersim coğrafyasının zorlu şartlarının yarattığı doğal afetleri konu alan ağıtlar, 90'lı yılların siyasi ikliminin sebep olduğu çatışmalar sonucu boşalan köyleri konu alan ağıtlar gibi çalışmada yer alan ağıtların, farklı konulardan seçilmesine önem verilmiştir.

Dersim yöresi ağıtlarını ele alan kaynaklarda, ağıtların benzer konu başlıkları etrafında şekillendiği görülmüş, çalışmada *“Boşaltılan Köyleri Konu Alan Ağıtlar”*

ve “*Gurbet, Ayrılık, Küslüğü Konu Alan Ağıtlar*” başlıkları altında, ölüm dışı konuları ele alan iki yeni konu başlığı, sınıflandırmaya eklenmiştir. Çalışmada yer alan tespit edilmiş en eski tarihli ağıt, 1884’te yaşanan bir olayı konu alan “*Çême Sey Mamudan Ağıtı*” olup en son tarihli ağıt Makbule Tekin’in Maraş depremi sonrasında kaybettiği yeğeni Asya’yı konu alan, Ağustos 2023’te kaydedilen “*Asya’nın Ağıtı’dır.*”

Saha araştırmaları, derleme çalışmaları, kaynak taraması, gözlem ve görüşme sonrasında, ağıtın bölgede diğer sözlü kültür ürünlerinin önüne geçen baskın bir tür olduğu tespit edilmiştir. Dersim’in coğrafik şartları, jeopolitik konumu etnik kimlik ve inanç farklılığı bölgede her daim ağıtı var etse de ağıtın, diğer türlere baskın bir tür haline gelmesi daha çok 1937-1938 olaylarından sonra olmuştur. 1937-1938 olaylarında meydana gelen ölümler ve sonrasında yaşanan sürgünlere bağlı olarak bölge ağıtları, büyük oranda hem icracılarını hem de icra geleneğini kaybetmiştir. Bu durum bölgenin sözlü kültür ürünlerinin tamamını etkileyerek ürünlerin sözlü gelenek içinde aktarımını kesintiye uğratmıştır.

1937-1938 olaylarının Dersim kültürel ürünlerinde meydana getirdiği kırılma ve parçalanma, 1980 darbesi ve 90’lı yılların yoğun çatışma ve siyasi iklimiyle artmış, 70’li yıllarda bölgede başlayan derleme çalışmalarını da kısıtlamıştır. Bilinçsizlik ve ilgisizlik de söz konusu ürünlerin derlenmesinde, tanınmasında, incelenmesinde hak ettikleri değeri bulamamsının farklı sebeplerindendir. Yaşamları son 160 yıla sığan, Dersim sözlü ürünlerinin icracılarının hayatları ve eserlerine dair bilgilerin, kaynakların oldukça az olması söz konusu ilgisizliğin boyutlarını ortaya koymaktadır.

Ağıtla ilgili yapılan saha, derleme, gözlem ve kaynak taraması sonucunda tespit edilen sorunlara çözüm olabilecek öneriler şu şekilde sıralanmıştır:

- Yaşayan son kültürel bellek aktarıcılarında hafızalarda saklı kalan ağıtların ivedilikle derlenerek kaydedilmesi.
- Konuyla ilgili araştırmacı, yazar ve bilgisi olanların, kime ait olduğu tartışmalı olan ağıtlarla ilgili titiz bir inceleme ve araştırma yaparak tartışmayı gidermesi.

- Kaynaklarda yer alan ağıtların, birebir çeviri yerine çeviri kuralları çerçevesinde, ağıtın özünü koruyarak edebi değerini ortaya koyacak çevirilerin yapılması.
- Oldukça zengin dil ve anlatım özelliklerine sahip, pek çok anlatım tekniğini bir arada kullanan ağıtların, hak ettikleri edebi analizlerinin yapılması.

Çalışmada kısaca değinilen Dersim sözlü kültür ürünleri ile ilgili tespit edilen sorunlar da şu çerçevede ortaya konmuştur:

- Bölgenin sözlü kültür ürünlerinin çeşitliliği ve zenginliği oranında, ürünlerin bilimsel araştırma ve analizlerde yer almadığı.
- Mevcut kaynaklarda bölgenin sözlü ürünlerine dair kısıtlı çalışmaların sadece tematik yönden yapıldığı, eserlerin edebiyat tarihi çerçevesinde edebi analizlerinin yapılmadığı.
- Dersim sözlü kültür ürünlerinin ezgiye dayalı formlar dışındaki formlarının yeterince ilgi görmediği, konuyla ilgili akademik çalışmaların azlığı.
- Yörenin zengin edebi ürünlerinden olan masal derlemelerinin yetersiz kalması, yapılan derlemelerin kişisel arşivlerde saklı kalması, mevcut masalların halk bilimi kuramları çerçevesinde edebi analizlerinin yapılmaması.
- Derlenen yöre masallarının bir kısmının bölgenin kültür ve dil bağlamından kopararak farklı araştırmalara araç yapılması.
- Fabl, mani, bilmece, atasözü, deyim, menkıbe vb. kültürel ürünlerin zenginlikleri oranında derleme çalışmalarında yer almaması.

KAYNAKÇA

1. Yararlanılan Kaynaklar

- Akbulut, A. (2020). IV. Umumi Müfettişliğin Kurulması Ve Dersim İsyanlarına Giden Süreç. *Anasay* (12): 39-58.
- Akpınar, A., Bilir, S., Bozkurt, S., Dinç, N. K. Der. Aslan, Ş. (2010). II. Abdülhamit Dönemi Raporlarında “Dersim Sorunu” ve Zihinsel Devamlılık. *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* (ss. 311-320). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktas, E. (2013). Mehmet Fuat Köprülü’de Folklor ile Halk Edebiyatı Algısı ve Bunlar Üzerine Yaptığı Çalışmalar. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 13(1): 151-172.
- Akyürekli, M. (2012). *Dersim Kürt Tedibi 1937-1938*. 2. Baskı. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Alay, O. (2024). Sözün Ritmi: Bingöl Yöresi Sözlü Kültüründe Kirdkî (Zazaca) Ve Kirdaskî (Kurmancca) Kalıplaşmış İfadeler. *Şarkiyat* 16/1: 312-324. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1447399>.
- Alay, O. (2018). Yergi, İroni ve Mizahla İlintili Kavramlara Dair Bir Değerlendirme. *Türk Dili*. vol.115, no.804, 29-46.
- Aldatmaz Güntaş, N. (2013). *Folklorê kirmancan (Zazayan / Kırdan / Dimilîyan) ser o cigêrayîşê / Kırmancların (Zazaların/Kırdların/Dimililerin) folkloru üzerine bir araştırma* (Yayın No. 383852) [Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi]. YÖK Tez. <https://tez.yok.gov.tr/>
- Arabacı, C. (2017). Dersim Olayı, Bir Jakobenizm Faciası Mı?. *Medeniyet Ve Toplum Dergisi*, 1(2): 33-103.
- Arslan, İ. (2018). Zaza Dilinde Lehçe Farklılıkları. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*. 4(7): 51-66. [https://dergipark.org.tr/tr/ \(20.07.2022\)](https://dergipark.org.tr/tr/ (20.07.2022))
- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. 2. Basım. Çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aydın, S. (2011). 1938’de Dersimden Batı İllerine Zorunlu Göç. *1.Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Kitabı* (ss. 289-297), Tunceli Üniversitesi. Tunceli. 4-6 Ekim 2010.
- Aydoğdu, Y. (2016). *Murathan Mungan'ın kurmaca eserlerinin (Öykü-roman) postmodern unsurlar ve eğitsel değerler açısından incelenmesi* (Yayın No. 418222) [Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi]. YÖK Tez. <https://tez.yok.gov.tr/>
- Aygün, H. (2009). *0.0.1938 Resmîyet ve Hakikat*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Badem, C., Özcan, M., Çağlayanın, H. (2019). Zaza (Kırmanc) Atasözleri ve Deyimleri. *Tarihsel ve Sosyolojik Gelişimi İle Zazaca Tarih-Edebiyat-Coğrafya- Folklor* (ss. 81-87). Ankara: Kalan Yayınları.

- Beşikci, İ. (2016). *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi* (2. Basım). İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları.
- Boratav, P. N. (2013). *Yüz Soruda Türk Folkloru(İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. Ankara: Bilge Su.
- Bulut, F. (1992). *Dersim Raporları* (2. Basım). İstanbul: Yön Yayınları.
- Canpolat, M. (2006). *Zazaca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Can Matbaacılık.
- Cengiz, D. (2010). *Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji [1860-1936]*. İstanbul: Horasan Yayınları.
- Cengiz, D. (2022). *Saklı Bir Kültürün Kadim Mirası: Geleneksel Dersim Müzik Kültürünün Temsiliyet Kodları ve Derleme Ezgiler Kataloğu*. İzmir: Duvar Yayınları.
- Cengiz, D. (2023). *Dersim Kültürel Hafızasının Aşk Şairi, Şah Haydar (Sa Heyder) ve Sanatı (1890-1916)*. İzmir: Duvar Yayınları.
- Çakmak, Y. (2021). Dersim'in İlk Valisi Hüseyin Fikrîpaşa'nın Vilâyetteki İdaresi. *Tunceli (Dersim) Tarihinden Kesitler II*: 175-205.
- Çobanoğlu, P. D. (2019). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. 11. Baskı. Ankara: Akçağ Basım Yayın.
- Dersim Jandarma Umum Komutanlığı Raporu (1932), (2010) (4. Basım). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Dulkadir, H. (2011). *Dersim Sözlü Halk Edebiyatından Örnekler “Pepugê Des u Dî Kowu”*. Ankara: Kalan Yayınları.
- Düzgün, M. (1992). *Dersim Türküleri / Tayê Lawîkê Dêrsimi*. Ankara: Berhem Yayınları.
- Elaltuntaş, Ö. F. (2018). *Türk halk edebiyatında siyaset*.(Yayın No. 511467) [Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi]. YÖK Tez. <https://tez.yok.gov.tr/>
- Elçin, Ş. (2019). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdoğan, S. (2005). *Yerli ve Yabancı Kaynaklara Göre Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar-II*. Ankara: Kalan Yayınları.
- Erdoğan, S. (2004). *Yerli ve Yabancı Kaynaklara Göre Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar-I*. Ankara: Kalan Yayınları.
- Gökcan, Ö., Acar, S. (2011). Dersim Terakki Yolunda:1937-38 Dönemi Gazetelerini Gözüyle Dersim. *1.Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu* (ss. 275-289), Tunceli Üniversitesi. Tunceli. 4-6 Ekim 2010.
- Gündoğdu, C., Genç, V. (2013). *Dersim’de Osmanlı Siyaseti*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Güneş, S. (2024, 18 Mart). *Dersim Masalları'nın Yazarı Caner Canerik*. Rudaw.net. <https://www.rudaw.net/turkish/interview/18/03/2024>, (20.06.2024).

- Kahraman, K., M. Özcan, M., Çağlayanın, H. (2019). Dersim Sözlü Hafızasında Ağıtlar. *Tarihsel ve Sosyolojik Gelişimi İle Zazaca Tarih-Edebiyat- Coğrafya-Folklor* (ss. 141-159). Ankara: Kalan Yayınları.
- Karl, H. (1932). Zazacanın Ağızları. *Tarihsel ve Sosyolojik Gelişimi İle Zazaca Tarih-Edebiyat- Coğrafya- Folklor*.(11-28). Çev. Hüseyin Çağlayan. Ankara: Kalan Yayınları.
- Kaya, A. (2010). *Başlangıçtan Günümüze Dersim Tarihi* (1. Basım). İstanbul: Demos Yayınları.
- Kudret, C. (2003). *Örneklerle Edebiyat Bilgileri-1*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Örnek, S. V. (2014). *Türk Halk Bilimi*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Özcan, M. (2002). *Öyküleriyle Dersim Ağıtları-I*. Ankara: Kalan Yayınları.
- Özcan, M. (2008). *Öyküleriyle Dersim Ağıtları-II*. Ankara: Kalan Yayınları.
- Parmaksız, M. N. (2010). *Türk Edebiyatında Ağıt Yakma Geleneği ve Ağıt-Destanlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Selcan, Z. (2012). Zaza Dili'nin Tarihi Gelişimi. *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu Kitabı* (ss.111-142), Bingöl Üniversitesi. Bingöl. 13-14 Mayıs 2011.
- Selcan, Z. (2016). Edebiyatê Zazay ra 1, Edebiyatê Zazay ra 2. <http://zilfiselcan.net/>, (10.05.2022).
- Selcan, Z. (2013). *Qese u Qesê Virênu Leksikon*. Dersim: Data Yayınları.
- Tahtaişleyen, N. (2013). *Anadolu ağıt geleneğinin özellikleri ve kültürel süreklilikteki rolü* (Yayın No. 357513) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. YÖK Tez. <https://tez.yok.gov.tr/>
- Taş, C. (2016). *Kılamanê Kırmancıyê Ser*. İstanbul: Tij Yayınları.
- Tunceli Valiliği, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü. *Tunceli'nin Coğrafi Yapısı*. <https://tunceli.csb.gov.tr/ilmiz-hakkinda-i-922>
- Tunceli Valiliği, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü. *Tunceli'nin Ekonomik Yapısı*. <https://tunceli.csb.gov.tr/ilmiz-hakkinda-i-922>
- Tunceli Kültür ve Turizm Müdürlüğü. *Tarihçe*. <https://tunceli.ktb.gov.tr/TR-57261/tarihce.html>
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. (2005). (10. Basım). Ankara: 4. Akşam Sanat Okulu Matbaası.
- Uluğ, N. H. (2014). *Tunceli Medeniyete Açılıyor* (3. Basım). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Yay. Haz. Çalışlar, İ. (2010). *Dersim Raporu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Yay. Haz. Özcan, M., Yıldırım, Mur., Yıldırım, M. (2024). *Dersim/Dêsim Tarih, Edebiyat, Etnografya*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Yıldırım, A. (1999). Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi. *Eğitim ve Bilim*, 23(112).
- Yıldırım, M. Osmanlı Arşiv Belgelerinde “Dersim Islahatı”(1870. *Sempozyumu’nda Sunulan Bildiriler 20–22 Eylül 2013*, 162.
- Zengin, E. (2020). Tarihsel Süreçte “Dersim Meselesi”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. (64): 469-483.

2. İnternet Kaynakları

- 1-Bingöl Üniversitesi- <https://yde.bingol.edu.tr/>
- 2-Munzur Üniversitesi- <https://www.munzur.edu.tr/>
- 3- Muş Alparslan Üniversitesi-<https://www.alparslan.edu.tr/>
- 4- Mardin Artuklu Üniversitesi-<https://www.artuklu.edu.tr/>

3. Sözlü Kaynaklar

Sözlü Kaynak Bilgileri: Ad Soyad, Doğum Yeri, Doğum Yılı, Eğitimi, Kayıt Tarihi

- 1- Ali Basım, Bozkın: (Çöğürlük), 1937, okuryazar değil, 2022
- 2- Ali Bozkurt: Marıke (Tosunlar), 1925, okuryazar, 2022
- 3- Ali Küçükbaş: Savrıke (Çevrecik), 1942, okuryazar, 2023
- 4- Beser Albaslan: Rosnage (Alacık), 1953, okuryazar değil, 2022
- 5- Cihangir Erkılnç: Koyeser, 1984, üniversite, 2021
- 6- Elif Akça: Kortu (Meşeyolu), 1938, okuryazar değil, 2023
- 7- Emine Bulut: Bor (Çıralı), 1963, okuryazar değil, 2022
- 8- Emine Çelik: Marıke (Tosunlar), 1976, ortaokul, 2022
- 9- Emine Yıldız: Bor (Çıralı), 1933, okuryazar değil, 2022
- 10- FD: Kortu (Meşeyolu), 1951, okuryazar, 2023
- 11- Gülbiter Perk: Pulur (Ovacık), lise, 2022
- 12- Gülizar Karataş: Deşt (Geyiksuyu), 1937, okuryazar değil, 2021
- 13- Güvercin Geçkin: Kadi (Paşadüzü), 1953, okuryazar, 2022
- 14- Hanım Bozkurt: Marıke (Tosunlar), 1935, okuryazar değil, 2020
- 15- Kahraman Ersiz: Bozkın (Çöğürlük), 1933, okuryazar değil, 2022
- 16- Kumru Diri: Pozvenk (Söğütlü), 1936, okuryazar değil, 2022

- 17- Leyla Kargin: Kadek (Koyungölü), 1955?, okuryazar, 2022
- 18- Makbule Tekin: Sine/Deşt (Sin/Geyiksuyu), 1957, okuryazar, 2023
- 19- Medine Çolak: Semkan, 1955, İlkokul, 2022
- 20- Mehmet Düzen: Bozkın (Çöğürlük), 1932, ilkokul, 2022
- 21- Melek Zurnacı: Fırınge, 1929, okuryazar değil, 2023
- 22- Meneş Çetin: Bornage (Düzpelit), 1945, 2023
- 23- Sait Bakşi: Balığ-Cıvrak (Sarıyayla), 1943, lise, 2024
- 24- Saray Dermanlı: Pulur (Ovacık), 1943, okuryazar değil, 2022
- 25- Suzan Çelik: Hakıs (Büyükyurt), 1948, ilkokul, 2021-2023
- 26- Yemoş Bakıray, Hopıka Bexteru, 1923, okuryazar değil, 2020

